

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta humanitních studií

Katedra Obecné antropologie

U Kříže 8, 158 00, Praha 5

**Ohlasy českého sedláka Františka Jana Vaváka
na význačné politické změny a události z pohledu Paměti
se zřetelem na dobu panování císařovny Marie Terezie**

Magisterská práce

Studijní obor: Obecná antropologie - integrální studium člověka

Vedoucí práce: PhDr. Jan Horský, Ph.D.

Praha 2006

Bc. Olga Šiková

Poděkování

Mé poděkování patří především PhDr. Janu Horskému, Ph.D. za odborné vedení mé práce a za cenné rady a připomínky.

Olga Šiková

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto magisterskou práci vypracovala samostatně pouze na základě uvedené literatury a pramenů.

Olga Šiková

ABSTRAKT

Cílem diplomové práce je rekonstruovat svébytný pohled českého sedláka Františka Jana Vaváka na dobu panování a reformy císařovny Marie Terezie, které významně zasáhly život všech společenských vrstev a zároveň rekonstruovat některé prvky myšlenkového světa druhé poloviny 18. století. Hlavní pramennou základnou jsou Vavákovy Paměti z let 1770 – 1780 a jejich následná podrobná analýza.

Diplomová práce sleduje ohlas Vavákovy osobnosti na význačné politické změny a události doby tereziánské, a to především na významné zásahy do církevního života, nevolnické povstání a vyhlášení robotních úprav, jakožto důsledku selských bouří. Obecně se práce snaží přiblížit Vavákovy postoje ve světě náboženském a selském v období posledních let vlády císařovny Marie Terezie.

Obsah

I. Úvod.....	6
1. Problematika metody výzkumu, charakteristika základního pramene, hodnocení základní literatury.....	6
2. Osobnost Františka Jana Vaváka.....	60
3. František Jan Vavák - lidový písmák či selský autodidakt?.....	68
4. Obecná charakteristika sedláka v podmínkách tradiční evropské kultury s ohledem na Paměti Vavákovy z let sedmdesátých.....	76
II. Doba panování císařovny Marie Terezie a Josefa II.	99
III. Charakteristika doby 18. století s ohledem na Paměti Vavákovy z let sedmdesátých.....	106
1. Osvícenství „století filozofů“.....	106
2. Lid v názorech inteligence a vládnoucí vrstvy v době osvícenské.....	115
3. Vztah obrozenského lidu k veřejnému politickému dění.....	131
IV. František Jan Vavák a jeho záznamy o světě náboženském na pozadí doby tereziánské.....	165
V. František Jan Vavák a jeho záznamy k období selských bouří na pozadí doby tereziánské.....	191
VI. Závěry – analytická část.....	234
Seznam použitých odborných článků.....	297
Seznam použitých pramenů.....	299
Seznam použitých encyklopedií a slovníků.....	299
Seznam dalších odborných článků a literatury zmíněných v diplomové práci.....	300

I. Úvod

1. Problematika metody výzkumu, charakteristika základního pramene, hodnocení základní literatury

Cílem diplomové práce je rekonstruovat svébytný pohled českého sedláka Františka Jana Vaváka na dobu panování a reformy císařovny Marie Terezie, které významně zasáhly život všech společenských vrstev a zároveň rekonstruovat některé prvky myšlenkového světa druhé poloviny 18. století. Hlavní pramennou základnou jsou Vavákovy Paměti z let 1770 – 1780 a jejich následná podrobná analýza.

Diplomová práce sleduje ohlas Vavákovy osobnosti na význačné politické změny a události doby tereziánské, a to především na významné zásahy do církevního života, nevolnické povstání a vyhlášení robotních úprav, jakožto důsledku selských bouří. Obecně se práce snaží přiblížit Vavákovy postoje ve světě náboženském a selském v období posledních let vlády císařovny Marie Terezie.

Problematika metody výzkumu

Součástí diplomové práce je i část metodologická. Základem metody výzkumu se stala podrobná analýza Vavákových postojů a ohlasů na předem zvolené okruhy. Obecně je obtížné stanovit přesnou metodu následující historické práce, která si zvolila analyzovat svébytný pohled českého sedláka za doby posledních let vlády císařovny Marie Terezie. Proto se alespoň pokusme nastínit možné alternativní přístupy k uchopení předmětu bádání z oboru historie. Navíc diplomová práce je založena především na práci s literaturou a prameny, proto se zároveň věnujme problematice práce s nimi.

Vědecká historická práce, bádání, výzkum, je práce tvůrčí; nespočívá jen v získávání, uchování a popřípadě i reprodukci vědou již objevených poznatků – jde o překročení dosavadního stupně poznání a obohacení vědy o nové poznatky, pohledy a názory, tedy o objevení a osvětlení dosud zcela nebo zčásti nepoznaného, či poznaného jen málo, nejasně, nepřesně i nesprávně. Vědecká práce je procesem neustálého hledání a nalézání.¹

Nejprve si představme jednu z možných alternativ historického výzkumu, jež vychází z představ objektivistické historiografie, založených víceméně na induktivní metodě.

K výzkumu a zpracování určitého tématu může přikročit jen ten pracovník, který má přehled o dosavadním stavu poznání daného předmětu, resp. je

---

¹ Bartoš, J.: Postup a techniky historikovy práce, in: Hroch, M. a kol.: Úvod do studia dějepisu, Praha 1985, s. 68

schopen tento zjistit. K tomu je třeba, aby si každý pracovník vytvořil vlastní informační a také dokumentační systém, který mu zajišťuje neustálý kontakt s novinkami ve zvoleném oboru. Je zřejmé, že tento systém bude hierarchizován podle zaměření a specializace instituce i pracovníka, a že stupeň podrobnosti, šíře a hloubky informací bude přímo úměrný postupu od celého vědního oboru přes jeho specializované části až ke konkrétnímu tématu.²

Do okruhu základních, i když spíše všeobecných informací o daném oboru, patří především sledování nově vycházejících publikací a zvláště pak odborných časopisů. Prakticky nejschůdnější cesta spočívá ve sledování knižních novinek, knihkupeckých a knihovnických seznamů, oddílu recenzí a zpráv v odborných časopisech, skrytých bibliografií v uveřejněných publikacích a člancích a v neposlední řadě ve využití referátových časopisů a bibliografických periodik. Již tuto průběžnou, soustavnou a trvalou informační činnost je třeba dokumentovat ve vlastním informačním systému a informační zdroje je pak třeba na základě uváženého výběru rozdělit na tu část, kterou budeme hned studovat, a tu skupinu, která nám v podobě bibliografických záznamů bude sloužit jako potencionální zdroj informací do budoucna, ke zvolené specializaci či plánovanému tématu.³

Prvním předpokladem úspěšného studia historie i přípravy k vědecké práci je osvojení základního souboru poznatků ze světových a národních dějin, a to i v tzv. speciálních historických disciplínách (např. dějiny hospodářství, politiky, techniky či umění).⁴

Vedle všeobecného přehledu o dějinách jako celku se každý tvůrčí historik či badatel specializuje na určitý úsek, období, území, obor apod., takže pracuje s vymezeným, specializovaným souborem poznatků. Zde již nevystačí s povšechnou znalostí, ale musí znát důkladně celou problematiku a všechny nové objevy a poznatky. Nejdůležitější pomůckou v tomto směru, ovšem i pro všeobecný přehled, jsou bibliografické seznamy, referátové a odborné časopisy s oddílem recenzí a zpráv o literatuře a o stavu historického bádání. Každý historik by si měl vymežit určitý okruh bibliografií, časopisů a periodik, které potom pravidelně sleduje.⁵

Vědecká práce je činnost cílevědomá, organizovaná a plánovaná. Jestliže historik splňuje základní předpoklady, můžeme jeho činnost rozdělit v podstatě na dva úseky a směry. První z nich je informativní, tj. zjištění již existujících

---

² Tamtéž, s. 87

³ Tamtéž, s. 87

⁴ Tamtéž, s. 88

⁵ Tamtéž, s. 88

informací a poznatků o daném tématu, druhá je tvůrčí, v níž jsou zkoumány a zjišťovány nové skutečnosti a poznatky.⁶

Etapy badatelovy práce se tradičně rozdělují na čtyři části: heuristiku (tj. shromáždění literatury pramenů), kritiku (rozbor a hodnocení), interpretaci (jejich výklad) a syntézu (spojení a zpracování). I když toto dělení není nesprávné, přece jen příliš zužuje celý badatelský postup a proces. Za vhodnější považujeme rozlišení těchto etap:

1. Volba tématu a stanovení problémů. Zde je třeba nejen určit téma časově, místně a problémově, nýbrž i jeho důležitost a užitečnost. Buď půjde o takové téma, které přinese zcela nové poznatky a problémy, zaplní tzv. bílé místo na mapě dějin, přesněji historiografie, nebo půjde, a to většinou, o nové řešení různým způsobem historiograficky zpracovaných problémů a úseků. Existují práce povahy koncepční a syntetické, materiálové i metodologické, kritické i metodické, kompilační i popularizační apod. Stejně tak je nutno již předem určit, do jakého stupně, šíře a hloubky má být téma prozkoumáno, jaké zvolit metody a postupy, čemu má výsledek sloužit, jakou má mít formu. Z těchto důvodů je vhodné, aby si badatel vypracoval předběžnou osnovu práce, určil rozsah výzkumu, jeho směr, postup a časový plán.⁷

2. Zjištění, zda a jak je téma zpracováno v dosavadním vědeckém bádání, a to i v širším kontextu časovém, územním i problémovém. Nejprve si opatříme základní informace o daném problému (v syntézách a encyklopediích), pak vyhledáme a studujeme historickou literaturu. Jde při tom jednak o bibliografické zjištění toho okruhu literatury, která se tak či onak vztahuje k tématu, jednak o prostudování této odborné literatury a o dokumentaci nejdůležitějších poznatků a myšlenek, jejich kritické srovnání, objasnění a zhodnocení.⁸

3. Zjištění okruhu pramenů, které se vztahují k tématu, zhodnocení jejich dokumentární hodnoty a využití jejich kapacity. To znamená jejich zachycení a rozbor s cílem určit historickou hodnotu, pravost a věrohodnost - a tím i jejich vztah k reálné historické skutečnosti. Tím je vlastně ukončena tzv. informační fáze výzkumu.⁹

4. Rekonstrukce historických procesů na základě studia literatury a pramenů, jejich analýza, syntéza a závěry, ke kterým autor dospěl, a které mají být platné potud, pokud nejsou nahrazeny novými poznatky a závěry. Nezbytným

---

⁶ Tamtéž, s. 90

⁷ Tamtéž, s. 90 - 91

⁸ Tamtéž, s. 91

⁹ Tamtéž, s. 91

předpokladem této etapy je hledání základních, hlavních jevů skutečností a vztahů, jejich souvislostí a zákonitostí. Okruh sledovaných faktů, vztahů a procesů musí být vždy mnohem širší než ten, který potom tvoří vlastní jádro a obsah zkoumaného tématu.¹⁰

5. Závěrečnou etapu představuje **adekvátní jazykové vyjádření poznatků a jejich publikace**. Každá vědecká práce, má-li být nějak platná pro společnost, potřebuje publicitu, mluveným slovem, tiskem, obrazem, resp. jiným druhem informační komunikace, ať již jde o interní výzkumnou zprávu či publikaci určenou odborné i širší veřejnosti. I sepsání práce se většinou skládá z několika fází, od vypracování konceptu přes jednu i více pracovních variant až po definitivní čistopis a jeho konečnou úpravu.¹¹

Vlastní historikovu práci po vytyčení tématu tedy dělíme na shromáždění co nejširšího okruhu literatury a pramenného materiálu, jejich studium, rozbor a hodnocení, rekonstrukci, objasnění a zhodnocení historické skutečnosti, vytvoření syntézy a její zveřejnění. Většinou se tyto etapy vzájemně prolínají, avšak žádnou z nich nelze zcela pominout či přeskočit.¹²

Informační zdroje a bibliografie

První podmínkou i etapou vědeckého výzkumu je zjištění, co bylo v určité vědní oblasti již vykonáno a co se v daném oboru právě zkoumá. Historická věda vedle převzatých informací pracuje stále s informacemi, které získává z původních historických pramenů. Rozeznáváme jednak informovanost průběžnou, tj. soustavnou a systematickou znalost současného stavu a vývoje oboru a jednak informovanost konkrétní, účelovou a soustředěnou, která je potřebná ke zpracování určitého tématu. Ve vědeckém výzkumu není autor jenom uživatelem, je zároveň tvůrcem nových informací.¹³

Informace je jakýkoliv údaj či poznatek, jehož obsah byl převeden do sdělitelné formy (např. řeč, text, číslo či obraz). Rozeznáváme elementární informace a informace složené (složitě), všeobecné a odborné. Zdrojem informací je vlastní skutečnost, jež se odráží v tzv. prvotních informacích, které jsou zafixovány (zakódovány) v informačním dokumentu. Tento dokument je zase pramenem informací pro další užití. Informace je tedy nutně vázána na určitého materiálního nositele, v němž je zachycena prostřednictvím jistých znaků, a protože je určena pro předávání (přenos), musí mít zajištěnou komunikaci (kanál) a systém (získávání, uchovávání, pořádání, využívání), včetně

---

¹⁰ Tamtéž, s. 91

¹¹ Tamtéž, s. 91

¹² Tamtéž, s. 91

¹³ Tamtéž, s. 92

nezbytných prostředků k realizaci informační činnosti. I přenos může mít různou formu, záleží na zvoleném signálu, tj. použitém kódovacím znaku.¹⁴

Vědecké informace patří do skupiny odborných informací. Vědecká informace je získána v průběhu lidského poznání, adekvátně zobrazuje zákonitosti objektivního světa a slouží společenské praxi; je to informace odborná, spolehlivá, objektivní, přesná, pravdivá a platná, která je výsledkem výzkumné a vědecké tvůrčí činnosti. Základním problémem je vztah mezi informacemi již existujícími a informacemi hledanými, úkol, aby z ohromného množství byly vyhledány rychle, účelně a efektivně a v maximálním rozsahu pro daný úkol (téma) podstatné (relevantní) zdroje.¹⁵

Dokument je z hlediska informatiky hmotný předmět, který obsahuje zafixovanou informaci určenou ke sdělení a využití, je to prostředek (nositel a konzerva) přenosu určité informace v prostoru a čase. Existující různé nosiče informací (např. papír, magnetofonová páska či film) a také různé formy jejich záznamu (textové, grafické apod.), do nichž patří i hledisko originality (originál, opis, překlad), rozsahu (celý text, výtah, symbol) a množství (jeden originál, různé typy fotokopii apod.).¹⁶

Pro historiografii je nejdůležitější rozdělení informačních dokumentů podle původnosti zaznamenaných informací. Z tohoto hlediska se všechny dokumenty dělí na primární, sekundární a terciární, avšak zde má toto označení poněkud jiný význam než u gnoseologického rozlišování informací na prvotní a druhotné. Do primárních zdrojů jsou zařazovány dokumenty, v nichž jsou obsaženy nové a originální, dosud nezveřejněné poznatky. Sekundární informační pomůcky obsahují seznamy, přehledy nebo výtahy z pramenů primárních a terciární znamenají totéž pro skupinu předcházející.¹⁷

Toto rozdělení, stejně dost relativní, vyhovuje historiografii jen částečně. Informační zdroje v historii je účelnější rozdělit na skupiny podle vztahu historik – literatura – prameny – reálná minulost a podle základních etap výzkumné práce:

1. Zdroje informací, které považujeme za elementární a relativně stálé; jsou zachyceny v naučných slovnících, v syntézách a příručkách.
2. Orientační a heuristické informace o zdrojích věcných poznatků v odborné literatuře a historických pramenech k danému oboru či tématu, které pomáhají tyto relevantní zdroje zjistit, vyhledat a využít.
3. Zdroje věcných poznatků, které jsou v daném oboru a pro dané téma již známy a zveřejněny, i když je nový uživatel musí teprve zjistit a prostudovat, je to vlastně odborná literatura a její věcný obsah.

---

¹⁴ Tamtéž, s. 92

¹⁵ Tamtéž, s. 92

¹⁶ Tamtéž, s. 93

¹⁷ Tamtéž, s. 93

4. Svědectví a sdělení z nepoužitých i již použitých původních historických dokumentů a hmotných pozůstatků, tedy informace z okruhu historických pramenů, které dokumentují reálný lidský svět v minulosti.¹⁸

Heuristické informace jsou z hlediska pracovních postupů v pořadí na prvním místě. V této etapě se také historik nejvíce opírá o informační činnost a pomůcky jiných institucí a osob. Po zpracování encyklopedických příruček jsou rozhodující a tradiční složkou heuristických pomůcek bibliografie.¹⁹

Bibliografie bývá nazývána „předsíní vědy“. Každý vědecký výzkum musí začít zjištěním, co již bylo o daném úkolu či tématu napsáno. To plně platí i pro historii. Bibliografie provází historika v průběhu celé jeho práce. Nelze předpokládat ideální stav, při kterém by badatel napřed zjistil všechny k jeho úkolu se vztahující vydané práce; jejich okruh se v průběhu výzkumu stále rozšiřuje a doplňuje až do konečného zpracování tématu (i potom jde vždy jen o relativní úplnost). Základní poznatky z bibliografie jsou pro badatele nezbytné i při zpracování, citaci a sestavování seznamu použité literatury a pramenů.

Termín bibliografie je používán ve více významech, především jako nauka o soupisech literatury, tiskovin a jiných forem sdělení, která na rozdíl od jiných soupisů (knihovnické či knihkupecké katalogy) směřuje k úplnosti ve vytyčeném okruhu, dále jako nauka o účelném zpracování, evidenci, selekci, reprodukci a využití popisů a soupisů informačních zdrojů, či konečně jako již hotové seznamy a přehledy publikací.²⁰

Bibliografie slouží badateli v první řadě k průběžnému sledování tiskové a příbuzné produkce, tj. k tomu, aby měl přehled o všech základních dílech a poznacích svého vědního oboru, resp. své specializace. Z této prvotní informace potom vybírá to, co je potřebné prostudovat, přičemž zbývající část bibliografie mu poskytuje aspoň takový přehled, aby věděl, že o tom či jiném tématu a problému bylo již psáno. V druhém případě slouží bibliografie badateli při přípravě i zpracování určitého konkrétního a přesně vymezeného úkolu či tématu, tj. většinou ke zpracování nového vědeckého díla.²¹

Historik – badatel se setkává s bibliografií v těchto podobách: a) s hotovým, jinou institucí či osobou zpracovaným soupisem literatury (popřípadě pramenů) k vymezenému okruhu či tématu, b) s jednotlivými bibliografickými záznamy, z kterých sestavuje vlastní bibliografii, c) s okruhem návodů, podle nichž může najít příslušnou literaturu a prameny, hlavně v knihovnách, a se systémem

---

¹⁸ Tamtéž, s. 94

¹⁹ Tamtéž, s. 94

²⁰ Tamtéž, s. 94

²¹ Tamtéž, s. 94

bibliografických pravidel, která mu umožňují správně evidovat, citovat a označovat tu literaturu a prameny, z nichž vychází ve své práci.²²

Bibliografii dělíme podle různých hledisek a zásad. Podle rozsahu a obsahu zpracovaného materiálu rozdělujeme bibliografii na všeobecnou, která zpracovává všechen materiál bez ohledu na jednotlivé obory, speciální, jež zachycuje materiál pro určitý vědní obor či jeho úsek, resp. i tematickou, tj. pro určené téma a pro jiné speciální účely. Podle druhu informačního materiálu rozeznáváme bibliografie: knih, periodik (novin a časopisů) jako celku, článků v časopisech a novinách, map, grafik a hudebnin, ale i fotografií, filmů, gramofonových desek a zvukových pásků, dále bibliografii recenzí a konečně bibliografii bibliografií. Podle teritoriálního principu dělíme bibliografie na mezinárodní, státní či národní a bibliografie regionální pro menší územní celky. Podle chronologického principu je třeba brát v úvahu jednak to, z kterého časového úseku je zachycena produkce, jednak to, zda bibliografie je zpracována vzápětí po vydání informačních dokumentů – potom hovoříme o bibliografii běžné (průběžné) – nebo zda je sestavována zpětně pro produkci určitého období – tu pak nazýváme bibliografií retrospektivní. Může být vydána i bibliografie perspektivní, tj. seznam informačních zdrojů připravených k vydání. Bibliografie mohou být vydávány v různých časových intervalech, a to buď periodicky v určitých lhůtách či pro určitou dobu, nebo také nepravidelně, popřípadě jako jednorázová monografická díla, a to ve formě knižní, sešitové i lístkové.²³

Pro badatele je důležité, zda jde o bibliografii primární, která je zpracována podle zásady s knihou či pramenem v ruce, nebo sekundární, jež byla sestavena z jiných bibliografií. Stejně tak je důležité, zda jde o bibliografii registrující, která podchycuje ve vymezeném okruhu veškerý materiál bez ohledu na jeho obsah a hodnotu, či bibliografii výběrovou, která obsahuje jen výběr materiálu k danému okruhu podle určitých, předem určených hodnotových hledisek. Do bibliografie výběrové patří svým způsobem i tzv. doporučující bibliografie, např. seznam doporučené literatury k určitému oboru. Velmi důležité jsou tzv. skryté bibliografie, které netvoří samostatné sílo, ale jsou součástí nebo přílohou jiné publikace, např. jako seznam použité literatury a pramenů, či jen jako citace literatury a pramenů v poznámkách. Podle podrobnosti popisů ve vztahu k obsahu se některé bibliografie omezují jen na prostý bibliografický záznam, jiné jsou navíc doplněny o anotaci, tj. stručnou charakteristiku obsahu popisovaného díla. Vedle bibliografie prvního stupně jsou zpracovány i bibliografie bibliografií a bibliografie těchto bibliografií.²⁴

Zvláštním druhem bibliografie je rešerše. Rešerší rozumíme jednak soubor věcných informací k určité otázce, vědecké i praktické, což je rešerše

---

²² Tamtéž, s. 94 - 95

²³ Tamtéž, s. 95

²⁴ Tamtéž, s. 95

faktografická, jednak soubor informací dokumentografický; rešerší v tomto smyslu je de facto bibliografický soupis dokumentů, které obsahují informace ke sledované otázce, tj. odpovídají na tzv. rešeršní dotaz, a byly proto podle určitých hledisek vybrány z celého souhrnu informací. Rešeršní dotaz může požadovat informace o všech dokumentech k danému tématu, může se omezit jen na určité typy dokumentů, na dokumenty vydané v určitém časovém úseku, zemi, jazyku a podobně.²⁵

Nejobvyklejší formou rychlých informací o nových pracích a poznatcích v určitém oboru jsou tzv. referátové časopisy. Jejich hlavním posláním i obsahem jsou stručné referáty (abstrakta), které mají co nejvýstižněji zachytit obsah popisovaných prací, jejich předmět, cíl, metody a výsledky. Jestliže anotace jen doplňuje bibliografický záznam vymezením obsahu sledovaného díla, potom referát představuje jen širší charakteristiku příslušného dokumentu, zvláště jeho obsahu. Anotace se skládá z jedné nebo z několika vět, kdežto referát může mít větší rozsah, obvykle až dvě stránky strojopisu.²⁶

Studium literatury

Na rozdíl od běžného studia, jehož hlavním posláním je osvojení určitého okruhu již ve vědě známých vědomostí, směřuje vědecká historická práce k dalšímu rozvoji a pokroku vědeckého poznání minulosti, tedy k novému zhodnocení dosavadní odborné literatury a vědeckého výzkumu historických pramenů, jehož výsledkem je určité historické dílo.

Proces tohoto poznání lze redukovat na několik základních etap, které určují i postup historického bádání:

1. Získání informací o zkoumaném předmětu, a to sekundárních i primárních, z literatury, pramenů i všech ostatních zdrojů.
2. Osvojení, uchování a uspořádání získaných poznatků, jejich ověření, objasnění a zhodnocení.
3. Produktivní myšlení, které na základě daných informací a za pomoci vědeckých metod a metodik vytváří nové poznatky.
4. Využití výsledků vědeckého poznání ve společenské praxi, což na prvním místě předpokládá jejich zveřejnění.
5. Vytyčení dalšího výzkumného úkolu a počátek nového cyklu vědeckého poznávání na vyšším stupni.²⁷

Jedním z nejcharakterističtějších rysů historického výzkumu je to, že může poznávat a zkoumat minulost lidstva jen prostřednictvím literatury a hlavně pak historických pramenů, tj. stop a dokladů, jež zanechala minulá lidská činnost pro současnost jako pozůstatky a zprávy. V historiografii mají termíny pramen a

---

²⁵ Tamtéž, s. 95 - 96

²⁶ Tamtéž, s. 96

²⁷ Tamtéž, s. 102

literatura poněkud jiný význam než v informatice. Z hlediska informatiky je totiž pramenem každý zdroj informací, což může být jako skutečnost sama, tak i dokument jako nositel souboru informací. Primární vědecké dokumenty v tomto případě samy obsahují faktografické informace, kdežto sekundární či adresářové údaje jenom odkazují na vlastní zdroje informací (např. bibliografie). Toto dělení vyhovuje historiografii jenom částečně, protože nedostatečně rozlišuje mezi vlastními relikty minulosti a jejich dodatečným historickým zpracováním, tj. mezi historickou literaturou a prameny.²⁸

Pokud posuzujeme celou otázku z širšího hlediska, tj. ptáme-li se na všechny zdroje informací, které historik potřebuje ke své vědecké práci, potom se nám klasické dělení na prameny a literaturu jeví jako dva typy informační soustavy, z nichž pramen představuje prvotní zdroj informací v tom smyslu, že je „nejblíže“ minulé skutečnosti, je totiž její součástí nebo ji bezprostředně odráží, kdežto literatura obsahuje informace již odvezené a vyvozené z pramenů.²⁹

Ve vědeckém historickém bádání považujeme za literaturu záměrné a následné odborné zpracování a publikování výsledků výzkumu určitého objektu či problému z minulosti lidské společnosti, ať již je toto zpracování založeno na bezprostředním prozkoumání historických pramenů, nebo na základě poznatků a závěrů z literatury, kterých bylo dosaženo v předcházejícím bádání. Historickým pramenem je vše, co vzniklo v procesu historického vývoje společnosti z činnosti lidí a z potřeb lidského života, co se zachovalo jako pozůstatek, doklad a zpráva – a přitom může sloužit k poznání minulosti.³⁰

Rozdíl mezi literaturou a pramenem není vždy jednoznačný. Je tomu tak jednak proto, že existují různé přechodné druhy, ale hlavně proto, že i literatura vůbec, a odborná literatura zvláště, je výsledkem lidské činnosti a může v určitém směru sloužit jako pramen; záleží na tématu, které historik zpracovává. Obecně platí, že pramen je na rozdíl od literatury bezprostřední součástí nebo odrazem historického procesu, je mu většinou časově, prostorově i původem blíže, kdežto literatura je de facto součástí odborné a naučné literatury vůbec.³¹

Odbornou historickou literaturu představují ty práce, které se vědecky a odborně zabývají historickou problematikou, a to většinou na základě vlastního zkoumání pramenů (práce původní), popřípadě studia dosavadní literatury (práce kompilační); v obou případech nejde jen o prostý popis historické skutečnosti, protože odborná literatura vždy směřuje k rozboru a hledání nových poznatků, pohledů a závěrů.³²

Nahlížíme-li na historickou literaturu z hlediska určitého výzkumného úkolu a tématu, potom z pomocné literatury má prvořadý význam bibliografie, kdežto

---

²⁸ Tamtéž, s. 102

²⁹ Tamtéž, s. 103

³⁰ Tamtéž, s. 103

³¹ Tamtéž, s. 103

³² Tamtéž, s. 104

ostatní pomůcky slouží spíše jen jako orientační a podpůrné příručky. Pro zpracování určitého tématu je nejdůležitější příslušná odborná literatura. Je povinností každého badatele, aby zjistil co nejkompletněji a nejkomplexněji, zda a jak je dané téma již v historické literatuře zpracováno. Z tohoto zorného úhlu můžeme rozdělit používanou literaturu opět do několika okruhů. Jsou to v první řadě práce, které se zcela nebo alespoň z podstatné části zabývají zkoumaným tématem či problémem. K nim lze přiřadit díla širšího záběru, která se určeného tématu dotýkají jen okrajově, nebo se o něm dokonce ani výslovně nezmiňují, ale jsou důležitá pro pochopení obecných tendencí a širších souvislostí. Patří sem i práce metodologického charakteru, pokud ovšem mají určitý vztah ke zkoumaným problémům, a různé metodické pomůcky, zde však jen v tom případě, jestliže podstatným způsobem ovlivnily metody a metodiky i techniky práce.³³

Prvním faktorem, který určuje vědecké zpracování historických poznatků, je přesné vymezení úseku historie, který chceme zkoumat. Ke každému tématu musíme shromáždit tolik materiálu, aby nám umožnil nejen určitou historickou skutečnost rekonstruovat, ale i poznat a pochopit její podstatu a všechny důležité rysy a souvislosti.

Pramenná základna, nejobecněji řečeno, musí být v kvantitativním i kvalitativním smyslu tak široká, aby jejím prostřednictvím a dalšími vědeckými postupy a metodami mohl historik pravdivě poznat historickou skutečnost.

Po zjištění a shromáždění příslušného okruhu literatury a pramenů, tato etapa bývá obvykle nazývána heuristickou, přikročí historik k jejich studiu, a to tak, že se napřed obrací k literatuře. V průběhu dalšího výzkumu bude tento okruh stále doplňovat a rozšiřovat, až do ukončení celé práce. Při studiu literatury bývá doporučováno věnovat pozornost především té literatuře, která celkově uvádí badatele do problematiky, z níž si vybral téma.³⁴

Práce s prameny

V pracích lze nalézt stopu dvou definic pojmu historický pramen. První definice pochází od E. Bernheima (1889). Jednak jsou prameny „materiálem, odkud naše věda čerpá své poznání“ a jednak jsou prameny „výsledkem lidské činnosti, které buďto již svým posláním, nebo jen pouhou existencí, vznikem nebo jinou okolností jsou vhodné pro poznání a ověřování historických faktů.“³⁵ Druhá definice, na rozdíl od první, je užší, považuje za historický pramen jen takový předmět, který byl ve vztahu s lidskou činností. Takový předmět se stává historickým pramenem v té chvíli, kdy ho historik ze svého odborného hlediska podrobí zkoumání. Každý předmět, existující objektivně, se může podle této teorie stát historickým pramenem: kámen, strom jsou součástí přírody a pouze

---

³³ Tamtéž, s. 104 - 105

³⁴ Tamtéž, s. 106

³⁵ Petrář, J.: Práce s prameny - K teorii historického pramene, in: Hroch, M. a kol.: c. d., s. 120

ve vztahu k člověku, který z nich zhotovil nástroj nebo je vypěstoval, se mohou stát historickými prameny.³⁶

Klasifikace historických pramenů

Třídění pramenů se řídí podle: druhů na základě formálních znaků, původu, obsahu, informační struktury a typů. **Systém třídění pramenů podle druhů** upřesnili humanističtí historikové a po nich „učení dějepyt“ 17. století. Základem takové klasifikace je rozdělení na prameny tradované ústně; prameny nepsané, později dělené na prameny hmotné a prameny obrazové a nakonec prameny písemné. Avšak po logické redukci dělení pramenů na písemné a nepsané zůstává elementárním rozdělením souboru pramenů v praktické nauce o pramenech.³⁷

Třídění podle původu pramene. Historikové 19. století, kteří zdůraznili metodu interpretace a zjemnili kritiku pramene, většinou zaměřili pozornost na to, co uvedená klasifikace nepostihuje, na vlastní informaci: hledisko vědomého či nevědomého vytváření pramene, rozdílnou poznávací hodnotu a v neposlední řadě na okolnosti původu pramene se zřetelem k jeho zařazení do některé z oblastí lidské činnosti. Německý historik Johann Gustav Droysen, se zřetelem k některým z uvedených aspektů, rozdělil prameny na: památky, pozůstatky a prameny. Pozůstatky představují bezprostřední hmotné (písemné i nepsané) stopy po existenci a činnosti člověka s výjimkou těch, které jsou již uspořádány v určitý systém zpráv o historických faktech, jež Droysen nazývá vlastními prameny v užším slova smyslu. Památky mají s prameny společné to, že vědomě podávají zprávy, a to dokonce zprávy budoucím potomkům, v zájmu určité skupiny, rodiny aj.³⁸

Dělení pramenů podle jejich obsahu. G. Labuda (1957) se pokoušel nově roztrždit historické prameny do čtyř kategorií podle jejich obsahu. Systém zahrnuje: prameny ergotechnické, které bezprostředně odrážejí existenci a hospodářskou činnost člověka; zprostředkovaně pak působení společenské a psychické. Jsou to především památky hmotné kultury, prameny k demografickému vývoji, kosterní pozůstatky člověka aj. Dále prameny sociotechnické, které „vznikly v důsledku společenského působení člověka na člověka“ (rodina, výrobní vztahy apod.) a jsou schopny je bezprostředně odrážet (sídliště, rodinné kroniky, paměti, noviny apod.) Naproti tomu zprostředkovaně odrážejí působení hospodářské a psychické. Labuda navíc zmiňuje prameny psychotechnické jako „veškeré pozůstatky vzniklé na základě materializovaného vědomí, za účelem registrace nebo předávání myšlenek, které zrcadlí objektivní rozpory v přírodě, ve společenském prostředí nebo ve vlastním myšlení“. Proto mohou bezprostředně odrážet podíl vědomí na přetváření materiálních i

---

³⁶ Tamtéž, s. 120

³⁷ Tamtéž, s. 122

³⁸ Tamtéž, s. 122

společenských podmínek života (např. programy politických stran, publicistika, výtvarné umění aj.). Nakonec Labuda zahrnuje tradici, která spojuje znaky všech předešlých kategorií, odráží bezprostředně jejich podobu fyzickou, společenskou i psychickou, avšak „jen to, co se formou přežitku a paměti o minulosti udrželo v žijících lidech“.³⁹

Dělení pramenů podle jejich funkční informační struktury. J. Topolski po kritice formálních a sémantických chyb v dosavadních klasifikacích vytknul jako věcný výsledek pokusů o třídění dichotomií: prameny bezprostřední a zprostředkované, prameny psané a nepsané. Rozdělení podle druhů na prameny psané a nepsané je závažné proto, že obě skupiny vyžadují zásadně rozdílné metody zkoumání a odpovídají moderní teorii informací, která rovněž mluví mj. o znacích zapsaných a nezapsaných; kritériem je písmo. Třeba vzít rovněž v úvahu, že většina pramenů, se kterými dosud historikové pracovali, má povahu písemnou. Také rozdělení podle původu na prameny bezprostřední a zprostředkované je funkční: naznačuje užití různých metod při jejich dekódování. Bezprostřední prameny jsou samy částí historické skutečnosti – jsou historickými fakty. U zprostředkovaných pramenů musí badatel najít takovou metodu, či spíše soubor metod vzájemně se doplňujících, aby sladil kód podavatele informace a kód jejího odběratele, s čímž je spojen i problém věrohodnosti informátora, což u bezprostředních pramenů odpadá po zjištění autentičnosti. Mezi historický fakt a historika se ve zprostředkovaných pramenech vsouvá osoba informátora, kterou se badatel musí zabývat.⁴⁰

Dělení pramenů podle typů vychází vstříc především potřebám praktické nauky o pramenech. Navazuje na klasifikaci podle druhů, kterou specifikuje a rozšiřuje o hlediska kompetence pramene podle určitých znaků, jež kvalifikují jeho použitelnost při interpretaci. Kritériem je to, do jaké míry je schopen vypovídat sám o sobě v první fázi heuristického postupu, když ho badatel při vyhledávání vezme do ruky. A. P. Pronštejn uvádí sedm základních skupin pramenů podle typů a druhů: písemné, hmotné, etnografické, ústní nebo folklorní, lingvistické, fotografické a filmové a nakonec fonografické.⁴¹

Kategorie **nepsaných pramenů** je velice obsáhlá, ale jelikož se diplomová práce výhradně opírá o psané prameny, není třeba se této kategorii věnovat obsáhle. Nicméně, v klasifikacích podle materiální struktury se tradičně do této skupiny zahrnovaly: prameny hmotné, prameny obrazové (ikonografické) a nakonec prameny dochované ústně (tradiční). Dnes se rozšiřuje kategorie obrazových pramenů (fotografie a filmový záznam) a přibývá skupina fonografická.⁴²

---

³⁹ Tamtéž, s. 123

⁴⁰ Tamtéž, s. 124 - 125

⁴¹ Tamtéž, s. 128 - 129

⁴² Petrůň, J.: Práce s prameny - Prameny nepsané, in: Hroch, M. a kol.: c. d., s. 132

Nejužívanějšími pramennými zdroji dějepisectví jsou stále **prameny písemné** povahy: Představují záznamy informací sledující různý účel – mohou sloužit autorovi, jsou určeny k předání informací, uchovávají zprávy pro činnost, jednání a potřeby různých subjektů. Historickou skutečnost zachycují, vyjadřují a odrážejí v určitém výkladu, jehož podoba, důvody a smysl jsou důležité pro pramennou kritiku a interpretaci.⁴³

Písemné prameny lze rozřadit do základních tří skupin: písemnosti institucionálního původu, písemnosti osobního původu a literární prameny.

Písemnosti institucionálního původu představují výsledek různých činností instituce. Zaznamenávají určitou událost k paměti a k informování jiných institucí. Mají za úkol zabezpečovat vnitřní i vnější působnost instituce, zjednávají právo apod. Práce s těmito písemnostmi vyžaduje znalosti o jejich vzniku a smyslu, o jejich souvislostech funkčních a institucionálních. Zachovaly se většinou ve dvou hlavních podobách – jako spisy (akta) a jako tzv. úřední knihy. Detailní klasifikaci těchto pramenů se zabývá diplomatika.⁴⁴

Písemnosti osobní povahy zpravidla nejsou určeny veřejnosti. Jedná se o soukromou korespondenci, deníkové či jiné osobní zápisky a záznamy, o poznámky, výpisky, náčrty k literárním, vědeckým či publicistickým dílům.

Osobní korespondence představuje zpravidla badatelsky nejcennější část písemných pozůstalostí. Dějepisce zajímá korespondence význačných osob ze života politického, hospodářského, vojenského i kulturního, ale bez důležitosti pro něj není ani korespondence lidí méně společensky význačných, protože právě ona často velmi konkrétně zrcadlí různé stránky dobového života a jeho ovzduší. Osobní korespondence bývá rozličné povahy, obsahu i účelu. Přibližuje osobní život autorův, jeho práci, dílo, společenskou aktivitu, názory, postoje k událostem, záměry a cíle. V korespondenci se většinou bezprostředně reaguje na to, co autora zaujalo, nebo k čemu považoval za potřebné se vyslovit. Svou strukturou upozorňuje korespondence na autorovy vztahy k lidem, na jejich výběr a na stupeň důvěrnosti těchto vztahů. Způsob vyjadřování bývá intimnější i otevřenější, než u projevů určených k publikaci či k jinému zveřejnění. Dějepisec může tedy v osobní korespondenci počítat s upřímností, a tedy autenticitou stanovisek, nemůže ale předem vylučovat ani jistou míru autostylizace, zvláště u osob více společensky a politicky exponovaných. Badatelské zkušenosti ukazují, že nejautentičtější korespondence vznikala spíše v autorově mladším věku. Osobní korespondence je pramenem výrazně subjektivní povahy a vyžaduje citlivou a znalou historickou kritiku. Je schopna

---

⁴³ Kvaček, R.: Práce s prameny - Písemnosti institucionálního původu. Písemnosti osobní povahy. Literární prameny, in: Hroch, M. a kol.: c. d., s. 142

⁴⁴ Tamtéž, s. 142 - 143

mu podat závažná, ojedinělá svědectví nedostupná v jiných pramenech. Dějepisec v ní nachází údaje vysvětlující genezi, průběh, „pozadí“ určitých událostí politických, diplomatických, hospodářských, sociálních.⁴⁵

Deníky představují pramen, který dějepisec získává v dvojí podobě – buď rukopisné nebo publikované. Podstatnými pro určení jejich vypovídací hodnoty jsou jejich účel a čas původu. Mohou to být zápisky zcela osobní, vzniklé okamžitě po události či prožitku, mohou to být i záznamy dojmů, nálad, myšlenek a nakonec i záznamy charakteristik stanovisek vlastních či dalších osob. Autor je v takovém případě považuje i za pomůcku pro svou činnost, za určitou nezbytnost pro práci a život. Nepočítá s jejich zveřejněním, publikační záměr proto nijak neovlivňuje ani jejich obsah, ani jejich tvar. Jindy bývají zápisy zpětnou rekonstrukcí událostí – v takovém případě už nejen časový odstup, ale i další vývoj mohly značně poznamenat záznam, jeho náplň, tón a zaměření. Publikované deníky bývají dvojího druhu. Buď deník připravil k vydání sám autor, nebo byl zveřejněn péčí editora (autor už většinou nežil). V prvním případě může jít o deník už v rukopise vědomě chystaný k publikaci, nebo o deník připravený k vydání dodatečně, z rukopisu původně zcela soukromé povahy. Znat tento původ deníku je důležité pro historickou kritiku. Obecně jsou deníky pramenem ozřejmujícím jednání a myšlení svých autorů a dalších osob. Podávají svědectví o faktech (jednáních, rozhovorech, poradách, rozhodnutích) jinde nezachycených, o názorech, stanoviscích, o vlivech na ně, o osobních záměrech a cílech. Jsou pramenem k biografii autora a k dějinám různých společenských sfér, hlavně politiky, diplomacie a kultury.⁴⁶

Literární prameny bývají charakterizovány jako prameny vyprávěcí, neboť o ději – různým způsobem a v rozmanité formě – „vyprávějí“. Klade se zde značný důraz na formu, ta může působit i na vymezení a náplň obsahu. Vnitřní členění této pramenné skupiny vede k určení následujících oddílů:

Historická zpracování. Náležejí sem anály, letopisné záznamy, legendy, životopisy a autobiografie, které jindy bývají označovány spíše za prameny osobní povahy. Dále publicistika – tedy noviny, časopisy, letáky, brožury, záznamy rozhlasových relací apod. K literárním pramenům je možné přiřadit i písemné vyjádření ústní tradice (pověsti, zvěsti, anekdoty, písně s historickou tematikou) a záznamy lidové slovesnosti (písně, říkanky, pořekadla, přísloví, pohádky a vyprávěnky). Některé z těchto záznamů mívají už umělecký tvar. Nakonec lze dodat taktéž odbornou literaturu (kromě děl dějepisných) a literaturu krásnou.⁴⁷

---

⁴⁵ Tamtéž, s. 155 - 156

⁴⁶ Tamtéž, s. 156

⁴⁷ Tamtéž, s. 142 - 143

Dějinné povědomí rané feudální společnosti se projevovalo v *legendách*. Měly především účel ideově náboženský, ale objevovaly se v nich i širší dobové názory a cítění. Zájem zaznamenat význačné události vedl ke vzniku *análů*, které děje zachycovaly, ale nekomentovaly a nezavršovaly v celek. Naproti tomu *kronika* se stala už celistvějším literárním útvarem, fakta třídila, hodnotila a literárně zpracovávala. Její autor psal pro zvláštní skupinu čtenářů, kterou chtěl ovlivnit – tento ideový záměr působí i na výklad fakt. Ideologická a myšlenková funkce byla u kronik de facto nejdůležitější.⁴⁸

Vedle letopisů a kronik se v období před rozšířením knihtisku setkáváme ve větší či menší míře alespoň v zárodcích s většinou dalších typů vyprávěcích pramenů. Zaznamenávala nejen vyprávění, která dnes považujeme obecně za historická v užším smyslu, ale řada dalších produktů umělé i lidové tvořivosti, a to nejrůznější *pověsti* či *písně*. Vedle beletrie v nejširším smyslu se utvářela naučná literatura a zvláště rozsáhlá literatura *vlastivědně cestopisná*. Jako zvláštní a osobitý typ kronikářského vyprávění se vyvíjela *autobiografie*.

Jak již vyplývá ze samotného charakteru vyprávěcího pramene, mimořádnou roli pro posouzení jeho hodnoty hraje přesné vymezení jeho subjektu, tj. autora či autorů. Každé vyprávění je individualizováno a subjektivní činitel se v něm projevuje ve zvýšené míře. Proto je třeba především poznat sociální a třídní postavení autora či autorů. Protože způsob vidění a chápaní společenského dění nezávisí vždy mechanicky na třídní příslušnosti, je nutno znát anebo podrobně analyzovat ideové a světonázorové základy, z nichž autor při zkoumání světa a líčení dění vycházel. Rozpoznání třídní příslušnosti a světonázorové orientace autora pramene je jedním z hlavních předpokladů jeho bližšího vyhodnocení. Tato orientace a příslušnost do značné míry určovala stanovisko a hledisko, tj. zorný úhel, pod kterým autor viděl a vybíral viděné události.⁴⁹ Kromě tohoto základního vymezení je důležité přihlížet také k dalším okolnostem, jež mohou ovlivnit sdělovací hodnotu vyprávěcího pramene. Jde především o zjištění případné role toho, kdo o věci vypovídá, v dění samotném.

Legends, anály a kroniky jsou literárními prameny, které po svém informují o minulých dějích, jsou jejich osobitým zpracováním či záznamem. Svou funkcí se do této skupiny pramenů – v užším slova smyslu vyprávěcích – řadí z novějšího a nejnovějšího období *paměti* a *autobiografie*.

Paměti obecně patří k často užívaným pramenům, které navíc tvoří základní pramennou základnu v diplomové práci. Následně se nám nabízí charakteristika pramene v obecném měřítku. Avšak podrobněji a konkrétněji o základním prameni diplomové práce, tj. Vavákovy Paměti z let 1770 – 1780, budeme pojednávat ve zvláštní stati „Charakteristika základního pramene“.

---

⁴⁸ Tamtéž, s. 157

⁴⁹ Tamtéž, s. 157

Paměti jsou osobní výpovědi a autorským svěděním o době, událostech a vlastní činnosti, které jejich tvůrce určil zpravidla ke zveřejnění nebo k jinému způsobu obecnějšího rozšíření. Bývají koncipovány jako osobní příspěvek k poznávání minulosti a zároveň chtějí ovlivnit směr, obsah, vyznění a hodnocení historiografického výkladu, či jiného historického obrazu problematiky, jež je jejich náplní. O faktografické a poznávací hodnotě paměti jako pramene musí rozhodovat historik, který je podrobuje svému kritickému rozboru. Jejich faktografii tak buď mění ve „svá“ historická fakta, nebo ji seznává spornou či jednostrannou. I u memoárů jako pramene není ovšem tato klasifikace žádným trvale ukončeným procesem; posuny v ní souvisejí s poznávacím rozpětím v tematice, s možností konfrontace s dalšími druhy pramenů, se změnami v zaměření vědecké analýzy. Historikova kritika paměti by měla uvést odpovědi na několik zásadních a určujících otázek.⁵⁰

Především je třeba si ujasnit konkrétní cíl a okolnosti vzniku paměti. Znamená to znát profil autora a určit důvody, které jej ke vzniku pamětního textu vedly. Memoárové tečky doprovázejí často konce nebo završení politických, vojenských nebo jiných společenskotvorných kariér, bývají životními bilancemi, ohlédnutím za vlastní prací, podrobnou zprávou o určitém uzavřeném nebo významném období činnosti.

Paměti veřejných činitelů bývají téměř vždy obhajobou vlastní aktivity, vlastních rozhodnutí, kroků a činů, i když je realizována většinou formou vysvětlení, je tedy obhajobou nepřímou. Tato funkce paměti se může vztahovat nejen na výklad činnosti osoby, ale také instituce. V tomto svém účelovém zacílení usilují memoáry často o výklad jednoznačný, tíhnou tedy k monismu příčin – a to buď vědomě, nebo proto, že autor nepoznal bohatost dobových vlivů a souvislostí.⁵¹

Pro hodnocení pramenného významu paměti má důležitost čas jejich vzniku. Může totiž na jejich text působit po více stránkách. Ovlivňující je už časová vzdálenost od událostí, které autor vyličil a po svém vyložil, zvláště tehdy, opřel-li se výklad jen o svou paměť. Historik se proto ptá po původním faktografickém základu memoárů – zda si jejich autor vedl deníky či záznamy, zda se při sepisování paměti opíral také o jiné druhy pramenů, zda využíval svědectví dalších osob apod. Doba tvorby memoárů se může v jejich podobě promítat společenským postavením autora, dále svým celkovým ovzduším politickým, ideologickým, dokonce i svým názorem na účel, smysl a obsah paměti. Také historiografický výklad událostí, způsob jejich interpretace v soudobé dějepisné literatuře mohou text memoárů silně ovlivňovat, promítají se do výběru zachycovaných dějů, do způsobu jejich pojetí. Čas vzniku paměti působí svými různorodými vlivy dokonce i posun ve výkladu stejných událostí zachycených jedním autorem v několika, časově od sebe vzdálených, memoárových svědectvích. Dobové okolnosti a podmínky – ale nejen ty, zde

---

⁵⁰ Tamtéž, s. 158

⁵¹ Tamtéž, s. 158

mohou působit i důvody čistě osobní – se odrážejí nejen v obsahu pamětí, nejen v tom, o čem podávají svá svědectví, ale i v tom, o čem případně mlčí, ač autorova činnost mohla i tu být podkladem kvalifikované výpovědi.⁵² Historikův kritický pohled na paměti by měl brát dále v úvahu, že mnohé memoáry mívají i literární ambice, a že je tím ovlivněn jejich jazyk, styl, úhel pohledu na dobu (její myšlenkové a politické klima) i na osoby.

Paměti a autobiografie jsou pramenem subjektivní povahy – v tom je jejich charakteristické omezení, ale také zvláštní hodnota. Vypovídají o profilu autora, o jeho názorovém světě, o jeho činech, ale i záměrech, plánech, způsobech rozhodování. Podávají také portrétní skici jiných osob. V pamětech mohou být zcela jedinečné záznamy událostí, především tehdy, když jiné prameny neexistují, nebo jsou méně kvalifikované. Mnohé memoáry přináší tak svědectví z míst a oblastí a o historických jevech nepokrytých jinou dokumentací. Promlouvají o věcech jinak nezaznamenaných, protože ve své době ztajených nebo kuloárových. Jiné události dokreslují zase příznačnými epizodami, které o jejich průběhu, podobě a významu vypovídají i podstatněji, než záznamy z jiných pramenů.⁵³

Jedním z nejdůležitějších souborů pramenů zvláště pro novější a nejnovější dějiny je též **publicistika**. Pramenem k poznání historické skutečnosti se badatel může stát také **slovesné umění**. Z jednotlivých druhů slovesného umění může nabýt osobitějšího pramenného významu realistický román. Realismus vnesl do románu dokumentaci dobových mravů, vkusu či společenského života. Obrazem dobového dění a společenských mravů se stala i divadelní hra. Nepřehlédnutelný pramenný zdroj nachází badatel v **lidové slovesnosti**. Tvoří je lidová próza, lidové písně, lidové hry apod.⁵⁴

Písmácká literatura z 18. a počátku 19. století je podstatným pramenem pro dějiny národního obrození. Vytvářeli ji kroniky a paměti reagující na dobový vývoj a jeho problémy. Pocházely z prostředí církevního i světského (kantoři, sedláci). Žánrem pololidové literatury byly kramářské písně rozšířené od 16. století do poloviny 19. století, prodávané na trzích a církevních slavnostech. Bývaly zdrojem zpráv a měly také vliv ideologický. V senzační, sentimentální nebo dramatické formě zpracovávaly výjimečné události a poměry, přírodní katastrofy a vztahy mezi lidmi. Součástí lidové literatury se staly kalendáře, v Čechách hlavně v 18. a pak ještě dlouho v 19. století, kdy byly čteny hojněji než noviny. Jejich posláním bylo rozšiřovat vzdělanost nad úroveň základního školního vzdělání, ale sledovaly i cíle ideologické (náboženské) a byly i zábavným čtením.⁵⁵

---

⁵² Tamtéž, s. 158 - 159

⁵³ Tamtéž, s. 159

⁵⁴ Tamtéž, s. 162 - 163

⁵⁵ Tamtéž, s. 163

K pramenům osobní povahy se taktéž vyjádřil Jan Peters. Pokud chtějí dějiny mentalit, jejichž problematika bude vysvětlena později, popsat historickou realitu, musí získat autentické, originální prameny. Selské paměti, podle slov Peterse, sice tvoří důležitý druh pramene, avšak i zde vzniká řada problémů. Memoáry nenabízejí přímý pohled do selských emocí, způsobů myšlení či chování, proto přístup k mentalitám v selském prostředí naráží na mnohé překážky. To vytváří vážný metodický problém v zacházení s knihami sedlákem psanými.⁵⁶

Jako překážku Peters uvádí tu skutečnost, že píšíci sedlák se opíral o nevlastní písemnou dikci vycházející ze stereotypu školního či katechického vyučování, dále z bible, kalendáře, novin anebo triviální literatury. Selský písmák taktéž převzal dikci prostřednictvím ústní formy ve styku s učiteli, faráři, úředníky či kupci. Selské písmo tak převážně přijímá cizí kulturu, a to jak v podobě psané, tak mluvené.⁵⁷

Nicméně, výše uvedená slova mohou být předmětem diskuze. Zde se nabízí otázka, do jaké míry můžeme hovořit o kultuře cizí. Zatímco Peters hovoří o možném přijímání cizí kultury, Clifford Geertz hovoří o kultuře veřejné. Zatímco Peters hovoří o dikci, Geertz hovoří o kulturním významu. Geertzovo pojetí kultury je v podstatě sémiotického charakteru. „*Domnívaje se, společně s Maxem Weberem, že člověk je zvíře zavěšené do pavučiny významů, kterou si samo upředlo, považují kulturu za tyto pavučiny a její analýzu tudíž nikoliv za experimentální vědu pátrající po zákonu, nýbrž za vědu interpretativní, pátrající po významu*“.⁵⁸ Smysl čili význam sociálního jednání je v rámci Geertzova porozumění dán kompetencí či naopak konfúzností tohoto jednání v rámci příslušné kultury, přičemž kultura je chápána jako veřejná. Jde tedy o smysl čili význam veřejný, kolektivně sdílený.⁵⁹ Kultura je veřejná, protože významy jsou veřejné. Tedy z hlediska této teorie každý člověk operuje s veřejnými kulturními nástroji prožívání světa, otázkou ale zůstává míra jejich individuálního přetváření.

Obecně, na základě slov Peterse, selští písmáci mají tendenci se věnovat jednoduchým tématům a orientovat se zvláště na objekty a události vnějšího světa, zatímco vnitřní život je zřídka reflektován.⁶⁰

Píšíci sedlák nebyl jen subjektem svého vlastního rozumu, nýbrž také objektem manipulace. Sedlák tak akceptoval, a to skutečně nebo zdánlivě, obzvláště v době válek či krizí, konfesionálně nebo dynasticky konstruované

---

⁵⁶ Peters, J.: Zur Auskunfts-fähigkeit von Selbstsichzeugnissen schreibender Bauern, in: Schulze, W. a kol.: Ego – Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte, Berlin 1996, s. 175

⁵⁷ Tamtéž, s. 175

⁵⁸ Geertz, C.: Interpretace kultury, Praha 2000, s. 14 - 15

⁵⁹ Nešpor, Z. R. – Horský, J.: Historická antropologie? Metodické problémy a paradoxy na pomezí dějepiscství, sociologie a sociální antropologie, in: Kuděj – časopis pro kulturní dějiny, roč. 6, č. 1, 2004, s. 74

⁶⁰ Peters, J.: c. d., s. 175

cizí, nepřátelské představy, které v klidných chvílích reflektoval nebo se jimi potají zabýval. K takovým představám se ale písemně mohl sotva vyjádřit. Autor spisu mohl sám klamavě hrát roli, zvláště, když psal s ohledem na možné zveřejnění nebo na budoucí rodinné čtenáře. Peters mnohdy poukazuje na to, jak autor selektivně vnímal skutečnost, a jak ji různě reflektoval. Tedy autenticita svědectví je v jistém smyslu zdánlivá.⁶¹ Jiný problém se může dotýkat podnětu k psaní. Nepochybně sedlák mohl cítit potřebu zaznamenat individuální konflikty a starosti na statku. Přáním písmáka bylo ale také prostřednictvím psané formy nejen vyjádřit úctu k životním hodnotám otce, ale i předávat své životní zkušenosti budoucím generacím. Proti tomuto tvrzení stojí obecné potěšení z psaní a také výjimečně motivace k sebereflexi.⁶²

Otázka badatelské dostupnosti individuálního niterného prožitku odkazuje k rozdílnému pojetí badatelského porozumění u Webera a u Geertze. Lze rozlišit porozumění individuálnímu smyslu sociálního jednání (snaha Weberova) a porozumění „kulturně antropologické“, o kterém mluví Geertz. Ten, jak již ostatně bylo výše zmíněno, vnímá kulturu jako veřejnou, protože významy jsou veřejné. Oproti tomu Weberovo porozumění směřuje k subjektivně míněnému smyslu, jenž byl či je zamýšlen jednajícím individuem. Základním záměrem Weberovy sociologie je porozumět sociálnímu jednání jedince (či více jedinců) ve vztahu k jím subjektivně míněnému smyslu tohoto jednání. Weber uznává, že tento „mysl“ může být badatelsky jen ideálně typicky konstruován, přece však je oprávněné poměřovat tuto konstrukci s „empirickým“ (tj. tím, který byl opravdu studovaným jedincem míněn) smyslem a tázat se, zda je naše ideálně typická konstrukce vůči „empirickému smyslu“ jednajícího individua adekvátní.⁶³ Naopak Geertz vychází z toho, jak již bylo opakovaně zmíněno, že kultura je veřejná, protože významy jsou veřejné. Jako vzájemně působící systémy interpretovaných znaků či symbolů „není kultura síla, které by se daly příčinným způsobem přisoudit sociální události, chování, instituce či procesy: je to kontext, v jehož rámci mohou být srozumitelně ... popisovány“.⁶⁴ Badatel tak činí interpretace (druhého a třetího řádu) interpretací, tj. interpretuje, jak mohl jím popisovaný, studovaný aktér interpretovat (interpretace prvního řádu). Výsledkem jsou fikce ve smyslu konstrukcí.⁶⁵

Obecně problematikou minulosti a paměti, respektive problematikou chápání minulosti prostřednictvím současnosti, se zabývají Françoise Mayerová a Zdeněk Vašíček. Reflektujeme-li minulost, stává se nám vědomým problémem, se kterým se musíme vyrovnávat. Vchází do současnosti – především ve formě

---

⁶¹ Tamtéž, s. 176

⁶² Tamtéž, s. 177

⁶³ Nešpor Z. R. – Horský, J.: c. d., s. 74

⁶⁴ Tamtéž, s. 75

⁶⁵ Tamtéž, s. 75

individuální a kolektivní paměti a historie. Paměť, jak si uvědomoval Augustinus, je přítomná minulost.⁶⁶

Termín „paměť“ je až příliš široký a mnohvrstevnatý, užívaný v mnoha odlišných situacích. Jistě je ale možno rozlišovat paměť individuální a kolektivní. Individuální paměť není podle autorů oddělitelná od procesu rozpomínání, je vždy nově organizována vnějšími podněty, činnostmi. Je intencionální, emocionální, tvárná. Orálně zprostředkovaná kolektivní paměť se vytváří a udržuje obdobně jako mluvený jazyk – stálým předáváním. Podobně jako on je nekonzistentní a proměnlivá. Bez svého média, a tím jsou paměti jednotlivců, zaniká.⁶⁷ Vzpomínky se formulují především sdělováním druhým a ti, jak zdůrazňuje Maurice Halbwachs, tvoří vždy nějakou společenskou skupinu.⁶⁸ Sdělujeme vskutku různé, ale předává a opakuje se jen to, co je konsensuální. Paměti nějakého kolektivu je pak to, co je pamětem jeho členů společné – a to je jistě sociálně podmíněno a má tedy i smysl. Sem patří i společné obrazy, hodnoty, normy, jednání a vzájemná komunikace. Jednotlivce se může ovšem začleňovat do více skupin (podle pohlaví, věku či profesí).⁶⁹

Základní předpoklad paměti, totiž zapomínání, je ve společenství dosahován jednoduše – to, co nebylo akceptováno, není předáváno, a tedy přestává existovat. Naopak je fixováno především to, co je bezprostředně funkční a co se stále opakuje (u jednotlivce jeho schémata, scénáře, skripty). Zachováno je přednostně to, co nejlépe odpovídá možnostem ústního projevu – preferován je příběh (tedy událost), a nikoli popis; kvalitativní, ale ne kvantitativní; typické, nikoli jedinečné. Z jednotlivých, ještě individuálních sdělování a vyprávění se pozvolna vynořuje ustálená forma folklorní povahy, měnící se pak už jen pomalu.⁷⁰ Už před sto lety Georges Sorel prokázal, že lidová paměť pracuje nikoli se samotnými událostmi, ale s kategoriemi, do kterých události zařazuje. Selektivita paměti není ničím jiným než schopností vyjádřit smysl prostřednictvím představ, symbolů a pojmů, které dovolují sociální skupině uspořádat přítomnost.⁷¹

Život jednotlivce je, na základě slov výše zmíněných autorů, neustálým přijímáním informací a komunikací umožňující kladení otázek pro které nejprve hledá odpověď v paměti. Zapisují ponejvíce informace zařaditelné do předem daných konstrukcí, schémat, vzorů, matric navazujících na obdobně schematické chování a jednání, tedy na kolektivní strategii dané skupiny. Do nich se ukládají minulé zkušenosti, představy o minulosti (diachronické matrice) stejně jako o světě vůbec (matrice synchronické). Ty určují jednotlivci pravidla jednání a dávají mu smysl. Takovéto matrice, podobně jako přísloví s jejich několika

---

⁶⁶ Mayerová, F. – Vašíček, Z.: Minulost a současnost, paměť a dějiny, in: Soudobé dějiny, roč. 11, č. 4, 2004, s. 11 - 12

⁶⁷ Tamtéž, s. 12

⁶⁸ Tamtéž, s. 12

⁶⁹ Tamtéž, s. 12

⁷⁰ Tamtéž, s. 13

⁷¹ Tamtéž, s. 13

schémata, jsou předem danými odpovědi. Mění se pozvolna, spíše jsou pouze reformulovány. Z většiny jsou to vzorce sociální, jejich křížením pak vzniká valná část osobních identit.⁷²

V čistě orálním prostřední kolektivní paměť zná vedle společně sdílených událostí jen verbálně vyjádřené společné tradice, ty je nutno se učit. Což se mění s příchodem písemným záznamů, které umožňují zachovávat a předávat individuální, a dokonce nekonsensuální. Je to zásadní obrat, který je obvykle považován za předěl mezi prehistorií a historií. Ovšem ani valná část společností s písmem nepostrádá vrstvy víceméně orální, někdy tvořící i její většinu – vrstvu, která je do společnosti integrována, a tím je i dějnotvorná. Nejen dějiny se vpisují do paměti, ale také ona se včleňuje do dějin. Co jiného je ostatně náš osobní žitý svět?⁷³

Paměť sama bez podnětu zvenčí víceméně aktivně není. Vztahuje se k nějakému cíli, činnosti jako taková je stále přeskupována. Dnešní matrice paměti, alespoň ve vyspělých společnostech, nejsou už zdaleka jednoduché, mění se rychleji na základě výzev, stále častějších.⁷⁴ Paměť může být formována jistě i zvnějšku. Organizuje ji především moc a samozřejmě výchova, školy. Ty zprvu byly garantovány církvemi, nato státy a nyní stále více jakousi neurčitou veřejností. Paměť se dnes opírá o informace z individuální zkušenosti, dále o ty z doslechu či četby a konečně informace předávané školou a médií. Začleňuje do sebe i fakta prezentovaná dějepísem, jistěže selektovaná a modifikovaná podle svých vzorců – historiografie může být paměťotvorná. Lidé pak reagují na podněty nových zpráv prostřednictvím vzorců své paměti – odtud je paměť zase dějnotvorná. Jako reálně působící je pak i se svými výsledky předmětem historie. Nutno je rozlišovat, ale oddělit je nelze.⁷⁵

Ve společnosti podle autorů zastává paměť rozličné funkce místa: různé formy tradice, dějinné vědomí, různá memorabilia (symboly, místa paměti) a nabývá různé formy – vyprávění, vzpomínky, kroniky, biografie, oslavy a podobně.⁷⁶

Nicméně, další otázkou, se kterou se badatel potýká, je otázka odlišení jevů intencionálních a neintencionálních, tj. při studiu chování jednotlivých aktérů je třeba odlišovat, zda aktérovo jednání je záměrné či nezáměrné povahy.

Nyní se krátce vraťme k písemným pramenům osobní povahy. Peters, na základě svých zkušeností, rozlišuje čtyři základní kategorie písemností. Do první kategorie zařazuje tzv. Erkundungsbuch. Základem této kategorie se stal příznak pokusu a cvičení. Obnovené schopnosti psát, získané během školních

---

⁷² Tamtéž, s. 13

⁷³ Tamtéž, s. 14

⁷⁴ Tamtéž, s. 14

⁷⁵ Tamtéž, s. 15

⁷⁶ Tamtéž, s. 15

let, se střídají s nesouvislými a úlomkovitými zápisy např. různých příjmů. Zábava psát je sice přemožena, ale i tak styl psaní zůstává poněkud neobratný. Druhá kategorie je reprezentována tzv. Aufschreibebuch. Zde autor touží po vnější celistvosti svého zápisu, ačkoliv obsah zůstává skrovný a sestává se ze sloučených částí, bez zvláštního systému zaznamenávání. Můžeme zde nalézt zápisy týkající se např. rodinných událostí, sklizní, receptů, povětrnostních poměrů, politických událostí, cestování, pracovních postupů, nákupů, výplat, dobytčího moru, dluhů, ale také lze zde nalézt básně. Podle Peterse tento typ písemnosti je nejčastější forma selského písmáctví. Do třetí kategorie Peters řadí tzv. Darstellungsbuch. Příznačným znakem této kategorie je uzavřený popis psaný s ohledem na veřejnost. Objekt, který je určen k zobrazení, je jasně formulován, např. dějiny obce nebo vlastního dvora, životní podmínky v době Třicetileté války či průběh válek napoleonských. Nakonec čtvrtou kategorií vyplňuje tzv. Selbsichtbuch. Podstatou této kategorie jsou populární písemnosti, již jako náročné práce, jež mají autobiografickou nebo básnickou formu. Autoři jsou vzdělaní sedláci – samouci, kteří jako sedláci nadále zůstávají.⁷⁷

Pokud pohlédneme na Vavákovy Paměti, svým typem se přibližují ke druhé kategorii. Ostatně jak bylo již výše zmíněno, více o Vavákových paměti budeme pojednávat ve zvláštní stati „Charakteristika základního pramene“.

Kritika a interpretace pramenů

Výsledek badatelovy práce závisí do značné míry na tom, jak se podaří zjistit a určit informační hodnotu pramene a její rozsah a jak této informace badatel využije při vytváření a formulování historiografických faktů. Studovat a analyzovat prameny znamená v první řadě zjišťovat jejich pravost (autentičnost) a míru pravdivosti, žádá obsahový rozbor pramenné informace. Tato kritika pramenů je sice zvláštní etapou historikovy vědecké práce, ale zároveň je integrální součástí jiných pracovních postupů – výběru pramenů i jejich výkladu. Interpretace pramene naopak zase některými svými způsoby napomáhá k zpřesnění pramenné kritiky.⁷⁸

Nicméně, výše uvedená slova opět vycházejí z objektivisticky pojaté historiografie, která vnímá výzkum jako cestu k tomu, jak to bylo, tj. k události. Avšak dnešní historiografie se neptá jen na události.

Kritika pramenů bývá rozdělována na vnější (pravost pramene) a vnitřní (ocenění obsahu, motivů a faktorů obsah určujících).

Vnější kritika zjišťuje autentičnost pramene, ověřuje nebo určuje jeho původ časový a autorský, vyjasňuje si situaci, jež vedla ke vzniku pramene. Původ pramene je třeba znát co nejpřesněji, jinak může dojít k jeho nepochopení nebo

⁷⁷ Peters, J.: c. d., s. 178 - 179

⁷⁸ Kvaček, R.: Kritika a interpretace pramenů, in: Hroch, M. a kol.: c. d., s. 168

dezinterpretaci. Vidět jej ve správných dobových (historických) relacích je podmínkou pro poznání jeho vypovídací a svědecké hodnoty.⁷⁹

Údaje o čase a místě vzniku pramene bývají zaznamenány často přímo v písemnostech, ale někdy je tam postrádáme. Jindy je nutné jejich přezkoušení, protože se setkáváme s jejich nesprávným vymezením. Omyly mohou mít různou příčinu: předčasně sepsaná listina předpokládala místo, kde dojde k jejímu vydání, ale tento záměr se nakonec nenaplnil. Písemnost je antidatována, protože byla vyhotovena se zpožděním, které nemá být poznáno. V kopii – tak se zachovala např. většina středověkých listin – se nepozorný písař mohl odchýlit od originálu. Jsou ovšem také úmyslně mylné údaje časové a místní, např. v ilegálních tiscích: důvodem mohla být i snaha o větší přesvědčivost, většinou ale nutnost krýt se před represivním aparátem.⁸⁰

Autorsky je značná část pramenů anonymních a určení původců je pak pro historika nezdědka složitým, někdy i nesplnitelným úkolem. U mnoha pramenů je ale konkrétní určení osoby autora zbytečné: postačí znát původ institucionální, sociální okruh, z něhož pramen vzešel, politické či ideové prostředí.⁸¹

V tázáních po autentičnosti pramene je tedy hledaná odpověď na otázku, zda je pramen vsutku tím, za co se pokládá a vydává. V kladném případě měl původ v čase a místě, k nimž se hlásí a je dílem toho, kdo se představuje jako autor. Prameny se ale mohou vydávat za něco, čím nejsou – charakterizujeme je jako prameny padělané (falza, spuria).⁸²

K zjišťování data a místa vzniku pramene, jeho autorství a vůbec při posuzování jeho autentičnosti může badatel brát v úvahu určité rysy, faktory a okolnosti pramen charakterizující a zhodnotit je komparačním postupem. Patří k nim vnější skutečnosti (forma a lokalita uchování, nálezové okolnosti), materiál, technika vyhotovení (obojí mohou odpovídat určité dobové kultuře, autorským postupům), smysl pramene (v jeho funkčnosti se odráží doba, společenský a kulturní život, jednání sociálních skupin, prosazování a ochrana sociálních a jiných zájmů), typologie (prameny lze včleňovat do typologických řad), prostředky výrazové (jazyk, styl) a obsah pramene (mohou v něm být údaje o dějích, osobách, zařízeních, podle nichž se dá pramen určit, zařadit a vymežit).⁸³

Součástí vnější kritiky pramene je také zjišťování jeho původnosti, okolností vzniku, závislosti na jiných zdrojích. Autor mohl být přímým účastníkem dějů a událostí, které písemně zachytil, nebo se o nich dozvěděl od jiných aktérů, svědků, pozorovatelů, či je zaznamenal na základě jiných informací (měl k dispozici písemnosti o nich, nebo jeho zápis vznikl podle šířícího se

---

⁷⁹ Tamtéž, s. 168

⁸⁰ Tamtéž, s. 168

⁸¹ Tamtéž, s. 169

⁸² Tamtéž, s. 169

⁸³ Tamtéž, s. 169 - 170

vyprávění). Také časová vzdálenost mezi záznamem a dějem je důležitá. U těchto znakových pramenů pátráme tedy po podobě závislosti, popřípadě po jejích motivech a výběru informační vazby (existuje-li možnost volby mezi informacemi), i po dalších okolnostech s ní příznačně souvisejících. Neznakové prameny vyžadují někdy zase poznání typologických souvztažností (např. u architektury, při studiu stavu a vývoje výrobních nástrojů).

Vnitřní kritikou pramenných informací sleduje badatel poznání míry jejich shody s historickou skutečností, charakteru, způsobu a obsahu odrazu dějinné reality. Určuje tak kompetenční způsobilost pramene pro zkoumání daného vědeckého tématu.

Zřetelnost, úplnost a nespornost odrazu historické skutečnosti jsou předmětem kritiky u neznakových pramenů. Podstatná pro odpověď jsou dobová uplatnění pramene, příčina a způsob jeho vzniku, jeho vnitřní ustrojení, třídně sociální vazby, okolnosti jeho dochování. Pramen neznakového typu může o minulosti vypovídat jako její přímá, autentická součást, je však schopen svědčit i o lidských aktivitách, které se o něj zasloužily. Zvláštní důležitosti nabývá navíc v případě jedinečnosti zachování.⁸⁴

Kritika znakových pramenů žádá ještě důkladné poznání informátora a jeho vztahu k informaci. Tento vztah je víceobsažný, souhrnně se dá vyjádřit otázkami, jak (odkud) původce zachycenou událost viděl, poznal, prožil, odkud o ní slyšel, co tedy mohl o ní vědět – a jak to mohl (chtěl, uměl) vyličit, zaznamenat, zpodobit. Badatel chce znát důvody informátorova zájmu o zaznamenanou skutečnost, podmínky, možnosti a smysl záznamu.⁸⁵

Rozeznání a zhodnocení třídní příslušnosti původce pramene je rozhodujícím prvkem vnitřní kritiky pramenné informace. Odtud je třeba vyjít k hledání odpovědí na další otázky. Jednou z nich je sociální postavení autora. Dalším předmětem dotazu je politická a ideologická orientace původce pramene, nepřehlédnutelné je postavení autora v dobových společenských strukturách – jeho úřední zařazení, funkce, vztah ke konkrétní moci a jejím institucím. Důležitá bývá jeho národní příslušnost, ve starších dobách náboženská orientace.⁸⁶

Na podobu pramenných informací působí sociální a politická tvář doby, profil a život společnosti. Obsah a vyjádření pramenné informace závisí také na původcově vzdělání, které mnohdy rozhoduje o hloubce a pronikavosti pohledu, o dovednosti vystihnout podstatné a o schopnosti hodnocení. V pramenech se odrážejí i další individuální vlastnosti autora – jeho povaha, schopnosti vyjadřovací, pozorovací, paměť, mravní profil, může se v nich zrcadlit jeho chování ve vypjatých situacích, jeho psychický stav a životní zkušenosti.

---

⁸⁴ Tamtéž, s. 172

⁸⁵ Tamtéž, s. 172

⁸⁶ Tamtéž, s. 172 - 173

Samozřejmě svou roli hraje působení časové a prostorové vzdálenosti od doby a místa děje.⁸⁷

Badatel musí při vnitřní kritice pramene přihlídnout také k jeho formě. Ta je sice obecně určována obsahovou náplní a účelem, má však i své zvláštnosti působící na obsah. Volba výrazových prostředků a celková výstavba může souznít s dobovou literární a uměleckou tendencí v oblasti formy, se soudobou „módou“.⁸⁸

Rozsah kritiky pramene by měl být vždy individualizován, některé druhy pramenů vyžadují kritické posouzení hlubší a vícestranné, u jiných lze vypovídací hodnotu určit, aniž musí badatel uplatnit všechny způsoby a složky kritiky. Může také přejímat výsledky kritických rozborů provedené jinými vědními obory (archeologií, dějinami umění, literatury apod.). Kritika by neměla být odtržena od konkrétního vědeckého výzkumu, jehož je nezbytnou a nezastupitelnou součástí.⁸⁹

Autenticitou Vavákových Pamětí se budeme zabývat ve zvláštní stati „Charakteristika základního pramene“.

S kritikou pramene je úzce spojena jejich interpretace, tedy výklad pramenných informací. U neznakových pramenů usiluje badatel o plné a všestranné poznání a pochopení účelu a místa pramene v dobových souvislostech. Interpretace znakových pramenů má za cíl především porozumět obsahu a smyslu pramene jako celku a jeho jednotlivým informacím. Porozumění pramenům a jejich kritika jsou nezbytným předpokladem ztvárnění pramenných informací ve fakta historiografická.⁹⁰

Při posuzování a výkladu informací je nutné hodnotit pramen jako celek a dodržet zásadu historismu, nevkládat do určování smyslu, významu a účelu pramene nic, co by jej odlučovalo z doby vzniku, z časových a věcných spojitostí. Neznamená to ale apriorní ztotožnění se s dobovými měřítky pro hodnocení i hodnoty, se způsobem vidění a interpretování skutečností.⁹¹

Písemný pramen musí badatel nejprve dokonale přečíst, důležité je pochopení významu slov a jeho případných proměn. Stejný jev mohl být v různých údobích označován různorodě, naopak zase jedno pojmenování doznávalo v dějinném vývoji proměn obsahových. Pomoci tu badateli mohou slovníky zachycující určitou vývojovou fázi jazyka.⁹²

---

⁸⁷ Tamtéž, s. 173

⁸⁸ Tamtéž, s. 173

⁸⁹ Tamtéž, s. 173

⁹⁰ Tamtéž, s. 174

⁹¹ Tamtéž, s. 174

⁹² Tamtéž, s. 174

Interpretace pramene žádá také poučenou znalost reálií, které pramen uvádí – hlavně míst, osob, času, váhových a mincovních jednotek, charakteru institucí či funkcí.

Pramen musí badatel zkoumat a interpretovat jako celek, nevytrhávat z něho části neodpovídající obsahu, duchu a zaměření dokumentu. Informativní výpověď pramene bývá rozsáhlejší, když se badatel při práci s ním opírá o dostatečné široké znalosti. Osvědčuje se zásada, že čím více badatel předběžně o tématu ví, tím více může z pramenných svědectví získat pro vytváření historiografické faktografie. Její tvorba souvisí ovšem úzce také s metodami historické práce.⁹³

Diplomová práce je především založena na analýze dobového pramene, tedy Paměti milčického sedláka Františka Jana Vaváka z let 1770 – 1780. Zvolená metoda analýzy se přibližuje ve své podstatě metodě biografické.

Výchozí představou pro použití biografické metody je názor, že společnost se skládá z jedinců, kteří mají své osobité zájmy a názory: ze střetání těchto zájmů pak se rodí to, čemu říkáme dějiny. Jedinec tedy není jedinečnou složkou vývoje, ale především součástí společnosti a příslušníků určité zájmové skupiny, třídy, profese. Osvětlením a výkladem jeho postojů a zájmů vysvětlíme pak také společenské vztahy, do nichž zasahuje. Biografická metoda je využitelná především pro poznání takových složek společenského vývoje, které by při zobecňujícím syntetizujícím pozorování unikly naší pozornosti.⁹⁴

Obecně se rozlišují dvě značně odlišné koncepce biografické metody: individuální biografie a biografie skupinové.

Jelikož se diplomová práce opírá výrazně o pramen osobní povahy, tedy paměti středočeského sedláka, věnujme několik slov individuální biografii, která je příznačná pro následující studii. V rámci individuální biografie nás zajímá život jedince v jeho všestranných souvislostech k okolnímu životu jako sonda, jejíž pomocí se chceme dopracovat k hlubším poznatkům o některých složkách společenského vývoje. Badatele přitom nezajímají ani tak specifika charakteru jedince, jemuž je biografie věnována, ani jeho osobitý přínos dějinám, nýbrž to, v čem jeho život vypovídá o společenském vývoji.⁹⁵

Následně věnujme několik málo slov biografii skupinové. Biografická skupinová metoda vychází z toho, že určitá událost, akce, postoj byly dílem více nebo méně uvědomělé činnosti konkrétních lidí. Pro analýzu takové akce je tedy důležité poznat, kdo byli oni jedinci, kteří ji uskutečňovali, připravili, prosadili. Tato biografická metoda může být cenným pomocníkem zejména tam, kde jde o rozbor sociálních hnutí, národní či politické aktivity. Dále může být aplikována

---

⁹³ Tamtéž, s. 175

⁹⁴ Hroch, M.: Metody historikovy práce – Biografická metoda, in: Hroch, M. a kol.: c. d., s. 245 - 246

⁹⁵ Tamtéž, s. 246

při rozboru a interpretaci rozhodování kolektivních orgánů politických, kulturních či náboženských.⁹⁶

Nicméně prvá, individualizovaná varianta biografické metody má vážné nebezpečí v neuvědomělé tendenci přeceňovat význam a typičnost jedince, jehož životním osudem se zabýváme. Nicméně, o to, jak je to s nutností určit typičnost, se dnes vedou spory. Dále je nebezpečné, že se badatel nestačí zorientovat v tom, co z množství biografických detailů je podstatné a co nikoliv. Ve druhé variantě, kdy badatel pracuje s početnými skupinami jedinců spočívá například nebezpečí v tendenci považovat získané údaje a jejich přepočty za samoúčel, za konečný cíl historické analýzy. Teprve hluboká interpretace těchto výsledků je činí užitečnými prehistorické poznání.⁹⁷

Výše uvedená slova odpovídají obecně badatelské práci z oblasti historie. Diplomová práce čerpá z mnohých, na předcházející stranách zmíněných, pravidel, avšak přesto se snaží opírat o oblast mikrohistorie, jakožto jiné alternativě historiografie. Následně se věnujme této problematice, tedy problematice mikrohistorie.

Podle historika Jaroslava Čechury, jenž se tématu mikrohistorie věnoval na počátku devadesátých let, v mezinárodním historickém bádání se v posledním desetiletí objevila nejedna nová myšlenka či přímo koncepce. V první řadě jde o reakci na poněkud jednostranný scientismus, který vyvolala interakce historie s ekonomikou a sociologií. Tento postup vedl k výraznému uplatňování kvantifikace, formalizace a abstrakce, a tím i k nezbytnému redukcionismu. Výsledkem jsou práce, které jsou obtížné číst.⁹⁸ Zde lze oponovat, že čtivost textu není výpovědí o jeho odbornosti či vědeckosti.

Důsledkem této strategie byla např. značná fragmentace studovaných problémů či celkově malá přehlednost. Místo poučného a současně zajímavého čtení bylo třeba zdolat les grafů, křivek a záplavu tabulek. Reakce na tuto odosobněnou vědeckost přišly dříve, než uvedené postupy stačily ovládnout sociální historii. Lawrence Stone, princetonský profesor, dal znamení k protiútoky promyšlenou úvahou nazvanou „návrat k vyprávění“. Podle jeho názoru „kvantifikace nesplnila očekávání, která do ní byla před léty vkládána. Většina velkých historických problémů zůstala nevyřešena.“⁹⁹

Nicméně, historik německého původu Georg G. Iggers dodává, že skutečně v roce 1979 uveřejnil výše zmíněný profesor historie Lawrence Stone v časopisu *Past and Present*, který byl od svého založení v roce 1952 nejvýznamnějším

---

⁹⁶ Tamtéž, s. 246

⁹⁷ Tamtéž, s. 248 - 249

⁹⁸ Čechura, J.: Mikrohistorie – nová perspektiva dějepisectví konce desetiletí?, in: *Dějiny a současnost*, roč. 16, č. 1, 1994, s. 2

⁹⁹ Tamtéž, s. 2

diskusním fórem historických a sociálních věd ve Velké Británii, svůj esej „Návrat vyprávění: úvahy o staronovém dějepisectví“.¹⁰⁰ Stone v této dnes již slavné stati poukazuje na změnu, která nastala v historické vědě v sedmdesátých letech. Během tohoto období historikové sociálních dějin opustili víru v možnost „systematického vědeckého výkladu historické změny“. Na místo toho došlo k obnovení zájmu o nejrůznější stránky lidského bytí, které bylo doprovázeno přesvědčením, že „kultura určité sociální skupiny nebo dokonce i vůle jednotlivce mohou být stejně důležitými příčinnými faktory změny jako nadosobní výrobní síly nebo demografický růst.“¹⁰¹ Důsledkem obnovení zájmu o zkušenosti a prožitky konkrétních lidí byl také návrat narativních forem dějepisectví.

V rámci sociálních dějin, podle slov Čechury, začalo docházet k tvorbě nových koncepcí, a to v první řadě tradiční cestou – užitím nového metodického postupu či analýzou dosud neznámých písemností. Význam zde má i schopnost vidět minulé, zdánlivě pevně fixované pojmy v nových souvislostech a vztazích.¹⁰²

Přišly však i podněty, mírně řečeno, nestandardní. Třeba inspirace historickou beletrií, jak přímo uvádějí otcové mikrohistorie, italský historikové Carlo Ginzburg a Giovanni Levi.¹⁰³ Carlo Ginzburg však sám uvádí, že slovo mikrohistorie poprvé uslyšel a následně převzal od Giovanni Leviho na konci 70. let 20. století.¹⁰⁴ Nicméně, tyto pány přiznávají, že je podnětila četba románu Raymonda Queneaua *Modré květy*. Našli zde dialog mezi vévodou a jeho kaplanem o zvlátnostech jednotlivých dějinných obzorů. Vévoda chtěl vědět, jak jeho kaplan chápe obecnost dějin světa a jak jejich zvláštní fáze: *Řekni mi, patří tento basilejský koncil k světovým dějinám? Ano, patří; zní odpověď. A moje malá děla? Ta patří k zvlátnostem světových dějin*, odpovídá kaplan. *A sňatek mé dcery?* – ptá se vévoda. *Ten patří sotva k dějinným epizodám, nejvýše k mikrodějinnám*, dí kaplan.¹⁰⁵

Co se skrývá pod pojmem mikrodějiny, co je obsahem mikrohistorie?

Tradiční způsob práce vědecké historiografie vychází od klíčových událostí dějin, tvořících jakési mezníky či osy výkladu. Tímto postupem se ovšem zcela logicky dostává množství faktů na okraj a je jim věnována v podstatě druhořadá pozornost. Zorný úhel pohledu, který lze chápat jako „centristický“, posilují rovněž souhrnné pojmy označující celé epochy či velké změny, což zase není bez vlivu na tzv. velkou teorii. Ta vytváří v nejednom případě rámec bádání.

---

¹⁰⁰ Iggers, G. G.: Dějepisectví ve 20. století, Praha 2002, s. 91

¹⁰¹ Tamtéž, s. 91

¹⁰² Čechura, J.: c. d., s. 2

¹⁰³ Tamtéž, s. 2

¹⁰⁴ Ginzburg, C.: *Microhistory: Two or Three Things That I Know about It*, in: *Critical Inquiry*, Vol. 20, No. 1, 1993, s. 10

¹⁰⁵ Čechura, J.: c. d., s. 2

Středový úhel pohledu je často zakódován již do rozhodovací strategie mnohých historiků, ovlivňuje výběr témat, způsob zpracování, ale svým způsobem i výsledky studia.¹⁰⁶ Snad nejvýstižněji vyjádřil tento postup Fernand Braudel: „*Hory tvoří obyčejně svět opodál kultur, stranou oněch děl, která se tvoří ve městech a nížinách ... proto zůstávají skoro vždycky na okraji velkých civilizačních pohybů...*“¹⁰⁷

Je možné poněkud pootočit tuto metodologickou osu? Právě zde může sehrát svou roli mikrohistorie, která je vzdálena velkým, skoro nehybným strukturám. Čechura konstatuje: „*Je sotva náhoda, že v minulém a zvláště v tomto desetiletí vznikly práce o farnosti Belm u Osnabrücku či o vsi Santena v Piemontu, o městečku Leichingen nedaleko Ulmu, ale také o vesnici St. Lambert na pomezí Štýrska, Korutan a Salcburku. Nejedná se tu přitom o žádné vlastivědné spisování. Jürgen Schlumbohm strávil nad belmskými prameny plných deset let! Zdá se, že to stálo za to. Mikrohistorie představuje praktický přístup, metodu historika. Teoretická východiska zde nejsou v prvním plánu a jsou navíc poměrně rozmanitá. Někteří autoři je dokonce nazývají elektickými. Proto také nevznikl na počátku žádný manifest či něco podobného, co bychom mohli považovat za programové prohlášení zastánců tohoto pojetí.*“¹⁰⁸

Na základě slov Čechury se mikrohistorie zaměřuje na člověka jako aktivního jedince, usiluje o realistické poznání jeho chování, rozhodování, jednání, pocitů, konfliktů, ale i vášní a nejrůznějších slabostí. Srovnání praktické, každodenní činnosti lidí s normami a zákony odhaluje mnohé doposud netušené možnosti volby v činnosti jednoho každého aktéra. Pro tento směr je typické přesvědčení, že lze – při změně měřítka bádání – objevit skutečnosti, které dosud nebyly poznány, a to s pomocí různých stop, signálů či symptomů, obsažených v pramenech. Chce to jediné: nalézt takové stopy, či lépe uvědomit si, že mohou existovat. Podle Čechury bychom měli při jejich hledání docenit, že prosakují z mezer a pórů pootevřených nedůsledností systému, který je tvořen určitým, více či méně zavřeným počtem normativních dokumentů. Při studiu pramenů nejde však jen o to, co obsahují a jak se to mohlo projevit v každodenním jednání jedince, ale také právě naopak – o to, co neobsahují, kde zůstala ona pověstná „pootevřená dvířka“.¹⁰⁹

Mikrohistorie je tedy, jak Čechura uvádí, založená na zmenšení měřítka výzkumu, používá mikroanalýzu a co nejdetailejší a nejúplnější studium pramenů. Jde o postižení každodenní skutečnosti jakoby pod zvětšovací sklem. Obrazně řečeno, jde o nahrazení pohledu teleskopem pohledem mikroskopem, jak trefně poznamenal anglický historik Peter Burke.¹¹⁰

---

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 2

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 2

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 2 - 3

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 3

¹¹⁰ Tamtéž, s. 3

Autoři Nešpor a Horský však poukazují na to, že mikrohistorie byla – ať už v badatelské praxi, či v teoretických úvahách – pojmána značně různorodě. Například G. Levi či v některých studiích H. Medick namnoze pouze přenesli optiku makroanalytických sociálních, ekonomických a kulturních dějin do menšího regionu s tím, že toto pozorování v malém prostoru může odkrýt souvislosti, jež unikají makrohistorii (kupříkladu vliv příbuzenských vztahů na vytváření cen nemovitostí). Medick se však pokusil i o svým způsobem jiný koncept mikrohistorie, tedy o přenesení antropologické metody „zhuštěného popisu“ do dějepisného bádání. C. Ginzburg však mikrohistorii chápal ještě v jiném smyslu, spatřoval v ní studium „neobvyklého normálního“. Snažil se tím dostat k mezním situacím, v nichž se jak v životě lidí studované doby, tak i z pohledu historika neustále odkrývaly a ustavovaly sociální a kulturní hranice „průchodnosti“ určitého jednání, resp. „myslitelnosti“ určitých idejí.¹¹¹

Nicméně, s jednotlivými reprezentanty tohoto, již několikrát zmíněného, alternativního směru historiografie se budeme častěji setkávat na následujících stranách a podrobněji se jimi zabývat.

Podle Čechury mimořádně důležitým rysem sledovaného pojetí mikrohistorie je využití antropologie. Do výzbroje tohoto oboru patří takové otázky jako každodenní strategie malé skupiny lidí, nejlépe vesnické obce. Ta měla svoji specifickou racionalitu, schopnost uzavírat kompromisy, a to nejen uvnitř samotné skupiny lidí, ale i navenek. Do tohoto rámce spadají přirozeně vztahy k vrchnosti. Často bývá v těchto souvislostech citován výrok vlivného amerického antropologa Clifforda Geertze, který řekl, že antropologové neprovádějí výzkum vsi, ale ve vsi.¹¹²

Stopy činnosti našich předků jsou hledány v nejrůznějších pramenech, což umožňuje rekonstrukci rodin. Demografická analýza představuje první krok k postžení podrobnějších životopopisných dat, která jsou doplňována o údaje sociální, hospodářské, kulturní apod. Lze říci, že takový přístup otevřel dveře nové dimenzi historického procesu, jež dosud nebyla, zvláště v makrorovině, možná. Nabízí se příležitost k zásadně odlišnému pohledu na rodinný a sociální život lidí. Ten je skládán jako mozaika; lidé tu nejsou pouze nositeli kvantifikovatelných znaků, nýbrž jsou to jedinci s vlastními cíli a strategiemi, které jsou schopni i prosadit. Mikroanalytická procedura se snaží nalézt takový postup, při kterém by se životní příběhy osob neutopily ve statistických průměrech kvantifikací. Aby ovšem nedospěla k druhému extrému, nezříká se ani diferencovaně užívané statistické analýzy.¹¹³

Čechura považuje své setkání s pojetím mikrohistorie za šťastné. Došlo k němu v okamžiku, kdy začal hledat metodické podněty k zpracovávání malých

---

¹¹¹ Nešpor, Z. R. – Horský, J.: c. d., s. 71 - 72

¹¹² Čechura, J.: c. d., s. 3

¹¹³ Tamtéž, s. 3 - 4

sídelních jednotek, k nimž existují mimořádně hodnotné prameny. Při studiu velkostatků bylo stále více jasné, že jde o velmi stabilní struktury, v nejednom případě trvající po staletí pouze s malými změnami. Na druhé straně Čechura nemohl přehlédnout, že tato instituce s obyvatelstvem vlastního panství dost výrazně hospodářsky kooperovala, aniž by to přitom přinášelo profit jen jedné straně, za kterou by se téměř automaticky považovala vrchnost. Navíc vztahy na velkých panstvích se zejména v 16. a na počátku 17. století natolik formalizovaly, že pro jedince obývající venkovská hospodářství či hospodařící v poddanských městech zůstávalo dostatek prostoru k tomu, mohli – pokud chtěli či toho byli schopni – prosadit vlastní vůli.¹¹⁴ Při změně měřítka a sledování pouze jedné z několika málo vsí se otvírá velmi detailní pohled na jejich každodenní život. Ten může být přitom značně odlišný od souhrnných představ, které jsou navíc dost často modelovány podle norem, předpisů a podobných právních dokumentů. V tomto bodě, na základě slov Čechury, se ne vždy doceňuje, jak tyto dokumenty skutečně působily a jak mohly efektivně ovlivňovat právě onu každodenní strategii jednání třeba na úrovni venkovské obce. Jde svým o pohled na dějiny „zdola“. *„Takový pohled dosti podstatně rozšiřuje rejstřík historiografie při hledání adekvátních postupů pro skutečně komplexní poznání vlastní minulosti“* dodává Čechura.¹¹⁵

Nakonec určitou inspiraci dokonce nabízí i domácí bádání. Na počátku 20. století publikovali Theodor Antl a Josef Pekař studii nazvanou Kojakovice s podtitulem Materiály k dějinám české vesnice. Jedná se o klasickou jihočeskou vesnici, ležící nedaleko Třeboně. Důvody studie byly zcela prozaické: šlo o rodiště treboňského archiváře Antla. Pekař sám o výzkumu napsal Jaroslavu Gollovi: *„Pomyslete si, že mne věc tak zajímala, že jsem strávil celé dopoledne v zemském archivu...“* ale současně dodává: *„Jeden takový příklad probrati až do znávajících podrobností vydá více než shlnutí teorie celých knih.“*¹¹⁶ Je třeba říci, že se oba autoři zaměřili na údaje normativních pramenů, zvláště urbářů a katastrů, které jsou doplněny o několik málo zmínek z dalších pramenů. Výběr a využitelnost pramenů byl dobově podmíněn. Čechura však, na základě svého výzkumu treboňského panství, dodává, že v treboňském archivu lze nalézt více materiálu pro studium Kojakovic. Základním zdrojem informací je i analýza treboňských matrik, dále soupisů poddaných či pozemkových knih. Třeboňsko se tak stalo oblastí mimořádně vhodnou pro mikroskopickou analýzu.¹¹⁷

Historik, Martin Nodl, se navíc zabývá vztahem mikrohistorie a historické antropologie. Mikrohistorie a historická antropologie patří k nejskloňovanějším pojmům historiografického diskurzu 70. a 80. let 20. století. Nodl konstatuje, že

---

¹¹⁴ Tamtéž, s. 4

¹¹⁵ Tamtéž, s. 5

¹¹⁶ Tamtéž, s. 5

¹¹⁷ Tamtéž, s. 5

jejich vztah je přitom stejně problematický jako samotné užití těchto pojmů, protože dnes neexistuje žádný jednotný koncept ani jednoho z nich. Jestliže v případě historické antropologie existují modely výrazně podmíněné vývojem národních historiografií (přinejmenším anglosaské, francouzské a německé), pak v případě mikrohistorie jsou její jednotlivé podoby napříč Evropou, i když i ony do jisté míry odrážejí antropologizaci historiografie v různých historiografických prostředích.¹¹⁸

V obecné rovině, podle slov Nodla, lze rozlišit tři roviny mikrohistorie: mikrohistorii, jejímiž hrdiny jsou doposud přehlížení reprezentanti spodních pater společnosti, dále mikrohistorii konfliktu a nakonec mikrohistorii demografickou či populační. Všechny tři mají velmi specifický vztah k historické antropologii a z antropologických přístupů využívají jen omezenou část. Ani jeden z vymezených mikrohistorických přístupů přitom neexistuje sám o sobě a každý má v historickém diskurzu 20. století své předchůdce. Již v 50. letech totiž vznikají na základě ego-dokumentů „mikrohistorie“ většinou výjimečných jedinců, kteří nám o sobě zanechali svědectví odrážející sociální a kulturní představy o jejich světě. Jednou z prvních mikrohistorií, jež má velmi blízko k pokusu o totální dějiny sepsané na základě všech využitelných pramenů, je biografie pratského obchodníka Francesca di Marco Datini. Ani on, ani hrdinové hojně psaných ego-historií z 80. a 90. let 20. století ale povětšinou nepatří ke spodním vrstvám. Rovněž mikrohistorie konfliktu má již dlouhou tradici a od klasických dějin „sporů“ a „střetů“ odlišuje mikrohistoricky pojímané práce právě míra užití antropologických přístupů. V případě „demografické“ mikrohistorie, pěstované především tzv. göttingenskou školou, se mikrohistorie dostává velmi blízko k prosopografii a k mikrohistorii ji řadí spíše úporná snaha prohlašovat sebe sama za mikrohistorii než genetické příbuzenství s oběma výše uvedenými mikrohistorickými přístupy.¹¹⁹

Podle Carla Ginzburga a Carla Pomyho podstata mikrohistorie spočívá v analyzování „úzcí ohraničených fenoménů (venkovská společnost, skupina rodin či konkrétní jednotlivci) takřka pod lupou“.¹²⁰ Na druhé straně ale Ginzburg ve svých teoretických úvahách o počátcích užití pojmu mikrohistorie v historiografii 50. – 70. let (jako příklad uvádí nepatrné okamžiky událostních dějin Georgese Stewarta, lokální dějiny Luise Gonzálese y Gonzáles a malé dějiny Richarda Cobba) zcela otevřeně přiznává, že ani jeden z těchto přístupů není italským historikům vlastní.¹²¹ Nicméně, Carlo Ginzburg považuje amerického profesora historie Stewarta za prvního, kdo vynesl slovo mikrohistorie, a to v roce 1959. Stewart ve své knize „Pickett's Charge: A

---

¹¹⁸ Nodl, M.: Mikrohistorie a historická antropologie, in: Semináře a studie Výzkumného centra. Dějiny – teorie - kritika, 2/2004, s. 238

¹¹⁹ Tamtéž, s. 238

¹²⁰ Tamtéž, s. 238

¹²¹ Tamtéž, s. 238 - 239

Microhistory of the Final Charge at Gettysburg, July 3, 1863“ se mikroskopicky zabývá rozhodující bitvou v americké občanské válce. Mexický badatel Luis González zase vložil slovo mikrohistorie do titulu knihy, která se zabývá v průběhu čtyř století proměnami „zapomenuté“ vesnice San José de Gracia. Zvolená vesnice byla zároveň rodištěm badatele. Nakonec britský historik Richard Cobb vnímá malé dějiny jako dějiny, jež se nekoncentrují na „velké a mocné“.¹²²

Zatím na začátku 70. let 20. století se začala i ve Francii prosazovat „nová historiografie“ v podobě dějin mentalit či pod jménem „historická antropologie“. Ginzburg skutečně připomíná, že během 70. a 80. let historie mentalit získává stále větší význam, často však pod názvem „historická antropologie“.¹²³ Ve skutečnosti však bylo ve Francii hledání cest nového dějepisectví mnohem složitější než v Itálii.¹²⁴ Carlo Ginzburg v této souvislosti připomíná, že na italské „mikrohistoriky“ nejinspirativněji působily teoretické reflexe Françoise Fureta zveřejněné společně s reflexemi Jacquesa Le Goffa ve studii Dějiny a etnologie v roce 1973, a to především v podobě jejich odmítnutí modernizačních teorií a europocentrismu a s tím spojeným voláním po využití etnologických přístupů. Na druhé straně ale především ve Furetově pojetí nadále hrály významnou úlohu sériově prováděné, etnologickými postupy ovlivněné výzkumy, aplikované na předmoderní společnost. Jestliže tedy v obecné rovině panovala shoda, tak v konkrétních analýzách italští historici namísto sériových výzkumů vědomě stavěly přístupy mikrohistorické, věnované jednotlivostem, bez snahy po provádění paralelních výzkumů, bez snahy po komparaci, bez sledování vztahu „částí“ vůči „celku“.¹²⁵ Carlo Ginzburg dnes zdůrazňuje především experimentálnost jejich počínání, a to jak v rovině analýzy sociálně nižších vrstev, jež byly nahlíženy jako až příliš anonymní supiny, které mohou být sledovány pouze statisticky, tak v rovině literární, neboť mikrohistorie v tomto pojetí představuje vědomý návrat k vyprávění.¹²⁶ Důraz na sociálně nižší vrstvy bývá často vnímán jako důsledek levicové a marxistické orientace italských mikrohistoriků. Ve skutečnosti, jak Nodl dodává, pouze takovéto vysvětlení neobstojí, protože i značná část nových francouzských historiků měla velm. blízko k marxismu a k levé straně politického spektra. Přesto se však ve svých výzkumech věnovala především elitnímu prostředí.¹²⁷

Prostřednictvím důrazu na nižší sociální vrstvy, či dokonce na „subalterní vrstvy“ má mikrohistorie metodicky velmi blízko k některým směrům prosopografie. Na první pohled je ale jasné, že prosopografie jako konstrukce kolektivní biografie představuje jiný typ „mikrodějin“ než individuální příběhy Menocchia, Martina Guerra či Chonrada Stoeckhlina. Giovanni Levi ve svém

---

¹²² Ginzburg, C.: c. d., s. 10 - 12

¹²³ Tamtéž, s. 19

¹²⁴ Nodl, M.: c. d., s. 238 - 239

¹²⁵ Tamtéž, s. 239

¹²⁶ Tamtéž, s. 240

¹²⁷ Tamtéž, s. 240

kritickém textu o mikrohistorii vyhrcočně tvrdí, že „mikrohistorie vytváří jedinečný portrét a nikoli skupinový obraz“.¹²⁸ Podle Nodla se do značné míry v tomto ohledu rozchází s Carlem Ginzburgem, jenž klade mnohem větší důraz na neoddělitelnost jednotlivce od skupiny, k níž patří, k níž ho pojí určité vazby, či dokonce určitá síť vazeb, jež vede ke konkrétnímu sociálnímu jednání, které je výsledkem mnoha individuálních sociálních strategií.¹²⁹

Mikrodějiny v pojetí, jak je svými pracemi „definovali“ Carlo Ginzburg, Natalie Zemon Davis či Wolfgang Behringer, jsou věnovány „malým lidem“, a zaobírají se tedy problémy „lidové kultury“. Jejich hrdinové, „neobvyklé normality“, se neúčastnili výrazně politického či socio-politického jednání, a tudíž ani jejich vazby a aktivity nepřekročovaly lokální a uzavřené prostředí. Vždy zůstávali v ukotvení v lokální společnosti, jež je buď přijímala, či je tolerovala, nebo se k nim naopak stavěla odmítavě – v závislosti na momentální konstelaci. Oproti tomu život politicky aktivních osob, které měly mnohem blíže ke kultuře elit a k jejichž způsobu myšlení, máme k dispozici, obdobně jako k výjimečným případům Menocchia, velké množství pramenů individuální povahy, probíhal nikoli v jedné, nýbrž v mnoha socio-kulturních sférách. Právě v jejich případě představuje prosopografický výzkum sociálních vazeb a sítí nutný předpoklad k interpretacím reálných či pravděpodobných důvodů jejich konání.¹³⁰

Carlo Ginzburg a Carlo Poni se mikrohistorii s prosopografií pokusili propojit ještě jiným způsobem. Ve svém teoretickém uvažování vycházeli z dichotomického dělení prosopografie, jak ho formuloval Lawrence Stone. Podle Stona je možné uplatňovat dva přístupy: kvantitativní pro nižší sociální vrstvy a kvalitativní pro vyšší vrstvy. Ginzburg a Poni v opozici vůči němu preferovali neelitní prosopografii, obohacenou o individuální příkladové studie, jež v žádném případě neměly směřovat ke kvantifikaci určitých jevů.¹³¹

Za nejvýznamnějšího reprezentanta mikrohistorie je v obecném povědomí po právu považován Carlo Ginzburg. I když sám Ginzburg se k mikrohistorii jako k „vědě reálného života“ několikrát přihlásil, přesto jeho studie svědčí o tom, že mikrohistorie pro něho vždy představovala především experiment. Ginzburgův Piero, italský renesanční malíř, a Menocchio, furlanský mlynář konce 16. století, představují příklady možných experimentů s mikrodějiny. Ginzburg přistupuje k Pierovi a Menocchiovi jako k „cizímu světu“, jehož mluvu se pokouší přeložit z jazyka cizí kultury do jazyka kultury jemu vlastní a stává se překladatelem jazyka minulosti do jazyka současnosti. V obou svých mikrohistorických knihách pracuje s prameny, jež se k němu dostávají zprostředkovaně prostřednictvím světa objednavatelů obrazů a inkvizitorů. Proniknout do Pierových představ či do Menocchiova myšlení je tedy možné

---

¹²⁸ Tamtéž, s. 240

¹²⁹ Tamtéž, s. 240

¹³⁰ Tamtéž, s. 241

¹³¹ Tamtéž, s. 241

pouze pochopením světa humanistů či světa inkvizitorů, jejichž texty se snaží číst jako antropolog vyprávění svých informátorů. Antropolog i inkvizitor-historik mají sice vstoupit do klece cizí kultury a tlumočit ji zevnitř, na druhé straně se však historik musí vyvarovat „vcit'ování se“ do cizí kultury, neboť by tím nedělal nic jiného, než že by opět přenášel své moderní představy do kultury, která se od jeho vlastní zásadně liší.¹³² Obě Ginzburgovy práce se snaží odhalit především vztah mezi učeneckou a laickou kulturou. Mikrohistorickou sondou do laické kultury je i práce Wolfganga Behringera, jenž na příběhu dvou pasáků rozkrývá neučenecké pojmání záhrobního světa obdobně jako Carlo Ginzburg v *Benandantech* i transformaci „snového vidění“ v učenecké čarodějnictví. Centrální problém *Návratu Martina Guerra* naopak představuje „příkladovou studii“ pro chápání manželství ve venkovském prostředí 16. století a v druhém plánu i analýzu podob sociální paměti „subalterních vrstev“.¹³³

Vedle těchto mikrohistorických studií, vznikla v 70. a 90. letech 20. století celá řada antropologicky koncipovaných mikrohistorií, jež vyprávějí individuální příběh z dějin každodenního světa, jež by se mohly nazvat antropologií individuálního konání a jež se týkají především otázek pozice manželství, sexuality, prostituce či homosexuality. Od klasických biografii se ale práce Stevena Ozmenta, Gene Bruckera či Judith Brownové liší téměř výhradně tím, že jejich hrdiny jsou bezvýznamní, téměř anonymní jedinci, kteří nezasahovali do velkých dějin.¹³⁴

Druhou rovinu experimentování s mikrohistorií tvoří analýzy výjimečných „událostí“, mikrohistorií „střetů“ a „konfliktů“, které je možné pojímat jako „neobvyklé normality“. Nejvýznačnější z nich představuje *Masopust v Romansu Emanuela Le Roy Ladurie* či *Velký masakr koček Roberta Darntna*.¹³⁵

V hledání mnoha cest moderního západoevropského dějepisectví 70. a 80. let 20. století se mikrohistorie nechala inspirovat antropologickými přístupy, jež rozpochovaly poněkud statický koncept dějin mentalit. Avšak oproti jiným historiografickým proudům, podle slov Nodla, se mikrohistorie nikdy nestala kánony sevřeným metodologickým přístupem, což jí i v příštích desetiletích dává možnost objevovat nové podoby a podílet se na rozvoji nových badatelských experimentů a vybočení z historiografické normality. Na druhé straně se ale samozřejmě bude vydatně rozvíjet i teoreticky nevyhraněná mikrohistorie individuálního chování a spolu s ní i „mikrohistorie“, jež se především ke ginzburgovské mikrohistorii vehementně hlásí, aniž s ní však má cokoli společného, jak dodává Nodl.¹³⁶

---

¹³² Tamtéž, s. 246 -247

¹³³ Tamtéž, s. 247

¹³⁴ Tamtéž, s. 248

¹³⁵ Tamtéž, s. 248

¹³⁶ Tamtéž, s. 252

Vedle Čechurova a Nodlova pojetí mikrohistorie, které byly dosud prezentovány, se nyní věnujme pojetí mikrohistorie, ostatně již výše zmíněného, historika a předního odborníka v oblasti dějin dějepisectví a teorie a metodologie historické vědy G. G. Iggerse.

Iggers poznamenává, že v sedmdesátých a osmdesátých letech se základní východiska sociálních dějin stala nejen v západní Evropě, nýbrž i ze strany řady východoevropských historiků předmětem kritiky. Hlavním terčem této kritiky byla víra sociálních dějin v pozitivní působení modernizačního procesu. Nejradikálněji formuloval toto přesvědčení Francis Fukuyama ve svém eseji *Konec dějin* z roku 1989, ve kterém vyslovil tezi, že moderní technologická společnost, založená na svobodném kapitalistickém tržním hospodářství doprovázeném zastupitelskou demokracií, představuje racionální uspořádání věcí a je tak završením historického vývoje.¹³⁷ O poznání méně optimističtí byli historikové orientovaní na sociální vědy, mezi nimi Jürgen Kocka, kteří si lépe uvědomovali stinné stránky moderní společnosti. Přesto si uchovali přesvědčení o pozitivním charakteru modernizace, díky které mohly být tržní hospodářství a rozvinuté technologie spojeny s demokratickými politickými institucemi zaručujícími občanské svobody, sociální spravedlnost a kulturní pluralismus. Pád nacismu i zhroucení marxisticko-leninského systému ve východní Evropě a v Sovětském svazu pokládal Kocka za potvrzení tohoto stanoviska.¹³⁸

Ztrátu optimistické víry v sociální a politickou prospěšnost technologického pokroku považovali Carlo Ginzburg a Carlo Poni, dva přední představitelé italské mikrohistorie, za hlavní příčinu úpadku makrohistorických koncepcí, a tím i sociálně vědních přístupů k dějinám.¹³⁹ Výtky vznesené vůči makrohistorickým koncepcím včetně marxismu spočívaly spíše na politických a etických než na metodologických základech, ačkoliv příslušníci italské školy kritizovali teoretické předpoklady sociálněvědní historie z metodologického hlediska. Jejich hlavní námitkou vůči sociálněvědnímu pohledu na světové dějiny, jehož páteří byl proces modernizace, bylo nedostatečné zohlednění lidského rozměru tohoto procesu. Tento proces podle nich rozhýbal nejen výrobní síly, nýbrž také uvolnil pustošící, destruktivní energii, která s nimi byla neoddelitelně spojena. Navíc proběhl tak říkajíc „za zády“ skutečných, zejména „malých lidí“, kteří byli sociálněvědní historiografií přehlíženi stejným způsobem jako konvenčními politickými dějinami, omezenými na vysoce postavené a mocné. Dějiny se proto měly obrátit k podmínkám každodenního života a ke způsobům, jak byly vnímány prostými lidmi. Model dějin každodennosti, který vypracoval Fernand Braudel v šedesátých a sedmdesátých letech ve svých *Strukturách každodenního života*, však nepovažovali

---

¹³⁷ Iggers, G. G.: c. d., s. 95

¹³⁸ Tamtéž, s. 95

¹³⁹ Tamtéž, s. 95

za dostatečný, neboť se omezoval na vnější popis materiálních podmínek života, aniž by pronikl k tomu, jak lidé tyto podmínky vnímali.¹⁴⁰

Podle slov Iggerse sehrála významnou roli politická orientace v novém mikrohistorickém výzkumu každodenního života. Není náhodou, že mnozí italští historikové podobně jako řada jejich britských kolegů zahájili svou akademickou dráhu jako přesvědčení marxisté, aby se postupem doby přiklonili ke směrům, které základní marxistické makrohistorické teorie zpochybňovaly. Předmět historického bádání se podle historiků každodenního života přesunul od mocenských center k širokým masám, k handicapovaným, utlačovaným a vykořisťovaným sociálním skupinám.¹⁴¹ Lidé, kteří jsou předmětem zájmu historiků každodenního života, však nejsou chápáni jako zlomek anonymního davu, nýbrž jako individua, která si v rámci historického procesu zachovávají svou vlastní identitu.

Příznivé podmínky pro rozvoj dějepisectví, které sleduje kulturní jevy v jejich politickém, sociálním a hospodářském kontextu, připravila řada výtečných prací již v padesátých a šedesátých letech. Sem patří knihy George Dubyho o manželství, národních mýtech a sociální skladbě středověké společnosti nebo studie Jacquese Le Goffa o vzdělancích a duchovenstvu či o vnímání a způsobech práce.¹⁴² Iggers poznamenává, že Le Goffovi a Dubymu se podařilo vytvořit nový typ sociálních a kulturních dějin, ve kterém hrály ústřední roli příběhy a individuální postavy. V sedmdesátých letech se pak zintenzivnil výzkum lidové kultury i v anglosaské a italské historiografii: například „Náboženství a úpadek magie: studie o lidové víře v Evropě 16. a 17. století“ Keitha Thomase, „Lidová kultura raněnovověké Evropy“ Petra Burka, „Společnost a kultura raněnovověké Francie“ Natalie Z. Davisové a několikrát výše zmíněné dílo „Sýr a červi: svět jednoho mlynáře kolem roku 1600“ Carlo Ginzburga. Ve všech těchto studiích zaujímá důležité místo náboženství, Natalie Davisová klade značný důraz také na kategorii gender.¹⁴³

Základní východiska dějin všedního dne se pokusil nastínit Hans Medick ve svém zásadním článku „Misionáři ve veslařském člunu“. Za inspirační zdroj takového dějepisectví Medick označil americkou kulturní antropologii reprezentovanou v sedmdesátých a osmdesátých letech Cliffordem Geertzem. Geertz označuje svůj sémiotický přístup pojmem „zhuštěný popis“, jehož cílem je bezprostřední konfrontace badatele s „jiným“. Etnolog nemá podle tohoto modelu vnášet do zkoumaného předmětu své vlastní předsudky, nýbrž má jej uchopit takový, jaký je.¹⁴⁴ Iggers však dodává, že „zhuštěný popis“ neposkytuje přístup k životu individua, nýbrž pouze ke kultuře, která ho obklopuje.¹⁴⁵

---

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 95 - 96

¹⁴¹ Tamtéž, s. 96

¹⁴² Tamtéž, s. 97

¹⁴³ Tamtéž, s. 97

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 97 - 98

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 98

Ani etnolog ani historik nemá podle Geertze a Medicka bezprostřední přístup ke zkušenostem a prožitkům lidí, které jsou předmětem jejich zkoumání. Proto musí tyto zkušenosti a prožitky dešifrovat nepřímou, analýzou symbolického jednání a rituálních aktů, které tím, že přesahují individuální záměry a jednání, vytvářejí text, jenž nám přístup k odlišným kulturám umožňuje.¹⁴⁶

Značné podobnosti a zároveň zásadní odlišnosti lze nalézt mezi německými dějinami všedního dne a italskou školou mikrohistorie. Navzdory podobnostem v politickém smýšlení vyšly obě školy ze dvou odlišných tradic. Hlavní představitelé italské tradice Carlo Ginzburg, Carlo Poni, Giovanni Levi a Edoardo Grendi začínali jako marxisté. Jejich pozdější odklon od marxismu měl, podle Iggerse, dva důvody: prvním byl jejich odpor k autoritářství etablovaných komunistických stran, druhým pak ztráta důvěry v makrohistorické teorie. Cílem těchto italských historiků bylo navrátit dějinám jejich „lidskou tvář“.¹⁴⁷ Stejně jako jejich němečtí kolegové usilují i stoupenci italské mikrohistorie o návrat ke zkušenostem a prožitkům konkrétních lidských bytostí. Přitom zůstali věrni třem principům marxistického pojetí dějin, z nichž dva sdíleli s německou školou dějin všedního dne. Prvním je přesvědčení, že ústředním charakteristickým znakem všech historických společností je sociální nerovnost. Druhým je důraz na roli, kterou v utváření kultury sehrály výrobní vztahy. Hospodářské síly podle mikrohistoriků sociální a kulturní vztahy nedeterminují, ale vstupují do nich. Třetím principem je přesvědčení, že historické bádání musí být založeno na přesné metodě a empirické analýze.¹⁴⁸

Navzdory kritice tradičních marxistických a sociálně historických přístupů italští mikrohistorikové nepřijali Geertzův a Medickův názor, že dějepisceví přebírá značnou část svých poznatků z krásné literatury, především z poezie. Stoupenci mikrohistorie stále trvají na rozdílu mezi skutečností a fikcí a věří, že historikové pracují se skutečnou historickou látkou. Přes kritiku sociálněvědních přístupů neodmítají sociální dějiny jako takové, nýbrž sociologické generalizace, které nemohou obstát v konfrontaci s mikrohistorickou realitou, kterou se snaží ozřejmit. Mezi teorií a praxí však lze v pracích italských a německých dějin každodennosti najít jisté rozpory. I když italští historikové zůstali vůči Geertzovu údajnému metodologickému iracionalismu skeptičtí, přiblížili se i oni, zvláště Carlo Ginzburg, ve svých historických příbězích Geertzově metodě zhuštěnému popisu. Němečtí historikové naproti tomu od počátku pracovali s metodami sociálních věd včetně počítačových analýz rozsáhlých souborů dat.¹⁴⁹

Iggers následně dodává, že shody a rozdíly také nejdeme mezi teoretickými a metodologickými pozicemi italské mikrohistorie na jedné straně a stanovisky Michela Foucaulta a Clifforda Geertze na straně druhé. Stejně jako Foucault i

---

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 98

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 100 - 101

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 101

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 101 - 102

mikrohistorikové se snaží ukázat způsoby, jak „hegemonní instituce eliminovaly jisté způsoby myšlení tím, že je označovaly za démonické, iracionální, kacířské či zločinné“, jak se o to pokusil Ginzburg v případě filozofujícího mlynáře Menocchia nebo Levi v případě faráře Giovana Battisty Chiesy. S Geertzem se shodují v úsilí o interpretativní zkoumání kultury, kterou je třeba studovat „skrže jednotlivé zkoumání kultury, kterou je třeba studovat „skrže jednotlivé, zdánlivě nevýznamné znaky spíše než pomocí obecných zákonů odvozených z několikanásobných kvantifikujících pozorování“.¹⁵⁰ Levi tvdí: „Mikrohistorický přístup řeší problém, jakým způsobem je možné získat prostřednictvím různých znaků a příznaků přístup k poznání minulosti.“¹⁵¹ Zároveň však mikrohistorikové nepřestávají věřit v historickou skutečnost, která existovala nezávisle na dochovaných pramenech. Důrazem na zprostředkovaný charakter historického poznání se mikrohistorie zase „vymezuje vůči tradičním, autoritativním formám historického diskurzu, obvyklým u těch historiků, podle kterých je historická skutečnost objektivní.“¹⁵² Díky vyprávěním, do kterých historik přenáší své závěry a postupy, se mikrohistorie dokonce vrací zpět do období před profesionalizací historické vědy. „V mikrohistorii se badatelovo vlastní hledisko stává nedílnou součástí díla.“¹⁵³ Vyprávění tak je důležitou formou prezentace historikových objevů, neboť umožňuje zprostředkování poznatků, které nemohou být sděleny v abstraktní formě, a odhaluje způsob, kterým historik dospívá ke svým závěrům.¹⁵⁴

Iggers považuje dílo *Sýr a červi: svět jednoho mlynáře kolem roku 1600* Carla Ginzburga, ostatně již výše několikrát autory zmiňovaného, a *Dědictví moci: kariéra vymítače d'áblů v Piemontu v 17. století* Giovanniho Leviho za nejreprezentativnější práce vzešlé z tradice italské mikrohistorie. Podle Iggerse obě knihy mají mnoho společného, zároveň se od sebe liší užívaným pojmoslovím i zvoleným narativním přístupem. Ginzburgova kniha se stala klasikou, snad také proto, že se dobře čte a seznamuje nás s velice osobitou postavou. I když Levi ve srovnání s Ginzburgem vsazuje osud svého exorcisty do širších analytických souvislostí, sdílejí obě knihy obecné charakteristické znaky mikrohistorie – jednak sledování jedné individuální postavy pohybující se v rámci dané lokality, jednak důraz na odlišnost této lokality od běžných dobových poměrů. V obou knihách se setkáme s pečlivou rekonstrukcí sociálních a politických souvislostí, přičemž v popředí stojí spíše lokální než širší nadregionální rovina. Ginzburgův přístup k hlavnímu protagonistovi příběhu, Menocchiově, je mnohem více hermeneutický než přístup Leviho. Hlavním předmětem zájmu je Menocchiův duševní svět. Klíčem k proniknutí do tohoto světa jsou pro Ginzburga knihy, které Menocchio četl. Čtení přitom není

---

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 103

¹⁵¹ Tamtéž, s. 103

¹⁵² Tamtéž, s. 103

¹⁵³ Tamtéž, s. 103

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 103

chápano jako neosobní proces, ve kterém jsou zprostředkovány významy; texty produkované elitní kulturou spíše pronikají do mlynářova myšlení skrze prizma lidové kultury. Zároveň je součástí procesu rekonstrukce Menocchiových myšlenkových pochodů i Ginzburgova vlastní představitivost. Ginzburg přerušuje tok svého vyprávění objasňováním svých badatelských strategií. Leviho postup je naproti tomu více sociologický, neboť spočívá v testování a korigování formulovaných hypotéz, které mají být v průběhu výkladu potvrzeny či vyvráceny. Ve středu Leviho zájmu je struktura mocenských vztahů uvnitř vesnice, kterou nelze pochopit pouze na základě hospodářských faktorů či formálních politických institucí. Levi považuje význam, jaký byl dosud při interpretaci mocenských vztahů přikládán neosobním silám trhu a moderního státu, za přehnaný. Rozhodujícím prvkem v rozumnění rolnickému světu je podle něj naopak „zachování a přenos nemateriálních či symbolických statků – moci a prestiže“. Aby obhájil tuto tezi, obrací Levi pozornost na prameny a metody uplatňované strašními sociálními dějinami, k prosopografii získané z matrik, notářských akt, daňových soupisů a dalších pramenů správní povahy, díky kterým se mu daří rekonstruovat osudy a společenské pozadí těch, kteří u Chiesy podstoupili exorcismus. Na základě srovnávání údajů o prodeji půdy s údaji o struktuře rodinných a dědických vztahů Levi ukazuje, že hlavní roli v určování cen zboží nesehrála neviditelná ruka, jak tvrdila klasická ekonomie, nýbrž spletitý tržní systém ve vesnici, determinovaný sociálními a osobními vztahy včetně sňatkových strategií. Rolnické společenství vesnice Santena tak nebylo pouze pasivním předmětem celospolečenské změny, nýbrž tuto změnu také svébytným způsobem ovlivňovalo. Na základě těchto poznatků Levi opouští idylickou představu o vysoce soudržné a bezkonfliktní venkovské společnosti.¹⁵⁵ Stejně jako u göttingenské školy dějin všedního dne, jak poznamenává Iggers, vidíme i na pracích italských mikrohistoriků, zvláště u Giovanniho Leviho, že mikrohistorie nezavrhuje starší dějiny jako takové, nýbrž usiluje o jejich rozšíření tím, že kulturu a jedinečné individuální postavy a malá společenství chápe jako činitele historické změny.¹⁵⁶

Zde se krátce zastavme. Iggers připomíná, že obecnými znaky mikrohistorie je jednak sledování jedné individuální postavy pohybující se v rámci dané lokality, a jednak důraz na odlišnost této lokality od běžných dobových poměrů. Srovnajme uvedené znaky se znaky předmětu bádání v diplomové práci. Hlavní protagonistou diplomové práce je český sedlák F. J. Vavák. Hlavním předmětem zájmu je pak rekonstrukce Vavákových ohlasů na význačné politické změny a události doby tereziánské. F. J. Vavák se navíc výrazně omezuje na kouřimský kraj, který velmi dobře zná, a ve kterém se velmi dobře orientuje. V Pamětech výrazně sleduje kulturní a sociální život ve vsích a městech, které náležejí

---

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 104 - 105

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 105

poděbradskému panství, a které tedy úředně spadá pod kraj kouřimský. Lze tedy říci, že se Vavák opravdu pohybuje především v regionu jemu vlastním.

A nakonec je poděbradské panství něčím výjimečné od běžných dobových poměrů? Vedle bohaté úrodnosti polabského kraje, jež zdejší rolníky dobře zabezpečila, můžeme jmenovat jiné specifikum. Poděbradské panství, jakožto statek císařský, se roku 1777 stává místem uplatnění Raabova systému, tj. převedení roboty na peněžní platy a rozdělení vrchnostenských dvorů mezi poddané. Raabův systém byl pouze aplikován, a to pro nesouhlas feudálních vrchností, na komorních, nadačních, klášterních a některých městských a šlechtických statcích. Poděbradské panství se tak stalo oblastí, ve které přestala robot a sedlák se stal dědičným vlastníkem půdy. Tyto skutečnosti pak příznivě podpořily jeho sociální, hospodářský a vzdělanostní vývoj a vůbec celková skladba venkovského obyvatelstva se stala v nových poměrech vyrovnanější.

Mezi některými teoretickými stanovisky mikrohistoriků a jejich vlastní badatelskou a dějepisnou praxí lze nicméně najít jisté rozpory. Podle Iggerse mikrohistorikové sice správně zdůrazňují diskontinuitu historického vývoje a odmítají „velká vyprávění“, přitom ale hodnotí modernizační proces převážně negativně. Ačkoliv v předmoderních společnostech hledají zejména sociální konflikty a nerovnosti, hledí na jejich zánik s jistou dávkou nostalgie. To znamená, že se mikrohistorickým společnostem nevěnují jen kvůli existenci pramenů umožňujících mikrohistorickou analýzu, nýbrž také z důvodu jistých antipatií k modernímu světu.¹⁵⁷

Mikrohistorikové museli čelit několika kritickým výtkám, dodává Iggers. Podle kritiků mikrohistorikové svým zaměřením na výzkum malých historických struktur redukuje historii na antikvářské sbírání historických anekdot, dále ve svých pracích idealizují minulost a nakonec v důsledku svého zaměření na poměrně stabilní kulturní celky nejsou schopni přesunout svůj zájem k moderní společnosti vyznačující se rapidní sociální změnou a v souvislosti s tím nejsou schopni zkoumat politické dějiny.¹⁵⁸

Několik vážných pokusů o aplikaci mikrohistorických přístupů v analýze politických konfliktů 20. století se nicméně objevilo. Lutz Niethammer, jenž se věnoval především výzkumu každodenního světa dělnické třídy včetně života pracujících žen, si klade otázku, jakou hodnotu mají cenové a mzdové statistiky či vládní zprávy pro pochopení poměrů, ve kterých pracující žili. Ani zde, podle Iggerse, není mikrohistorie chápána jako alternativa k analýze makrosociálních a makropolitických procesů, nýbrž jako její nezbytný doplněk. Ve středu mikrohistorického bádání stojí muži a ženy, které tradiční prameny přehlížely. Při rekonstrukci jejich osudů hrají důležitou roli životopisy a paměti, které však ve většině případů nejsou k dispozici. I zde mohou být užitečné orální dějiny.

---

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 106

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 106 - 107

Právě metody orálních dějin byly úspěšně využity při studiu holocaustu a nověji i při výzkumu stalinské perzekuce. Metoda rozhovorů samozřejmě skrývá jistá rizika, zvláště pokud jsou rozhovory shromažďovány se zpožděním několika desetiletí nebo pokud byly vzpomínky dotazovaných v následujícím období poznamenány novými událostmi a prožitky. Rozhovory lze nicméně konfrontovat s jinými druhy pramenů nebo s jinými rozhovory. Metody orálních dějin byly často používány k poznání životních zkušeností a prožitků prostých lidí ve výzkumných projektech lokálních dějin, zvláště v Německu a v posledních letech i v bývalém sovětském svazu však byly tyto postupy uplatněny také při studiu soudobých dějin.¹⁵⁹

Nakonec se Iggers zabývá otázkami metodologie. Hlavním argumentem mikrohistoriků proti sociálněvědním přístupům k historii bývá námitka, že takové dějiny zbavují minulost jejích kvalitativních stránek a ponechávají ji bez lidské tváře. Otázkou zůstávalo, jak historii tuto lidskou stránku navrátit. Hans Medick našel vzor pro tento směr dějepisce ve „zhuštěném popisu“ kulturního antropologa Clifforda Geertze. Historie stejně jako antropologie je podle nich interpretativní, nikoliv systematická věda. Striktní analýza byla nahrazena bezprostředním porozuměním obsahu vědomí, které lze jen těžko vyjádřit slovy. Iggers však poznamenává, že epistemologie „zhuštěného popisu“ obsahuje neřešitelné rozpory. Na jedné straně přísně odděluje předmět studia od badatelova subjektu a správně varuje před vnášením badatelových myšlenkových kategorií do pozorovaného předmětu. „Zhuštěný popis“ má umožnit, aby badatel či badatelka uchopil/a „jiné“ v jeho/její „jinakosti“. To dodává předmětu bádání zdání objektivitu a vytváří z něj pevnou součást skutečnosti. Na straně druhé, jak Iggers dodává, však tento antropologický přístup sám zpochybňuje objektivitu světa. K „jinému“ přistupuje jako k textu, který se čte stejně jako jakýkoliv jiný literární text. Avšak text lze číst mnoha různými způsoby. Logickým důsledkem tohoto přístupu by bylo zrušení rozdílu mezi skutečností a fikcí.¹⁶⁰

To však nebylo záměrem mikrohistoriků. Iggers uvádí, že ve snaze o znovuobjevení subjektivity a individuality mužů a žen, které studovali, sice zavrhl v sociálních vědách převažující zaujetí anonymními strukturami a procesy, zároveň však jako historikové sdíleli přesvědčení, že pracují s historickou skutečností. Ve své snaze přiblížit se této skutečnosti pak ochotně používali i metod sociálních věd. Je nápadné, že mikrohistorikové – zejména němečtí – aplikovali počítačové technologie nikoliv s cílem vyvodit všeobecné závěry, nýbrž objevit výjimky z těchto závěrů. Italští mikrohistorikové se sice zamýšleli nad antropologickým přístupem s mnohem větší důsledností než jejich němečtí kolegové a mnohem méně ve svých výzkumech využívali počítačů, nicméně Geertzovu kulturní antropologii odmítali, neboť v ní spatřovali hrozbu

---

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 107

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 109

metodologického relativismu.¹⁶¹ Nakonec Igeers dodává: „*Proto po zvážení těchto okolností nelze tvrdit, že by mikrohistorie odmítala historiografii zaměřenou na širší společenské souvislosti. Mnohem spíše představuje její doplnění, neboť mikrohistorikové obohatili studium minulosti o jistý smysl pro jedinečnost jevů.*“¹⁶²

Nyní věnujme několik slov, již několikrát výše zmíněného, pojmu dějiny mentalit. Ty se staly středem zájmu v příspěvku historičky Martiny Grečkové. V úvodu své stati cituje Alaina Boureaux, patřícího do mladší generace historiků, která se postavila proti historiografii předchozích třiceti let s požadavkem „jiného myšlení“ v historické vědě. „*Poté, co historie mentalit odvedla vynikající služby, dostalo se jí téměř všeobecné úcty. Němčina a angličtina jí prokázaly čest tím, že pro ni vytvořily na základě francouzského originálního názvu vlastní neologismus. Termín ale postupně ztratil svoji moc označovat (určitý směr a koncept) a vybízet (k zamyšlení), někteří z jeho nejzapálenějších obhájců dali přednost pojmu „historická antropologie“, který se od té doby stal běžnou součástí názvů (studijních a badatelských) programů a seminářů. Zkrátka by se mohlo říci, že se historie mentalit sice jeví jako úctyhodná disciplína, ale přitom lehce vyšlá z módy.*“¹⁶³

Co se skrývá pod pojmem dějiny mentalit? Grečková se obrací na francouzské historiky, kteří považují dějiny mentalit za francouzský „vynález“ a za převážně francouzskou záležitost, která sice určité zahraniční historiky zaujala, ale nakonec se mezi nimi příliš nerozšířila.

Philippe Ariès označil jako velice výstižný příklad Philippe Ariès označil jako velice výstižný příklad problematiky mentalit příhodu, která vypráví o jednom vcelku nevýznamném okamžiku z osobního života francouzského krále Františka I. Když se jednoho rána František vracel inkognito do královského zámku po noci strávené u své milé, míjel cestou kostel, jehož zvony právě svolávaly lidi k bohoslužbě. František se s dojetím zastavil, aby se zúčastnil mše a zbožně se oddal modlitbám. Člověk současnosti musí být, podle Arièse, překvapen skutečností, že král, který zrovna zhřešil proti sedmému přikázání, se ihned na to věnoval upřímné zbožnosti. Toto pro člověka 20. století paradoxní jednání si může vysvětlit dvěma způsoby: František, který si byl vědom svého hříchu, navštívil kostel, aby prosil Boha o odpuštění či František byl zcela spontánní a upřímný ve své modlitbě k Bohu stejně jako při svých milostných záletech a neměl přitom sebemenší pocit protikladného jednání, v obou případech jednal s naivním nadšením.¹⁶⁴ Podle první interpretace František udělal přibližně to samé, co by učinil obdobný „provinilec“ ve 20. století – po

---

¹⁶¹ Tamtéž, s. 109 - 110

¹⁶² Tamtéž, s. 110

¹⁶³ Grečková, M.: Dějiny mentalit a jejich proměny, in: Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002 – 2003, Praha 2003, s. 219

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 221

hříšné noci následovalo kající sebezpytování. Tato návaznost dvojího morálního jednání, jakkoli pokryteckého, se zdá být logická a člověk, který se takto chová, je považován za normálního. Jde o interpretaci, s níž by podle Arièse přišel „tradiční“ historik, který je přesvědčen o skutečnosti, že „normálnost“ je stálou všeobecně plantou hodnotou, že lidská povaha se nemění, a že lidé, alespoň v křesťanské kulturní sféře, mají v průběhu staletí stále stejné city a pocity. Oproti tomu druhý výklad je vysvětlením „historika mentalit“. Královny téměř současné a zároveň z etického hlediska protikladné emoce, hříšný milostný zážitek a upřímná zbožnost, které mohou být s nepochopením přijímány lidmi 20. století, byly možná považovány za naprosto normální v době Františka I. Nejde zde přitom o rozdíl v různém přístupu k náboženství a v míře náročnosti morálních požadavků. Vysvětlení je podle Arièse jiné – lidé v 16. a 20. století se chovají a uvažují v přibližně srovnatelných situacích rozdílně, to, co připouští jedna doba, není myslitelné v době následující, určité věci byly přijatelné v určité epoše a přestaly jimi být v jiné epoše. Je tomu tak proto, že se mezi 16. a 20. stoletím změnila mentalita lidí. Nejde přitom o to, že by lidé z 20. století vyznávali zcela jiné hodnoty než jejich předkové, ale jejich základní reakce a podvědomé postoje, tedy „mentální postoje“, se změnily.¹⁶⁵

Robert Mandrou charakterizoval historii mentalit jako obor, jehož cílem je rekonstruovat chování, vyjadřování i mlčení lidí, jejich představy, mýty a hodnoty, uznávané určitou sociální skupinou nebo celou společností, na jejichž základě lze vypožorovat pojetí světa těchto lidí, pocity, které měli z doby, v níž žili, i jejich vlastní emocionální život. Dějiny mentalit jsou nezaměnitelné s historií myšlení (tedy s dějinami konceptů a systémů), která je na hranici mezi historií a filozofií, ani s dějinami ideologií, ať už politických či jiných. Jelikož se termín mentality dotýká především citové oblasti života společnosti a zahrnuje také představy o vlastní minulosti lidí, iluze, pověsti jejich význam pro kontinuitu vývoje společnosti, dějiny mentalit by měly využívat především postupů psychologie a zvláště pak kolektivní psychologie.¹⁶⁶

Nicméně přes veškeré rozdíly v přístupu k pojmu a k obsahu dějin mentalit se francouzští historikové víceméně shodují na několika zásadních charakteristikách, které by mohly tuto oblast dějepisného bádání odlišovat od ostatních specializací oboru. Cílem dějin mentalit je podle nich prozkoumat a ukázat povahové rysy a schémata uvažování, které byly lidem dané doby společné, tj. vlastnosti a jednání, které byly společné králi a sedlákovi, známému mysliteli a člověku bez širšího vzdělání. Jde o způsob vnímání, chování, o pocity, gesta a představy, které byly lidem určité dějinné etapy vlastní, aniž by si je uvědomovali, tedy o to, co bylo v povaze a jednání lidí dané epochy automatické, stereotypní, opakující se, samozřejmé, ale přitom neosobní a povědomé. Zkoumáno je tedy vše, co je neuvědomělé a spadající do psychologických kategorií, odmítány jsou naopak vědomé myšlenkové a

---

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 221 - 222

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 222

kulturní projevy a konstrukce lidí.¹⁶⁷ Aktérem takto pojaté historie pak samozřejmě nemůže být a není jedinec, ale určitá skupina, společenství či celá společnost sledované doby, kolektiv zde má přednost před jednotlivci. A pokud už je „hlavním hrdinou“ knihy z oboru dějin mentalit jednotlivce, pak především jako reprezentant toho, co ho v jeho podvědomém jednání, projevech a povaze spojuje s jeho současníky.¹⁶⁸ Historik mentalit by se však neměl spokojit pouze s popisem podvědomého jednání skupiny lidí, kterou podrobuje svému rozboru, nýbrž předmětem jeho výzkumu by měla být rovněž otázka, kdy, proč a jak rychle se toto kolektivní jednání mění, v jakém vztahu a časovém skluzu je jeho změna k vědomému myšlenkovému, ekonomickému, vědeckému a technickému vývoji doby, případně co ze „staré“ mentality přetrvává v „nové“ mentalitě následující etapy.¹⁶⁹

Za otce zakladatele historie mentalit, která vzniká ve 20. až 30. letech 20. století, jsou považováni dva čelní představitelé vznikající „školy Annales“ Marc Bloch a Lucien Febvre. Termín mentality si vypůjčují ze slovníku jiných věd, především z psychologie a etnologie, které také historii mentalit, zvláště v jejích počátcích, značně ovlivnily.¹⁷⁰ K rekonstrukci mentality studované doby, která by měla předcházet veškerému dalšímu bádání o společnosti, kultuře a myšlenkových konceptech dané epochy, Febvre vytvořil pojem „mentální nástroj“. Mentálním nástrojem se rozumí souhrn prostředků nutných k formulování myšlenek, která měla určitá společnost v určité době k dispozici. Febvre si pod tímto pojmem představoval především jazykové prostředky dané doby, známé a neznámé termíny, gramatické možnosti, existenci a prostředky dobového vědeckého jazyka a také smyslové a citové vybavení lidí nutné pro intelektuální konstrukce, jakým jsou například způsoby vnímání okolního světa.¹⁷¹

Lucien Febvre, průkopník historie mentalit, se inspiroval především psychologii a byl přesvědčen o tom, že historické změny jsou vysvětlitelné a pochopitelné na základě rozboru psychologického vývoje společnosti a že ekonomické i společenské skutečnosti jsou ve svém základě projevem víry a mínění lidí.¹⁷² Marc Bloch se zase ve svých pracích z dějin mentalit spíše opíral o sociologii a věnoval více pozornosti společenské diferenciaci v chování a kultuře lidí.¹⁷³

Nový velký rozkvět zaznamenaly dějiny mentalit v 60. a hlavně v 70. letech 20. století. Historie mentalit této doby je často spojována a někdy dokonce považována za synonymum hnutí tzv. „nové historie“. Jejimi teoretiky jsou kromě výše jmenovaných historiků Philippa Arièse a Roberta Mandroua rovněž

---

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 224

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 224

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 225

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 225

¹⁷¹ Tamtéž, s. 227 - 228

¹⁷² Tamtéž, s. 228

¹⁷³ Tamtéž, s. 228 - 229

Georges Duby a Jacques Le Goff. V této době je také francouzská historie mentalit povolna exportována do zahraničí, kde inspiruje některé evropské i americké badatele. Zatímco převládajícím zájmem historiků mentalit 20. – 40. let byly otázky pocitů, víry, mýtů, rituálů, čerpané z vlivů etnologie, psychologie a sociologie, nová historie mentalit tuto škálu témat rozšiřuje a obohacuje o další témata, o otázku rodiny, sexuality, smrti, postoje k mládí a ke stáří, o otázku společenských hodnot a sociability, o problematiku kriminality, násilí, čarodějnictví a všímá si změn postojů společnosti a jejích institucí k těmto jevům.¹⁷⁴

Nicméně v 80. a 90. letech 20. století se objevují kritické připomínky ke konceptu dějin mentalit. Předně byl kritizován samotný pojem dějin mentalit jako vágní, zahrnující příliš mnoho problematik najednou a tudíž nemající žádné vymezení, které by skutečný koncept měl mít. Pominula také doba, kdy se věřilo, že je možné postihnout historii společnosti v její celistvosti a sepsat globální dějiny. Badatelé se opět vrátili ke studiu užší problematiky a věnovali se analýze reprezentativního konkrétního dějinného případu.¹⁷⁵ Zde je vhodné zmínit i kritiku italského mikrohistorika Ginzburga, který považuje termín „kolektivní mentalita“ nebo „kolektivní psychologie“ za příliš indiferentní, nejasný a nic neříkající. Ginzburg poukazuje na nebezpečí opomíjení rozdílů a kontrastů mezi mentalitami různých tříd či různých sociálních skupin.¹⁷⁶

Historii mentalit byla dále vyčítána redukce dějin na popis určitého kolektivu lidí, který je navíc pasivním hrdinou dějepisné práce, jakoby ovládaným mentalitou své doby. Lidé minulosti, které se historik snaží poznat, jsou z pohledu dějepisce mentalit pouhým objektem, nikoli však aktivním subjektem dějin. Z historie se tak ztrácí konkrétní aktéři, jejich konkrétní, vědomé činy a myšlenky, které mohou naopak ostatní členy společnosti ovlivnit a postupně tak přispět i ke změně dějinného vývoje. Lidé nejsou řízeni nějakou společnou neosobní mentalitou, která by ovlivňovala jejich vztah k jevům existujícím po celou historii, jako je například duševní nemoc mládí nebo stáří, ale sami a vědomě si tyto předměty či kategorie na základě svých praktik a na základě vzájemné dohody stále utvářejí a přetvářejí.¹⁷⁷

Dějínám mentalit je rovněž vyčítána redukce myšlenek a díla určitého autora na to, co je v něm společné s takzvanou mentalitou doby, a také skutečnost, že je mu upírána možnost osobitých a výjimečných myšlenek, které mohou být eventuálně v předstihu s tím, co historici tohoto směru označují za dobovou mentalitu. Jednotliví autoři a jejich díla mohou naopak působit na své současníky a spoluutvářet jejich mentalitu nebo alespoň mohou vyjadřovat a popisovat jasně a nezastřeně psychologii lidí své doby. Dobová mentalita

---

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 230

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 232

¹⁷⁶ Ginzburg, C.: Benandanti. Čarodějnictví a venkovské kultury v 16. a 17. století, Praha 2002, s. 16 - 17

¹⁷⁷ Grečenková, M.: c. d., s. 232 - 233

nemusí být určující pro vznik daného díla, ale toto dílo může naopak napomáhat přetvářet mentalitu epochy, v níž vzniklo.¹⁷⁸

Konečně anglický historik Geoffrey Lloyd upozorňuje, že skutečnost, že jsme jiní, než lidé z předešlých dob, nemusí vůbec znamenat, že naši více či méně vzdálení předkové měli jinou mentalitu než my. V každé společnosti a v každé době mohlo současně existovat mnoho různých způsobů jednání a myšlení a také vztahy mezi jednotlivými skupinami a společnostmi mohly být založeny na různých principech komunikace interakce, než na strukturálním rozdělení na společenské skupiny a jejich mentality. Lloyd tedy navrhuje na místo studia a konceptu mentalit studium formování konvencí a způsobů komunikace mezi příslušníky jednotlivých skupin, skupinami a společnostmi. S obdobným názorem přicházejí stoupenci francouzského „kritického obratu“, kteří sledují momenty dějinného vývoje na základě rozboru praktik a chování jednotlivých aktérů v určitých situacích, v jejichž průběhu dochází k přetváření dosavadních konvencí. Stoupenci historické sociologie literatury se zase zabývají způsoby recepce literárních a dramatických děl, ale také dobovou ediční strategií, jejímž cílem bylo ovlivnit, usměrnit a poučit příjemce díla.¹⁷⁹

Grečenková nakonec podotýká, že pojem mentality nebo pojem „mentální nástroj“, se z nových historických přístupů nevytratil a lze se s tím setkat jak v novějším konceptu reprezentace, tak v pojmu praktik „jiné (nové) sociální historie“.¹⁸⁰

Charakteristika základního pramene

Diplomová práce je založena na analýze pramene osobní povahy, tedy Paměti Františka Jana Vaváka, milčického lidového písmáka, vlastence, rychtáře a sedláka v jedné osobě.

Nyní věnujme jen několik slov reprezentantovi selského stavu druhé poloviny 18. století a jeho dílu, jež tvoří jádro diplomové práce. Obšírněji se budeme zabývat Vavákem ve zvláštní stati „Osobnost Františka Jana Vaváka“.

František Jan Vavák (26. října 1741 – 15. listopadu 1816) byl zámožným sedlákem, rychtářem a písmákem v jedné osobě v Milčicích na Poděbradsku. Byl to člověk velmi všestranný, pilný a dovedný. Rozuměl stavebním pracím, vyznal se v zeměměřičtví a zajímal se o přírodní vědy. Vyráběl hospodářské nástroje a zaváděl nové způsoby práce na poli i při pěstování ovoce a včel. Osvojil si pozoruhodnou znalost české historie a byl horoucím vlastencem. Udržoval styky s představiteli vlasteneckého života v Praze, po jejich vzoru vydával spisky k aktuálním politickým otázkám i problémům zemědělské

---

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 233

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 233

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 233

výroby a skládal příležitostně básně. Požíval velké vážnosti nejen v Milčicích a okolí, ale stal se osobností známou po celé zemi. Jako zástupce sedláků byl zván na lidové slavnosti, které byly pořádány při návštěvách panovníků, kde přednášel projevy, případně slavnostní básně. Proslulým se stal jeho projev na obranu českého jazyka, s kterým ve jménu všech „věrných Čechů“ vystoupil na dožínkové slavnosti uspořádané v srpnu 1792 v Praze u příležitosti korunovace Františka I. českým králem.¹⁸¹

Následně přiblížme pramen, o který se diplomová práce výrazně opírá.

Využijme přímých slov vydavatele Pamětí Františka Jana Vaváka Jindřicha Skopce z počátku minulého století, kdy ostatně Vavákovy Paměti z let 1770 – 1780 byly poprvé vydány. Podle slov vydavatele nejsou Vavákovy Paměti českému dějepisci dílem neznámým. Ať se jedná o střední Polabí a Poděbradsko zvláště, ať o české dějiny 18. věku vůbec a jmenovitě „lidovědu a děje tehdejšího hnutí náboženského“, vždy jsou „Paměti“ vítaným a namnoze nezbytným pramenem, z něhož lze výhodně a bohatě těžit. Jak Skopec ostatně zdůrazňuje, v „Pamětech“ se střídá obraz za obrazem z dob vlády Marie Terezie, Josefa II., Leopolda II. a Františka II. (I.): války s Prusy, Turky a Francouzy, korunovace a slavnosti církevní, toleranční patent a jeho následky, páni a poddaní, robota a selská povstání, lidové zábavy a zvyky, pověsti a pověry, zprávy místopisné a dějepisné, úvahy a polemiky, záznamy hospodářské, přírodní úkazy a živelné pohromy a vše to, byť slohem prostým, lidově povídacím a s hojnými vložkami veršů, do nichž již jako mimovolně přelétala próza Vavákova třebaže uprostřed vypravování, vytvoří nám před očima obraz od knihy ke knize vždy jasnější, „jak tehdy u nás bývalo“. Postřehneme i stín o porobě lidu a našeho jazyka, ale také veselejší obraz o počátku národního obrození.¹⁸²

Současně pak s dobou a jejími ději se kreslí v „Pamětech“ zřetelně i sama osobnost spisovatelova.¹⁸³ Skopec připomíná, že čtenář „Pamětí“ bude překvapen nejen Vavákovou neobyčejnou sečtělostí a znalostmi v oblasti náboženské a vlastivědné, ale také jeho houževnatou vytrvalostí ve snaze získat nové vědomosti.¹⁸⁴

Knihám a spisování zůstal Vavák věrný od rané mladosti až do sklonku svého života. Skopec poznamenává, že působí velice dojímavě slova, jež Vavák napsal na začátku ledna roku 1816 při zprávě, že přestal odebírat a číst Krameriovy české noviny. Dostane-li je prý odjinud do rukou, vypíše z nich, co bude pamětihodného, „ač již“ – dokládá – „na sobě cítím, že dlouho psáti

¹⁸¹ Augusta, P. kol.: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918, Praha 1998, s. 446

¹⁸² Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka - souseda a rychtáře milčického z let 1770 – 1816, kniha první, část I. 1770 – 1780, Praha 1907, s. III.

¹⁸³ Tamtéž, s. III. - IV.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. IV.

nebudu.“ A nepsal. Poslední zpráva z jeho rukou v „Pamětech“ je z 10. dubna téhož roku a k ní si ještě přikreslil na uzavírku křížek. František Jan Vavák zemřel 15. listopadu 1816.¹⁸⁵

Hlavním dílem Vavákovým jsou „Paměti“ či „Spisy pamětní“, jež začal psát roku 1770, coby devětadvacetiletý chalupník, již osm let ženatý a otec pěti malých dětí a pokračoval v nich až do dubna roku 1816, kdy Vavák, už pětasedmdesátiletý, je znám jako vážený sedlák, rychtář a písmák. Vavákovy Paměti obsahují sedm knih.¹⁸⁶ Kutnar navíc doplňuje, že zájem o minulost a přítomnost dozrál ve Vavákovi na konci šedesátých let v rozhodnutí životního významu, zaznamenávat děje současných dní pro paměť budoucích časů. Oba momenty, přítomností a minulostí, účastnily se stejnou měrou myšlenkového zrodu Pamětí, které tedy Vavák začíná, podle slov Kutnara, oddaně psát od roku 1770 po celé půlstoletí až k posledním dnům života, jak ostatně již zaznamenal Skopec. Byl to vlastně moment jediný, moment hlubokého dějinného přesvědčení o významu současného dění pro budoucnost a zároveň vědomí o tom, že ani přítomnost nemůže žít bez znalosti minula. Tato netržitost dění byla ovšem podporována i čistě osobním akordem mluvit ke svým dětem i po fyzické smrti, zajistit si kus věčného života i na zemi jakýmsi trvalým rozhovorem se svými potomky. V prvních okamžicích bylo Vavákovy rozhodování spisovat Paměti asi více instinktivní, vyvěrající z vnitřní nutnosti a potřeby kulturně nasyceného ducha selského, který teprve později si uvědomoval vyšší smysl své nejmilejší práce, jak Kutnar uvádí. Byla to prostá slova a záznam všedního přírodního zjevu, který napsal z jara roku 1770 na první stránku svých „Knih rozličných pamětí“¹⁸⁷: „*Zima byla víc mokrá než suchá, větším dílem deštivá. Bylo tak velké zle, že nikam žádný s naloženým vozem jeti nemohl. Takové mokré časy začaly se již na podzim, v listopadu 1769. Mnozí formani deset i dvanáct koní do mnohého vozu zapřahali, zase vytahovati dali, i v cestách tak pod nebem mnoho dní někde vozy stály, že nimi žádný hnouti nemohl.*“¹⁸⁸ ... „*ale co z nich za ta léta, kdy sedal po práci, o nedělích a v zimních měsících k přímému záznamu nebo k poznámkovému zachycení skutečnosti, vyrostlo rozsahem a bohatstvím faktů i myšlenek! Skutečná pramenná studnice k intimnímu poznání osoby a doby.*“, dodává Kutnar.¹⁸⁹ Historik Josef Pekař poznamenává, že své Paměti, na nichž pracoval ve volných chvílích ... „*Dlouze by bylo nynější drahotu a všecky bídy a nedostatky zde v Čechách vypisovati, a jak kde v kterém kraji platilo, - což by i učiniti mohl, kdybych krátkosti užívati nemusil pro nedostatek času k psaní svému...*“¹⁹⁰ ... (jednou dí, že jen v neděli a ve svátek) a do nichž ukládal vše, co jej duševně zaměstnávalo, psal především pro své děti, aby jim zachoval paměť toho, „jak předešle bývalo“, aby je vzdělal „v

¹⁸⁵ Tamtéž, s. VI.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. VI.

¹⁸⁷ Kutnar, F.: František Jan Vavák, Praha 1941, s. 21 - 22

¹⁸⁸ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 1

¹⁸⁹ Kutnar, F.: František Jan Vavák, s. 22

¹⁹⁰ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 19

politickém anebo řádnosvětském způsobu v řeči, jednání, hospodářství a rozličných vnitřních ctnostech“, ale především proto, aby je utvrdil v lásce k staré katolické víře a v lásce k českému jazyku a seznámil s památkami a slávami vlasti, neboť „hanbou jest ve vlasti své nepovědomým býti“. Nařizoval výslovně, aby pamětní knihy jeho nebyly vydávány z rodiny Vavákovy a aby děti v díle jeho pokračovaly. „Až já budu v hrobě hníti, budu s Vámi v tomto spisu mluvit.“ Staví-li to do světla nejpříznivějšího jeho výchovnou péči i lásku otcovskou, nemožno přece potlačit domněnky, že počítal i s možností, že zkušeností, výzev a výstrah jeho bude účasten širší kruh čtenářů. Neboť zápal, s kterým hájí svá stanoviska v nejžhavějších otázkách své doby, rozsah a houževnatost propagandy, kterou rozvíjí, sotva by byla vysvětlena bez této domněnky, dodává Pekař.¹⁹¹

Podle slov vydavatele Skopce „Paměti“ mají být vydány především jako četba lidová, avšak mají být také spolehlivou edicí k vědeckému bádání. Nicméně, jak vydavatel uvádí, jisté pravopisné úpravy textu byly nutné. Veškeré doplňky, opravy, zkratky a výpusťky jsou ve spisu označeny. Přesto se Skopec podle svých slov držel zásady: „*pokud možno, nehýbati původním zněním slov a vět a spíše, neuráží-li příliš, je ponechati, stane-li se oprava vážnější či záměna celého slova či vazby větové, ohlašuje vždy v poznámce, kdež R značí původní čtení rukopisné. Dále cizí slova dílem našimi nahrazena, dílem ponechána a vysvětlena dle toho, jakého jsou původu, jak psána a jak lidu známa. Všechny věcné úpravy textu jsou naznačeny závorkami – hranaté naznačují vše, co do textu vložil, buď jej doplnil (co nezůstalo nejednou nedopsáno), buď opravil (chybná data, hrubá slova a taková místa dobrý vkus urážející, která by jistě i jiný vydavatel vynechal a zvláště v četbě do rodin určené), buď aby obsah vynechaných míst (závadných či se opakujících či výpisů ze známých tisků apod.) pro potřebné zachování souvislosti ve vypravování naznačil.*“¹⁹² Skopec nakonec dodává, že v „Pamětech“ v textu je použito dvojí tisk, tedy větší tisk, který podává souvislý tok vypravování událostí současných a menší tisk, který podává zpravidla výklady, úvahy, obsahy, výpisy, vzpomínky z minulosti, polemiky, samostatné vložené články apod., zvláště však zprávy hospodářské (o úrodě, počasí, obilních cenách či cenách dobytka).¹⁹³ Navíc „Paměti“ jsou obohaceny dobovými kresbami a rytinami osob či míst k době a k Vavákovi se vztahujících.

Zde tedy narážíme na problematiku autenticity pramene. Pramen už jistými zásahy vydavatele ztrácí na své původnosti.

---

¹⁹¹ Pekař, J.: Paměti Františka Jana Vaváka, in: O smyslu českých dějin, Praha 1990, s. 330 - 331, jedná se o referáty, jež o Skopcově vydání Vavákových Pamětí napsal Pekař do Českého časopisu historického, ročníku XIII., 1907, s. 434 - 439 a ročníku XXII., 1916, s. 192 - 216

¹⁹² Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. VI. – VII., doplněno o některá fakta.

¹⁹³ Tamtéž, s. VII. – VIII.

Nicméně objevují se i kritiky na Skopcovo vydání Vavákových Pamětí. Zvláště kritici upozorňují na nový pravopis a mírně upravený sloh.¹⁹⁴ Avšak Pekař vyjadřuje pochvalu Skopcovi za zvláštní pletu, s kterou Vavákovy Paměti vydává. Pekař poznamenává: „*Je to jedna z málo historických edic u nás, která bude lidem vskutku čtena se zájmem a proto vydavatel „korigoval“ pro našeho čtenáře tu a tam zastaralé či cizí termíny Vavákovy. Ale v poznámkách svědomitě registruje tvar původní. Co dat shrnul Skopec do poznámek o jenodtlivých odobách v Pamětech dotčených, je vskutku hodno podivu, tím více, že z toho patrno, co vyhledávání a práce poznámky ty vyžadovaly. Dodávám, že P. Skopec je patrně krajan (tedy „vlastenec“) Vavákův; proto i místní zmínky jsou vyloženy všude pěkně. Přál bych si kritické poznámky však i u takových míst, jako je ono, kde Vavák konfusně vykládá o příčiny „bramborové“ války, potom zejména víc výkladu o „diplomatické“ stránce Vavákových Pamětí. Zdá se mi, že díl, který dnes zove prvým a jenž počíná se r. 1770, nebyl začátkem Vavákových Pamětí – Vavák by jistě začátek práce (třebas krátce) značil nějakým zbožným veršem či podobně. Nelze již konstatovati, kdy začal Vavák soustavně pracovati o svém díle?*“¹⁹⁵

František Jan Vavák počíná své „Paměti“ ze sedmdesátých let podrobným záznamem o počasí a zakončuje je zprávou o skonu a pohřbu císařovny Marie Terezie. Avšak samotný konec spisu Vavák věnuje k povzbuzení řeči české. Diplomová práce také místy využívá Vavákovy Paměti z let osmdesátých, které byly částečně využity v bakalářské práci.¹⁹⁶ Jejich použití slouží k doplnění některých prezentovaných témat. Při citování určitých pasáží z dobových pramenů je zachována původní podoba jazyka.

Je zde také nutné upozornit, že diplomová práce, která se výrazně soustřeďuje na tereziánské období 1770 - 1780, hovoří o Františkovi Janu Vavákovi jako sedlákov, přestože se sedlákem stává až roku 1778 a o rok později dokonce rychtářem. Avšak tím, že František Jan Vavák je všeobecně vnímán pouze jako milčický sedlák a rychtář, nikoliv jako milčický chalupník, je proto vhodnější Vaváka takto stále nazývat a vyhnout se tak případnému zmatku při citování hojných pasáží z pramenů z různých fází období tereziánského a částečně i josefinského.

Hodnocení základní literatury

Základem diplomové práce je práce s prameny. Vedle pramenů však diplomová práce bohatě využívá sekundární literaturu, jež se převážně zabývá obdobím 18.

---

¹⁹⁴ Prokeš, L.: Frant. Jan Vavák, in: Agrární archiv. Časopis pro dějiny venkova, roč. III, č. 2, 1916, s. 1, zde Prokeš upozorňuje na dobovou kritiku Skopcova vydání.

¹⁹⁵ Pekař, J.: c.d., s. 314

¹⁹⁶ Šiková, O.: Dobový ohlas osvícenských reforem v českých zemích se zřetelem na dobu panování císaře Josefa II., bakalářská práce FHS UK, Praha 2003

století a počátkem století 19. Vedle starších děl historiků K. Krofty, F. Kutnara, J. Pekaře a E. Wintera, diplomová práce používá mladší díla, a to od historiků P. Bělina, J. Hanzala, U. Im Hofa, J. Kočího, E. Maura, K. Mejdřické, E. Melmukové, J. a L. Petráňových a nakonec V. - L. Tapiého.

Zatímco se Krofta koncentruje na selský stav a jeho dějiny, Kutnar se převážně zabývá problematikou osvícenských teorií a sociálním myšlením obrozenského lidu. Wintrův zájem se zase obrací na dějiny josefinismu z duchovního hlediska. Pekař byl pak přímo využit v souvislosti s F. J. Vavákem.

Následně uvedme několik slov k mladším dílům. Bělina, Kočí a Petráň pokrývají problematiku obecných dějin 18. století, národního obrození a vůbec společnosti druhé poloviny 18. století. Zde jen dodejme, že manželé Petráňovi se pak společně věnují vývoji selské postavy v podmínkách evropské tradiční kultury. Hanzal se zase zabývá českým kulturním a duchovním vývojem v údobí od 17. do 19. století. Im Hof se pak obecně soustřeďuje na problematiku utváření Evropy v době osvícenské. Maur a Tapié svůj zájem výrazně poutají na postavu císařovny Marie Terezie a její politiku. Mejdřická se pak věnuje proniknutí ideálů Velké francouzské revoluce do českého prostředí a nakonec se Melmuková podrobně zabývá tolerančním patentem a důsledky jeho vyhlášení.

Nicméně diplomová práce se přesto výrazněji opírá o díla a stanoviska F. Kutnara, který se významně podílel na výzkumu společnosti druhé poloviny 18. století. Je zde však nutné podotknout, že Kutnar ve svých pracích víceméně považuje sedláka Františka Jana Vaváka, kterého mnohdy cituje, za jakéhosi reprezentanta lidové kultury, za představitele jakési kolektivní lidové duše.¹⁹⁷ Lze však skutečně Františka Jana Vaváka považovat za reprezentanta lidové kultury?

Historik Burke, který se zabývá problematikou lidové kultury v raně novověké Evropě, tedy v období 1500 – 1800, poukazuje na falešnou představu homogenity lidové kultury, kterou vnímá jako kulturu neoficiální, neelitní či podřízených tříd, do nichž nejvýrazněji spadají řemeslníci a rolníci. Burke navrhuje raději užívat termín „lidové kultury“ či „kulturu lidových vrstev“. Burke tak upozorňuje na rozmanitost kultury a existenci více či méně zřetelně definovaných „subkultur“.¹⁹⁸ Na základě jeho slov v oné době ve většině míst existovala stratifikace sociální stejně jako kulturní. Menšina obyvatel uměla číst a psát, většina to neuměla a někteří příslušníci gramotné menšiny ovládali latinu, jazyk vzdělanců.¹⁹⁹ Nicméně obecně na otázku, zda byla rolnická kultura uniformní, se Burke opírá o maďarského historika Kodályho, který odpovídá, že nikoliv. Podle něj bychom neměli považovat lidovou tradici za uniformní,

---

¹⁹⁷ Kučera, M. (ed.): Kutnar, F.: Obrozenské vlastenectví a nacionalismus. Příspěvek k národnímu a společenskému obsahu české doby obrozenské, Praha 2003, s. 250

¹⁹⁸ Burke, P.: Lidová kultura v raně novověké Evropě, Praha 2005, s. 15 - 20

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 48

homogenní celek. Velmi se liší v závislosti na věku, sociálních a materiálních podmínkách, náboženství, vzdělání, regionu a pohlaví.²⁰⁰ Podle Burkeho existují důvody k domněnce, že Kodályho postřeh byl pro raně novověkou Evropu obecně platný.

Kultura, podle slov Burkeho, vyrůstá z celkového životního stylu a rolníci v raně novověké Evropě nevedli všude stejný život. Někteří žili ve vesnicích, jako v Anglii, jiní ve městech, jako v jižní Itálii, jiní na izolovaných statcích, například v Norsku. Nebyli tedy sociálně homogenní. Někteří byli svobodní, jiní nevolníci – v celé rozlehlé oblasti východně od Labe byli rolníci během 16. a počátku 17. století všeobecně znevolněni. Existovali bohatí sedláci a chudí sedláci. V mnoha částech Evropy se velmi lišil svobodný rolník, který vlastnil půdu a zaměstnával jiné, aby mu pomohli s jejím obděláváním, od nádeníka, jenž neměl „než svoje ruce k obživě“.²⁰¹

Je pak méně snadné zjistit, jak Burke poznamenává, zda bylo rolnictvo stratifikováno nejen sociálně, ale i kulturně. Avšak s větší pravděpodobností byli bohatší rolníci gramotní, protože si mohli dovolit věnovat čas tomu, aby se naučili číst a psát, a častěji také vlastnili knihy. Patrně měli ve svém majetku měli ve svém majetku i malované talíře a džbány, vyšíváné polštáře a obrazy a ozdobně vyřezávaná jařma nebo svatební truhlice, vnější znaky bohatství a statusu ve vesnici, jež zároveň ztělesňovaly lidovou kulturu. Objevily se poměrně věrohodné názory, jak Burke poznamenává, že to, co nazýváme „lidovým uměním“ nebo „rolnickým uměním“, bylo ve skutečnosti uměním vytvářeným pro potřeby rolnické aristokracie.²⁰²

Jestliže kultura vyrůstá z celkového životního stylu, lze očekávat, že se rolnická kultura bude lišit jak v závislosti na podmínkách ekologických, tak sociálních, dodává Burke. Rozdíly v přírodním prostředí podporují rozdíly v materiální kultuře a podněcují k odlišným postojům. Nejvíce samozřejmě ilustrací tohoto postřehu je rozdíl mezi kulturou hor a rovin.²⁰³ Johnson, kterého Burke cituje, si povšiml, že se v horských oblastech uchovávají tradiční zvyklosti a jazyková specifika déle než v rovinách. Johnson dále horalům připisuje válečnickou a zlodějskou povahu, neboť jsou chudí a nemají řemesla ani obchod.²⁰⁴ Jiní badatelé spojují horské oblasti s útočištěm banditů či hony na čarodějnice.²⁰⁵ Na druhou stranu však Burke poznamenává zvýšenou gramotnost v některých horských oblastech na konci 18. století ve Skandinávii. Snad kvůli chladnému počasí v zimě, které jim nedovolovalo jinou činnost, než se vzdělávat.²⁰⁶

---

²⁰⁰ Tamtéž, s. 53 - 54

²⁰¹ Tamtéž, s. 54, na rozdíly v životní úrovni rolníka také poukazuje historik V. – L. Tapié, viz Tapié, V. – L.: Marie Terezie a Evropa, Praha 1997, s. 312 nebo zde v diplomové práci viz s. 196 - 197

²⁰² Tamtéž, s. 54

²⁰³ Tamtéž, s. 54 - 55

²⁰⁴ Tamtéž, s. 55

²⁰⁵ Tamtéž, s. 55

²⁰⁶ Tamtéž, s. 55 - 56

S kontrastem mezi obyvateli nížin a hor se překrýval další významný rozdíl, rozdíl mezi zemědělci a pastevci. Ovčácká kultura, jak Burke poznamenává, byla velmi specifická. Svou odlišnost ovčáci demonstrovali zvláštním oděvem, dlouhým pláštěm. Mohli pocházet ze zemědělské vesnice, ale po velkou část roku v ní nezůstávali, protože museli putovat se svými stády. Ovčáci byli chudí a osamělí. Byli vzdáleni stykům duchovními, šlechtou a úředníky. Není divu, že jejich životní styl idealizovala pastorální poezie.²⁰⁷ Měli dostatek času, aby vyřezávali hole a rohy. Mohli muzicírovat. Ovčákům se často připisovaly magické schopnosti, znalost hvězd, které mohli snadno pozorovat, nebo znalost léčení zvířat a lidí.²⁰⁸ Aby se odškodnili za osamělý pracovní život, vytvořili si pastýři složitý soubor slavností, alespoň ve střední Evropě. Měli své cechy a bratrstva.²⁰⁹

Nakonec významné skupiny venkovského obyvatelstva nebyly ani zemědělci, ani pastýři. Stěží je možné poznat, jak se jejich postoje a hodnoty lišily. Vesničtí řemeslníci, kováři, truhláři nebo tkalci se nacházeli na půl cesty mezi kulturou ostatních venkovanů neprovozujících řemeslo a mezi řemeslníky, kteří nesídlili na vesnici. Jak Burke uvádí, zejména kováři se těšili jisté proslulosti. Pak zde byli obyvatelé lesů, především dřevaři a uhlíři, pobývající v lesích celé týdny. Ti představují obtížně srozumitelnou skupinu, odříznutou od vesnické kultury stejně jako pastýři, ale zjevně bez nějaké vlastní alternativní kultury. Žili na okraji společnosti.²¹⁰ A konečně horníci. Ti naopak tvořili sebevědomou skupinu. Nebezpečí jejich práce, drahé kovy, které nacházeli, rozdíl mezi jejich prací a „obyčejnou“ prací a soustředění horníků v několika málo oblastech, to vše jim jistě napomohlo k vytváření vědomí vlastní výlučnosti.²¹¹

Podle výše zmíněných slov, Burke zjevně upozorňuje na heterogenitu lidové kultury. Nicméně následně se zastavme v českém prostředí a sledujme rozdíly v životě sedláků z jiného pohledu, tentokrát z pohledu rozdílů v pamětních záznamech. Podívejme se tedy nyní na jiného českého sedláka a rychtáře, taktéž autora Pamětí, avšak o generaci mladšího než Vavák, Josefa Dlaska z Dolánek u Turnova a srovnajme jeho pamětnického zápisy s Vavákovými. Jak Pekař, tak Kutnar upozorňují na některé rozdíly mezi zápisy.

Pekař poznamenává, že rodinné věci v Pamětech Vavákových ustupují zcela do pozadí, skoro všechen Vavákův zájem zabírá veřejnost.²¹² Pokud se zaměříme na základní pramen diplomové práce, tj. Paměti Vavákovy z doby tereziánské, skutečně můžeme konstatovat, že v celém spisu se nachází pouze šest záznamů o rodině. Jedná se většinou o záznamy, které se týkají skonů

---

²⁰⁷ Tamtéž, s. 56

²⁰⁸ Tamtéž, s. 56

²⁰⁹ Tamtéž, s. 56

²¹⁰ Tamtéž, s. 57

²¹¹ Tamtéž, s. 58

²¹² Pekař, J.: c. d., s. 320

rodinných příslušníků, tedy Vavákova otce Jana, rodičů Vavákovy ženy, Vavákova synovce Jiřího a syna Prokopa. Poslední záznam pojednává o bratrovi Vaváka, jménem Jiří, jenž získal svobodu a na grunt ustavičné vrchní rychtářství na černokosteleckém panství.²¹³

V tomto se liší podstatně Dlaskovy Paměti. U Dlaska není tohoto velkého horizontu historického a politického, za to lidský cit se tu hlásí častěji o slovo. Jen v zájmu o selské věci, o ceny obilí, o změny počasí – od obojího závisel po všechny časy nejvíc osud sedláka – jsou si podobní, jak Pekař dodává.²¹⁴

Nakonec Kutnar, který se Dlaskem také podrobně zabýval, konstatuje, že Dlaskovy Paměti nejsou daleko tak látkově bohaté a myšlenkově vyspělé jako paměti Vavákovy.²¹⁵

Na základě výše zmíněných slov můžeme konstatovat pouze jediné – nelze sedláka Františka Jana Vaváka vnímat jako reprezentanta lidové kultury. Vaváka je nutné přijímat jako svébytnou osobu, individuální postavu, se svými specifickými postoji a názory. O jeho původu a pozadí z hlediska duchovního, kulturního, společenského a materiálního budeme pojednávat v následující stati.

2. Osobnost Františka Jana Vaváka

„Jsem sedlák a miluji své zaměstnání; mou první a nejlepší knihou je mé pole a pérem pluh; neboť obojí živí mě, mou ženu a moje děti. Čtení a psaní je jen zábava, protože člověk nemůže stále pracovat a chození do hospod mě netěší.“
(F. J. Vavák)²¹⁶

Milčice, ležící mezi Kouřimí a Nymburkem a mezi Českým Brodem a Poděbrady, byly v době Vavákově nevelikou vsí, která měla 20 popisných čísel a z toho 18 selských gruntů, jež se dědily o 682 jiter půdy. Byli tu sedláci vskutku velicí.²¹⁷ Převahu však měli sedláci střední o 50 až 60 jitrech, ale byli tu i chalupníci s nejmenší výměrou 3 jiter. Třebaže ještě selské statky zachovávaly své staré a nedílné velikosti, přece už ke konci století dochází k dělení gruntů a k většímu tříštění půdy. Obec sama měla na pastvinách a lukách asi 87 jiter statku. Půda, třebaž byla nestejně jakosti a trpěla hlavně nadbytkem vláhy, byla přece jen značně úrodná jako výše položená část polabské roviny. Rodila nejvíce žito a ječmen. Podle značně vysoko odhadnutého výnosu milčických polí v josefínském katastru dá se soudit na dobrou výnosnost, která byla na vyšší úrovni než některých okolních selských vesnic. Za to velkým nedostatkem byly špatné, mokré a kyselé louky a pastviny, jichž bylo sice v katastru dost, ale které

²¹³ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 30 – 31, 83, 93 – 94, 136, 138, 146

²¹⁴ Pekař, J.: c. d., s. 320

²¹⁵ Kutnar, F. (ed.): Paměti sedláka Josefa Dlaska, Praha 1941, s. 99

²¹⁶ Jonášová – Hájková, S.: Vlastní životopis F. J. Vaváka, in: Středočeský sborník historický 13/1978, s. 228

²¹⁷ Kutnar, F.: František Jan Vavák, s. 11 - 12

bývaly zjara často zatopené, měly špatný odpad vody k Labi a dávaly jak málo sena a otavy, tak pastvy.²¹⁸

Přesto však byli, jak Kutnar uvádí, milčičtí sedláci zámožní. Statky jejich byly prostorné a o dobré hospodářské situaci mlucila především jejich výstavnost. Všechny statky byly až na stodoly už tehdy zděné, jejich sklepy byly klenuté a komíny cihelné. Selská majetnost, zřejmě i z vnějšího rázu vesnice, byla věcným podkladem stavovského sebevědomí.²¹⁹

Pravidelní obdélníková náves, do níž z každé strany shlížely tři grunty, měla tři upravené studnice a ve starších dobách Vavákových dřevěnou zvoničku, která byla později nahrazena kamennou. Prostý kamenný kříž pak zdobil náves, na níž za rychtářství Vavákova byla roku 1795 vystavěna škola. Obec náležela k farnosti skramnické. Ke komornímu panství poděbradskému příslušely Milčice od roku 1548.²²⁰

Příhodná krajová a půdní situace Vavákova rodiště byla zvyšována podnětným prostředím rodinným a rodovým. U Vaváků se udržovala živá rodová tradice jako u starobylé selské rodiny, která spojovala svou minulost se zemanským původem, a která vždy vlastnila velké lánové statky a těšila se mezi sousedskou společností selskou významné oblibě i vlivu.²²¹ Vavákův otec Jan Antonín, jak se zdá, dobře hospodařil, když mohl jednoho ze svých čtyř synů, Floriána, dát na latinské školy v Praze, a když svého nejstaršího syna Jiřího usadil na rychtě ve Lstiboři, kde byl roku 1780 prohlášen od své lichtenštejnské vrchnosti za svobodného a bylo mu uděleno dědičné rychtářství. Druhorozený Janův syn byl „pixmajstrem“ u kanonýrů a zemřel v Itálii.²²² Zde jen dodejme, že František byl syn nejmladší. Vedle synů měl však Jan Antonín také čtyři dcery. Tedy celkem bylo osm dětí.

Vavákův otec Jan se dostal do vůdčí vesnické vrstvy, když po řadu let byl obecním, který vedl hospodářství obce, a také konšelem. Neklidná doba a živelné neštěstí však vypudily Jana z rodného statku. Za slezských válek mu nepřítel sebral několikrát koně, roku 1748 mu padlo 18 kusů dobytka morem, předtím vyhořel a pak znovu za velikého požáru celé obce roku 1750. To byly nemalé rány. Jan se však nevzdává. Staví po ohni celý grunt důkladně znovu, ale minulé škody, stavební náklady a snad také nepřízeň sirotčího, který strhl otcí Vavákovu 100 zl. bonifikace za pohořelé, vedly k tomu, že roku 1753 je Jan nucen bez vlastní viny prodat rodný statek, z něhož zachraňuje jen 18 korců polí a možnost se svolením vrchnosti vytvořit ze zbytku otcovského dědictví chalupnickou živnost, pro kterou si staví v jisté osudové ironii a ne bez pocitu trpkosti a zklamání nové obytné stavení a hospodářské budovy.²²³ Podle

---

²¹⁸ Tamtéž, s. 12

²¹⁹ Tamtéž, s. 12

²²⁰ Tamtéž, s. 12 - 13

²²¹ Tamtéž, s. 13

²²² Tamtéž, s. 13

²²³ Tamtéž, s. 13 - 14

Kutnara, jako by ten selský nezmar, který příčinu své životní tragedie přičítal především postupu vrchnosti, a tak to asi vštěpoval svému nejmladšímu synu, který se ještě narodil na selském, jako by chtěl sobě i svým dětem stále připomínat, co bylo kdys jeho a co opět musí být touhou po novém sociálním vzestupu. Tato osobní tvrdost a houževnatá neústupnost přešly v mnohém jako dědictví z otce na syna Františka, jako zase matka, horlivá milovnice zpěvu, dala mu za jeho životní dar lásku k písni a vlohu k tvorbě veršů.²²⁴

Hluboké rodinné otřesy, které znamenaly hospodářské zchudnutí a sociální sestup z vyšší vrstvy selské do nižší skupiny chalupnické, stávaly se pro Vaváka podvědomými složkami jeho pozdějšího vývoje a spolupodmiňovaly jeho hospodářskou a sociální ctižádost. Vavák tyto události neobyčejně dobře pamatuje a po letech je prožívá. Podobně takovým stimulativním zážitkem byla, podle slov Kutnara, smrt staršího bratra studenta, která stihla rodinu ve chvíli největší katastrofy, v roce prodeje rodného statku. Dvanáctiletému chlapci, nadanému a bystrému, zjevila se poprvé ve větší dosažitelnosti představa vzdělání a poznání, když si uchovává po zemřelém nejmilejším bratru vedle snad jiných knih latinsko-česko-německý Vokabulář, a to ne snad jako pouhou památku a tajemnou pokladnici učenosti, nýbrž později též jako činnou pomocnici, když shledává latinská a německá jména bylin pro svůj Regiment aneb Zprávu o mocech všelijakých bylin a koření.²²⁵ Snad bratrova pozůstalost vedla neškoleného sedláka ke ctižádosti osvojit si několik latinských slov jako důkazu vzdělanosti a snad i příklad staršího bratra působil jinak a více na rozvíjející se zvědavý pud selského synka, který se musel spokojit proti šťastnějšímu bratru jen farní školou domácí.²²⁶ Třetím a nejbohatším zážitkem dospívajícího jinocha byla válka sedmiletá, která mu otevřela svět a podnítila ho k první literární tvorbě. Válečné dojmy šestnáctiletého hochy, který měl dobrou paměť a pozorovatelský talent, byly tak živé, že si již tehdy zapisoval prožité události. Doba války Vavákovi rozšířila obzor. Dala mu poznat na vojenských přípřežích cizí země i širší českou vlast. To byl počátek veliké vlastivědné znalosti.²²⁷

Jen nemoc osvobodila Vaváka od dalších transportů. Aby byl jich i nadále prost a nemusel jít na vojnu, postoupil mu otec již v dubnu roku 1761 osmnáctikorcovou chalupu. Neklidná léta končí, Vavák pevněji srůstá se svou chalupnickou usedlostí a jako samostatný hospodář obrací svou pozornost k selskému zaměstnání. Léta šedesátá, podle slov Kutnara, jsou duchovním vyzráváním mladého chalupníka.²²⁸ Sňatek pro mladého chalupníka byl i hospodářskou nutností. Již druhý rok samostatného hospodaření, v únoru roku 1762, přivádí si do chalupy dceru stokorcového sedláka a později rychtáře

---

²²⁴ Tamtéž, s. 14

²²⁵ Tamtéž, s. 14 – 15, zde zároveň odkazují na: Zíbrt, Č.: Fr. J. Vaváka Zpráva o mocech bylin a koření z r. 1767, in: Český lid, XVII/1908, s. 190 – 239, 288 – 289, 370 – 373

²²⁶ Tamtéž, s. 15

²²⁷ Tamtéž, s. 15 - 16

²²⁸ Tamtéž, s. 17

Václava Poupy Barboru, která mu ve více jak padesátiletém manželství dala sedm synů a dvě dcery, z nichž pět ho přežilo.²²⁹ Poupovský grunt byl sice dost značný, ale mladá hospodyně nepřinášela ze statku asi velké věno, neboť její otec měl na starosti vybavení čtyř dcer. Přesto sňatek malého chalupníka s dcerou sedláka byl už sám znamením, že mladý Vavák byl v milčické společnosti hodnocen výše a nikoliv jen podle pozemkového majetku, i když snad ve prospěch svého sociálního významu mohl využít nedávné selskosti svého rodu, jak dodává Kutnar.²³⁰

František Jan Vavák vzpomíná: „Roku 1762 8. dne februarii vstoupil jsem do stavu manželského a maličko velmi s mou manželskou dostal, neb jsem to taky nehledal aniž kdy jakou možnost a štěstí žádal a po tom dychtil. Vzdy a ve všem největší moje dychtivost byla něco uměti, něco viděti, něco věděti. A již žehráš pozorujíce mnohé lidi možné aneb pyšné a jináč vzhledné, za hloupé jsem je pokládal, s nimi nic nadržel a jich se varoval, jakož i všech těch sobě rovných mládenců – kamarádů tec., kteří k muzikám do hospod, na karty, kuželky chodili, v neděli a v svátek sem tam se toulali a čas daremně mařili. Na to jsem velmi nevražil a žádnou takovou hru ani se nenaučil, ale vzdy doma něco četl neb psal aneb rejsoval, sám sobě ukládaje toto neb ono napsati, vyrejsovati tec. Skrze tu a takovou pilnost nabyl jsem pochop.“²³¹

Vavák je od sousedů zvolen za druhého obecního staršího a později, když je roku 1767 jeho tchán ustanoven za rychtáře, vykonává za něho značnou část práce. Jsou to první Vavákovy doteky s výkonem úřední moci a první projevy jeho přirozeného vůdčího nadání ve vesnické společnosti. Ale mladý Vavák pracuje v letech šedesátých ještě jinak: čte, vypisuje si z knih a skládá z výpisků kompilační dílka.²³² Do této doby pravděpodobně spadá i první návštěva Prahy na slavnostní mši nového arcibiskupa Antonína Petra Příchovského. Praha se stává Vavákovi takřka Mekkou jeho národního citu a náboženského vznícení.²³³

První větší literární prací Vavákovou byly „Smlouvy aneb chvalitebné řeči svadební pro družbu a držitele svadby“. Mladý Vavák jako milovník starých zděděných zvyků a obyčejů pozoroval, že krásný zvyk předků, z něhož je možno poznat jejich pobožnost, mravnost, prostotu, uměřenost a bohatství, je ohrožen úpadkem obsahu a formy řečí a přípitků družby a svatebčanů. Proto roku 1765 složil čtyřicatero připíjení družičkám a jiné řeči a písně podle svých představ.²³⁴ Současně se však zabírá horlivý čtenář do hlubšího poznávání lidového lékařství a moci bylin a osvojuje si znalost české minulosti. Vavák tak vzpomíná četbu

²²⁹ Zíbrt, Č.: Paměti Fr. J. Vaváka, souseda a rychtáře Milčického, z let 1770 – 1816, in: Český lid, XVII/1908, s. 170

²³⁰ Kutnar, F.: František Jan Vavák, s. 17 - 18

²³¹ Jonášová – Hájková, S.: Vlastní životopis F. J. Vaváka, c. d., 13/1978, s. 248

²³² Kutnar, F.: František Jan Vavák, s. 18

²³³ Tamtéž, s. 18 - 19

²³⁴ Tamtéž, s. 19

Kroniky Hájkovy, Beckovského, historických a politických knih Veleslavínových aj.²³⁵

Zájem o minulost a přítomnost dozrál ve Vavákovi na konci let šedesátých v rozhodnutí životního významu, zaznamenávat děje současných dní pro pamět budoucích časů. Oba momenty, přítomnostní a minulostní, účastnily se stejnou měrou myšlenkového zrodu paměti, které začíná Vavák oddaně psát od roku 1770 po celé půlstoletí až k posledním dnům života.²³⁶

Sedmdesátá léta však nejsou příliš šťastným údobím. Velké neúrody a hladomory jsou střídány selským povstáním. Avšak přesto před počátkem Josefovy vlády dosáhl Vavák dvou významných met svého života. Roku 1778 se stal z chalupníka sedlák a roku 1779 byl ustanoven rychtářem (jako rychtář se snaží hájit svou obec proti vrchnostenským názorům, roku 1795 nechává v obci zřídit školní budovu s vlastním kantorem, koná jistá opatření pro zvýšení mravního a kulturního života (vyhubení karbanu) a nakonec snaží o to, aby spory v dědině byly uspořádány doma a ne na vrchnostenském úřadě), tedy do převratného období josefínských reforem vstupoval zdatný čtyřicátník v novém společenském charakteru a ve významné funkci úřední. Obě skutečnosti se mu staly společenskou i mravní oporou a základnou dalšího životního vzestupu.²³⁷

Sociální Vavákův sen, odstranit určitou degradaci rodu a povznést jej zase do společenských výšin vesnice, byl uskutečněn, když z jara roku 1778 zemřel jeho tchán Václav Poupá. Poupův statek tak připadl dědickým nárokem na dceru Barboru, provdanou Vavákovou, která postoupila otcovský grunt svému muži s podmínkou, že dědici statku budou jejich děti.²³⁸ Nové hospodaření počíná Vavák s následující prosbou: „*Bože, rač dáti v něm tak hospodařiti, aby tvá čest a bližním pomoc vždy zde mohla být. Amen.*“²³⁹ A vzestup do selské skupiny umožnil zajisté Vavákovi cestu k rychtářství.²⁴⁰ Vavák k této události uvádí: „*28. srpna zde v Milčicích Václav Vozáb, jsa dvě léta po Václavu Poupovi, mém tchánovi, rychtářem, z toho se vyprosil a propuštěn jest, k čemuž zase pan vrchní Františka Vaváka takměř přinutil a právo podal, načež 4. září přísahu přijal.*“²⁴¹

Léta josefínská zavádějí Vavákův život do zcela nového řečiště. Rychtář Vavák vstupuje v bližší známost české společnosti, navazuje s jejím okruhem poděbradským i širším okruhem pražským přátelské styky, hlavně s vrchnostenským úřednictvem a s katolickým duchovenstvem. Vymaňuje se z osobní a místní uzavřenosti a tak se kladou ozvučné základy jeho národního věhlasu, když vedle náboženských zájmů tlačí jej do popředí i zřetel vlastenecký. Vavák dozrává v polemických bojích náboženských, ve

²³⁵ Tamtéž, s. 20 - 21

²³⁶ Tamtéž, s. 21 - 22

²³⁷ Tamtéž, s. 23 - 24

²³⁸ Tamtéž, s. 24

²³⁹ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 94

²⁴⁰ Kutnar, F.: František Jan Vavák, s. 25

²⁴¹ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 131

vlasteneckém projevu, dobou zjitřeném, a v sociálním vědomí selském k vlastní osobnosti a stává se ve veském stavu a národně patrnou hodnotou.²⁴² Toleranční patent a odpadávání tajných nekatolíků od katolické církve vzniklo ve Vavákovi, jak Kutnar poznamenává, odhodlání bránit zděděnou víru přímým osobním zásahem. Vavák rozmlouvá s nekatolíky, vykládá jim podle Písma jejich omyly a bludy, radí jim, přemlouvá i zaklíná k návratu do církve, ale i katolíky utvrzuje v jejich víře, těší a slovem posilňuje v protivenstvích. Je to misionářská a agitační práce sedlákova nemalá, kterou podniká z přesvědčení o jejím dobru a nutnosti, jak dodává Kutnar.²⁴³

Významnou osobní událostí oné doby bylo Vavákovo náhodné setkání s císařem Josefem II. Bylo to za císařských manévřů v září roku 1784, kdy Vavák se svým sousedem vezl do Prahy na trh ječmen. Císaře poznali podle podoby, klekli v selské úctě před majestátem, který přes všechny náboženské reformy byl jim nejmocnějším ochráncem sedláků, a odpovídali na jeho stručné dotazy.²⁴⁴

Kolem své padesátky na počátku let devadesátých vstupuje Vavák do vrcholného období svého života. Pomáhá mu k tomu i doba českých nadějí za dvou korunovacích českých králů Leopolda II. a Františka a konečně v neposlední řadě počínající obrana státu proti Velké francouzské revoluci. S českými lidovými vlastenci tímž srdcem a myslí vítá dobu leopoldovskou, neboť věří v lepší budoucnost národa, jemuž chce přinést i svůj podíl a účastnit se tvorby jeho jako skoro samozvaný představitel svého selského lidu a celého národa. A protirevoluční obrana, snažící se tlumit zjitřenou náladu selského stavu, vybírá si Vaváka jako vhodného tlumočnicka úchovy dosavadního náboženského a společenského řádu. Vavákovo slovo se ozývá z tisků a novin po českých vlastech, objevuje se první životopisná skica vzácného sedláka od Františka Němečka, styky s českou vlasteneckou obcí se prohlubují a vynášejí Vavákovi různá věnování a pocty, dokonce i návštěvu skutečné autority tehdejšího českého kulturního života, Josefa Dobrovského.²⁴⁵ Vavák se navíc roku 1794 stává osobně svobodným sedlákem a čestným měšťanem plzeňským a také ve svém rodinném a hospodářském životě dospívá určitého mezníku, když předává rodný grunt chalupnický svému nejstaršímu synu Josefovi, ponechávaje si dále vedení selského statku poupovského.²⁴⁶

Vavák vkládal do Leopolda velké naděje pro budoucnost národa. Na korunovací králově sice v Praze nebyl, ale přišel do Prahy na korunovací královny. Když pak samým Dobrovským byla při Leopoldově návštěvě v Královské společnosti nauk podána císaři mezi jinými básnickými sbírkami českými i Vavákova skládání, složená na počest Leopoldovu, mohl se milčický

---

²⁴² Kutnar, F.: František Jan Vavák, s. 26

²⁴³ Tamtéž, s. 26

²⁴⁴ Tamtéž, s. 31

²⁴⁵ Tamtéž, s. 33

²⁴⁶ Tamtéž, s. 33 - 34

rychtář přece jen těšit, že jeho národní žádosti se dostaly k sluchu toho, ke kterému se obracely. Leopold však umírá a Vavák přenáší svou víru na jeho nástupce Františka.²⁴⁷ Srpnová korunovace Františka roku 1792 přivádí Vaváka opět do Prahy. Druhého dne se účastní selské slavnosti obžinek, kterou za přítomnosti královských hostí pořádají stavové v Bubenči. Vavák šel při slavnosti v čele průvodu svého panství. Vavák měl v úmyslu ve svém vinš přednést císaři žádost za podporu českého jazyka. Avšak na radu přátel od tohoto upustil, neboť jeho žádost byla vskutku smělym projevem českého sebevědomého sedláka, který se dožaduje práv pro český jazyk a kritizuje nevybíravě dosavadní stav a politiku. Jen v děkovném zpěvu jedna sloka naznačuje jazykově politický obsah žádosti, jak Kutnar připomíná.²⁴⁸ Však, jak Kutnar poznamenává, nerozhoduje, že nejdůležitější místo svého projevu nepřednesl. Ale důležité je, že myšlenkově dorostl nejvyšších poloh ve vztahu osobního já ke kolektivní jednotě národa.²⁴⁹ Císař pozval na druhý den po slavnosti obžinek Vaváka k audienci na Hrad, rozmlouval s ním o jeho životě, vesnici, o jeho rodině a hospodářství.²⁵⁰ Tak obě korunovace povznesly Vaváka k určité veřejnostní funkci a daly mu možnost vstoupit do vůdčí vrstvy českého lidu, dodává Kutnar.²⁵¹

Podle slov Kutnara od poloviny devadesátých let ohlašuje se u Vaváka rovnoměrnější tep života, jakýsi ústup z veřejné aktivity. V době revolučního nebezpečí a v době válečného tlaku, který dolehl až k samotným hranicím českých zemí, se ve vlasti už známý sedlák soustřeďoval ke svým českým horizontům a dějinným láskám. Vlastenecké cestování jako by nyní nabývalo svého plného a pravého významu i úkolu a vlastenecké styky jako by právě nyní nesly své ovoce. Vaváková popularita rostla.²⁵²

Hned první léta válek s Francouzskou revolucí osvědčuje Vavák svou monarchickou loajalitu, kterou je dostatečně vrchnostenskými úředníky využíván k dobové propagaci.²⁵³ Jinak plynul život Vavákův v tomto období klidně mezi selskou prací, rychtářským úřadem, poutními návštěvami a starostí o mladší syny.²⁵⁴

V životě Vavákově začíná závěrečná epocha. Nekončí sice ještě dílo, neloučí se a ni jako sedlák se nemůže loučit se selskou prací, ale odkládá vládu a odpovědnost nad statkem a připravuje se v důvěře ve spravedlnost Boží na cestu poslední a Jeho pokynutí. Vejměnkářská léta Vaváková jsou vsazena do vítězného vrcholu a tragického pádu Napoleonova dramatu. Vavák, kterému

---

²⁴⁷ Tamtéž, s. 35

²⁴⁸ Tamtéž, s. 35 - 36

²⁴⁹ Tamtéž, s. 36

²⁵⁰ Tamtéž, s. 36

²⁵¹ Tamtéž, s. 36

²⁵² Tamtéž, s. 39

²⁵³ Tamtéž, s. 39

²⁵⁴ Tamtéž, s. 45

nyní přibylo času ke čtení, a který od konce let devadesátých účastně sledoval vojenská tažení na evropském kontinentu i průtahy ruských vojsk, zajímá se opět o dobové dění, ale prostý výpis z novin místo vlastního dokazuje, podle slov Kutnara, stařeckou nevybojnost a slábnutí duchovních sil alespoň v kvalitě tvorby, nikoliv ještě v její šíři.²⁵⁵ Vavák zvroucňuje citově, jak Kutnar uvádí. „Sbor písní mnohejch“, zamýšlený jako souhrn písňového díla staršího i písní nově tvořených a sebraných, je toho dokladem právě tak, jako hlubší intimita rodinného života, poodhalená jen starcovými cestami za syny, kteří žili mimo rodný kraj a na něž byl Vavák vskutku hrdý, a starostí o vnuky a jejich vzdělání v jazyku německém.²⁵⁶

V lednu a dubnu roku 1816 Vavák píše poslední zápisy do Knih pamětních a poznává už bezpečně, že podzimní dni jej zaopatří, jak říkával, věčným bytem. Ale i v posledních zápisech je to živý duch, který se stejnou oddaností sleduje selskou práci, její mizivý výdělek, obilní ceny a přírodní změny. František Jan Vavák umírá dne 15. listopadu roku 1816 a pohřben byl na skramnickém hřbitově ke svým nejbližším.²⁵⁷

Když Vavák umíral, nebyl v českém světě osobností neznámou, podle slov Kutnara. Ba naopak jeho popularita v posledním desetiletí ještě vzrostla. V letech 1807 – 1809 vytiskl buditelský kněz moravský Tomáš Fryčaj v „Zrcadle výborného sedlského obcování, představující života a příhody Františka Vaváka“ české zpracování německého životopisu Němečkova a kladl Vaváka za vzor moravským sedlákům. Roku 1810 byl Vavák „za píli a zásluhy v hospodářství a mravech“ od Vlastenecké společnosti hospodářské stříbrným penízem. To byly skutečnosti, které rozšiřovaly známost Vavákova jména do širších vrstev.²⁵⁸ Ale ke své známosti přispěl i Vavák sám, svou prací a bohatými styky s českou vlasteneckou společností. Přitom nesmíme zapomínat na rozvětvený vztah tohoto sedláka se stejnými svého rodu, se kterými se stýkal na zámecké kanceláři, na trzích, poutích a jiných příležitostech. Živé byly jeho styky se jinými selskými kronikáři. Nejvíce styků však měl Vavák s kněžstvem svého kraje, s faráři i s vyššími duchovními hodnostáři světskými i řádovými. Nebyly jen to věci náboženské, nýbrž vlastenecké, které pojily venkovského samouka s kněžskými vzdělanci, od nichž přijal mnohý pokyn svého studia dějin a mnohou podporu ve svém literárním snažení.²⁵⁹ Užší styk pak navázal se dvěma vlasteneckými kněžími, se známým matematikem Stanislavem Vydrou, kterého si váží jako kazatele a jako člověka a jehož několikrát v Praze navštívil, a pak s hradeckým dějepiscem, exjezuitou Františkem Švendou.²⁶⁰ A nakonec zmiňme i událost spojenou s Josefem Dobrovským. Víme, že se Dobrovský

---

²⁵⁵ Tamtéž, s. 46

²⁵⁶ Tamtéž, s. 46 - 47

²⁵⁷ Tamtéž, s. 48 - 49

²⁵⁸ Tamtéž, s. 49

²⁵⁹ Tamtéž, s. 49 - 50

²⁶⁰ Tamtéž, s. 50

vypravil za Vavákem, a když jej nezastihl doma, zanechal mu na památku přepis nápisu starého náhrobního kamene v sadském kostele.²⁶¹

Z občanských buditelů mu byl nejbližší V. M. Kramerius, kterého často navštěvoval, a který mu tiskl básně, a pak měšťan Jan Rulík, s nímž ho pojil zájem o současné politické dění. Znal se i s prvním svým životopiscem a krajanem Františkem Němečkem, písmeně byl ve styku s Tomášem Fryčajem, který Vaváka žádal o napsání hospodářského spisu o rolnických zkušenostech, a s dobrušským kupcem F. L. Hekem. I hudební skladatel Jakub Jan Ryba zaslal Vavákovi některé knížky. Nejvřelejším přátelstvím pak lnul ke kutnohorskému vlastenci a kronikáři Josefu Hoříckému. Toto bohaté předivo přátelských styků, které uvádělo vesnického rychtáře do středu národního tehdejšího dění, bylo nadto zesilováno dobrým, až skoro přátelským vztahem k vrchnostenským úředníkům, hlavně k poděbradskému vrchnímu Josefu Baierweckovi a sirotčímu V. J. Márlemu.²⁶²

Všechny tyto styky jsou nejen dokladem životnosti kulturního zájmu Vavákova, jeho společenských schopností a oblíby, nýbrž jsou zároveň hodnocením Vaváka samou dobou, která si váží pohyblivého a vzácného sedláka, a která jej přijímá jako rovnocenného člena do nově se tvořící národní společnosti, dodává nakonec Kutnar.²⁶³

3. František Jan Vavák - lidový písmák či selský autodidakt?

Lze Františka Jana Vaváka považovat za lidového písmáka či selského autodidakta regionální povahy? Literární historik Luděk Šmíd se touto problematikou zevrubně zabýval. Je zde však nutné zdůraznit, že Šmídovy teorie vznikají v období velkých politických změn, tedy v letech 1948 – 1950. Šmídovy teorie jsou značně tehdejší dobovou atmosférou ovlivněny. Proto je třeba zachovat určitý odstup a vnímat následující stať jako zajímavý doplněk. Můžeme tak zhlédnout jiný možný, ač silně ideologicky podmíněný, postoj vůči Vavákovi.

Písmácký typ, který představuje v našem národě jedinečné specifikum, jehož obdobu plně nenalzáme ve společenských celcích jiných národů, není naší literární historií, sociologický a psychologický dostatečně oceněn a definován, jak Šmíd poznamenává.²⁶⁴

Na základě slov Šmída už sám pojem *písmáctví* bývá ve veřejnosti nesprávně chápán. V učebnicích literatury a v literárních příručkách bývá slovo *písmák* odvozováno od slov psát, písmo. Avšak, jak Šmíd připomíná, je třeba se seznámit s prameny slovníku lidí, kteří tohoto slova poprvé užili k označení jistého jedince. Podle Šmída to byli právě ti, již v dobách násilné rekatolizace

---

²⁶¹ Tamtéž, s. 50

²⁶² Tamtéž, s. 50 - 51

²⁶³ Tamtéž, s. 51

²⁶⁴ Šmíd, L.: Zjev písmáka v kultuře našeho venkova, in: Český lid, roč. 3, č. 11, 12, 1948, s. 241

Čech, v dobách, které politicky a sociálně měly v našem lidu způsobit největší útlum národního a sociálního vědomí, byli u nás nositeli a udržovateli myšlenkové souvislosti s naší historickou minulostí, jmenovitě s jejím superiorním, s bratrstvím a husitstvím. Byli to tajní nekatolíci, potomci Bratří, nesoucí nejsilnější dědictví po svých reformačních předcích.²⁶⁵ Ve století až do krajnosti vybičovaného feudalismu a nejautoritativnější protilidové vlády církevní hierarchie tvořili tito lidé zdánlivě nepatrnou část našeho venkovského a městského lidu. Naději v navrácení svobod, jak osobních tak náboženských, sílila v těchto lidech četba naší reformační literatury.²⁶⁶ Ostatně historička Ducreux, která se mimo jiné opírá o tuto anonymní zprávu z počátku 18. století vyskytující se v církevním diskurzu o kacířství „*Vpravdě je u obyvatel království českého taková horlivost v četbě knih, že to nutí k obdivu...*“²⁶⁷, konstatuje, že čeští lidé byli v listech a zprávách misionářů, farářů a vikářů vylíčeni jako ti, kteří stále více projevují náklonnost k četbě nekatolických knih.²⁶⁸ Nicméně podle Šmída to byly kancionály, malé kancionálky, tvarově přizpůsobené tajným skrýším, bratrské spisy náboženského obsahu, ale především Kralická bible. A právě podle horlivé a přemýšlivé četby bible – Písma, razili mezi sebou pro takové čtenáře výraz *písmák*.²⁶⁹ Pavel Váša, jak Šmíd uvádí, zase ve svém a Trávníčkově Slovníku jazyka českého zdůrazňuje v poznámce k pojmu „písmák“, že šlo o horlivého čtenáře především Písma svatého. Z tohoto užšího pojmového vymezení, znamenajícího čtenáře jedné jisté knihy nebo určité literatury, bylo později odvozeno poněkud širší významové pojetí.²⁷⁰

Avšak podle Šmída k doplnění definice písmáckého typu je nutno si všimnout sociálně politických poměrů v době, kdy se písmácký typ zrodil.²⁷¹ Léta údobí předtolerančního, jsou dobou přiostrujícího se napětí politického a hospodářského v rakousko-uherské monarchii. Nové myšlenkové proudění, který zrodil na západě Evropy nové filozofické poměry, začíná otřásat i trůny absolutistických monarchií. Habsburské země se tak octly v znepokojující se situaci. Marie Terezie poznává, že její vladařská autorita utrpěla porážku. Náznak reformy má za úkol upevnit císařovninu pozici. Územní ztráty Rakouska ve válce s Pruskem nepřispěly k zlepšení politického a hospodářského vývoje monarchie. Náboženská persekuce vrcholí s neméně se vzrůstající persekucí politickou. Nastává naprostá germanizace historických zemí. Josefínskými reformami bylo náboženské pronásledování zčásti odstraněno, zčásti zeslabeno, avšak pro požadavky národního sebeurčení osvícenský absolutismus neměl

---

²⁶⁵ Tamtéž, s. 241

²⁶⁶ Tamtéž, s. 241

²⁶⁷ Ducreux, M.- E.: *Knihy a kacířství, způsob četby a knižní politika v Čechách 18. století*, in: *Literární archiv*, roč. 27. Česká literatura doby baroka. Sborník příspěvků k české literatuře 17. a 18. století, Praha 1994, s. 61

²⁶⁸ Tamtéž, s. 61

²⁶⁹ Šmíd, L.: *Zjev písmáka v kultuře našeho venkova*, in: c. d., s. 241

²⁷⁰ Tamtéž, s. 241

²⁷¹ Tamtéž, s. 242

nejmenšího porozumění. Naopak, germanizace byla jím ještě utužena, jak Šmíd dodává.²⁷² Již v první polovině 18. století nespokojenost v lidu propuká selskými bouřemi. Obdobné revoluční kvašení se opakuje kolem roku 1775. Poslední desetiletí 18. století znamenala pro český venkov dobu nejžalostnějšího úpadku. Lid procházel jednou z největších krizí. Následující léta měla rozhodnout buď o opětném vzkříšení národa nebo o jeho zániku.²⁷³ Mezitím roku 1771 začaly reformy v postavení církve ve státě, pokračovaly roku 1773 zrušením řádu jezuitského.²⁷⁴ Rok 1775 pak znamená převrat v poměru mezi selským lidem a vrchností. Na severovýchodě Čech a na Moravě vznikají selské bouře. Tato povstání, i když jsou v různých krajinách, mají též charakter. Jak Šmíd ale přiznává, je těžké rozhodnout, bylo-li povstání rázu výhradně sociálního nebo působila-li v něm i složka náboženská.²⁷⁵

Nicméně vydáním patentu, 13. října 1781, nastal v našich zemích zvrat. Přestože patent vylučoval náboženskou svobodu, zaručoval pouze trpět dvě evangelické církve, lid zbavený nelidského utrpení protireformace viděl v Josefu II. vykonavatele svých tužeb.²⁷⁶ Po smrti Josefa II. nastává v zemích habsburské monarchie opět hluché přití. Do něho však zazní ohlas Velké francouzské revoluce. Lid žije v očekávání nových nadějí. Nastávají války napoleonské. Po nich přichází hospodářské krize. Ožebračený lid, zklamaný ve svém očekávání zlepšení životních podmínek, má již v této době alespoň stálé, usilovně pracující národní obroditele.²⁷⁷

Sledujeme-li vývoj typu písmáckého v naší literatuře, vidíme, podle slov Šmída, že osobnost Vavákova zaujímá poněkud jiné postavení. O Vavákovi nelze říci, že to byl písmák, alespoň ne v užším, přesněji pojmově vymezeném smyslu tohoto slova, neboť písmákem rozumíme lidového tvůrce, jehož literární projev nese typické znaky jisté specifičnosti. Lidový autodidakt, kterého nazýváme písmákem, tvořil pod přímým vlivem především Kralické bible a literatury jí blízké. Ostatně, jak již bylo výše zmíněno, bible, tedy Písmo, a odtud již sami nositelé pojmu *písmák* se nazývali ve století 18. písmáky, *pismaři*. Je tedy zřejmé, že pod tento, významově úže určený termín nemůžeme zařazovat kteréhokoli z lidových samouků, jak Šmíd dodává.²⁷⁸

Jelikož Vavák celým svým životním zjevem a povahou celého díla vytváří typ zcela opačný, nemůže být nazýván písmákem, alespoň ne v užším slova smyslu tohoto slova. Vavák tedy není písmákem, za jakého je obecně pokládán. Podle slov Šmída je to pouze selský autodidakt regionální povahy.²⁷⁹

---

²⁷² Tamtéž, s. 242

²⁷³ Tamtéž, s. 242

²⁷⁴ Tamtéž, s. 242

²⁷⁵ Tamtéž, s. 242

²⁷⁶ Tamtéž, s. 242

²⁷⁷ Tamtéž, s. 243

²⁷⁸ Šmíd, L.: Kronika. Hospodářské a sociální poměry v době vzniku typu písmáckého. Několik dílčích poznámek k dílu a osobnosti Fraňka Jana Vaváka, in: Slovesná věda, roč. III, č. 1, 1950, s. 37

²⁷⁹ Tamtéž, s. 37

Několik okolností za života a po smrti milčického rychtáře přispělo k jeho popularitě a obecně jednotnému názoru o jeho velkém významu pro kulturní projev našeho venkovského lidu. Jedna z prvních chyb, která v této věci byla učiněna, podle Šmída, je ta, že Vavák byl považován za mluvčího lidu své doby. Avšak, jak Šmíd zdůrazňuje, Vavák naopak představuje typ „zradivší společenskou třídu, ze které vyšel; tím se ovšem již sám vyřazuje ze společenství českého venkovského člověka.“²⁸⁰ Okolnosti, jež vyzdvihly Vavákův význam, byly již určeny současnou situací sociálně náboženskou, která se stavěla proti člověku smýšlejícímu nekatolicky a protifeudálně. Vavák byl duchovním odchovancem údobí barokního, poslušný své vrchnosti duchovní a světské. Jinou okolností, jež způsobila popularitu Vavákovu těsně po jeho smrti roku 1816, byla pochvalná nekrologická zmínka Krameriova, jež téměř všechnu obrozenskou společnost upozornila na Vaváka jako zjev mezi našim venkovským lidem ojedinělý.²⁸¹ V „Císařsko-královských Vlasteneckých Novinách“ bylo dne 23. listopadu 1816 napsáno: „Tento muž znamenitý (tj. F. J. Vavák), jež si každý sedlák za vzor vzítí má – jak pro své spisy, tak za příčinou svého ostatního jednání – zasluhuje v věčné paměti zůstatí, a veřejně ve všem k následování ponavrženu býti.“²⁸² Kramerius byl již za života milčického rychtáře nadšen jeho zájmy, které se buditelskému vydavateli, usilujícímu o osvětu nejširších vrstev lidových, zdály právem u sedláka něčím neobvyklým, zasluhujícím uznalé zmínky.²⁸³

V době, kdy český venkovský člověk, ubitý tíhou robot a prošlý útlakem protireformace, jeví, podle slov Šmída, velmi malou aktivitu jakékoliv činnosti kulturní, zdá se čin Vavákův opravdu něčím mimořádným. Ale jen potud, pokud nevěnujeme pozornost literární tvorbě těch, kteří také vyšli z řad venkovského lidu, ale kteří nežili v tak příhodných podmínkách jako milčický rychtář. Byli to především tajní nekatolíci, kteří v době, kdy Vavák mohl zcela svobodně psát svá příležitostná veršování, z nichž mnohá mohl dokonce publikovat, museli se se svými, často velmi vzácnými pokusy veršovníckými skrývat před pronásledováním jezuitskou inkvizicí. Tato publikační nemožnost, ba dokonce utajování svérázné literární tvorby způsobily, že z veliké části až do doby nejnovější zůstala neznáma a ušla pozornosti značné části badatelů. Toto opomíjení neobvyklých literárních hodnot vzácné samostatnosti myšlenkové přispívá také nadřazování Vaváka na úkor písmáckých zjevů, jejichž dílo, jak Šmíd uvádí, je poznamenáno mnohem větším úsilím o vyjádření myšlenkového obsahu. Proto již za života Vavákova se najde dost těch, kteří vědí o Vavákovi, o jeho pilných snahách selského autodidakta, ale nevědí téměř nic o rozsáhlé

---

²⁸⁰ Tamtéž, s. 37

²⁸¹ Tamtéž, s. 37

²⁸² Tamtéž, s. 37

²⁸³ Tamtéž, s. 37

tvorbě nekatolických písmáků, která i kvalitativně stála vysoko nad veršovnickou produkcí Vavákvou.²⁸⁴

Memoárové zápisky sedláka, vchovaného v duchu přísně protireformačním v bohatém kraji císařského panství, v úrodné rovině polí a luk, v Milčicích na Poděbradsku, musíme chápat jako projev víceméně autobiografický a také povahy konfesijní. Jsou jistě i přes své značně subjektivní zaměření cenným dokumentačním materiálem, jak Šmíd dodává. Při jejich četbě skutečně před námi vyrůstají velmi plasticky poměry hospodářské a sociální v letech neúrody a hladu. Léta 1770 až 1810 jsou zde velice podrobně dokumentována i přes úzký regionální obzor, kterým jsou viděna. Podle Šmída tvoří dokladný celek, tříšť dobových postřehů. Jejich historická cena je však pouze v jejich pečlivé soubornosti a v snesení přčetných faktů, nikoliv však v jejich zpracování. Jednostranné hledisko milčického rychtáře, stranícího oficiální moci, servilně se hrbícího před vrchností duchovní i světskou, značně snižují historicky objektivní cenu Pamětí. Ač Vavákovy reakce na rozmanité zjevy dobově historické mají jeho v pamětních zápisech značnou cenu regionální, nelze názorové stanovisko jejich autora pojímat jako průměr smýšlení soudobého venkovského člověka. Je v nich příliš mnoho ovlivnění, jehož původ možno spatřovat v příležitostných stycích milčického rychtáře se zástupci vrchnosti světské, ale zvláště duchovní.²⁸⁵ Nekritická, zkreslující tendence je zde eminentním znakem obsahově charakterově obsahově charakterovým. Šmíd zde naráží na Vavákův poměr k selskému trpícímu lidu. Podle jeho slov je u Vaváka povrchní a v jistém slova smyslu neupřímný. Píše-li například Vavák o selském povstání, nezakrytě se staví na stranu vrchnosti. Všude, kde ve svých Pamětech mluví o selském povstání, děje se tak s odporem a zaujatostí k vzbouřivším sedlákům. Dále Šmíd poznamenává, že podobně při zápisech Vavákových o selském povstání proniká i jeho nenávisť vůči nekatolíkům, neboť ve vzbouřencích proti feudální vrchnosti vidí i vzpuru proti vládnoucí a ovládající církvi římské.²⁸⁶

Vavákův význam byl a je, podle Šmída, především ve faktu, že český venkovský člověk je schopen kulturního přínosu v dobách kritických a úpadkových. Vaváka je je možno považovat za kronikáře polabské vesnice; musíme však mít na paměti jeho úzkou orientaci. Je kronikářem příležitostným, jeho historický zájem je převážně místní povahy. Podružné, pro celek národa a země zcela bezvýznamné události zvětšuje a připisuje jim dalekosáhlý význam.²⁸⁷

U obhajovatelů Vavákovy činnosti bývá zdůrazňována jeho láska k minulosti. Zájem o minulost je však u Vaváka určován jeho konfesijním zaměřením. Husitství a údobí bratrské zůstaly nepovšimnuty. Tento rys nevyplývá snad sni tak z povahy Vavákovy, jako spíše z toho, jak on podléhal

---

²⁸⁴ Tamtéž, s. 37

²⁸⁵ Tamtéž, s. 38 - 39

²⁸⁶ Tamtéž, s. 39

²⁸⁷ Tamtéž, s. 39

starým i soudobým kronikám katolicky a protireformačně orientovaným.²⁸⁸ Navíc Šmíd naráží na jazykovou problematiku. Podle jeho slov Vavák s oblibou užíval zvrácené neologismy. Člověk, vyrostší pod vlivem protireformační literatury, nepoznavší jazykovou dokonalost bible Kralické, nemohl konečně jednat ani jinak.²⁸⁹

Naopak záporní kritikové Vavákova díla se dopouštěli jiné chyby, když nepřihlíželi ke všem činitelům, jež v době současné působily na vývojový růst kolektivní i individuální. Soudobá sociální situace, daná poměrem sedláků a vrchnosti, poměrem třídy utlačované a třídy utlačovatelů, musí být pojímána ve všech svých vzájemných vztazích výrobně hospodářských, společenských a kulturních, jen tak je možno pochopit Vavákův postoj, vzdalující se sociálnímu prostředí, ze kterého vyšel, ale které plně nikdy nezosobňoval. Proto je pro nás Vavák pouze představitelem selské autodidaxe, nikoliv však typem písmáckým, jak Šmíd nakonec dodává.²⁹⁰

Lze se slovy Lud'ka Šmída souhlasit? Předně diplomová práce se soustřeďuje pouze na část Vavákových Pamětí, a to na dobu tereziánskou, tedy na údobí 1770 – 1780 a dále připomeňme, že Šmídovy teorie jsou zjevně silně ovlivněny dobovou ideologií, z čehož vyplývají autorovy svérázné, mnohdy pateticky prezentované, postoje vůči F. J. Vavákovi a vůbec samotné autorovo slovní vyjadřování. Proto vnímejme tuto část diplomové práce jako ukázkou jiného možného chápání Vavákovy osobnosti z doby výrazných politických změn.

Šmíd předně vnímá Vaváka jako selského autodidakta regionální povahy, nikoliv však jako písmáka, kterého Šmíd spojuje s nekatolickým smýšlením a tvořením pod vlivem Kralické bible. Tedy Vaváka, pro tuto skutečnost, pak nezařazuje do řad písmáků.

Následně Šmíd připomíná mnohé výhody, kterými Vavák oplýval a písmáci nikoli. Ať už je to jeho katolické vyznání, materiální zázemí, sociální pozice či velmi dobré vztahy s vrchností, jak duchovní tak světskou. Všechny tyto jmenované skutečnosti pak umožňovaly Vavákovi, podle slov Šmída, svobodně a veřejně se vyjadřovat, jak po stránce kulturní tak společenské. Toto pak, jak Šmíd poznamenává, snadně vedlo k přeceňování jeho tvorby a vůbec celé jeho osobnosti. Nekatoličtí tvůrci, kteří neměli takovéto zázemí, a jejichž tvorba mnohdy byla hodnotnější, jak Šmíd poznamenává, pak byli zanecháni v pozadí.

Nyní analyzujeme Šmídem stanovené výhody, které měly Vavákovi pomoci k jeho postavení.

Šmíd poukazuje na Vavákův silný katolicismus. Pokud nahlédneme do Vavákova spisu z doby tereziánské, zhlédneme zde řadu záznamů, které nám

---

²⁸⁸ Tamtéž, s. 39

²⁸⁹ Tamtéž, s. 39

²⁹⁰ Tamtéž, s. 39

skutečně podávají svědectví o jeho silné katolické víře, a kdykoliv je napadena, všemožně ji brání a hájí. Ostře tak vystupuje proti nekatolickému lidu, ve kterém spatřuje vážné ohrožení víry. Musíme zde ale zdůraznit, že Vavák byl vychován v atmosféře pozdního katolického baroka a navíc v atmosféře, která nepřála nekatolickému obyvatelstvu. Sama císařovna Marie Terezie byla známa svým nekompromisním postojem vůči nim. Nekatolíci byli zkrátka v oné době velcí nepřátelé, které je třeba mít pod neustálým dohledem.

Dále Šmíd upozorňuje na Vavákovo materiální zázemí. Vavák pochází z Milčic, z polabského kraje vsutku úrodného, ze selské rodiny. Avšak rodina, kvůli válečným útrapám, tvrdé robotě a následnému požáru²⁹¹, zchudne a ze selské rodiny se rázem stává rodina chalupnická. Tedy Vavák ve svých svobodných letech zažívá sociální pád. Později jako nejmladšímu synu pak otec postoupil chalupu. Nicméně Vavák se přesto celkem dobře oženil. Manželka Barbora pocházela ze selského. Kromě toho, její otec, Vavákův tchán, v Milčicích zastával funkci rychtáře. Po jeho smrti pak Vavákovi zdělili selský grunt. Vavák se rázem stává sedlákem. Později dokonce přijímá za zemřelého tchána post milčického rychtáře. Tedy nakonec materiální zázemí Vavákovy rodiny se stalo pevnějším. Skutečně se v Pamětech z doby tereziánské nenalézají záznamy o jakémkoliv strádání jeho rodiny. Nicméně nelze tvrdit, že Vavákova cesta k materiální opoře nebyla trnitá. Sociální pád Vavákova otce způsobil mnohé životní útrapy, které František musel přijímat. Jen svou pílí a houževnatostí pak dosáhl jistého úspěchu.²⁹²

Nakonec Šmíd naráží na Vavákovu servilnost vůči vrchnosti duchovní a světské. Ale, jakou má Šmíd jistotu, zda se ostatní sedláci neshýbali před vrchností? Nicméně Vavákův spis z posledních let vlády Marie Terezie je opravdu propleten mnohými záznamy o reprezentantech církve, o kterých vždy píše s úctou a respektem. Ale u Vaváka, jako věrného katolíka, by tomu nebylo jinak. Navíc v ovzduší tereziánského katolicismu. Vavák má taktéž velmi dobrý vztah se světskou vrchností, zejména s poděbradským vrchním Baierweckem. Tato skutečnost však plyne jednak z jeho postavení a původu, rodina Vaváková, i přesto, že nakonec prožívá svůj sociální pád, vždy patřila k výše postavené a vážené venkovské vrstvě, a jednak ze skutečnosti, že Vavák byl schopen trivia, a to ho vedlo k častějším stykům s vrchností a úředníky. Vavák, ačkoliv u něj převažují kladné záznamy o vrchnosti, je však také schopen mít kritické hledisko na světskou vrchnost. Ostatně jako svědectví nám poslouží jisté záznamy o vrchnostenských úřednících jmény Scotti a Janovský, kteří činili zle lidem na poděbradském panství, a za což byli potrestáni. Vavák je jimi velmi pohoršen. Šmíd však vnímá především Vavákovu servilnost v souvislosti se selským povstáním, ve kterém se výrazně straní vrchnosti. Skutečně se zde Vavák, ač sedlák a robotník, přiklání na stranu vrchnosti. Avšak je zde nutné podotknout,

²⁹¹ Prokeš, L.: c. d., roč. III, č. 2, 1916, s. 69

²⁹² Zde odkazují na: Jonášová – Hájková, S.: Vlastní životopis F. J. Vaváka, in: Středočeský sborník historický 13/1978, 14/1979, zde Vavák zevrubně vypráví o svém životě.

že Vavák je zklamán průběhem celého povstání. V povstalcích vidí buřiče, kteří drancují, loupi a přepadávají. Veškeré původní ideály povstání se z tohoto důvodu náhle rozplývají. Vavák je touto situací zklamán, pohoršen a znepokojen. Nezbední buřiči jsou stejně nebezpeční jako nekatolíci. Vavák proto neváhá a proplétá své postoje vůči selskému povstání se svými postoji vůči nekatolíkům. Oba tábory jsou pro Vaváka zkrátka nepřátelé.

Navíc Šmíd, pod vlivem dobové atmosféry a dobové jazykové dikce, považuje Vaváka, v souvislosti s dobrými vztahy mezi ním a vrchností, za neupřímného a povrchního ve vztahu k trpícím selskému lidu a za jakéhosi „zrádce společenské třídy, ze které vyšel“. Pokud náhledněme do Vavákova spisu z doby tereziánské, poddaní lidé na počátku sedmdesátých let prožívají velmi zlé období neúrod a hladomorů. Vavák, ač nezaznamenává skutečné strádání své rodiny, si obecně zoufá nad krutými časy. Plně soucítí s těmi, kteří se ocitli na pokraji života. Vavák ostře odsuzuje lichvu a zneužívání lidské slabosti. A nakonec Vavák se stále otevřeně hlásí k selskému lidu. Mnohé zápisy nám o tomto podávají četná svědectví. Už jenom svůj životopis z poloviny devadesátých let 18. století vyplňuje těmito slovy: „Jsem sedlák a miluji své zaměstnání; mou první a nejlepší knihou je mé pole a pérem pluh; neboť obojí živí mě, mou ženu a moje děti. Čtení a psaní je jen zábava, protože člověk nemůže stále pracovat a chození do hospod mě netěší.“²⁹³ V Pamětech z let sedmdesátých pak nalezneme záznamy, ve kterých se Vavák vnímá jako prostý sedlák: ... „Mně pak není možná takovou šířinu a často psáti, neb já rovně nejsem jiný písař, než takový, co čárky na poli s pluhem dělá...“²⁹⁴ „Rozličných jiných podívání a paměti hodných věcí pro velikou obširnost a množství psáti pomíjím, maje za to, že pro sedláky, jako jsem sám, přítomného hlavních věcí vypsání dosti jest...“²⁹⁵ ... „ale mně takové obširnosti psáti zamezuje péro – polní pluh.“²⁹⁶

Pokud učiníme závěr, můžeme skutečně konstatovat, avšak bez přílišného Šmídova patosu, že výše zmíněné skutečnosti usnadnily svým způsobem Vavákův životní vzestup, dobovou popularitu a vůbec možnost se kulturně a společensky projevit. Avšak základem Vavákova životního úspěchu byla nejen jeho pracovitost, houževnatost a učenlivost, ale také i dobová atmosféra, do které se Vavák narodil, a ve které byl vychováván.

Šmíd nazývá Vaváka selským autodidaktem regionální povahy či vesnickým regionálním memoáristou.²⁹⁷ Vavák byl skutečně samouk. Vavákův otec si nemohl dovolit dopřát svému nejmladšímu synovi studia kvůli finanční tísní. Prokeš uvádí: „Zvláštního vzdělání v mládí nedostal; milčická škola, do níž

²⁹³ Jonášová – Hájková, S.: Vlastní životopis F. J. Vaváka, c. d., 13/1978, s. 228

²⁹⁴ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 99

²⁹⁵ Tamtéž, s. 125 - 126

²⁹⁶ Tamtéž, s. 146

²⁹⁷ Šmíd, L.: Lidová kronikáři středního Polabí I. Franěk Jan Vavák – typ selského autodidakta a regionálního kronikáře, Praha 1967, s. 14

jednu zimu r. 1748 chodil, byla asi jeho jediným školským studiem.²⁹⁸ Vavák sám vzpomíná, že se ve svých šesti letech naučil číst a psát od otce a matky.²⁹⁹ Jen svou pílí a vytrvalostí nabyl dalšího vzdělání. Kromě toho se Vavák ve svém spisu skutečně převážně omezuje na kouřimský kraj, který velmi dobře zná, a ve kterém se velmi dobře orientuje. V Pamětech výrazně sleduje kulturní a sociální život ve vsích a městech, které náležejí poděbradskému panství, a které úředně spadá pod kraj kouřimský. Lze tedy říci, že se Vavák opravdu pohybuje především v regionu jemu vlastním.

S literárním historikem Luděkem Šmídem lze místy souhlasit, přestože Vaváka vnímá kritičtěji, než je nutné. Vaváka, podle Šmídovy teorie, můžeme řadit mezi selské autodidakty regionální povahy, ale to ho stále nevyklučuje z řad výjimečných osob naší historie. Vavák, ačkoliv zdánlivě obyčejný sedlák, byl v osobním či písemném styku s mnohými dobovými buditeli, jen namátkou můžeme jmenovat T. Fryčaje, F. V. Heka, V. M. Krameria nebo J. Rulíka.³⁰⁰ A navíc, pokud nahlédneme do světa ostatních lidových tvůrců, ať už katolického či nekatolického smýšlení, nenalezneme tak rozsáhlé pamětní záznamy jako Vavákovy. Šmíd však ve své úvaze podporuje často domněnku, jako by v našem literárním prostředí existovala celá řada takto rozsáhlých pamětních spisů, jejichž autoři – písmáci byli nuceni tvořit v tajnosti, a tím společností opomíjeni.

Nakonec jen dodejme, že se Vavák svou písemnou tvorbou nábožensky identifikuje. Psaní vnímá také jako prostředek obrany katolického vyznání, tím by ale také paradoxně byl, ve smyslu Šmídovy teorie, blízký lidovým písmákům. Šmíd vnímá své lidové písmáky jako obránce víry – víry nekatolické a Vavák je také obráncem víry – víry katolické, a proto by Vavák mohl být v tomto smyslu, tedy ve smyslu obránce víry, také řazen mezi lidové písmáky.

4. Obecná charakteristika sedláka v podmínkách tradiční evropské kultury s ohledem na Paměti Vavákovy z let sedmdesátých

Klíčovou postavu diplomové práce tvoří český sedlák František Jan Vavák na pozadí doby tereziánské. Ale položme si otázku, jak se vůbec vyvíjela oblast zemědělství a s ní postava rolníka a jeho života vůbec. Věnujme se proto nyní obecným charakteristikám sedláka na pozadí evropské kultury, a to od doby středověké po dobu novověkou.

Venkov v nové evropské civilizaci

„Zemědělství není tak těžké k naučení: něco odkoukáš při práci, něco odposloucháš a hned tomu rozumíš, takže chceš-li, můžeš o tom i jiné poučovat... Odborníci v jiných odvětvích víceméně skrývají základní tajemství

²⁹⁸ Prokeš, L.: c. d., roč. III, č. 2, 1916, s. 69

²⁹⁹ Jonášová – Hájková, S.: Vlastní životopis F. J. Vaváka, c. d., 13/1978, s. 236

³⁰⁰ Bařha, F.(ed.): František Vavák. Literární pozůstalost, Praha 1966, s. 2 - 4

*svého oboru, naproti tomu mezi zemědělci ten, kdo umí sázet líp než ostatní, má největší radost, jestliže se na něho druhý dívá, a právě tak kdo umí nejlíp sít; když se ho pak zeptáš na nějakou práci, kterou provedl dobře, vůbec před tebou nebude tajit svůj postup. Do té míry... zemědělství zušlechťuje povahu lidí, kteří je provozují...*³⁰¹

(Xenofón: O hospodářství, přelom 5. a 4. století před Kr.)

V rozmezí 11. až 14. století se v Evropě na velice dlouhou dobu ustálily formy tradiční kultury, ony způsoby, zvyky a hodnoty trvalejší platnosti, které nebyly tak docela cizí prarodičům dnešní nejstarší generace, jak Petráňovi připomínají.³⁰²

Znakem rodící se středověké civilizace se stal podle Petráňových nejen vznik měst s rozvíjející se diferenciací skladby povolání, rozdělení funkcí a zdrojů obživy při zobecnění peněžních vztahů, ale i další podstatné změny, jež nelze přehlížet. Teprve tehdy se vyhranil středověký venkov v protikladu k městu, jak ho v podstatě chápeme dnes. Přijímáme tak pohled měšťana, který se cítil být rozhodujícím činitelem této civilizace a vše, co nebylo jeho prostředím, bylo pro něj jednoduše venku.³⁰³ Města byla jedním z civilizačních přínosů sociální, hospodářské a sídelní výstavby evropských zemí ve středověku. Druhým znakem, důležitým pro rolnické obyvatelstvo, byl zrod pozemkové dědičné šlechty a jisté nezávislé postavení církve, její imunita. To vše se odvíjelo v západní Evropě již před 9. stoletím, v našich středoevropských poměrech mělo o něco později svou specifickou formu, odlišnou od krajín východoevropských. Centralizovaný přemyslovský stát 11. a 12. století se opíral o hradskou správní soustavu, ve které vlastník země – kníže obsazoval svými družiníky a velmoži hrady, které si udržely namnoze podobu starších hradišť s jejich okrsky. Jakmile se takový velmož zbavil závislosti na hodnostech a úřadech, kterými ho pověřil kníže, a v državě, kterou měl spravovat, si postavil vlastní opevněné sídlo, stával se ze služebníka, beneficiáře, feudálním vlastníkem lidí poddaných, jejich vrchností na panství, které si přisvojil. Od poloviny 12. století se tak rozpadala hradská správní soustava státu odchodem šlechty na vlastní opevněné venkovské dvorce.³⁰⁴

Na základě slov Petráňových ustálení nových civilizačních procesů na většině území Evropy do 13. století přineslo s sebou to, že venkov nezůstal jen rolnickou teritoriální sférou. Skupiny, jenž nabyly jistého výsadního právně-korporativního postavení, se tu usadily v panských sídlech šlechty, klášterů a dalších duchovenských domů, obecný lid se nezabýval jen zemědělstvím, ale rovněž některými řemesly, hornictvím a podobně. A naopak, zemědělsky činné vrstvy, které tehdy zahrnují dobrých devět desetin obyvatel evropských krajín,

³⁰¹ Petráň, J. – Petráňová, L.: Rolník v evropské tradiční kultuře, Praha 2000, s. 4

³⁰² Tamtéž, s. 71

³⁰³ Tamtéž, s. 71

³⁰⁴ Tamtéž, s. 72

nežily jen venkově; každé město mělo větší nebo menší podíl zemědělství.³⁰⁵ Přesto už středověká literatura, když mluví o venkovanovi, má na mysli obvykle sedláka. Během postupné feudalizace platili původně svobodní rolníci daň z míru (*tributum pacis*) vládci, který si přisvojil državu vznikajícího státu. A osadníci za ochranu a dodržování zákonných pravidel míru, jimiž se regulovaly mezilidské vztahy únosné pro život, odevzdávali část svých produktů nutných k výživě a k jiným potřebám panovníkovy ozbrojené družiny, do níž bývali zpočátku rovněž vybíráni. Ochrana před zvlášť ozbrojených násilníků bývala v těch časech pro rolníka stejně důležitá jako sama výživa. Osadníci odváděli naturální dávky, daně a konali rozličné roboty – práce související obvykle s vojensko-správními potřebami knížete při opevněních, udržování cest, mostů a podobně.³⁰⁶ Sedláci na území knížete měli u nás, podobně jako jinde v evropských oblastech, dědičné právo na své usedlosti. Byli svobodní v tom smyslu, že každý svou usedlost s poplužím – půdou, kterou stačil samostatně s rodinou obhospodařovat, vlastnil svobodně a nezávisle na druhých v kolektivu vesnice. Daň z míru mu to zabezpečovala i před nebezpečím zvenčí.³⁰⁷

Ve staročeských pramenech se vztah podřízenosti pánu nazýval, podle slov Petraňových, člověčenstvím a člověk nebo lidé se rozuměli zpravidla v tomto vztahu. Poddaný rolník měl jako člověk určité vrchnosti povinnost odvádět stálé platy, feudální rentu z usedlostí a půdy, kterou držel. Vedle toho trvalo po celé feudální období poddanství všech obyvatel státu či země, včetně šlechty, panovníkovi. Míra osobní svobody poddaných rolníků se různila podle okolností, za jakých do toho či onoho stupně poddanství upadli, i poměrů, z nichž vyšli.³⁰⁸ Jistou míru svobody nebo úplnou nezávislost na pozemkových vrchnostech mívali na venkově lidé specifických povolání, ať už potřebných „dobrému obce“ anebo takových, jež nedovolovala usadit se na jednom místě. K prvním se řadily skupiny usedlíků, jež měly vojenskou nebo strážní službu na zemských hranicích. U nás si ojediněle dlouho do 17. století takové samostatné postavení udrželi Chodové poddaní přímo panovníkovi, s vlastním soudem v Domažlicích a purkrabím, jenž byl úředníkem panovníka. Svobodné vojenské sedláky známe například i z jihoslovenské Krajiny.³⁰⁹ Největší a nejznámější skupinu druhého typu představovali ve středověku pastevečtí Valaši, kteří se po staletí pohybovali v horských oblastech. Po velkou část roku táhli se svými stády po salaších z jedné pastviny na druhou, opakovaně stále po týchž cestách a v místech pastvy odváděli tanním pozemkovým vrchnostem dávky zvané „travnina“. Pouze část Valachů měla pevná sídla a zabývala se zemědělstvím.³¹⁰

Nicméně v západní Evropě dříve, ve středoevropských krajinách během 12. a 13. století, se díky výnosům zemědělství natolik zvyšovala populace, že si to

---

³⁰⁵ Tamtéž, s. 72

³⁰⁶ Tamtéž, s. 72 - 73

³⁰⁷ Tamtéž, s. 73

³⁰⁸ Tamtéž, s. 74

³⁰⁹ Tamtéž, s. 77

³¹⁰ Tamtéž, s. 77

vynutilo přestavbu starých sídelních území. Namísto někdejších rozptýlených nevelkých osad se postupně tvořila stabilnější, byť namnoze řidší síť větších a pravidelně uspořádaných vesnic. Tato síť osídlení se v mnoha evropských krajinách udržela od 14. století podnes. Život osad pokračoval po staletí a pokračuje i dnes, pokud v důsledku nějakých pohrom nezpustly. Udržely si také většinou své názvy, z kterých lze s jistou mírou pravděpodobnosti odhadovat jejich stáří, jak Petráňovi poznamenávají.³¹¹ Zde jen dodejme poznámku, že sedlák František Jan Vavák pochází ze středočeské vesnice Milčice. První záznamy o této obci pocházejí ze 13. století.³¹² V západní a časem i ve střední Evropě se do 12. století zhušťovaly někdejší řídké sídlení ostrůvky, jak Petráňovi uvádějí. Obdělátná půda v okolí nových osad se přitom vyčerpala, takže dalším generacím vesničanů při jejich populačních přírůstcích nezbylo než osazovat – kolonizovat území vzdálenější, často s méně příhodnými podmínkami. Migrace obyvatel tak zažehnávala nebezpečí kolize populace a výživy. Pohyb německých osadníků uvnitř střední Evropy a do východoevropských krajin měl starší i mladší západoevropské období, ať už ve stěhování anglických kolonistů do jižního Skotska, francouzských do španělského pohraničí nebo během křížáckých výprav na Blízký východ. Ve starém středoevropském sídelním území se podle odhadu v období 1150 až 1400 počet obyvatel v průměru ztrojnásobil, rozsáhlé oblasti se osídlily nově – na zeleném drnu. To vše záviselo na zvýšení produktivity zemědělství při zvětšování obdělávaných ploch.³¹³

Ve 13. a 14. století již kolonizační intenzita slábla, postupovala jednak do vyšších poloh uvnitř země, jednak se čím dál víc zakusovala do kdysi souvislých pohraničních hvozdů. Tehdy se jí hojněji účastnili i příchozí ze sousedních západních krajin, které již překročily mez úživnosti. Vlna kolonistů se přesunula za zemskou hranici, ve smyslu sídelním tehdy nevyhraněnou. A byl to sám panovník, kláštery a šlechta, kteří se účastnili lokací, jež zvětšovaly a zaokrouhlovaly jejich pozemková panství a slibovaly zisky. K tomu napomáhaly i nové právní formy, které přitom iniciátoři kolonizace uplatnili a jež znali novousedlíci ze svých dřívějších domovů. Byla to emfyteuze, nazývaná také právem německým, právem zákupním, i jinak dědickým.³¹⁴ Organizátoři skupin kolonistů pověřeni lokací bývali, podobně jako při zakládání měst, odměňováni zvláštními výhodami a výsadami, řadou svobod. Obvykle jim pozemková vrchnost svěřila dědičně nižší správní a soudní funkce v obvodu rychty, který zahrnoval jednu nebo více vesnic. Svobodní rychtáři, fojtové či šoltýsové, byli zčásti nebo zcela osvobozeni od poddanských povinností, zvláště od renty, a mohli držet i několik svobodných lánů, krčmu, mlýn a jinou výnosnou živnost. Výkonem svých správních funkcí však byli dědičně podřízeni pozemkové

---

³¹¹ Tamtéž, s. 78

³¹² Profous, A.: Místní jména v Čechách – jejich vznik, původní význam a změny, díl III. M – Ř, Praha 1951

³¹³ Petráň, J. – Petráňová, L.: c. d., s. 79

³¹⁴ Tamtéž, s. 80

vrchnosti, čímž se lišili od svobodníků podléhajících jen vládci země. K ruce mívali po vzoru městské správy konšely. Časem se však někteří sami stávali poddanými, jiní splynuli s vrstvou svobodnickou.³¹⁵

Způsoby kolonizace u nás se již dříve osvědčily v západoevropských krajinách. Jisté svobody zaručené emfyteutickým právem vedly během krátké doby k jejich rozšíření ne veškeré rolnické obyvatelstvo, včetně starousedlého, a nejen to, podněcovaly snahy o jejich zlepšení. Ve zmíněných západoevropských krajinách pojišťovaly pozemkové vrchnosti vedle povinného zákupu či „podacího“ za určitou peněžitou úhradu jednotlivým rolníkům osobní volnost k oboustranné spokojenosti; v Burgundsku si například svobodu kupovaly celé vesnice.³¹⁶

Nicméně stabilizace poddanské struktury a jejího právního statusu umožňovala, jak Petráňovi poznamenávají, evropským státům a církvi zavést pravidelný systém přímých daní (berní) a desátků jako další formy renty. V praxi byl poddanský systém dynamický. Zákupní právo, purkrecht, emfyteuze, dědičný či jiný pacht, nezaručovaly, že pozemková vrchnost nesáhne na usedlost po hospodářově smrti právem odúmrti, a vůbec už nepojilo osobní nezávislost poddaného, i když řádně plnil rentovní nebo nájemní povinnosti. Ta se naopak zmenšovala při politicko-mocenském vzestupu vyšších stavů (feudálů), osobujících si často vůči svým poddaným větší pravomoc než panovník, jehož původní kontrola a ochrana rolnických svazků se časem vytrácela a někde zmizela docela.³¹⁷ Zvláště v krizích systému se od druhé poloviny 14. století objevily znevolňovací tendence, které zesílily v různých evropských krajinách v 16. století a kulminovaly ve století následujícím. Projevily se nejprve omezováním dávných svobod vesničanů, například volnosti lovu drobné zvěře a ptactva, rybolovu, využívání lesního bohatství krajiny a podobně. Postupně zasáhly volnost pohybu poddaných a svobodné nakládání s vlastní osobou (práva uzavírat manželství, vyučit se řemeslu apod.) z titulu člověčenství – osobní podřízenosti. Poddaní se proti tomu bránili – obvykle málo úspěšně – stížnostmi, vzpourami i rozsáhlými povstáními, odvolávající se často na skutečná či fiktivní stará práva. Úspěšnější formou byl útěk poddaných do měst nebo na nově kolonizovaná území.³¹⁸

V souvislosti s Vavákovými Paměťmi z let sedmdesátých budeme sledovat poddanské bouře z roku 1775 v páté kapitole.

Nyní se věnujme problematice uspořádání vesnice čili obrazu usedlosti či obydlí. Staré sídelní území do 12. století zahrnovalo v našich krajinách úrodné pánve, které se v kolonizačním období hustěji a pravidelně zaplňovaly. Byl to hlavně populační tlak, který způsobil, že se v dalším období zvýšil pohyb do

---

³¹⁵ Tamtéž, s. 81

³¹⁶ Tamtéž, s. 81 - 82

³¹⁷ Tamtéž, s. 82 - 83

³¹⁸ Tamtéž, s. 83

méně příhodných poloh. Zakládání nových sídel zde vyžadovalo jistou míru organizovanosti, hlavně pravidelnější a z hlediska využití půdního fondu ekonomičtější uspořádání plužin.³¹⁹ Na základě slov Petráňových jedním z výrazných rysů nové středověké evropské civilizace byla individualizace hospodářského programu. Vyhranil pozici samostatně hospodařícího rolníka v kolektivu vesnické obce. Zároveň vytkl podmínku uspořádání sociálně-korporativních svazků vesničanů, členěných podle rozsahu držby půdy a celkového objemu hospodářství na kategorie sedláků (láníků, půlláníků), chalupníků a podsedků (zahradníků). V obecném povědomí se od toho odvozovala kritéria společenské prestiže i další kulturní kritéria. Na druhé straně byl každý obyvatel vsi podřízen kolektivnímu společenskému zvykovému systému obce i v hospodářsko-právním smyslu podle daných pravidel: dodržování mezí parcel vyznačených mezníky jako jedno z prvních vymezení prostoru v rámci obce, společné užívání cest apod. S tím souvisela i řada rituálů, z nichž připomeňme výprask vesnických mladíků na pamětnou při osazování mezníků, aby si jednou provždy zapamatovali hranice pozemků.³²⁰ V sociálně-právním ohledu byl každý, kdo náležel k mase poddanských obyvatel, podřízen vlastní pozemkové vrchnosti se všemi z toho plynoucími povinnostmi. K těm patřila na prvním místě feudální renta, ony stálé naturální i peněžní platy, individuálně zapsané v urbáři nebo jen udržované v paměti. Naproti tomu širší komunitu spojovala farní obec, zahrnující v reorganizovaném osídlení krajiny během kolonizačního období obyvatele několika vesnic.³²¹

Kostel vystavěný většinou z kamene, s věží, odkud zvon svolával osadníky, rozháněl bouřky, vyhlášoval požáry, oznamoval příchod válečného nepřítele, byl nejen domem božím, střediskem náboženských obřadů, byl také jediným shromaždištěm venkovské komunity, odtud se organizoval veškerý život farní osady každého jednotlivce. Tady při křtu dostával jméno podle světce, kterému byl svěřen do ochrany, jediné trvalé jméno, jež mu zůstalo do smrti. Příjmení ve středověku a dlouho do novověku nebyla ustálena, člověk je mohl měnit v různých přízviskách, kterému dávali ve vsi, a která zpravidla nedědil. V kostele se zpovídal a dostával rozhřešení, tam vstupoval do svátosti manželské, odtud jej nakonec pohřbili na sousedící hřbitov, který náležel k posvátnému okrsku. Farář z kazatelny oznamoval v neděli všechny novinky, které osadník měl vědět, včetně svátků připadajících na další týden, aby si hospodář podle nich mohl rozvrhnout cyklus svých prací. Tady sousedé z farnosti kolektivně prožívali všechny velké slavnosti, posvícení a hody, mohli předvést obřadní oblečení, dívky chlapcům svůj půvab, aby po bohoslužbě probrali na hřbitově či v krčmě záležitosti osobní i věci politické a doma hostinou s hojným pitím zakončili sváteční den jako protiváhu toho, co jinak

---

³¹⁹ Tamtéž, s. 84

³²⁰ Tamtéž, s. 84

³²¹ Tamtéž, s. 84 - 85

přinášel každodenní život.³²² Na základě analýzy Vavákových Pamětí kostel skutečně znamenal důležité centrum tehdejšího každodenního života. Vavákův spis je pravidelně proplétán četnými záznamy o založení nových kostelů či kaplí a jejich posvěcení, procesích vedoucích do kostelů, sloužení mší a kázání, dále o skonech církevních hodnostářů a nakonec jmenování hodnostářů nových. O reprezentantech církve vždy Vavák hovoří s velkou úctou a pokorou. Vavákův respekt k chrámovému prostředí a církevním představitelům pak vrcholí v jeho záznamu o slavnosti svatojánské z roku 1779. Vavákovy náboženské postoje budou hlavním tématem ve čtvrté kapitole.

Podle Petráňových vzdálenost mezi jednotlivými vesnicemi v hustěji zalidněných částech Evropy, k nimž patřily krajiny českých zemí, se po vlnách kolonizace často zkrátila zhruba na dva až tři kilometry. Lidská sídla se k sobě vzájemně přiblížila a tím se podpořily styky jejich obyvatel.³²³ Od 13. století se i starší osady postupně přizpůsobovaly novým hospodářsko-spoločenským tendencím a reorganizovaly se v sevřené lokační normové typy, přičemž se někdy vzhledem k nezbytným sídelním podmínkám přesouvala centra straších vesnic do výhodnějších poloh. Vznikaly zejména typy ulicové a návesní podle organizačních a nejspíš také správních záměrů lokátorů. Budovy usedlostí v lokačních vesnicích bývaly posazeny do řad poměrně blízko sebe, podél potoka nebo cesty (silnicovky), v některých případech v závislosti na terénu šikmo či kolmo navazovaly na cestu a vytvářely ulici (ulicovky). U návesních vsí, které se často vyvinuly ze straších osad osídlených ve 12. století, nebyvaly domy posazeny do pravidelných řad, avšak navazovaly na sebe a lemovaly trojúhelníkovou nebo okrouhlou náves (okrouhlice). Cesty vstupovaly v rozích návsi, u okrouhlice zpravidla jediná cesta ve vsi končila.³²⁴ Novému uspořádání vesnic, charakteristickému pro celé další trvání tradiční kultury, odpovídaly změn rozvržení plužin. V českých zemích převažovaly dva typy středoevropských vsí, jednak s řadovým uspořádáním, jednak vesnice návesní. Prvé nacházíme hojněji zvláště v severních částech našeho území, druhé například v západních a jižních Čechách.³²⁵

Nicméně věnujme se nyní opět otázce života rolníka. Jak Petráňovi uvádějí, rozšíření a zobecnění rámového pluhu lze ve střední Evropě bezpečně sledovat od 13. a 14. století, kdy už máme také jeho středoevropská vyobrazení. Zobecnění těžkého rámového pluhu ve střední Evropě znamená nástup období intenzivnějšího zemědělství, vytvářejícího základ systému, který vyhovoval po celá staletí do první poloviny 19. století. Pluh se spřežením si mohl dovolit jen střední nebo bohatší rolník, obojí bývalo také jistým kritériem sociální skladby

---

³²² Tamtéž, s. 85

³²³ Tamtéž, s. 87

³²⁴ Tamtéž, s. 87

³²⁵ Tamtéž, s. 87

vesnice. Souběžně s postupem zemědělství do horších půdních a klimatických podmínek během kolonizace ve střední Evropě při uplatnění. Pravidelného zemědělského cyklu změnili rolníci i skladbu osevu. Zatímco dříve převažovala podle archeologických nálezů vedle prosa pšenice, obilniny poměrně náročné na půdu, od 13. století postupně převládlo žito jako hlavní chlebovina. Skladba osevu se tehdy ustálila na celá staletí a podle ní se upravil i jídelníček s převahou žitného chleba.³²⁶ Ostatně Vavák jako středoevropský sedlák ve svých Pamětech z let sedmdesátých v jednom ze záznamů z roku 1780 uvádí, že dne 18. února se opět konal popis lidu, zároveň se zjišťoval počet koní, dobytka a nakonec i jaký druh obilí se nejvíce při vsi rodí, „*a sice dle mého vyřknutí: Pšenice málo, žita nejvíc, ječmena prostředně, ovsu docela aneb nic...*“³²⁷ Na rozdíl od středoevropských poměrů se v úrodných oblastech Španělska, v sicilském vnitrozemí a jižní Francie stále vysívala pšenice jako chlebová obilnina. Středoevropský zemědělec, spoléhající především na obilnářství, se spokojil s tím, když sklídl při průměrné úrodě čtyři zrna z jednoho zasetého. Větší zrnovosti se dosahovalo v mimořádně dobrém roce. Čas žní nám přiblížili středověcí umělci, kteří malovali symboly jednotlivých měsíců kalendářních cyklů v katedrálách a bohoslužebných rukopisech. Čím dál na sever od Středomoří, tím více se posunuje žňová symbolika dále k podzimu. Protože si rolníci v některých oblastech časem zvykli neponechávat větší část slámy na poli, měli problém s jejím skladováním, a to vedlo ke vzniku a vývoji stodoly. Ve slámě získávali podestýlku a krmení pro dobytek po dobu zimního ustájení. Výmlatem obilí pomocí cepů končily polní práce, zbývalo zpracovat zrno na mouku a kroupy. Pokud to po starém způsobu nedělali doma v stoupách a na ručních žernovech, vozili obilí do mlýna. Během středověku zobecněly v Evropě vodní mlýny, které převažovaly na větrnými. V zimních měsících, když ustaly práce na polích, připravoval se rolník a začátek hospodářského roku příštího: opravoval nářadí, pletl košíky, vyvážel hnůj na pole. Ženy nadále obstarávaly domácnost a chlévy, s děvečkami předly, někde i tkaly, chystaly zabijačku prasete a zpracovávaly maso k dalšímu uchování. Na konci zimy mohl hospodář podle zásob seřového obilí a odhadu naturální spotřeby do nejbližších žní rozvrhnout příští osev. Zobecněním pravidelného zemědělského cyklu a rozměření plužiny se začala teprve rozlišovat pole, zahrady a trvalé louky i pastviny pro domácí zvířata. Na rozdíl od individuální držby polí se u pastvin dlouho udrželo společné vlastnictví celých vesnických obcí, někdy i několika sousedních vesnic. V českých zemích se taková pastviště podle Petráňových nazývala obecními, obcemi nebo občinami a byla zrušena až státním nařízením koncem 18. století.³²⁸ O tom nám podává svědectví Vavákův záznam z roku

---

³²⁶ Tamtéž, s. 92 - 93

³²⁷ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 137 - 138

³²⁸ Petráň, J. – Petráňová, L.: c. d., s. 93 - 96

1770.³²⁹ Více o tomto nařízení budeme pojednávat v páté kapitole. Ve starším období bývaly ve společném užívání někdy také louky.³³⁰

Mezi každodenní složky vesnického života po velkou část roku patřilo ranní troubení pastuchy na kravský roh, které upozorňovalo hospodáře, aby vyhnali své kusy z chlévů. Pastýř pak širokým obecním průhonem hnal stádo z návsi na pastvu.³³¹ Ovce dávaly užitek mnohem dříve než hovězí skot (vlnu, maso). Na zintenzivnění chovu ovcí měl ve střední Evropě rovněž vliv rozvoj městského soukenictví a poptávka po vlně na trhu. Vepřový dobytek se jen zřídka vyháněl společně s kravami, ovцами a kozami, zpravidla se pásal v lesích. Prasata byla chována zemědělci především pro vlastní spotřebu masa a sádla. Kůň býval před velkými proměnami středověkého zemědělství zvířetem jízdním, buď pod sedlo nebo k dopravě nákladů. Vesničané užívali k tahu hovězího dobytka. Během 13. a 14. století převládali koně nad hovězím dobytkem jako tažná zvířata ve středoevropských lánových a větších usedlostech, hlavně však na církevních a šlechtických dvorech, vzhledem k užívání těžkého rámového pluhu a bytelnějších vozů.³³²

V době velkých přeměn evropské civilizace mezi 10. až 14. stoletím se změnila i kvalita stavitelství, což se na vesnicích projevilo tím, že někdejší nosné kůlové konstrukce ukotvené v zemi, s vyplétanými stěnami, se postupně nahrazovaly stavbami na kamenných podezdívkách, které zajišťovaly jejich delší trvanlivost. S tím souvisela i změna konstrukce krovů, které nyní spočínuly na drážkových, roubených nebo hrázděných stěnách. Základní typ dlouhého domu, obklopen sýpkami, stohy krytými střechou ne dřevěných sloupech, které předcházely pozdějším stodolám, spolu s chlívkou a kůlnami obehnaný plotem nebo i mělkým příkopem, tvořil usedlost. Vznikl v krajinách s drsnějším podnebím a jeho obyvatelům vyhovovalo mít obytnou část i chlév pod jednou střechou.³³³ Stejně jako v západní, tak i ve střední Evropě, jak Petráňovi upozorňují, se během stabilizace středověké civilizace obydlí sociálně diferencovalo. Na jedné straně se samostatně vyvíjel městský dům, který nejdéle do 15. století přerušil i v menších městech souvislost s domem vesnickým. Vesnickou povahu si nadále podržely předměstské domy za hradbami. Současně se ale sociálně diferencovala také venkovská usedlost, která nezahrnovala pouze obytné stavení, ale veškeré hospodářství, na selské statky a vedle nich chaloupky drobných rolníků, krčmy, mlýny, šlechtické dvorce a tvrze s rozdílnými stavebními dispozicemi.³³⁴ Nicméně zahlobená obydlí, která považují archeologové za jistý znak slovanské stavební tradice, byla častá ve východní, jihovýchodní a střední Evropě před zobecněním středověké civilizace. V průběhu 11. až 14. století je většinou nahradily stavby nadzemní. Prostory

³²⁹ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 3

³³⁰ Tamtéž, s. 96

³³¹ Tamtéž, s. 97

³³² Tamtéž, s. 97

³³³ Tamtéž, s. 101 - 102

³³⁴ Tamtéž, s. 102

čtvercového půdorysu mívaly v rohu umístěno ohniště nebo kamennou či hliněnou pec. Obecně funkční utváření obydlí ukazuje velmi dobře topeniště, neboť teprve tehdy se z obytného prostoru stával domov, když v něm byl zapálen oheň, aby chránil před zimou a lidé mohli vařit pokrm a péci chléb. Ohniště opatrovala žena. Bylo to její povinností stejně jako rodit a pečovat o děti.³³⁵

Kulturní úroveň bydlení souvisela s celkovým uspořádáním obytného prostoru a topeniště. V jizbách s dymným provozem se nacházely masívní lavice, které sloužily i ke spaní, dále závěsná bidla pro sušení či zavěšování šatů namísto skříní, stůl, stolice a truhly k ukládání šatstva. Podle Petráňových v 15. století, v oblastech kolem větších měst patrně dříve, pronikal do bohatších vesnických bytů uvědomělý zájem o lepší interiér. Celkovou změnu kulturní úrovně bydlení provázelo umístění pece a ohniště do síně, kde později vznikla černá kuchyně. Dymná jizba se tak proměnila ve světnici – světlou obytnou jizbu. Výzdoba komorových kachlů kamen spojených s pecí nepochybně vyjadřuje snahu o zlepšení vzhledu světnice.³³⁶ Ačkoli vesnice zůstala od středověku sídlem zemědělců, přece jen potřebovala mít na dosah některá řemesla a živnosti. K nejčastěji zastoupeným oborům nezemědělské činnosti tu náležely živnosti mlynářské, kovářské a krčmářské. Nejvýstavnější a zpravidla nejnákladnější středověkou stavbou ve vesnici býval kostel.³³⁷ Pokud se nyní zaměříme na vesnici Milčice, nalezneme zde ve Vavákově období, na základě jeho záznamu z roku 1771, obecní kovárnu, obecní pastoušku a hospodu. Kostel se ve vesnici nenachází, lidé tak spadali pod farní kostel ve Skramníku.³³⁸

Nakonec velmi stručně nahlédněme do chodu domácnosti na základě dobových pramenů. Autorita domácnosti, hospodář, spravoval nejen rodinný majetek, vyplácel podíly sourozencům, obstarával výměnek rodičům a musel též našetřit věno dcerám. Muž se ve svém patriarchálním počínání příliš neomezoval. O ženách se uvádí, že své manžely milují, ale zároveň se jich bojí. Manželství se jednoznačně považovalo za nezbytnost především ekonomickou. Rodinná výchova dětí byla prostá a efektivní: napodobily jednoduše činnosti, které provozovali dospělí a jakmile toho byly schopné, účastnily se jich a pomáhaly získávat obživu, často od dvanácti let. S přibývajícím věkem mládež přijímala podněty přátel z okolí, s nimi se účastnila jejich společných her a zábav při různých slavnostech, magických rituálových zvyklostech, často spojených s tanci a zpěvem. Vymaňovala se tak zčásti z bezprostřední závislosti na rodičích, stále si však udržovala povědomí svazku v společenství domácnosti.³³⁹

---

³³⁵ Tamtéž, s. 104 - 106

³³⁶ Tamtéž, s. 107 - 108

³³⁷ Tamtéž, s. 108 - 109

³³⁸ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 15 - 16

³³⁹ Petráň, J. – Petráňová, L.: c. d., s. 112

Sedlák a měšťan – poddaný a vrchnost

Během obrovské, i když ne náhlé změny evropské civilizace, si rolníci jako nejpočetnější složka obyvatelstva zvykali na užívání peněz. K tomu, aby mohli ocenit výhody peněžního systému, museli mít pravidelné přebytky vlastní produkce a nabízet je na trhu. Obojí pak předpokládalo vyšší úroveň kulturních vztahů než v časech, kdy panovala naturální soběstačnost.³⁴⁰

Pravidla peněžního oběhu stanovila tržní centra, jež se vyvinula v různě husté síti měst. Zemědělské konjunktury, deprese i krize, zhoršování kvality mince jako jeden ze způsobů jak zvýšit příjmy panovníka, to vše se odráží v cenových křivkách agrárního zboží od 14. století. Všechny společenské složky se ocitly v zajetí peněžního systému, který jim stavěl před oči novou hodnotu – zisk.³⁴¹ Tak aspoň nám tuto skutečnost podle Petraňových předvádí sama středověká kultura. Na trh přicházeli měšťané, poddaní a konečně i šlechtici, kteří se mu zpočátku vzpírali, než pochopili, že jim jejich výsady dávají možnost všestranněji využít bezpracné peněžní renty. Peněžní vztahy zrodily lichvu, zvýraznily v různých společenských prostředích rozdílly bohatství a chudoby, přepychu a bídy, stanovily nový systém výsad i svobod, ale též nové antagonismy.³⁴²

Měšťan, a to nejen plnoprávný obyvatel svobodného královského města, ale i soused z města poddanského, dával při jednání se sedlákem najevo svou stavovskou nadřazenost výsadami. Zatímco šlechta si v Evropě postupně vystavěla hradby svých korporativních právně-politických výsad, podle nichž se sama uvnitř začala dělit na stavy rozlišené tituly, měšťanstvo vybavené majetkem a postavením se snažilo tyto bariéry stírat. Měšťané nejen že se sami ambiciózně zařazovali do společnosti tzv. dobrých lidí, začali se i titulovat podle urozených a oslovení pan, původně vyhražené šlechtici, zobecnělo i tady. Šlechtic, z nezbytnosti se sžívající s novými poměry, se naopak cítil ohrožen a tím spíš se snažil ohradit se svými rodovými výsadami a erby, jak Petraňovi poznamenávají. Nicméně venkovské prostředí od počátků středověké civilizace mělo často tendenci vidět ve městech zdroj zkaženosti veškerého lidstva.³⁴³

Měšťan, především zámožný kupec, ať už se jakýmkoliv způsobem snažil vniknout do struktury feudální společnosti a sžít se s ní třeba i tím, že své zisky vkládal do půdy jako pozemková vrchnost, zůstal tu elementem cizím. Jeho ambice se nevybíjejí dobrodružně rytířským způsobem na bojišti a turnajovém zápolení, ale hamižně přízemním racionálním promýšlením zisku ve skladu, na palubě obchodní lodi či v bance. Měšťané, kteří si postupně ve společenském žebříčku vydobyli postavení vedle kněží a válečníků a dosáhli toho, že byl překonán někdejší morálně pejorativní nádech peněžních obchodů, včetně

---

³⁴⁰ Tamtéž, s. 114

³⁴¹ Tamtéž, s. 114

³⁴² tamtéž, s. 114

³⁴³ Tamtéž, s. 114 - 115

zavrhované (avšak trpěné) lichvy, shlíželi často naopak s despektem na sedláka a stíhali satirou nemajetného šlechtice. Časem tak nabyla ve schématech evropské duchovní kultury a v mentalitě nedůvěra, posměch či kritika podoby vzájemné. V měšťanských satirách bývá venkovan podáván jako nevzdělaný prostřáček, otrhaný a špatně ošacený hrubec bez vyšších tužeb.³⁴⁴

Ať už se partneři na trhu na sebe tvářili jakkoli, byli vzájemně spjati poutem peněžního systému, z něhož nemohli ven, aniž by přitom ohrozili vlastní existenci. Peněžní systém svazoval navzájem ekonomiku zemědělskou i nezemědělskou, dílčí krize jedné se dříve či později odrazila ve druhé. Sama města si zpravidla pojišťovala zásobování zemědělskými produkty částečně vlastní výrobou. Rolnické umění měšťanů mívalo dobrou úroveň už proto, že se tu záhy počítalo s obchodním ziskem, který byl hnací silou lidského snažení. V časech obilnářské deprese se městští hospodáři specializovali na cenově atraktivní zboží. Dobrý odbyt měla zelenina, koření, ovoce, maso, mléko, sýry a máslo. Měšťané zásobili trhy také vínem a pivem.³⁴⁵

Na základě slov Petráňových vztahy vesničana s měšťana se během staletí v Evropě ustálily a soustředily na oblast ekonomickou a kulturní. Sedlák, který pravidelně navštěvoval městské trhy, nacházel ve městech také kulturní vzory.³⁴⁶ Ostatně Vavák ve svých Pamětech z let sedmdesátých mnohdy zmiňuje svou účast na trzích v Českém Brodě, Jičíně či Nymburce. Nicméně, jak Petráňovi poznamenávají, ukázalo se to v interiérech, oblékání i jiných věcech, zejména u zámožnějších vrstev venkova, v domácnostech mlynářů a bohatých sedláků. Jakmile se z dymné jizby s otevřeným ohništěm stala po městském způsobu světnice s kachlovými kamny, vytápěnými ze síně nebo z černé kuchyně v zadní části síně, mohly být její stěny bíleny a zdobeny obrázky. Její prostor zaplnil od 15. a 16. století kvalitnější nábytek nakupovaný od městských truhlářů a lepší keramika či jiný jarmareční luxus. Malované skříně a truhly u nás ze 17. až 19. století, jež bývají považovány za díla lidové tvorby, hotovili profesionálně městští řemeslníci, stejně jako jiné artefakty, zdobící interiéry selských světnic. Podobně jako v našich zemích, i v jiných evropských krajinách se zámožné vrstvy snažily nápodobou a přejímáním vzorů z městské subkultury zvyšovat vlastní stavovský prestiž.³⁴⁷

Naproti tomu podle Petráňových vztahy poddaných k vrchnostem se utvářely jinak, v různých krajinách variabilněji než vztahy mezi sedláky a měšťany. Vyplývalo to už ze samotné jejich podstaty, osobní, soudní, právní i hospodářské podřízenosti poddaného pozemkové vrchnosti. Při masovém přechodu k peněžní rentě během 12. a 14. století, který umožnilo rozšíření peněžních vztahů v Evropě, se počáteční feudální systém destabilizoval. Jediné, co zůstalo v jinak velice rozrůzněném evropském procesu společné, bylo to, že

---

³⁴⁴ Tamtéž, s. 116

³⁴⁵ Tamtéž, s. 116 - 117

³⁴⁶ Tamtéž, s. 118

³⁴⁷ Tamtéž, s. 118 - 119

měřítkem všech hodnot, včetně společenské prestiže, se stával majetek vyjádřený v penězích.³⁴⁸ Pomineme-li situaci rolníků zbavených poddanských poplatků i služeb, lze v západoevropských krajinách, kde se ujal peněžní vztahy, v Burgundsku, Bretani, v severní a střední Itálii, zjistit již během 12. století ubývání robotních povinností, které v následujícím století místy zcela vymizely. Ve střední Evropě, stejně jako například v Anglii, roboty sice zůstaly, ale ve srovnání s peněžními platy neměly velký význam. Pozemkové vrchnosti naopak docenily příjmy peněžní stanovením nových rent či nájmu z pozemků a přírodních zdrojů, kdysi využívaných společně bez vlastnických nároků. Nicméně poddaní museli být již natolik spjati s peněžním systémem a jejich hospodářství natolik stabilizovaná v produkci přebytků, aby byli schopni odvádět stálý plat – rentu stanovenou v neměnném urbánním předpisu. Platy mohly zaopatřit vrchnost jen na dostatečně velkém panství s dostatečným počtem poddaných. K tomu hospodářské podmínky musely být takové, aby neklesala hodnota peněz. Avšak nic z tohoto nebylo přirozeně možné trvale zabezpečit. Stačí vzpomenout výkyvy počasí, na němž je zemědělec závislý. Celkem příznivé klimatické podmínky do sklonku 13. století byly v prvních dvou třetinách následujícího věku vystřídány zhoršením. Dlouhodobější ochlazování začalo opět v 17. století. Teprve někdy na počátku 18. století se v Evropě opět oteplovalo. Nicméně nelze přehlédnout další činitele, například podvýživa, malá odolnost vůči epidemiím či hladomory při neúrodách. Jakmile bylo zemědělství v určité oblasti vlivem vyšší produktivity schopno uživit větší počet obyvatel, zvedly populační reprodukci vedle sociálních zákonitostí zákony biologické, jak dosvědčuje nejlépe samo kolonizační hnutí v Evropě 12. až 13. století.³⁴⁹

Zde opět nahlédneme do Vavákových Pamětí z doby tereziánské. Petráňovi se mimo jiné věnují problematice robot a peněžních platů. Vavák ve svých spisech reflektuje robotní úpravy z let 1774 – 1775, dále proces raabizace o dva roky později, tedy rozdělení panských dvorů mezi poddané a převedení robot na peněžitě platy. Avšak Vavákovými postoji k robotním úpravám a procesu raabizace, jež se uplatnila pouze na některých panstvích, se budeme zabývat v páté kapitole. Petráňovi dále podotýkají, jak selský lid byl závislý na počasí. Pokud otevřeme Vavákův spis, zjistíme, jak pravidelně Vavák zapisoval stav počasí a nato objem úrody či ceny za obilí, ovoce, zeleninu a dobytek. Ostatně první zpráva, kterou počíná psát své Paměti v roce 1770, se týká počasí.³⁵⁰ Některé Vavákovy zprávy o počasí jsou stručné, omezující se jen na několik málo slov, roku 1770 uvádí: „*Okolo 12. března začaly se časy, načež lidé začali sít jarní osení.*“³⁵¹ či roku 1780 píše: „*27. června celý den taková zima byla, že i*

³⁴⁸ Tamtéž, s. 119

³⁴⁹ Tamtéž, s. 119 - 120

³⁵⁰ Pekař, J.: c. d., s. 322, zde ale Pekař podotýká, že by Vavák začátek své práce značil zbožným veršem či podobně. Ostatně, jak bylo výše zmíněno, Pekař pokládá otázku: „Nelze již konstatovati, kdy začal Vavák soustavně pracovati o svém díle?“

³⁵¹ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s 1

*v práci a sekání sena nebylo lze kabát svléci; i dobytek zimou se krčil a třásl.*³⁵² Avšak některé zprávy jsou naopak velmi rozsáhlé, zevrubné, místy nabírající až přímo básnický tón. Uvedme příklady. Roku 1771 zaznamenává: „*Okolo sv. Josefa začaly být pěkné časy, a protož lidé začínali jarní obilí síti. Ale brzy to setí přestalo, nebo dne 24. března, v neděli Květnou, sníh padati začal a padal až do Zeleného čtvrtku dnem nocí. V outery a v středu s tím sněhem spolu vál převeliký vítr, tak že žádný nikam jíti ani jeti nemohl, a závěje místem byly veliké, že v nich trval sníh až do Božího Vstoupení, které bylo 9. máje. U Veliký pátek, v Bílou sobotu a přes celé velikonoční svátky byly mrazy ukrutné s jinovatkou, tak že okna u světnic ani nerozmrzovala. Do kostela po ty všechny dni když jsem šli, vlasy a vousy omrzelé jsme měli.*“³⁵³ Roku 1772 poznamenává: „*Měsíc března časy opět krásné a teplé se ukazovaly, o zimě ani cítit nebylo, rosy krásné a voňavé jako v létě každý den byly, asi toliko pět mrazů skromných bylo. Země pěkně se vzdělávaly a libezné setí bylo, tak že i do těch zemí mohli lidé zasít, kde už po dvě léta pro mokro ani s pluhem vjeti se nemohlo. Osení zimní k zrůstu krásně se mělo a chutně vonělo, z čehož jeden každý v srdci svém pohnut slitovníka nebeského velebil a chválil.*“³⁵⁴ Selský člověk skutečně žil v těsné symbióze s přírodou, byl na ni závislý. Stav počasí významně ovlivňoval úrodu, na které záviselo živobytí, ba i celá existence sedláka. Jak neúrody způsobily rozličná onemocnění a hladomory, nám podávají četná Vaváková svědectví z počátku sedmdesátých let. Tuto skutečnost budeme podrobněji sledovat v páté kapitole.

Podle slov Petraňových pokud pozorujeme ve 14. a 15. století na různých místech příznaky stagnace či krize (hladomory, epidemie, války apod.), sledujeme zároveň úpornou snahu poddaných i vrchností o překonání těžkostí a překážek. V časech zhoršování kvality mince a krizí byla západoevropská parcerie blížící se pachtu i sám pacht pro pozemkovou vrchnost výhodnější, než emfyteuze s pevně stanovenou výší peněžní renty, jak ji známe z našich zemí a středoevropského okolí. Pachtovní systémy dovolovaly přizpůsobovat poplatky cenové hladině, případně zvyšovat. Hodnota stálých platů naproti tomu zhoršováním mince klesala a vrchnosti hledaly jiné cesty, jak příjmy udržet. Jednou z nich bylo násilné upoutávání poddaných k půdě zakazováním odchodu plátců renty z panství. Projevy takového znevolňování poddaných se zvýraznily v západní Evropě od poloviny 14. století a namnoze splývají se zahlazováním následků různých demografických katastrof, válek a moru. Šlechta rovněž v některých krajinách vyvíjela všemožně tlak na sedláky, aby neodcházeli do měst. Využila své mocenské pozice a podrobovala si rolníka i tam, kde si do té doby udrželi jistou osobní nezávislost. Průvodním jevem znevolňovacích zásahů pozemkových vrchností se stala růst sociální nespokojenosti poddaných, jež někde přerostla v bouře na obranu starých práv. Od počátku 15. století k nim

---

³⁵² Tamtéž, s. 145

³⁵³ Tamtéž, s. 11

³⁵⁴ Tamtéž, s. 31

docházelo v Aragonsku, Portugalsku, místy ve Francii. Podobně v Anglii selské povstání roku 1381 směřovalo proti zhoršování osobních práv a zvyšování dávek. Dále v Itálii, Německu či Dánsku. V našich zemích si poddaný uvolnil své sociální napětí v husitství, ale hned vzápětí po válkách se také tady ohlásilo znevolňování ve výnosech zemského sněmu o kontrole pohybu poddaných. Provázela je snaha zbraňovat odchodu poddaných do měst, i když po následující dlouhé období bez valného efektu. Éra podstatného omezení osobní volnosti tady začala po vylidnění venkova během Třicetileté války a následující hospodářské deprese v 17. století.³⁵⁵

Problematikou otázky cesty poddaných ke svobodě se budeme zabývat v páté kapitole.

Hospodářův kalendář – rituál a magie

Rytmus života venkova, pravidelný sled hospodářských prací, určovaný střídáním ročních dob, rodinnými událostmi, zvyky a církevními svátky, po staletí odvíjel v každoročním koloběhu čas venkova, svázaný a podmíněný tradicemi a na přírodě dobytými zkušenostmi předchozích generací. Čas cyklický, čas v kruhu roku a života.³⁵⁶

Petráňovi zdůrazňují, že oporou hospodářova členění roku byl, stejně jako v předchozích epochách, kalendář. V nové civilizaci to byl kalendář církevní, určovaný sledem svátků. Církevní rok a rok zemědělce se vzájemně propojily nejen tím, že církve stanovila velké předěly v dávných rituálech rolníků jako velké hody: Vánoce, Velikonoce a letnice. Podle Petráňových je pozoruhodné provázání křesťanského času s životním rytmem naprosté většiny populace v symbolice církevního umění. Církevní aktivity této zemědělské společnosti nejen že byly uvedeny do vztahu s cyklem polních prací, ale venkovský život byl často zobrazen v měsíčních cyklech v prostoru západoevropských katedrál. Obsáhla ho i symbolika výzdoby bohoslužebných knih kněží, které určovaly kalendář pořadím svátků. Ve středověkých ilustracích rukopisných brevířů či misálů bývaly zhusta v různých končinách Evropy symboly jednotlivých měsíců vyjádřeny obrazy rolnických prací, připadajících na toto období. To se vžilo natolik, že v pozdějších staletích se stereotyp výjevů z rolníkovy každodennosti pravidelně objevuje v záhlavích měsíců tištěných kalendářů pro laiky, a to až do 19. století téměř v celé Evropě.³⁵⁷

Kalendář církevních svátků, jež vždy dopředu na nejbližší týden ohlašoval v neděli kněz z kazatelny, rozčlenil zemědělcův rok a dával mu podněty k zahájení či ukončení zejména polních prací. Jinak by hospodář nevěděl, že na *sv. Řehoře den s nocí v jedné míře*, nebo že *sv. Lucie noci upije a dne nepřidá*, a to je na svou dobu docela věrné určení jarní rovnodennosti a zimního

³⁵⁵ Petráň, J. – Petráňová, L.: c. d., s. 121 - 122

³⁵⁶ Tamtéž, s. 128

³⁵⁷ Tamtéž, s. 128

slunovratu.³⁵⁸ V hospodářově roku mělo vedle jeho vlastní píce rozhodující úlohu počasí. Rolníci dávných dob se vždy snažili z pozorování a zkušenosti odvozovat změnu počasí, a nejen to, snažili se magickými praktikami počasí ovlivnit, vymoci vláhu v období sucha, odehnat bouřky a krupobití. K tomu užívali v různých evropských krajinách řadu rozdílných způsobů, z nichž některé církve trpěla a rozvíjela je například modlitbami a procesími za déšť, jiné odmítala jako pověry a čarování. Reálný základ měly pranostiky vázané opět na církevní kalendář. Zaujímají zcela mimořádné místo v časově těžko vymezené každodenní tradiční kultuře. Patří sem pranostiky, které, ač se neopírají o znalosti podstaty přírodních zákonů, mají racionální jádro. V první řadě je to určování ročního cyklu, a to jednak cyklu astronomického, předělů ročních dob, dále cyklu fenologického, jenž stanoví počátky jednotlivých polních prací, hlavně setí obilí a sklizně, konečně pak pranostiky předvídající změny povětrnosti, neboli singularitní.³⁵⁹

Podle Petráňových singularitní pranostiky upozorňovaly zemědělce na situace povětrnosti, které se v ročním cyklu opakují, třeba ne každoročně a vždy stejně výrazně, jak dokazují moderní dlouhodobá meteorologická a klimatologická vědecká pozorování. Tyto pranostiky netvrdí, že takové či onaké počasí bude, ale upozorňují rolníka, aby se připravil, že takové bývá a může být a nedal se jím zaskočit. Liší se – podobně jako pranostiky fenologické – podle zeměpisných pásem. Charakteristický chod meteorologických prvků i jeho narušení se projeví jinak v jižní než severní Evropě, na což se ovšem při přejímání obecných pranostik v rámci laické kultury tolik nedbalo. U pranostik určujících agrotechnických lhůty však staletá zkušenost postupně odlišila místní poměry dané nadmořskou výškou a půdními podmínkami a výsledkem byly poměrně přesné datační pomůcky, předávané z otce na syna. Podle povětrnostních pranostik rolník nejčastěji předvídal teplotu nebo vláhu. Ještě před začátkem vegetačního období rozhodovalo o budoucí úrodě množství srážek. Sedlák si proto liboval, když se dostavila chladná singularita s nadílkou sněhu na přelomu starého a nového roku: *O Silvestru papeži snížek si již poleží*. O Božím křtění 6. ledna bývá v dlouhodobém průměru oteplení, tříkrálová obleva, kterou vyjadřuje pranostika *Boží křtění sníh a led ve vodu mění*. Pro následující silné ochlazení zpravidla na konci první lednové dekády měli předkové označení *studené psí dny*, na rozdíl od horkých letních *psích dnů*. Končily hromniční oblevou během první únorové dekády, kdy se také prodlužuje denní světlo. Hromnice proto bývají v pranostikách odedávna pokládány za předzvěst konce zimy, která se však obvykle znovu přihlásí jednou valentinskou 14. února, kdy zamrzne i kolo mlýna, jindy petrskou zimou 22. února, neboť Sv. Petr vládne mrazem.³⁶⁰ Přípravu jarních prací signalizoval sv. Matěj (24. nebo 25. února). Apríl je měsícem proměnlivým, v úhrnu spíše

---

³⁵⁸ Tamtéž, s. 129

³⁵⁹ Tamtéž, s. 129 - 130

³⁶⁰ Tamtéž, s. 131 - 132

vlhčím a chladnějším. Větší obavy vzbuzovali *ledoví muži* sv. Pankrác, Servác, Bonifác – 12. až 14. května *s umáčenou kuchařkou* Žofíí 15. května. Mají tu zvláštnost, že se pranostika o nočních mrazech, které přinášejí, hodí podle dlouhodobých meteorologických pozorování jak do nového tak do starého kalendáře, kolem 22. až 25. května, pro něž nověji platilo *dokud Urban z pece nesleze, tepla nebude*. Na konci května a počátkem června hospodář trnul, aby teplé suché počasí nezarazilo a nepřisušilo obilí a píci, Medardova čtyřicetidenní kápě ve starém i novém kalendáři nesvědčila senům a často vyháněla i žence z pole. Letní atmosférickou cirkulaci s pěti srážkově bohatšími dlouhodobými průměry střídanými útlumy deště pranostiky pohotově zaznamenávají a pobízejí využít pěkné pohody ke sklizni na lukách a polích. Žně vrcholily zpravidla v parných *psích dnech* od poloviny července do začátku druhé srpnové dekády, které vděčí za svůj název nejjasnější hvězdě oblohy Siriovi v souhvězdí Velkého psa. Svatá Anna 26. července, i když *pšenku žala*, přináší také ve starém i novém kalendáři chladna zrána. Hlavní dešťové příděly léta se již vyčerpaly, až na bartolomějské bouřky (sv. Bartoloměj 24. srpna). Sv. Vavřinec 10. srpna *jest pravý podzimce*, jehož vládu utvrzuje sv. Jiljí 1. září. V postupném ochlazování přináší teplotní změnu *babí léto* od sklonku září do začátku třetí říjnové dekády. Sněhové pranostiky začíná sv. Martin 11. nebo 12. listopadu, jenž *přijížděl na bílém koni* tím spíš ve starém kalendáři.³⁶¹

Rolníkova práce zůstala v tradičním pojetí nadále jakýmsi druhem pradávného rituálu, v němž se spojovaly pověrečné prvky s tajuplností magických slov a úkonů a s kulturní a technickou dovedností a hospodářskou nezbytností. Součástí pracovního rituálu byl pocit všudypřítomnosti Boží. Práci začínal a končil rolník ve jménu Božím, znamením kříže a formulemi, které v mnohém připomínaly pradávné vyzývání přírodních sil. Současně – vázán poutem starých obyčejů – užíval prostředků sympatické a prosperitní magie a apotropaik k odvrácení nečistých sil. Křesťan v rolníkovi prosil modlitbou, pohan v něm se snažil přírodu magickými rituály a prostředky donutit, aby konala v jeho prospěch.³⁶² S přijetím křesťanství zapojil člověk do úsilí působit na okolní svět v souznění s řádem tohoto světa světce i Boha. Pohanské představy i křesťanská víra na sebe působily i vzájemně si odporovaly jako souběžné rysy v společenském vědomí, v jednotě křesťanské víry a pověry. Ve snaze přinutit přírodu, aby konala v jeho prospěch, počínal si zemědělec od nepaměti jako dítě při hře. Využíval jednoduchých a názorových napodobovacích úkonů, vyvolával analogie vyzývající k nápodobě, na sobě samém nebo na okolí demonstroval žádané situace, a to vše doprovázel slovy nebo předměty, jimž připisoval mimořádný význam. Mnohdy i sám sebe podroboval zkouškám a činil si újmu v naivní víře v sílu sebezapření a oběti:

---

³⁶¹ Tamtéž, s. 132 - 134

³⁶² Tamtéž, s. 134

vyhládlý sázel zelí, aby je housenky později nesežraly, lačný odcházel sít a při práci nejedl, aby ptáci setbu nevyzobali.³⁶³

Prastaré obyčej se během staletí obměňovaly a jejich původní smysl se posouval nebo zapomínal, často dokonce dospívaly ke zdánlivé protismyslnosti. Tak dávná tabu primitivních společností na jedné straně vylučovala přítomnost žen z agrárních rituálů, na druhé straně prolula s antickými příkazy prosperitní magie využívat plodivé síly žen a jejich sepětí s přírodou prostřednictvím menstruačního cyklu. Výsledkem byly nejružnější zvyky spojené s úlohou žen. Podobně nejasným se stalo užívání popele: z lidových obyčejů se vytratil význam popele jako látky prošlé očištěním ohněm, tedy absolutní čistoty, ale dál byl hojně užíván, aniž si hospodář jeho skutečně blahodárné chemické a desinfekční působení uvědomoval. Strašáky, oblečené do šatů po nebožtících, stavěli do polí spíš ve snaze oklamat škodnou iluzí lidské postavy než z přežívající víry v moc světa mrtvých umrtvit zajíce či brouky.³⁶⁴ Názorným příkladem toho, jakou směsicí víry a pověrečných představ se staly hospodářské obyčejy, je po celé Evropě známý zvyk ponechávat na poli stát svazeček nepožatých klasů nebo ostrůvek lněných stébel. Bývala spletena do věnečku nebo svázána a zdobena květy. Průpovídky přitom pronášené dostatečně vysvětlují smysl obyčejy: oběť přírodním silám, aby napřesrok opět daly úrodu. Pozůstatek prastarého obětního rituálu je adresován v různých krajinách právě tak křesťanskému Bohu a svatým patronům jako mýtickým bohům evropského pravěku a vegetačním démonům.³⁶⁵

V symbióze s vulgarizovanými prvky křesťanských obyčejů přežily tradiční obyčejy v pověrečných zvycích a dále zařizovány ve výročním a rodinném obyčejovém cyklu. Například procesí do polí v tzv. prosebných dnech církevního kalendáře jsou přímým pokračováním starořímských prosperitních obyčejů. Křesťanství sice proti veškeré prosperitní magii vedlo již od středověku boj a kazatelé neustále horlili proti pobožkům (pověrám), na druhé straně však poskytlo látku k rozhojnění arzenálu ochranných předmětů. Rozvinulo dávný zvyk přinášet do domu jarní haluze ve zobecnění kočiček, zavedlo svěcenou křidu, sůl a vodu, žehnání zrna – naoř. ova na sv. Štěpána, žehnání prvotin – prvních plodů, hromniční svíce. Dále přispělo ke zmnožení magických formulí jako K+M+B (*Kristus + Mansionem + Benedicat*) a zařikáadel *Ve jménu Boha Otce...*, *Šla Panna Maria pro vodu...*, *Šel Pán Kristus přes hory...* i k ustálení termínů tzv. dobrých a špatných dnů k vykonávání zemědělských prací. Dávné praktiky se řídily měsíčním cyklem: *jde-li měsíc nahoru, sij a sázej rostliny*. Které rostou vzhůru, tj. obilí, len, mák. Ubývá-li měsíce, nastal čas vhodný k setí kulatin, tj. hrachu a čočky, dále mrkve a řepy, které nesou užitek pod zemí.³⁶⁶

---

³⁶³ Tamtéž, s. 134 - 135

³⁶⁴ Tamtéž, s. 135

³⁶⁵ Tamtéž, s. 135

³⁶⁶ Tamtéž, s. 135 - 136

Etnografické práce, které se snažily podchytit tradiční hospodářské obyčeje v evropských krajinách na samém sklonku jejich existence, zaznamenaly množství místních modifikací v názvech i formách, ale většinou téže podstaty. Poslední snop, sklizený z polí, ať už se nazýval *dědek*, *bába*, *starý*, *žebrák*, *nevěsta* nebo *koza*, ať byl přistrojen za figurínu nebo ozdoben pentlemi, symbolizoval nejen konec žňových prací, ale především sám cyklus života. Jím se uzavřel kruh celoročního rolníkova snažení i kruh každoroční přírodní obnovy, ale zároveň se v něm skrýval počátek kruhu nového, neboť z něho vymlácené zrno se obřadně přidávalo do příštího osiva. Tak byl poslední snop zárukou a symbolem nepřetržitosti života a dostával pojmenování podle živých osob a někdy i jejich podobu.³⁶⁷

Některé hospodářské obyčeje putovaly Evropou, jiné setrvaly po staletí na témž místě. Z nich nejpevněji ty, které byly svázány se zemědělským kalendářem. Po celé Evropě býval například rozšířený zvyk přinášet každoročně domů něčím významné klasy z úrody a zdobit jimi světnici, obydlí, sýpku. U nás tento zvyk můžeme písemnými prameny podle Petraňových nepřetržitě doložit od středověku. Klasy sloužily k symbolické výzdobě štědrovečerního stolu či k výrobě slaměného závěsu nad stůl.³⁶⁸

Pravidelně konané obyčeje měly uklidnit rolníkovy obavy z příštího nezdaru a neúrody. Jiné měly zajistit co největší plodnost rostlinám i zvířatům (plodivá magie), co největší užitek v podnikání (prosperitní magie) a odvrátit působení nečistých sil (ochranné a očistné obyčeje).³⁶⁹ Mnohé z obyčejů doprovázelo používání magických prostředků. Nebyly spjaty jen s agrárními rituály, sloužily v lidové obřadnosti všude, kde bylo zapotřebí ochránit a podpořit. Některé z nich znaly zemědělské společnosti takřka všech světadílů se stejným výkladem (vejce jako prasymbol zárodku nového života, červená barva niti nebo hadříku pro podobu barvou krve apod.), jiné mají časově i teritoriálně omezený výskyt i výklad. Tak ve vrcholném středověku ještě po celé Evropě platilo za ochranný obyčej vázat na principu magického kruhu smyčky, uzly a oka z provazů (tzv. návazy) na způsob pout a zámků. Ve střední Evropě dožíval tento obyčej donedávna ve způsobu, jak napodobivou magií zajistit správné opálení okurek. Aby se květy tzv. vázaly, vkládali v Polsku, Lužici, Čechách i na Slovensku do záhonů provazové smyčky, pouta a staré zámky. Podobně v čase i v prostoru omezený výskyt mělo požívání předmětů z kovu. V našich krajinách se spojuje s představou o velké váze úrody, proto do pytlů s osivem vkládali kousky olova a železa; v severní Evropě s představou, že železo vložené do pole na sebe stáhne rzi a obilí zůstane ušetřeno sněti. Obecný význam mělo užívání podkovy, protože najít ztracenou podkovu bylo pro rolníka opravdu štěstím.³⁷⁰ V podstatě podobný význam mělo v různých krajinách využívání ochranných

---

³⁶⁷ Tamtéž, s. 136 - 137

³⁶⁸ Tamtéž, s. 138

³⁶⁹ Tamtéž, s. 138

³⁷⁰ Tamtéž, s. 138

prostředků v podobě ostrých a bodavých předmětů, jako nože, sekyry, špendlíků, jehly, srpů a střepů. U nás cedili přes ostří nože první nadojené mléko, o filipojakubském večeru kladli na prahy chlívů špendlíky a střepy, aby se čarodějnice popíchaly. Ochranný význam připisovali lidé hromovému kameni, jak se označovaly kamenné nástroje pravěkých zemědělců, pro něž středověký člověk neměl vysvětlení, ale též meteority. Dále zvířecím lebkám, opotřebovaným a zcizeným předmětům jako bylo staré koště, klobouk, střevíc, hliněný hrnek ukradený sousedovi z plotu, ale též kostem z obřadních velikonočních a vánočních jídel, rovněž látkám ostře čpavým jako moči a česneku, také třískám z bleskem zasaženého dřeva a předmětům souvisejícím se zemřelým člověkem, tedy součástí oděvu, vodě z mytí nebožtíka, třísce z rakve. Užívání všech těchto předmětů vysvětlovali již ve středověku lidé nejrůznějšími způsoby. Tak zvířecí lebku nastrkovaly v severnějších krajinách Evropy, v Polsku a severním Německu do pole proti housenkám, v jihoněmeckých oblastech na štíty domů proti dobytčímu moru, v jihoslovanských krajích na kůly plotů a vrat proti uhranutí dobytka a k ochraně dvora.³⁷¹

Nicméně rozhodné chvíle v hospodářově roku s ním prožívala celá rodina. Rodinnou událostí byla již první jarní orba. Oráč k ní oblékal čistotu košili a když se vracel z pole, snažily se ho žena nebo děvečka polít vodou, prý aby nebyl líný. Ve skutečnosti přežíval v tomto momentu zbytek dávného očištného obřadu, majícího zajistit očistu zrna. Hojnost zrna přivolával obecně rozšířený zvyk *chléb setí*, v podstatě rituálové použití chleba nebo obřadního pečiva při zahájení setby, původně snad s významem oběti. V různých koutech Evropy se prováděl různým způsobem: v Německu byl někde chléb zaoráván do brázdy, jindy rozlomen napůl mezi tažné zvíře a hospodáře, případně chléb vezený na pole a zpět domů snědla společně celá rodina. Na slovanské jihu společně požívali obřadní pečivo, podobně v Rusku. U nás pokládala ráno hospodyně chléb a vejce na pluh, n nebo mezi pluh a potah. Když hospodář odjel, darovala je pak prvnímu žebrákovi. Plnost a oblost zrna mělo přivolat vejce, jímž oráč pohladil voly. Vejci se ovšem koulelo dobytku po hřbetě i při prvním vyhánění na pastvu.³⁷² Ochranu před škodnou, myšmi, ptáky, housenkami, čarodějnicemi a nebezpečným démonem zajišťoval magický kruh, vytvářený obcházením pluhu nebo pole. Před jarní orbou často obcházel hospodář pole spolu s hospodyní, která nesla rozžatou svíci, nádobku svěcené vody, vykuřovadlo s bylinami nebo jiné ochranné prostředky. První obcházení bývalo spojeno též s odhalováním ženského těla, tak jako celá řada dalších jarních hospodářských obyčejů. Žena jako symbol plodnosti se nahým tělem dotýkala půdy, aby tak neživé přírodě předala vitální sílu lidského těla. Někde jen odhalená usedala na hroudu, což byl v podstatě nejjednodušší způsob, jak zjistit teplotu ornice, jinde to musela být žena těhotná a naopak nesměla být žena po přechodu, protože ta

---

³⁷¹ Tamtéž, s. 138 - 139

³⁷² Tamtéž, s. 139 - 140

by zarazila vegetaci. Podobný význam měl i útržek ženského podolku ovinutý kolem hospodářova prstu. Obcházení pole opakoval hospodář ještě několikrát, většinou po zasetí.³⁷³ K setí vybíral hospodář nejlepší a nejvyzrálejší zrna z předešlé sklizně a snětivá zrna hubil tzv. mořením buď vápenným mlékem, popelem nebo močůvkou (později modrou skalicí). Osivo bylo klíčem úspěchu jeho snažení, a proto je též podroboval magickým obřadům. K nejstarším patří patrně prosypání magickým kruhem, např. u jižních Slovanů prstenem, na severu očkem klíče v Prusku obručí, v Čechách dožínkovým nebo svatebním věncem, kolem odvozu, dírou po suku. Očistný význam měl obřad *přepalování semene*, tj. prosypání přes hořící slámu, prováděný hlavně u prosa např. v Polsku a Slezsku. V Čechách omítali mořené zrna svčeny kyticemi z loňských klasů, kočiček a polního kvítí, jinde kropili svčenu vodou a zaříkávali: „*Pšeničko, buď tak čistá, jako Maria panna, když porodila Krista.*“ Do setby se přidávalo zrna z loňského posledního nebo prvního snopu, z dožínkového věnce, štedrovečerní výzdoby stolu, zrna svčené v kostele a velice často zrní cizí, sousedovo. Ve dnech ukládání zrna do země provázelo vesnici nápadné ticho: nesmělo se ničím tlouci, kovat, prát pístem, jakkoliv tropit hluk, aby se neporušil klid choulostivého období. Rozsévač při práci nemluvil, nejedl, často držival v ústech několik zrn. I u nás místy dodržovali tabu, které zakazovalo po čas setí pohlavní styk.³⁷⁴ Hospodář vyséval čistě umyt, aby obilí zůstalo čisté od sněti a plevele. Rozsévač se stejně jako ve starověku před prací mastil ruce, aby mu zvláčněly a zrna trochu ztěžklo omastkem, lépe pak padalo k zemi a navíc údajně pomaleji klíčilo. I tento praktický moment se stal rituálem, v němž jako rituálové prostředky sloužila slanina z Velikonoc, tuk z masopustních koblih, zaječí sádlo, vosk svčené svíce s příměskem zvířecí krve a česneku. První hrst osiva rozhodil rozsévač do křoví ptákům jako výkupné, což byla původní obětina démonům, matce zemi, duchu větru, zemřelým.³⁷⁵ Aby narostla vysoká stébla, zabodávali rolníci podle principu napodobivé magie do pole vysoké hůlky, setbu vyhazovali vysoko do vzduchu, osivo sypali do úzkých dlouhých pytlů.³⁷⁶

Mnohé z hospodářských obyčejů spojených s rostlinnou výrobou již po staletí součástí lidového zvykosloví a pouhými společenskými aktivitami. Ani středověký člověk nebyl vždy zřejmě tak naivní, aby věřil, že vysoký skok nebo dlouhý krok ovlivní výšku stébel. Naproti tomu až do vzniku moderní veterinární medicíny byly hluboce zakořeněné pověrečné zvyky a praktiky, spojené s chovem domácích zvířat. Zákonitosti neživé přírody a vývoje rostlinných organismů člověk částečně vytušil, zatímco složité zákonitosti vývoje živočišných organismů mu zůstávaly neznámé. Setrval v zajetí předsudků, pověr a pověrečných praktik, které jen zčásti odůvodňovala

---

³⁷³ Tamtéž, s. 140

³⁷⁴ Tamtéž, s. 140 - 141

³⁷⁵ Tamtéž, s. 141

³⁷⁶ Tamtéž, s. 142

empirie. Mohli bychom dokonce sledovat podle Petráňových přímou úměrnost mezi nevětranými, nedostatečně podepsanými chlévy, degenerovaným chovem a nekvalitní výživou dobytka na jedné straně a množstvím magických obyčejů, kouzelného vykuřování, zařikávání a zažehnávání na straně druhé. Základem většiny nesmyslných, o to však tajuplnějších a složitějších praktik, byla zakořeněná víra, že ve zlém úmyslu může člověk, souseď, nepřítel, čarodějnice, odejmout dobytku mléko a zdraví. Odborníci na léčení zvířat bývali tehdy především pastýři, kováři a ovčáci. Většina pověrečných praktik, směřujících k ochraně dobytka před tzv. uhranutím, spadá do jarního období kolem prvního vyhánění na pastvu. Ne náhodou je to doba, kdy dobytek, vysílený po zimním stání a převáděný ze suché píce na mladou travu, mívá zdravotní obtíže. Magickou ochranu zajišťovala dobytku řada obyčejů provozovaných v předvečer 1. máje a ohně pálené na *Valpuržinu noc*. Zlou moc čarodějnic měl zaplašit jednak hluk, zvonění, břinkání, práskání bičem, jednak úklid, protože nečisté síly zbavuje moci čistota, ale též apotropajní předměty jako červená nitka obtočená rohu nebo zapletená do ocasu, tříška střechy zavrtaná do rohu, hostie zastrčená do žlabu, ale rovněž pichlavé snítky a ostré předměty kolem chlévů a stavení.³⁷⁷

Správně odhadnout začátek žní bylo jednou z nejdůležitějších hospodářových starostí. Obecně platilo, že obilí má devět dní metat, devět dní kvést, devět dní mlíčit, devět dní zrát. První požaté obilí svázala hospodyně do snopu, někdy zastrčila dovnitř kámen a mlčky je přinesla domů. Do dosud prázdné stodoly kladla snop se slov: *To patří myším, ostatní hospodáři*. Radost, provázející konec namáhavých žňových prací, nacházela výraz ve spontánním i organizovaném kolektivním veselí. V rodinách byla spojena s lepším obědem. U větších hospodářů se již příjezd poslední fůry do stodoly obvykle obrátil v bujně veselí, při němž čeled' a nádeníci škrtili hospodáře povřísem a vymáhali příslib pohoštění, poté následovala dožínková tancovačka s pivem. Na velkostatecích se z dožínek vyvinul obřad, spojený s předáváním dožínkového věnce pozemkové vrchnosti nebo vrchnostenskému úředníkovi a s lidovou slavností. Dožínkový věnec je patrně specifikem střední Evropy, variantou rituálu obecněji rozšířeného posledního snopu.³⁷⁸ Další hlučně slavená ukončení prací následovala při vinobraní, dočesné, konopičko, dotěrkách lnu a na ukončení společné pastvy. Skončení výmlatu, domlatky, provázely podobné obyčeje a společenské aktivity jako dožínky. Magický význam měl opět poslední snop vyhozený z perny a poslední údery cepem o práh. Čeled' svazovala hospodáře ovesným povřísem, protože vládl koňům, a hospodyně povřísem žitným, protože vládla chlebu, a bavila se na účet těch, kteří se mlácením opozdili.³⁷⁹

Zakončením vegetačního období a sezónních prací byly podzimní hlučně slavené hody. Snad jediný svátek v hospodářově kalendáři, kdy se rolník pod

---

³⁷⁷ Tamtéž, s. 142 - 143

³⁷⁸ Tamtéž, s. 143 - 144

³⁷⁹ Tamtéž, s. 145

dosud čerstvým dojmem z plné stodoly docela uvolnil a bezstarostně hodoval. Protože již brzy poté, v předvánočním období krátkých dnů a dlouhých nocí, kdy počalo zásob ubývat, upadl znovu do zajetí strachu o zdar úrody příští. Od sv. Ondřeje 30. listopadu nastávaly věštecké dny, které člověku prozradily nejen změny v osobním životě, ale též podmínky pro zemědělské podnikání v příštím roce. Nejvíce věšebných obyčejů spadalo do období Vánoc. Již samotných dvanáct dnů od Štědrého dne do Tří králů bylo obrazem dvanácti měsíců příštího roku a navazovalo jeho meteorologický obraz. Jiné věštby patřily spíš k rodinným svátečním aktivitám a mnohé z nich známe dosud. Hospodář zarážival do trámu nůž. Na jednu stranu střenky uvázal skroječek vánočky, na druhou chleba. Kde se objevila rez, usuzoval na snětivost buď pšenice nebo žita.³⁸⁰

Obecně podle slov Petráňových rytmus hospodářova roku byl zcela odlišný od pravidelného rytmu života našeho. Období vysilující namáhavé práce od úsvitu do tmy se střídala s obdobími přírodou vynuceného klidu, kdy denní povinností bylo obstarat dobytek. Zimní odpočinek se zvláště ve výše položených krajinách protáhl často na řadu měsíců. Například zemědělci v šumavském podhůří pracovali jen menší část roku, naproti tomu v úrodných oblastech polabské nížiny mohli pracovat o více než sto dnů v roce víc, což se samozřejmě odrazilo i na výnosu usedlostí.³⁸¹

Pokud pohlédneme na Vavákovy Paměti z doby tereziánské, bohužel, musíme zde konstatovat, že Vavák ve svých zápisech nezmiňuje pranostiky, rituály, obyčeje či zvyky spojené s pracovní činností sedláka. Pouze roční údaje podle svátků zaznamenává v souvislosti s počasím, počátkem orby, osevu, žní a cenami za obilí či nakonec v souvislosti s různými událostmi. Uvedme příklady: „Dne 16. června, v sobotu po Božím těle, prohlášen jest patent neb nařízení...“³⁸² „Dne 10. června, v pondělí po 3. neděli svatodušní, v Jičíně na trhu bylo obilí placeno...“³⁸³ Dále například uvádí, že před sv. Janem Nepomuckým a letnicemi prošly přes českou zemi veřejné patenty...“³⁸⁴, 15. června, na den sv. Víta, se opět popisovali lidé...“³⁸⁵, okolo sv. Václava se slyšelo, že se nebude vařit pivo po nedostatek ječmene...“³⁸⁶, při sv. Václavovi byl zde zřízený ponocný...“³⁸⁷, na den všech Božích svatých, tj. dne 1. listopadu pan vrchní poděbradský Michal Hroznata Briccius byl volán opět do Prahy...“³⁸⁸ či na den sv. Jiří v Poděbradech v sobotu hořel plot od myslivny...“³⁸⁹ apod.

³⁸⁰ Tamtéž, s. 146

³⁸¹ Tamtéž, s. 146

³⁸² Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 3

³⁸³ Tamtéž, s. 15

³⁸⁴ Tamtéž, s. 13

³⁸⁵ Tamtéž, s. 15

³⁸⁶ Tamtéž, s. 23

³⁸⁷ Tamtéž, s. 24

³⁸⁸ Tamtéž, s. 26

³⁸⁹ Tamtéž, s. 111

II. Doba panování císařovny Marie Terezie a Josefa II.

Jelikož se diplomová práce výrazně opírá o Vavákovy Paměti z let sedmdesátých, věnujme se nyní stručně době panování císařovny Marie Terezie.

Císařovna Marie Terezie, která po čtyřicet let vládla jedné z největších evropských monarchií, představovala přechod od baroka k osvícenství a zosobnění tradice a inovace zároveň. Dokázala upevnit složité předivo dynastických pout a současně přistoupit k rozsáhlým správním, hospodářským a náboženským reformám.³⁹⁰

Doba panování Marie Terezie 1740 - 1780

Po několikadenní nemoci, v plné síle svých pětapadesáti let, skonal 20. října 1740 císař Karel VI. v letohrádku Favorita (dnešní Theresianum), stojícím před branami tehdejší Vídně. Dědictvím zanechal všechny své země nejstarší dceři, manželce toskánského velkovévody Františka Lotrinského, arcivévodkyni Marii Terezii. Mladá dědička se narodila 17. května 1717 ve Vídni, kde také vyrůstala. Ačkoliv mladičkou arcivévodkyni do politiky nikdo formálně nezasvětil, přinucena okolnostmi ji poznávala v běhu událostí. V sídelním paláci v Hofburgu, kde se setkávali ministři a zahraniční diplomaté, totiž přímo kypěl čínorodý politický život.³⁹¹

Podle všeobecně panujícího přesvědčení ustavil císař Karel VI. pragmatickou sankcí svou dceru Marii Terezii dědičkou všech habsburských zemí. Údajně tím porušil předchozí závazky, podle nichž mělo v případě císařovy smrti připadnout nástupnictví neteřím Karla VI., tedy dcerám císaře Josefa I., zesnulého v roce 1711. Pragmatická sankce byla veřejným a slavnostním vyhlášením, jež 19. dubna 1713 v deset hodin dopoledne učinil ve vídeňském Hofburgu císař Karel VI., aby upravil nástupnický řád v habsburském rodě. Císař tenkrát ještě vlastní děti neměl. Dcera Marie Terezie se mu narodila až o čtyři roky později. Podle římského práva se pragmatickou sankcí rozuměly královské edikty, nařízení, jež se týkala otázek mimořádného významu a měla povahu základního, nezrušitelného zákona. Císař Karel VI. pragmatickou sankcí použil, aby zajistil nedělitelné a dědičné nástupnictví ve všech habsburských zemích, a to ve vlastní rodové linii.³⁹²

Setrvejme na okamžik u zmíněného data 19. dubna 1713. Evropské velmoci, Francie, Velká Británie a Nizozemí (a také Prusko a Portugalsko), které již dvanáct let stály proti sobě ve zničující válce, uzavřely v oněch dnech, tedy 11. dubna 1713, v Utrechtu mír a dohodly se na podmínkách rozdělení španělského

---

³⁹⁰ Tapié, V.-L.: Marie a Terezie a Evropa, Praha 1997, autorova předmluva, s. 9 - 10

³⁹¹ Tamtéž, s. 11

³⁹² Tamtéž, s. 38

dědictví, jež bylo příčinou i předmětem jejich sporu.³⁹³ Historik Čapka dodává, že Anglie uznala nástupnictví Filipa z Anjou ve Španělsku s podmínkou, že Francie a Španělsko se nikdy nespojí v jeden stát. Anglie získala Gibraltar, Menorcu, území Hudsonovy zátoky, Nový Foundland, Nové Skotsko a řadu hospodářských výhod v koloniálním obchodu. Mírová smlouva byla uzavřena bez účasti Rakouska, to ji zatím neuznalo.³⁹⁴ Trvalo téměř rok, kdy mír z Utrechtu byl Rakouskem uznán, a to 7. března 1714. Mírová ujednání v bádenském Rattstatu ukončila války mezi císařem a Francií o španělské dědictví. Karel VI. se vzdal španělské koruny ve prospěch Bourbonů (králem se stal vnuk Ludvíka XIV. jako Filip V.). K habsburské monarchii bylo připojeno Neapolsko, Sardinie, Milánsko, Mantova, bývalé Španělské Nizozemí (dnešní Belgie) a od roku 1720 i Sicílie.³⁹⁵

Léta 1715 – 1740, kdy se téměř v celé Evropě zlepšily hospodářské poměry, jak Tapié uvádí, byla obdobím usilovné diplomatické aktivity, plně vzájemně se křížících dynastických a národních ambicí. Výrazem takových protichůdných záměrů a snah se stalo uzavírání rozličných spojení, aliancí a protialiancí, vedení válek, vesměs rychle ukončovaných, a následné uzavírání smluv. Při vyjednávání pak hrála rozhodující roli starost o mocenskou rovnováhu, již se podřizovala rozhodnutí o vzájemném odškodnění nebo o výměně území. Byla to koneckonců právě výměnná politika „něco za něco“, jež přispěla k rozštěpení dynastických a národních zájmů. Připravila tak úpadek monarchického principu, jakkoliv se zdálo, že panovnickému lesku a majestátu právě taková politika prospívá. Domáhal-li se císař Karel VI. uznání pragmatické sankce, nezbyvalo mu nic jiného než se zmíněnou spleť evropských poměrů neustále prodírat.³⁹⁶ Pragmatická sankce, jež měla předejít rozdrobení monarchie v případě nástupnických obtíží, byla definitivně uznána zemskými sněmy ve všech habsburských zemích jako jejich základní zákon a později také v celé Evropě jako zvláštní ustanovení mezinárodního práva. Pro dynastické i státní Habsburků to byl jistě příznivý výsledek. Avšak zaplatili za něj územními ztrátami a zmařením velkolepého hospodářského projektu. Pokud se vůbec dalo uvažovat o vnitřní reformách, musely se odložit na příhodnější dobu. Je proto paradoxní, jak Tapié uvádí, že roku 1740, kdy se již objevovaly náznaky pokroku a slibné budoucnosti, byla vnitřní soustava habsburského soustátí politicky oslabena, ústřední státní pokladna zela prázdnotou a možnosti úvěru byly takřka vyčerpány. V očích ostatních velmocí ztrácela proto habsburská monarchie na vážnosti. Přesto však tehdy jen málokdo očekával, že by se velkovévodkyni toskánské Marii Terezii mohla vážně upírat práva na dědictví po otci, zvláště

---

³⁹³ Tamtéž, s. 38

³⁹⁴ Čapka, F.: Dějiny zemí Koruny české v datech, Praha 1998, s. 331

³⁹⁵ Tamtéž, s. 332

³⁹⁶ Tapié, V.-L.: c. d., s. 49

byla-li uznána sněmy habsburských dědičných zemí, říšským sněmem a ostatními evropskými mocnostmi.³⁹⁷

Roku 1740 umírá císař Karel VI., jeho dcera, třiatřicetiletá Marie Terezie tímto započala čtyřicetiletou vládu. Jen co se mladičká a nezkušená Marie Terezie chopila žezla po svém zemřelém otci, její dědické nároky, zdánlivě zaručené pragmatickou sankcí, byly nejvážnějším způsobem zpochybněny. Tak rokem 1740 nastává osmileté období válek o rakouské dědictví, tedy etapa vyplněna pruskými vpády, provázenými saskými, bavorskými a francouzskými vojsky.³⁹⁸ Historik Maur navíc dodává, že první polovina čtyřicátých let byla u nás i v celé Evropě obdobím poznamenaným oněmi válečnými událostmi, ale také nepříznivými klimatickými výkyvy a velkými epidemiemi, následně pak neúrodou, pádem dobytka a drahotou, což vše umožňovalo tíživý dopad válečných kontribucí a rekvizicí.³⁹⁹ Čtyřicátá léta se tak jeví být v 18. století vedle známého hladomoru 1771 – 1772 obdobím největší mortality v českých zemích.⁴⁰⁰ Nicméně dne 18. října 1748 za účasti Anglie, Francie, Rakouska, Nizozemí, Španělska a dalších států došlo na mírovém kongresu v Cáchách k podpisu ujednání o ukončení války o rakouské dědictví. Smlouva definitivně potvrdila ztráty Rakouska (Kladsko, Slezsko) a ve prospěch španělských Bourbonů Parmy. Současně evropské státy uznaly platnost pragmatické sankce.⁴⁰¹ Avšak Marie Terezie neunikla ze spárů válečné vřavy nadlouho. Roku 1756 se opět rozpoutal konflikt se sousedním Pruskem s cílem vyřešit otázku ztráty Slezska a Kladska, která pro monarchii znamenala citelnou ránu.⁴⁰² Výsledek byl znám až za dlouhých sedm let. Dne 15. února byla uzavřena mírová smlouva na zámku Hubertsburg mezi Rakouskem a Pruskem, kterou skončila válka sedmiletá. Marie Terezie se definitivně zřekla Slezska a Kladska.⁴⁰³ Kutnar k tomuto dodává, že slezské války působily především destruktivně na státní finance. Státní dluh vzrostl ze 101 mil. zl. r. 1740 na 227 mil. zl. po válce sedmileté, tedy o 175 %. Slezské války a jejich hospodářské důsledky také neobyčejně posílily sociální pohyb lidových vrstev, stvořily příhodné podmínky i pro jejich aktivitu kulturní a národní. Hospodářské důsledky válek, hlavně nákladné války sedmileté, však nejvíce dolehly na poddané. Byla zpustošena půda, zničená úroda, nemocemi a válkou se projevil úbytek pracovních sil. Tak robotní a berní povinnosti rostly, zvláště když vrchnosti tíhu válečných břemen přenášely na poddané a když škody, utrpěné válkou, chtěly hojit zvyšováním poddanských povinností. To byly jedny z podmínek velkého nevolnického povstání r. 1775. Války o Slezsko a rakouské

---

³⁹⁷ Tamtéž, s. 51

³⁹⁸ Bělina, P.: O bytí a nebytí monarchie. O dědictví rakouské (1740 – 1748), in: Bělina, P. a kol.: Velké dějiny zemí Koruny české, svazek X. 1740 – 1792, Praha 2001., s. 15 - 41

³⁹⁹ Maur, E.: Marie Terezie. 12. 5. 1743 – korunovace na usmířenou, Praha 2003, s. 103

⁴⁰⁰ Tamtéž, s. 105

⁴⁰¹ Čapka, F.: c. d., s. 354

⁴⁰² Bělina, P.: O bytí a nebytí monarchie. Sedmiletá válka (1756 – 1763), in: Bělina, P. a kol.: Velké dějiny zemí Koruny české., s. 53 - 66

⁴⁰³ Čapka, F.: c. d., s. 365

dědictví, jak dále Kutnar uvádí, ukázaly, jak je nezbytně třeba mít v pořádku státní hospodářství a jak důležitým činitelem je dobrá a výkonná správa. Vídeňský dvůr se nevzdal úmyslu dobýt zpět ztracené Slezsko, které bylo hospodářsky bohatou a průmyslově nejpokročilejší zemí soustátí. Odvetná akce proti pruskému útočníku však předpokládala nově organizovanou a dobře vyzbrojenou armádu, pořádek ve státních financích a rychlou výkonnou správu politickou. To byly věcné příčiny správních reforem tereziánských. Jejich cílem bylo vytvořit jednotný, centralizovaný a silný, úřednický spravovaný stát jako základnu a prostředek absolutistické moci panovnické. Vedle tlaku politické a hospodářské skutečnosti při provádění reformního díla působil vzor pruského protivníka.⁴⁰⁴

První reformy doby tereziánské

Podle historika Bělina v první vlně reforem z let 1748 – 1756, tedy mezi válkou o rakouské dědictví a válkou sedmiletou, či podle Krofta reformy před válkou sedmiletou⁴⁰⁵, se tedy vládní opatření dotýkala především záležitostí fiskálně-administrativních, diplomatických a vojenských. Jejich určitý přínos však byl patrný, protože monarchie získala ve srovnání se čtyřicátými léty 18. století řadu spojenců a armáda bojovala se zdatným protivníkem – Pruskem – nesrovnatelně úspěšněji. Avšak hlavního cíle sedmileté války – znovudobytí Slezska – nebylo dosaženo.⁴⁰⁶ Nicméně po mírové smlouvě v Cáchách následovalo vítané intermezzo osmi až devíti let, jejichž habsburská monarchie stihla využít k provedení řady vnitřních reforem v oblasti daní, správy a vojenství, jejichž hlavním autorem byl hrabě Friedrich Wilhelm Haugwitz⁴⁰⁷. Následně se u nich krátce pozastavme.

Války vedené v závěrečných letech vlády Karla VI. a jejich neúspěšné vyznění rozhodně neprospěly konsolidaci státní pokladny. Státní příjmy povážlivě poklesly, státní dluh se naopak ještě zvýšil. Tradičně stanovená přímá daň, jejíž hlavní součástí představovala kontribuce, jako rozhodující pramen příjmů státního fisku již zdaleka nepostačovala novým poměrům, navzdory skutečnosti, že právě v počátečním desetiletí vlády české a uherské královny Marie Terezie dosáhla kontribuce předepsaná pro jednu berní jednotku (usedlost) v Čechách maximální výše 66 zlatých, jak dodává Bělina.⁴⁰⁸ Bylo zřejmé, že reformní opatření je nutno směřovat k dani z příjmu kombinované daní z hlavy. Protože její výše odpovídala stupni společenské privilegovanosti

---

⁴⁰⁴ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Slezské války a jejich hospodářské a sociální důsledky, in: Kavka, F. a kol.: Přehled dějin Československa v epoše feudalismu III. 1526 – 1781, Praha 1956, s. 294 - 302

⁴⁰⁵ Krofta, K.: Dějiny selského stavu, Praha 1949, s. 297

⁴⁰⁶ Bělina, P.: České země a habsburský absolutismus ve druhé polovině 18. a na počátku 19. století, Praha 1993, s. 4

⁴⁰⁷ Čapka, F.: c., d., s. 352

⁴⁰⁸ Bělina, P.: O bytí a nebytí monarchie. Velmocenský reparát 1748 - 1765, in: Bělina, P. a kol.: Velké dějiny zemí Koruny české., s. 41

plátce, počítalo se s opatřeními proti předpokládanému odporu šlechty.⁴⁰⁹ Rychlý a efektivní výběr státních příjmů volala i po zavedení nového kontribučního řádu. Práce na jeho sestavení začaly, jak Bělina připomíná, již na počátku 18. století, avšak teprve naléhavá situace po skončení války o dědictví rakouské byla příčinou jeho urychleného dopracování v letech 1748 – 1756 a neodkladného zavedení do praxe. Tereziánská berní reforma proběhla ve dvou etapách. Výsledkem první, dokončené roku 1748, bylo zmírnění dřívější nerovnoměrnosti v daňových požadavcích na jednotlivé kraje a panství, a to v důsledku pečlivěji provedeného katastru poddanské půdy (dominikálu), jež zatížena podléhala. V druhé etapě v letech 1756 – 1757 došlo v českých zemích poprvé k soupisu vrchnostenské půdy (dominikálu) i ostatních zdrojů vrchnostenských příjmů a podle toho se pak začala vrchnostem předepisovat daň. Tereziánský daňový soupis dominikálu sice znamenal výrazný průlom do dosavadních šlechtických výsad, rovnost v daňovém břemenu mezi poddanými a vrchnostmi však zdaleka ještě nepřinesl.⁴¹⁰

Po daňové reformě ihned následovala další, tj. centralizační správní reforma. Prvé symptomy tereziánské centralizace správy se projevily již počátkem čtyřicátých let 18. století, jak Bělina poznamenává.⁴¹¹ Nicméně, uvedme následně stručný proces centralizace v Čechách. Až doposud byl český stát reprezentován čtyřmi institucemi s rozdílným stupněm pravomocí: zemským sněmem jako vrcholným shromážděním stavů, Českou dvorskou kanceláří a domácí exekutivou – pražským místodržitelstvím a dvojicemi hejtmanů v krajích. Veškeré funkce v těchto úřadech byly obsazovány příslušníky českých stavů. Toto uspořádání se však rokem 1749 od podstaty změnilo. Česká dvorská kancelář byla zrušena. Pražské místodržitelství bylo nahrazeno zemskou reprezentací a komorou. Věcné agendy místodržitelství se namísto příslušníků českých stavů ujali státem jmenovaní byrokraté. Zato při vídeňském dvoře byly zřízeny dva nové centrální správní úřady, nyní už s celostátní působností, tzv. Direktorium pro věci politické a finanční a Nejvyšší soudní dvůr. Těmito akty Marie Terezie de facto administrativně sloučila země české s rakouskými.⁴¹²

Nakonec zmiňme reformy týkající se reorganizace armády. Ty tkvěly v početném růstu ozbrojených sil, v podstatném zlepšení výcviku mužstva a zejména v převedení nákladů na výživu, výzbroj a výstroj vojska na bedra státu. Rakouská armáda byla posílena také vybudováním moderního vojenského školství a zásadní reorganizací dělostřelectva.⁴¹³

---

⁴⁰⁹ Tamtéž, s. 41

⁴¹⁰ Tamtéž, s. 42 - 43

⁴¹¹ Tamtéž, s. 45

⁴¹² Zde se jedná o souhrn faktů z: Bělina, P.: O bytí a nebytí monarchie. Velmocenský reparát 1748 - 1765, in: Bělina, P. a kol.: Velké dějiny zemí Koruny české., s. 45 – 51; Čapka, F.: c. d., s. 354 – 355; Tapié, V.- L.: c. d., s. 112 - 132

⁴¹³ Zde se jedná o souhrn faktů z: Bělina, P.: Mezi reformou a revolucí. Mars a Bellona – armáda habsburské monarchie v letech 1740 – 1792, in: Bělina, P. a kol.: Velké dějiny zemí Koruny české., s. 310 – 312; Tapié, V.- L.: c. d., s. 135 - 138

Z dalších tereziánských reforem tohoto údobí lze jmenovat velkou mincovní reformu či patent o každoročním sčítání lidu.⁴¹⁴ K tomuto Kutnar dodává, že pokusy o statistické zachycení obyvatelstva jsou starší, ale dříve šlo o zájmy církve, která chtěla znát počet katolíků a nekatolíků. Starší sčítání byla také příležitostná, teprve absolutistický stát nařizuje soupis lidí, který se pak stává pravidelným zařízením. První soupis je z roku 1753, ale teprve od roku 1762 je jevem každoročním. Soupis měl také sloužit pro vojenské potřeby jako přehled o počtu nových branců.⁴¹⁵

V druhé polovině tereziánského období, poté, co roku 1763 skončila sedmileté válka a nastal konečně delší čas míru, vznikly i vhodné podmínky k uskutečnění řady plánovaných, předtím z roku na rok odsouvaných reforem. Rakouská monarchie se tak ocitla ve druhé fázi významných proměn. Druhé období tereziánských reforem je paralelně spojeno s dobou spoluvladaření Marie Terezie a Josefa II. nebo-li dobou společné vlády matky a syna.

Doba spoluvladaření Marie Terezie a Josefa II. v letech 1765 - 1780

Tato patnáctiletá etapa našich dějin je pokryta jednak postupným uzavíráním kompromisů mezi minulostí a budoucností a jednak přechodovou fází mezi dvěma společenskými epochami: přežilým světem feudalismu a ohlašujícím kapitalismem. Doba spoluvlády Marie Terezie a Josefa II. je jakýmsi mostem mezi starým a novým břehem. Císařovna však nerada opouštěla onen břeh starý. K minulosti vzhlížela s respektem, k reformám pak přistupovala opatrně. Dávala přednost zkušenosti před nezkušeností, obávala se kroku do neznáma a jeho případnými důsledky. V její politice minulost převládala, zvláště v počátcích. Postupně však stárnoucí a konzervativní císařovna nedokázala čelit nátlaku budoucnosti, reprezentovanou jejím, radikálně myslícím, synem Josefem.

Po skončení sedmileté války císařovna Marie Terezie v zásadě rezignovala na válku jako prostředek dynastické politiky, jak Bělina konstatuje. Jistě k tomu přispěla nejen krutá válečná zkušenost, nýbrž i smrt jejího manžela, císaře Františka I., roku 1765. spoluvladařem Marie Terezie se stal její nejstarší syn, jenž od říšské volby 27. března a císařské korunovace 3. dubna 1764 nesl jméno Josef II. Matka se snažila usměrnit jeho horlivou činorodost do oblasti vojenství a zahraniční politiky, třebaže k armádě, která jí zachránila trůn a monarchii velmocenský respekt, přilnula do té míry, že byla nazývána „matkou válečných táborů“. Jestliže se části své moci dobrovolně zřekla ve prospěch Josefa II., neznamená to, že by se zároveň neobávala u svého syna nedostatku předsudků.

---

⁴¹⁴ Čapka, F.: c. d., s. 355 - 359

⁴¹⁵ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Slezské války a jejich hospodářské a sociální důsledky, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 300

Jen nerada se například smiřovala s jeho osobními schůzkami s pruským králem Fridrichem II.⁴¹⁶

Po uzavření mírové smlouvy v Hubertsburgu roku 1763 byly, podle slov Bělina, zjevné dvě věci: monarchie na další konflikt podobného rozsahu nemůže ani pomyslit a další série reforem musí ovlivnit rozvoj materiální základny společenského života, jinak se zcela mine účelem, Zde se ukázalo, že takřka soukromopodnikatelská aktivita císaře Františka I., zdánlivě stojícího ve stínu své manželky Marie Terezie, nebyla jen pokusnickým rozmarem. Příklad táhl další podnikatele a inspiroval národohospodáře, zejména však vedl k narušení tradiční představy o nemorálnosti honby za ziskem; naopak se všestranně zdůrazňovaly výhody hospodářského liberalismu. Trend, nastoupený ještě za života císaře Františka I., pokračoval i po jeho smrti roku 1765 zásluhou syna a spoluvladaře Marie Terezie, císaře Josefa II. jeho doménou se sice stala armáda a zahraniční politika, avšak od samého počátku vstupoval často i do sporu s matkou ohledně politiky vnitřní. Zmíněný spor vlastně reprezentoval bouřlivou diskuzi mezi starší tereziánskou a mladší josefínskou generací osvícenců. Za života Marie Terezie se Josefu II. podařilo poněkud výrazněji prosadit svá stanoviska jen počátkem sedmdesátých let, kdy monarchii, zvláště pak české země, postihl rozsáhlý hladomor. Ale sotva byly jeho nejhorší následky odstraněny, snažila se panovnice svého syna od vnitropolitických událostí opět odvrátit. Jistou neshodu mezi nimi vyvolalo řešení poddanské otázky v českých zemích, jehož potřebu připomnělo rozsáhlé povstání roku 1775.⁴¹⁷

Následně se věnujme procesu tereziánských reforem tzv. druhého období, tj. období samého konce války sedmileté a let následujících. Reformy byly započaty vydáním prvních papírových peněz – bankocetlí, unifikováním systému měr a vah a novým trestním zákoníkem, jenž byl oproti předchozímu podstatně humánnější, ale uznávající nadále legitimitu mučení.⁴¹⁸ Avšak k reformám nejvýznamnějším patří reforma církevní zahrnující především zrušení jezuitského řádu, reforma školského systému a nakonec reformy týkající se poddanských poměrů. Podrobně se reformami, s výjimkou reformy školského systému, neboť milčický písmák ji ve svých zápisech nereflektuje, bude zabývat v souvislosti s Vavákovými Paměti čtvrtá a pátá kapitola.

Následující prostor věnujme tématům, kterými se diplomová práce zabývá. Obecně témata rozdělme do dvou skupin. Do první skupiny zařadíme témata, která se dotýkají převážně uplatnění některých osvícenských teorií v praxi, přijímání válečných útrap a vztahu k dobovým proroctvím a panovníkům. Do skupiny druhé pak zařadíme témata, jež se výhradně týkají světa náboženského a

---

⁴¹⁶ Bělina, P.: O bytí a nebytí monarchie. Habsburská monarchie a evropský systém v 60. a 70. letech 18. století, in: Bělina, P. a kol.: Velké dějiny zemí Koruny české., s. 66

⁴¹⁷ Bělina, P.: České země a habsburský absolutismus., s. 4 - 5

⁴¹⁸ Čapka, F.: c. d., s. 364 - 368

selského. Obě skupiny témat budou sledovány z pohledu Vavákových Pamětí z doby tereziánské. Nakonec připomeňme, že zatímco se diplomová práce bude zabývat tématy první skupiny jen okrajově, druhou skupinou témat se diplomová práce bude naopak zabývat zevrubně.

III. Charakteristika doby 18. století s ohledem na Paměti Vavákovy z let sedmdesátých

„Nevědomost a otroctví činí lidi zlými a nešťastnými. Jedině věda, rozum a svoboda je mohou napravit a učinit šťastnějšími.“
(Paul Heinrich Dietrich von Holbach)⁴¹⁹

1. Osvícenství „století filozofů“

František Jan Vavák se narodil na počátku čtyřicátých let 18. století. Většinu svého produktivního života prožil v letech sedmdesátých a osmdesátých. Doba těchto dvaceti let je ve znaku četných tzv. osvícenských reforem, které výrazně zasáhly život reprezentantů všech společenských vrstev. Nicméně položme si nyní otázku, co znamená osvícenství a jak představitel selského stavu druhé poloviny 18. století toto myšlenkové hnutí reflektuje ve svých zápisech. Odpověď na první otázku nám pomohou nalézt nejen četní historici, ale i doboví teoretici. Odpověď na otázku druhou pak Vavákovy Paměti.

Osmnácté století bývá ve francouzských dějinách nazýváno stoletím filozofickým. Moderní historiografové neberou „osmnácté století“ v přísně kalendářním smyslu, nýbrž je limitují do rozmezí let 1715 – 1815. Rok 1715 je rokem smrti Ludvíka XIV., jímž ve Francii končí éra do krajnosti vystupňovaného absolutismu, uměle udržovaná společenská rovnováha se počíná silně narušovat, latentní krize se stává stále zjevnější, až posléze roku 1789 vyústí ve velké revoluční události a přeměny. Rok 1815 je pak rokem Napoleonova pádu, restaurace Bourbonů na francouzském trůně a ustanovením Svaté aliance, kterým se toto posunuté a prodloužené století uzavírá.⁴²⁰

Charakteristika 18. století jako „století filozofů“ neznámá, že by v něm byly vytvářeny velké filozofické systémy. V tomto ohledu jsou naopak předchozí a budoucí staletí plodnější. Filozofie 18. století také v mnohém slevovala ze své akademické odbornosti a exaktnosti ve prospěch populárnosti a srozumitelnosti. V 18. století však filozofové v dosud nebývalém rozsahu a intenzitě začali zasahovat do společenského života, začali v něm stále více udávat tón. Filozofy se jen nerozuměli jen filozofové v úzkém slova smyslu. Byli za ně považováni všichni svobodomyšlní, racionálně založení duchové,

⁴¹⁹ Zúna, M.: Člověk v zrcadle, Praha 1968, s. 230

⁴²⁰ Tretera, I.: Nástin dějin evropského myšlení, Praha 2000, s. 335

učenci, spisovatelé i mnozí kněží, kteří na svých schůzkách v pařížských salónech a kavárnách, i ve své intenzivní literární činnosti používali filozofie k cílům společenské kritiky. Bezděčně se tak stávali myšlenkovými připravovateli Velké francouzské revoluce, třebaže oni sami revolucionáři nebyli. Někdejšímu ryze teoretickému principu karteziánské filozofie – *LUMEN NATURALE, LUMIÈRE NATURELE*, „přirozenému světlu rozumu“ – se nyní dostalo velmi praktického uplatnění: počal nemilosrdně osvěcovat všechny temnoty „*ANCIEN RÉGIMU*“, despotické zvrůle a nespravedlnosti, náboženského fanatismu, intolerance, předsudků a předsudečné pověrčivosti. 18. století se tak ve Francii stalo stoletím osvícenství.⁴²¹

„*Osvícenství*“ je název mědirytu, jehož autorem je plodný německý umělec 18. století Daniel Chodowiecki. V popředí obrazu vidíme povoz, jezdce a poutníka směřující po osamělé cestě ve stínu tmavého lesu k jakémusi zámeckému sídlu, z něhož na stromy vstupuje dvojice větší a menší věže. Zámek ozařuje jasné světlo slunce, které se zvedá za vzdálenými hřebeny hor. Vysílá své ranní paprsky po dosud potemnělé obloze a chystá se zaplašit závoj mlhy, usazený za budovami.⁴²²

Chodowiecki komentuje svůj obraz „*Osvícenství*“ těmito slovy: „*Toto nejvyšší dílo rozumu ... nemá dosud (snad proto, že věc sama je ještě nová) žádný jiný obecně srozumitelný symbol než vycházející slunce. To zřejmě zůstane ještě dlouho jeho nejpráhodnějším vyjádřením, neboť stále budou z močálů, kadidelnic a zápalných obětí modloslužebných oltářů stoupat mlhy, které je tak snadno mohou zakrýt. Pokud však jednou vzejde, žádné mlhy je již nezadrží.*“⁴²³

Jako další komentář k mědirytu se sluncem osvícenství nám může posloužit nám může posloužit jiná dobová formulace, vztahující se k proměnám onoho věku: „*Jsmo přesvědčeni, že (reforma) nejdříve zrodí světlo, vyzářující často – podobně jako červánky – zdánlivý chlad, nakonec však přinese blahodárné teplo.*“⁴²⁴ Pro teplo, které takto vzejde, bychom snad nejlépe mohli použít přirovnání anglického autora, který klade rozum vedle slunce, „*jehož světlo je stálé, jednotlivé a trvalé*“. Pojem světla získal v 18. století novou hodnotu. O světle se teď mluví znovu a znovu, kdykoliv je řeč o rozumu, svobodě a štěstí. Odráží se i v různých charakteristikách celého století.⁴²⁵

Z etymologického hlediska, podle slov historika Bělina, působí jistým paradoxem zjištění, že pojem *osvícenství* je nepochybně odvozen od biblického *osvícení Duchem svatým*, s tím podstatným rozdílem, že „*shůry seslaného*“, jenž

---

⁴²¹ Tamtéž, s. 335 - 336

⁴²² Im Hof, U.: *Evropa a osvícenství*, Praha 2001, s. 7

⁴²³ Tamtéž, s. 7

⁴²⁴ Tamtéž, s. 7

⁴²⁵ Tamtéž, s. 7 - 8

se v pojetí osvícenců historicky neosvědčil, měl nahradit lidský rozum.⁴²⁶ Jeho autonomie se dostávala do opozice vůči autoritě mimolidského původu a není divu, že se vůdčí postava německých *iluminátů* Adam Weissaupt srovnával s Kristem a obracel se nejen na osvícené, ale i *svaté* a *vyvolené*. V tomto smyslu je tedy pojem osvícenství zřejmým neologismem, který nicméně vyjadřuje zásadní převrat v kultuře, civilizaci, vzdělání a výchově, vědě a zejména filozofii – souhrnně řečeno ve znamení tohoto pojmu dochází k *duchovní revoluci*, jež může, ale nutně nemusí vyústit v revoluci politickou.⁴²⁷

Snad jen klíčová otázka, co je pravda, mohla svou závažností konkurovat otázce, co je to osvícenství; jenom v průběhu osmdesátých let 18. století a pouze v rámci Svaté říše římské si ji položili publicista Johann Friedrich Zöllner, filozofové Mores Mendelssohn a Immanuel Kant, stejně jako evangelický teolog Karl Friedrich Bahrdt. Avšak většina současníků podlehle lákavé vizi nadcházejícího *věku světla* (le siècle des lumières), respektive *éry rozumu* (the Age of Reason, das Zeitalter der Vernunft), a shodla se na obecné tezi, že osvícenství je revolučním procesem emancipace lidského ducha od tradičních návyků a konvencí, autoritativních řádů a nauk, institucionalizovaných vazeb individuálních i kolektivních. Absolutistický člověk učinil z tradičního ospravedlnění boží existence ospravedlnění existence lidské a zaměnil iracionální optimismus uvědomělý (racionalistický). M. Mendelssohn vymezil nejfrekventovanější pojem své doby negativní metodou: chybí-li vzdělání, neexistují civilizační vymoženosti, a tudíž se nedá mluvit o osvícenství.⁴²⁸

Podle slov historika Josefa Hanzala na přelomu 17. a 18. století prochází evropské myšlení a kultura závažnými změnami. Dosavadní jednotný styl – baroko – se vyžívá, přeměňuje se a přichází nová doba – osvícenství a klasicismus. Zatímco osvícenství patří do myšlení, vědy, zejména filozofie a ideologie, klasicismus je spjat výlučně s dějinami výtvarného umění, hudby a do značné míry i s literaturou.⁴²⁹

Naznačená pojmová rozrůzněnost a dost často i nejasnost, jak Hanzal konstatuje, svědčí o rozdílech v pojetí a vyjadřování ve světě kultury a myšlení. Jeden faktor je však oborům duchovního vývoje společný, a ten je nesmírně důležitý – totiž převládající podíl rozumu, racionalismus jako nejpodstatnější složka vši aktivity a tvorby. Z toho pramení bytostná, nadšená, až horečná snaha rozumově vyložit a ovládnout svět a jeho problémy a dát veškerému konání jasný, logický řád a tvar. Už samotný pojem *osvícenství* a jeho ekvivalenty ve všech jazycích je výmluvný, všude tvoří slovní kmen světlo.⁴³⁰ Ostatně Švýcarský historik Ulrich Im Hof uvádí, že pojem světla získal v 18. století

⁴²⁶ Bělina, P.: Mezi reformou a revolucí. Etymologie pojmu osvícenství, in: Bělina, P. a kol.: Velké dějiny země Koruny české., s. 160

⁴²⁷ Tamtéž, s. 160

⁴²⁸ Tamtéž, s. 160 - 161

⁴²⁹ Hanzal, J.: Od baroka k romantismu, Praha 1987, s. 63

⁴³⁰ Tamtéž, s. 63 - 64

novou hodnotu. O světle se teď mluví znovu a znovu, kdykoliv je řeč o rozumu, svobodě a štěstí. Odráží se i v různých charakteristikách celého století.⁴³¹

Enlightenment, anglický výraz pro osvícenství, se objevuje až v 19. století jako alternativa výrazu the Age of Reason (věk rozumu). Avšak již současník této epochy, filozof Berkeley, mluví o „*onom moři světla, které vytrysklo razilo si cestu navzdory otroctví a pověře*“.⁴³² Jiný Angličan označuje stejné století jako „*osvícené nad veškeré naděje a představy dřívějších časů*“.⁴³³ A konečně básník Alexander Pope prohlašuje s odkazem na filozofickou a přírodovědnou syntézu celku: „*Příroda a její zákony ležely skryty v noci. Bůh řekl: Budiž Newton! a vše se proměnilo v světlo.*“⁴³⁴ Od této doby můžeme právem říkat, že již ne z východu, ale ze západu přichází světlo, a to nejen ze svobodné Velké Británie, ale také z Francie, vymaňující se z absolutismu.⁴³⁵

Lumières – tak zní francouzské označení pro osvícenství. Lumière (světlo) znamená rovněž pochopení, vědění či jasnost ducha. Slovo „*lumières*“ se stává specifickým dobovým pojmem: „*Pouze světlo přirozeného rozumu je schopno přivést člověka k dokonalosti vědy moudrosti.*“⁴³⁶ Kolem roku 1750 prohlašuje filozof a politik Turgot: „*Konečně jsou rozptýleny všechny stíny, jaké světlo ze všech stran! ... jaká dokonalost lidského rozumu.*“⁴³⁷ Stejně myšlenky našly vyjádření i v básnické formě: „*A co bylo produktem hrubé nevzdělanosti, zmizelo ve velkém dni století světla.*“⁴³⁸

Aufklärung, německé slovo pro osvícení mělo nejdříve jen meteorologický význam a užívalo se v souvislosti s *vyjasněním*. Od osmdesátých let je můžeme zaznamenat jako označení pro celou epochu: *im Zeitalter der Aufklärung*, tedy ve věku osvícenství. Definitivně se však ujalo až v průběhu 19. století. „*Aufklären*“ znamenalo podle jednoho z tehdejších výkladů „*odstranit z očí všelike závoje a přikrovy, vypustit světlo k rozumu a k srdci, onen aby svítilo, druhé pak prohřálo, a vstoupit do okrsku pravdy a řádu, kde trní skutečné určení člověka, pravá blaženost.*“⁴³⁹ Wieland mluví o svobodě myšlení a svobodě tisku, „ *které jsou pro lidský rozum tím, čím je světlo pro naše oči.*“⁴⁴⁰ Když mladý Herder charakterizuje svou dobu, nazývá ji „*naše osvícené století, toto nejsvětější století.*“⁴⁴¹

Illuminismo – tento italský výraz pro osvícenství je v uvedeném tvaru nový a prosadil se teprve ve 20. století. Nicméně ale i v 18. století se můžeme v italském prostředí setkat s takovými výrazy jako „*století tak osvícené*“

---

⁴³¹ Im Hof, U.: c. d., s. 8

⁴³² Tamtéž, s. 8

⁴³³ Tamtéž, s. 8

⁴³⁴ Tamtéž, s. 8

⁴³⁵ Tamtéž, s. 8

⁴³⁶ Tamtéž, s. 8

⁴³⁷ Tamtéž, s. 9

⁴³⁸ Tamtéž, s. 9

⁴³⁹ Tamtéž, s. 9

⁴⁴⁰ Tamtéž, s. 9 - 10

⁴⁴¹ Tamtéž, s. 10

jako naše“ či „zákonodárství, obchod, veřejná pověst a bezpečnost závisí na osvícenosti národů.“⁴⁴²

Nakonec španělština používá novější termín *ilustración*, který vystřídal starší pojem *iluminismo*. Španělsko sice slouží v Evropě jako příklad zaostalosti, však i no mělo své významné osvícence a příslušné reformní snahy moudrých mužů působících ve správě bourbonské monarchie. Situaci zdejších intelektuálů vylíčil jeden ze španělských autorů slovy: *„Doma, v soukromí, bádají podle metody anglického přírodovědce Newtona, aby však neměli zbytečné potíže, tak na oficiální univerzitní půdě vykládají dosud podle Aristotela.“⁴⁴³*

Podobnou situaci bychom ostatně mohli spatřit, na základě slov Im Hofa, i v mnoha jiných katolických zemích. Přesto Rousseau tvrdil, že ve srovnání s Francouzi, Angličany a Němci *„je Španěl jediný ze všech čtyř, který – když je opět doma – vyvodí z toho, co viděl, nějaké užitečné postřehy pro svou zemi.“⁴⁴⁴*

Osvícenství, toto světlo rozumu, se samozřejmě šířilo i v jiných jazykových oblastech. Portugalský markýz Pombalo uspořádal jako první proces s jezuiti, Švýcarsko rozvíjelo ve francouzské i německé jazykové oblasti svůj racionalismus, navazující na reformaci, Spojené nizozemské provincie vytvořily dávno před Anglií prostředí nebývalé duchovní svobody, severská království zase rozvíjela francouzské a německé podněty do svébytné podoby, Polsko se zatím dostávalo pod vliv svobodného zednářství a konečně i Rusko Kateřiny II. se netajilo svými sympatiemi k určitým osvícenským idejím. Avšak neměli bychom vynechat také oba americké kontinenty, kam postupně pronikalo osvícenské světlo španělského, portugalského a anglosaského ražení.⁴⁴⁵

Byl to svět bílého muže, svět spočívající na křesťansko-antických základech, který se však v průběhu staletí národnostně a nábožensky velmi diferencoval.⁴⁴⁶ Nyní šlo o to, aby se šířením nového světla odstranily *„všeliké závoje a příkrovy.“* Světlo má skoncovat s *„otročtívím a pověrou“* a za plašit *„stíny“*. Fanatici však, jak tvrdí antiklerikálně zaměřený Ital Pilati, *„chtějí zachovat tmou, slepotu a ignoranci a nenávidí vzcházející světlo.“⁴⁴⁷*

Při pohledu na dobu lžící před 18. stoletím se skutečně zdálo, že předchozí věk postrádal světlo. Dějiny lidstva se nyní jevily jako pomalá cesta od primitivních začátků k stále rozvinutějšímu bytí, již to nebylo pouhé směřování k neodvratnému konci světa a k Poslednímu soudu. Někde v polovině století se pokusili Voltaire, Ferguson a Iselin zformulovat nový, historický pohled na lidský pokrok. Položili tím počátek dlouhé řady podobně zaměřených pokusů o

---

⁴⁴² Tamtéž, s. 10

⁴⁴³ Tamtéž, s. 10

⁴⁴⁴ Tamtéž, s. 10

⁴⁴⁵ Tamtéž, s. 10 - 11

⁴⁴⁶ Tamtéž, s. 11

⁴⁴⁷ Tamtéž, s. 11

filozofii dějin, pokračující pak osobnostmi jak byl Wieland, Home, Herder, Leasing a Mably, a dále přes Kanta až po Conorceta.⁴⁴⁸

Záře nového světla měla projasnit nejen duchovní svět, nýbrž měla proniknout do všech oblastí lidského počínání.

Jak vůbec pronikaly osvícenské myšlenky do českých zemí? Historik Bělina konstatuje, že díla klasiků francouzského osvícenství, jež nebyla cenzurou shledána závadnými se do českých zemí dostávala poměrně snadno. Nepochybně to souviselo i s politickým sblížením Francie s habsburskou monarchií v padesátých letech 18. století a změnu společenského ovzduší dobře vystihují slova profesora Alberta Douzeaidanse, jenž působil v letech 1755 – 1779 na pražské právnické fakultě: „*Radujme se, že jsme se dostali do těch šťastných dob, kdy je dovoleno mysliti a pověditi, co je v souzvuku s rozumem a pravdou.*“⁴⁴⁹ Po skončení sedmileté války se ukázalo, že v českých zemích výrazně přibýlo nejen nekatolických knih, ale i osvícenských spisů, a počátkem roku 1766 adresoval pruský král Fridrich II. Voltairovcí následující slova: „*V pověřčivých Čechách... urození lidé začínají otevírat oči... Jakkoli dvůr klade překážky přísunu dobrých knih, pravda proniká přes tato přísná opatření.*“⁴⁵⁰ Fridrich II. ovšem jako obvykle přeháněl, jak Bělina poznamenává, protože vídeňský dvůr na popud osobního lékaře a rádce české a uherské královny Marie Terezie, Gerharda van Swieten, stejně jako předních univerzitních právníků, doporučil již roku 1752 k vydání stěžejní dílo Charlese Louise de Montesquieu „*O duchu zákonů*“. Rozhodnutím dvora byl rovněž přijat na pražskou filosofii Montesquieuův obdivovatel K. J. Seibt, jenž posluchačům systematicky připomínal hlavní myšlenky z pojednání T. Hobbese, P. Bayleho, Voltaira, J. J. Rousseaua a dalších osobností. Zcela svobodomyšlně vyznívala jeho teze, že ve filozofii neplatí osobní autorita ani systém, nýbrž rozhoduje zde pouze rozum.⁴⁵¹

Bělina však poznamenává, že ještě na samém sklonku vlády Marie Terezie došlo v Čechách k pokusu o utužení cenzury. Proti cenzuře, která odmítala zcela či zčásti díla výše zmíněných učenců, se postavily palácové a zámecké knihovny šlechtických rodů. Jejich vznik jednak motivovala módní záliba obstarat si zakázané, o to však lákavější ovoce, jednak na takové knihy měla aristokracie prostředky a běžně ovládala jejich jazyk – francouzštinu a němčinu. Mezi takové knihovny patřila například bibliotéka osvícenského reformátora B. V. Haugwitze, Josefa hraběte Mistrovského v Paskově a Jana Nepomuka hraběte Mistrovského v Dolní Rožínce, jejichž součástí se stalo kompletně nebo z největší části dílo Ch. L. Montesquieua, J. J. Rousseaua, Voltaira, C. A. Helvétia a G. L. Buffona. Hrabě J. N. Mitrovský byl rovněž prvním znalcem

---

⁴⁴⁸ Tamtéž, s. 11

⁴⁴⁹ Bělina, P. a kol.: Mezi reformou a revolucí. Pronikání osvícenských myšlenek do českých zemí, in: Bělina, P. a kol.: Velké dějiny zemí Koruny české., s. 173 - 174

⁴⁵⁰ Tamtéž, s. 174

⁴⁵¹ Tamtéž, s. 174

Kantova díla na Moravě a při návštěvách Výmaru se seznámil s J. W. Goethem. Voltairova dramata a základní díla Montesquieuova se nalézala i v bibliotéce hrabat Šternberků. Výjimečnou obeznámenost s aktuální tvorbou anglických osvícenců prokazoval Filip Josef hrabě Kinský, který žil šest ve Velké Británii jako vyslanec vídeňského dvora, a podobně tomu bylo v případě děl francouzských osvícenců u hraběte V. A. Kounice, jenž pobýval v Paříži padesátých let 18. století a Voltairem byl přímo oslněn, stejně jako F. M. Pelcl, který ovšem prostředím pařížských salonů zblízka nepoznal. S Voltairem, stejně jako s Helvétiem a d'Alembertem, si dopisoval hrabě Maxmilián Lamberg. Nesporně zajímavé jsou i Condorcetovy listy adresované Josefu Mikuláši Windischgrätzovi. Opomenout nelze ani hraběte Františka Josefa Kinského – výraznou osobnost nejen české, ale i evropské osvícenské pedagogiky a filantropismu, jenž byl v tomto směru takřka dokonale obeznámen s J. Locka i J. J. Rousseaua a vřele doporučoval číst díla dobových německých autorů a literární časopisy s osvícenským zaměřením. Darem od šlechtických mecenášů se díla předních francouzských a německých osvícenců dostala do nově zřízené univerzitní knihovny. Navíc příklad vyšší šlechty inspiroval k zakládání menších, ale vybraných knihovnických sbírek i vzdělanější a zámožnější krajské a vrchnostenské úředníky. Nakonec seznámení s myšlenkami předních osvícenců poskytovaly i jezuitské koleje – v klatovské se například ve 3. čtvrtině 18. století nabízely přednášky *o věcech ze světa osvícenějšího*. Potom ani nepřekvapí zjištění, jak Bělina upozorňuje, že odsud vyšli přední osvícenci jako J. Dobrovský, I. Cornova, V. M. Kramerius či V. Stach.⁴⁵²

A jak byl pojem „osvícenství“ vnímán, rozuměn či vysvětlován v českém prostředí? Použijme Jungmannův česko-německý slovník z roku 1836. Autor slovníku k heslu „oswjtití“ či „oswjetiti“ uvádí: „*oswjtití rozum, mysl = poučiti, temnoty, newědomosti zprostiti, auklärren, hell machen, erleuchten; Oswjcený = učený; Oswjcený člověk, t. rozumný, maudrý, prawdu widaucj, aufgeklärter Mensch, heller Kopf.; Maudrostj oswjcený; Oswjcený rozum, aufgeklärter Verstand; Oswjcený wěk; Oswjcenj, Auklärung, Aufgeklärtheit; Oswjcenj rozumu, illuminatio mentis; Oswjcenj myslí, wtipu a rady.*“⁴⁵³

Osvícenství přišlo v určitém úseku dějin. Hanzal dodává: „*Není zajisté také nahodilé, že právě v této epoše došlo k obrovskému přerodu ve vývoji vědy a lidského myšlení vůbec; dá se říci, že teprve nyní člověk začal soustavně vědecky zkoumat, co dává lidské existenci smysl. Tehdy byla proklamována potřeba poznat a využívat přírodu, nově organizovat lidskou společnost tak, aby se v ní mohly uplatnit racionální vztahy i vnitřní svobodu individua.*“⁴⁵⁴ Doba osvícenství se musela, podle slov Im Hofa, stejně jako každý myšlenkový proud, vyrovnat s realitou dané historické epochy, která obvykle působí proti nově

⁴⁵² Tamtéž, s. 176 - 177

⁴⁵³ Petr, J. (ed.): Josef Jungmann – Slovník česko-německý, díl II. K – O, Praha 1990, s. 1002 - 1003

⁴⁵⁴ Hanzal, J.: c. d., s. 64

nastupujícímu hnutí. U humanismu to bylo všudypřítomná církev a její náboženské představy, liberalismus se musel vypořádat s mohutným nástupem militaristických a nacionalistických sil, samotné osvícenství pak se zakořeněnými tradicemi světské i duchovní vlády. Nové myšlení prostupuje celé století jako nějaká nálada. Píše a mluví se jinak než dříve a ještě nějakou dobu se tak bude mluvit a psát. I nejdespotičtější vládce se snaží, aby vypadal osvíceně, raději vystupuje jako „pedant“ než jako „tyran“.⁴⁵⁵

Osvícenství realizovalo přechod od teorie k praxi, od kritiky k nápravě a reformním činům. Im Hof konstatuje, že zasáhlo výchovu i domácnost, společenskou konverzaci stejně jako vysokou politiku. Z absolutismu vytvořilo osvícenský absolutismus a zrodilo dvě velké republiky, v Severní Americe a ve Francii.⁴⁵⁶

Nový směr byl reakcí na baroko, ortodoxii a protireformaci. Na povrch znovu vystoupily latentně přežívající humanistické proudy erasmovského ražení, zdůrazňování svobodného projevu v mluvené i psané podobě a kritika opírající se o antické vzory. Tak, jak to vyjádřil Albrecht von Haller: „Kdo smí myslet svobodně, ten také myslí.“⁴⁵⁷

Osvícenství vneslo novou dynamiku do tradičních strnulých forem. Pohledy se nyní upínaly dopředu, nikoliv zpátky, a když už nazpět, potom napříkladnou dobu renesančního kvasu, nově objeňovaného antického Řecka nebo dokonce na šťastnou idylu dobrých divochů.⁴⁵⁸

Lidé však také hledali novou stabilitu po krizích 17. století, po posledních morových ranách a hromadném vyhánění jinověrců. Začíná „hledání nové stability – na základě rozumného uspořádání společenského a politického života od individuální morálky až po vzájemné vztahy mezi státy. Doporučené, plánované a uskutečněné kroky nejsou vždy součástí explicitního osvícenského programu, ale často vycházejí z pouhého úsilí o lepší poznání a z kritiky tradic. Teprve mnohost takových kroků, provedených z různých motivů, jejich spolupůsobení při současném vzájemném pnutí a z toho plynoucí výsledná dynamika tvoří proces osvícenství.“⁴⁵⁹

Myšlenky a postoje osvícenského věku nacházely svůj výraz samozřejmě nejen v písemné podobě, v ideologických a literárních dílech, jak Im Hof uvádí, ale bylo možné je vidět a slyšet i v jiných žánrech oné doby. Dosud je živá tehdejší hudba se skladbami autorů, jako byli Corelli, Vivaldi, Albinoni, Händel, Bach či nakonec Hayden a Mozart. Malířství pak můžeme považovat za předeheru impresionismu, ať již před sebou máme Chardinova zátiší, portréty od Lawrence či Gainsborougha, krajiny s jejich hravou detailností nebo veselé výjevy Watteaua a Fragonarda. Svět zobrazený na jejich plátnech již nebyl

---

⁴⁵⁵ Im Hof, U.: c. d., s. 12

⁴⁵⁶ Tamtéž, s. 12

⁴⁵⁷ Tamtéž, s. 12

⁴⁵⁸ Tamtéž, s. 12 - 13

⁴⁵⁹ Tamtéž, s. 13

tmavý a tajuplný ani mohutný a předimenzovaný jako v době barokní malby. Nastupující rokoko proměnilo i architekturu, setrvávající jen zdánlivě u barokních forem. V základní dispozici se jednalo o stále stejné církevní prostory, měly však vypadat mnohem lehčí a byly provedeny ve světlých barvách, připomínajících věčně prosluněnou večerní oblohu bez hrozivých černých mraků. Malí putti se zřejmou snadností a lehkomyšlností vyzývavě skotačili kolem pozlacených kudrlinek a rozmarně si přitom pohrávali s knihou, trubkou či harfou nebo dokonce s odznaky panovnické moci, korunou a žezlem.⁴⁶⁰

Nyní se vraťme k otázce, zda český sedlák František Jan Vavák vnímá druhou polovinu 18. století jako dobu osvícenskou. Na základě podrobné analýzy Pamětí z let sedmdesátých můžeme konstatovat, že milčický písmák nikde ve svých zápisech neprokazuje znalost slova „osvícenství“ či jeho německé podoby „Aufklärung“, ani slova od něho odvozená. Na základě rozboru pramene však Vavák reflektuje veškeré reformy, obecně prezentované jako osvícenské, jako součást tehdejší politiky s hlubokým zájmem.

Nicméně Ladislav Prokeš podává důkazy o tom, že Vavák byl znalý pojmu osvícenství. K problematice, která se věnuje vztahu Vaváka k době osvícenské, Prokeš poznamenává, že Vavák osvícenců nenáviděl snad ještě více než nevěrců. Prokeš cituje některé pasáže z Vavákových pamětních listů. Podle jejich rozumu všecko prý „od počátku bylo sprosté a hloupé, všecko prý jinak může býti než až posavad jest. Všecka starodávni práva, ustanovení, řízení, vláda a panování, bojův a válek vedení, smlouvy pokoje, staré instituty, založení, obyčeje a co více: všecka náboženství, jak římské katolické, tak jiné, bud' ono jaké bud', celá nejvěrnější církev boží, všecko Písmo svaté, všecky jeho jakýchkoliv nábožníků výklady a vyučování, všeliká dobrá a pobožná uvedení, na Boha pamatování, k němu volání, v něho věření a doufání, pro jeho lásku něčeho učinění, k šťastné smrti se hotovení, z dobré odplaty nebe se těšiti, ji očekávati, ze zlé odplaty pekla se rmoutiti, od ní utíkati, na věčnost mysliti a jí se strachovati atd., to všecko jest prý bláznovství, strach prey se s tím jen nahání a jest samý pouhý blud a vymyšlení lidské.“⁴⁶¹ „Co časové přinášejí a co potřebují a rozum pochopiti, vyhledati a uskutčiti může“, to prý je nejspravedlivější.⁴⁶² Osvícenci zavrhnou prý staré vazby, ustanovení, zákony a výklady.⁴⁶³ „Osvícený člověka rozum nemá prý se tak šáliti, neboť svoboda mysle lidské daleko jinam patří, než aby tu na světě takovými vazbami, přístrachy a pohrůžkami, vírou vázáním, nebem těšením, peklem hrozením trápena a mučena byla; to prý všechno dávno vymysleli lidé a kněží na užitek svůj.“⁴⁶⁴ Prokeš dodává, že si Vavák bedlivě

---

⁴⁶⁰ Tamtéž, s. 13 - 14

⁴⁶¹ Prokeš, L.: c. d., s. 142

⁴⁶² Tamtéž, s. 142

⁴⁶³ Tamtéž, s. 142

⁴⁶⁴ Tamtéž, s. 142

všímá působení osvícenců a všelike jejich snahy hledí zesměšnit a snížit. „Jak patrně, nechápal Vavák myšlenek osvícenských“, dodává Prokeš.⁴⁶⁵ Tedy je zřejmé, že skutečně Vavák znal pojem osvícenství a slova od něho odvozená, avšak zároveň musíme podotknout, že Prokeš se v tomto ohledu opírá o Paměti z pozdějšího období, konkrétně o třetí svazek, jenž pojednává o době po roce 1791, která není předmětem našeho bádání.

Nicméně, na základě Pamětí z let osmdesátých, se objevuje i ta skutečnost, že Vavák dobu 18. století přímo nenazývá dobou osvícenskou, má ale ve své slovní zásobě jiné, pro toto období, specifické přívlastky. Dobu osvícenskou vnímá jako dobu novou, více projevující náklonnost k přirozenosti a náhodnosti, méně pak k Bohu.⁴⁶⁶ Tento Vavákův postoj se však podstatněji objevuje až v letech osmdesátých, kdy reformy josefínské zasáhly život tehdejší společnosti radikálněji než reformy tereziánské.

2. Lid v názorech inteligence a vládnoucí vrstvy v době osvícenské

Nyní hledejme odpověď na otázku na základě rozboru Pamětí Františka Jana Vaváka z let sedmdesátých, zda dobové osvícenské ideje byly v habsburské monarchii skutečně v praxi aplikovány.

Na základě slov Kutnara novodobý pohyb lidových vrstev byl vedle podmínek povahy hospodářských podmínek umožňován a posilován změnou názorů na sociální hodnotu lidu ve státní společnosti. Tím se myšlenkově připravovala strukturální přeměna společnosti, v níž lidová složka nabývala nového postavení, významu a úkolu. Osvícenská státověda a národní hospodářství jsou výrazným dokladem této nastupující myšlenkové změny. Kladné hodnocení lidových složek není ovšem teprve přínosem nové doby. Hlasy, které se ujímají vrstev, odsunutých vyšší privilegovanou společností od účasti na plnějším životě hospodářském, politickém i kulturním, nejsou vzácností ani v dobách starších. Tvoří právě zdůrazněním protivy slabých a mocných, bohatých a chudých sociální dynamiku doby, ale i přesto, že často stimulují vývoj k radikálním výbuchům sociálních bouří, nestávají se trvalou silou sociálně proměněnou a tvůrčí. Nové hodnocení výrobních skupin lidových nebylo přijato řídicími složkami společnosti za podklad přeměny hospodářských a sociálních řádů. V tom smyslu nastává nová situace v období osvícenském, v počínající epoše moderního státu. Jeho budovatelský princip vytvořit z poddaných přímé a rovnoprávné občany vedl k lidu, bez jehož produktivní práce a stoupající účasti na veřejném životě je novodobý stát nemyslitelný, a podobně k němu směřoval i eudaimonicko-utilitaristicky vymezený účel osvícenského státu, který má sloužit

---

⁴⁶⁵ Tamtéž, s. 142, bohužel Prokeš zde neuvádí přesnou dataci Vavákových postojů k osvícenství. Otázkou tedy zůstává, zda Vavák tak nejednal pod vlivem radikálních josefínských reforem či Velké francouzské revoluce.

⁴⁶⁶ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha druhá, část I. 1784 – 1786, Praha 1910, s. 14, zde se nachází tento příměr.

dobru a blahu co největšího počtu svých členů.⁴⁶⁷ Nicméně zde lze konstatovat, že myšlenka výrazně zlepšit situaci poddaných nebylo jen cílem osvícenců, ale již Bohuslav Balbín ve druhé polovině 17. století, tedy v době vrcholu „druhého nevolnictví“ venkovského lidu, tvrdě nevolnictví odsuzuje.⁴⁶⁸

Cestu osvícenské společnosti a státu k lidu ukazovala podle Kutnara přímo imperativně teorie a politika merkantilistického populacionismu. Vídenští merkantilističtí populacionisté Johann Heinrich Gottlob von Justi a Josef Sonnenfels⁴⁶⁹, jejichž žákem byl první profesor politických věd na pražské univerzitě Josef Ignác Buček, pokládali vzrůst obyvatelstva za první a základní předpoklad moci a blaha státu. Populacionisté se sice nevzdávali představy hospodářské soběstačnosti, nutnosti vývozu a aktivní obchodní bilance státu, trvali nezměněně na zásadě, že obchod je duší státu, viděli však jeho bohatství v přebytku vyrobených statků všeho druhů a v práci jeho rostoucího obyvatelstva. Výroba a směna statků byly podle nich předním cílem státního hospodářství. K jejich vzestupu a rozkvětu je však potřeba vždy většího množství pracovních sil, je potřeba růstu populace. Čím větší počet obyvatelstva, tím větší výroba i spotřeba, a tím živější výměna statků. Proto populaci hodnotili jako přední podmínku zdárného vývoje hospodářství. Nešlo jim však jen o pouhé početní rozmnožení populace, nýbrž i o její kvalitu, o fyzickou zdatnost, duševní schopnost a životní spokojenost. A to vše z důvodu státního egoismu, aby hospodářská a politická moc absolutistického státu byla pevně a neotřesitelně založena. Předmětem populační politiky nebyl přirozeně osamocený jedinec, nýbrž populační jednotka, rodina, která nachází ve státě možnost dobré obživy, je pracovně zdatná, hospodářsky zajištěná a je tak schopna dávat státu vždy nové a zdravé potomky. Stoupající důležitost výroby nutila osvícenské merkantilisty všimnout si v ní lidské činitele. Tak se přesunul zájem populacionistů od výroby k člověku, k výrobním třídám, které výrobu a populaci zajišťují. Osvícenská státověda se zajímala o prostého člověka i z důvodů fiskálních, vojenských a politických. Viděla v něm a chtěla si v něm zajistit schopného poplatníka, oddaného vojáka a v neposlední řadě politickou oporu ve svém boji s feudálními činiteli o moc ve státě.⁴⁷⁰

Nicméně v souvislosti s tehdejší politikou, která mimo jiné se snažila vychovat či zajistit způsobilého vojáka, Vavák ve svých Pamětech často poukazuje na mnohá nařízení, jejichž cílem bylo nejen zjistit prostřednictvím sčítání celkový počet obyvatel v zemi, ale taktéž jejich zdravotní stav, zvláště u mužů, vhodných pro odvod. Vavák roku 1770 poznamenává, že v říjnu a listopadu se začaly číslovat domy, současně úředníci s matrikami zapisovali

---

⁴⁶⁷ Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost obrozeneckého lidu, Praha 1948, s. 21

⁴⁶⁸ Válka, J.: Balbínova „Politica“, in: Bohuslav Balbín a kultura jeho doby v Čechách. Sborník z konference Památníku národního písemnictví, Praha 1992, s. 34

⁴⁶⁹ Winter, E.: Josefinismus a jeho dějiny. Příspěvky k duchovním dějinám Čech a Moravy 1740 – 1780, Praha 1945, s. 145 – 146, zde Winter vidí Sonnenfelse pro svůj židovský původ jako příklad zrovnoprávnění Židů ve veřejném životě.

⁴⁷⁰ Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost., s. 22 - 23

všechny žijící ve stavení. Lidé obojího pohlaví byli děleni podle věku do určitých kategorií, dále „šetřilo se zdraví u mužů a neduhy a přiložilo se to k jménu.“⁴⁷¹ Dále roku 1771 zaznamenává: „Těž okolo toho času přišla na zdejší panství poděbradské jedna král. vojenská komise, která záležela v jednom panu hraběti de Elvisi, hejtmanu jedné kompanie od Ahrenberského pluku, s nímž byl jeden kaprál a ze zámku našeho jeden písař, zvaný Švarc. Hejtman přijel do každé vsi na rychtu, z každého čísla či stavení všechny muže prohlédl a změřil a viděl k jakému řádu vojenskému onen mohl jít...“⁴⁷² Nakonec Vavák roku 1777 uvádí, že dne 17. prosince písař Antonín Peche opět sepisoval lidi ve vsi Milčice. Sepisovalo se i ženské pohlaví včetně dětí. Poté hned následovala do vsi vojenská komise, která kontrolovala muže.⁴⁷³

Kutnar poznamenává, že při rostoucím počtu obyvatelstva se musela přihlásit otázka jeho výživy a tím se v novém pojetí objevil úkol a význam zemědělství, které pro merkantilistické populacionisty vedle funkce výživy mělo současně základní význam jako zdroj surovin, jako domácí surovinná základna pro vývozně zaměřený manufakturní průmysl. Zemědělství se stává v pojetí populacionistů existenční podmínkou průmyslové výroby a obchodu, a to zvláště také proto, že k němu přičítali i nerostné bohatství země. Zdůraznění zemědělství a jeho dominantní postavení v hospodářství a v souboru státní politiky je přirozeným důsledkem merkantilistické a populační teorie a způsobuje, že populacionisté hlavně v pozdějším období jsou lehce přístupni fyziokratickým představám o základním významu zemědělství a že názory obou směrů v jedincích často splývají. Tím motiv lidu v osvícenské státovědě a národohospodářství jen zesílil a soustředil se skoro výlučně na sedláka jako podle tehdejšího sociálního zvrstvení na nejvýznamnější složku obecného lidu. Péči o populaci vedla nutně k sociální politice osvícenského státu, k aktivnímu zájmu a podpoře výrobních tříd. Je sice motivována utilitaristicky zájmem všemocného státu, má především zvyšovat jeho moc hospodářskou a politickou, pomáhat k jeho samostatnosti, soběstačnosti a má umožnit jeho vítězství nad feudální mocí stavovskou, ale tyto motivy a cíle byly pro vlastní pohyb lidu vedlejší. Pro něho byla rozhodující nová konkrétní situace, která tím vznikala jak v hodnocení lidových vrstev, tak v jejich měnících se hospodářských a sociálních poměrech. Osvícenský stát svou teorií a praxí, původně z egoistických zájmů výrobních, fiskálních a mocenských, upozornil na význam lidových složek obyvatelstva pro stát a společnost, pomáhal přetvářet vžitou představu o neměnné hierarchii hodnot společenských skupin a přiváděl k sociální aktivitě živel, který stál dosud opodál veřejného dění.⁴⁷⁴

⁴⁷¹ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 8

⁴⁷² Tamtéž, s. 24

⁴⁷³ Tamtéž, s. 91 – 92, zde v poznámkách Skopec uvádí, že se tak stalo podle všeobecného patentu ze dne 18. září 1777.

⁴⁷⁴ Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost., s. 22 - 23

Podle slov Kutnara nejplněji vyjádřila osvícenská státověda svůj poměr k lidu v názorech na politiku zemědělskou a populační. Justi tu vychází ze základního požadavku, aby stát byl co nejvíce hospodářsky na jiných státech nezávislý. Není to požadavek absolutní hospodářské soběstačnosti a izolace, nýbrž takového stupně vnitřní výrobnosti, který zajišťuje dostatečné množství zemědělských a průmyslových výrobků k vlastní potřebě nebo k výměně za ony statky, kterých země nemá. Poněvadž pak podle Justiho půda, kterou národ vlastní a obývá, je nutným základem bytí každého státu, je první povinností vzdělávat a zlepšovat půdu, přemáhat její přirozené nedostatky a nepřízně podnebí. K této práci je však třeba co nejvíce pracujících rukou a tak se státovědci Justimu zjevuje vzájemná závislost mezi hodnotou zemědělství a počtem obyvatelstva. Jako dobré vzdělání půdy podporuje vzrůst obyvatelstva, tak četné obyvatelstvo způsobuje lepší vzdělání půdy. Ze vzrůstu zemědělského obyvatelstva vycházejí však populacionistům další důsledky. Pro rostoucí zemědělské obyvatelstvo a jeho výrobu je totiž třeba zajistit dobrý trh zemědělských plodin a výrobků. Tím jsou města, a proto populacionisté požadují, aby stát podporoval i jejich hospodářský a populační růst, aby podporoval řemesla, manufaktury a obchod, pro něž zase naopak se stane rostoucí zemědělská populace výhodným odbytištěm. Justi i Sonnenfels zdůrazňují tuto cirkulaci vyrobených statků a peněz mezi společenskými vrstvami, chápou oboustrannou závislost zemědělství a průmyslu, vesnice a města. Přesto však daleko více je zajímavá člověk venkovský, zemědělský než městský, a to především proto, že podle stupně tehdejší výrobní techniky a podle skutečného složení obyvatelstva viděli v zemědělském stavu výrobně nejdůležitější a nejpočetnější složku státního lidu. Byl zde ovšem ještě jeden moment, sociálně politický, sociálně hospodářský a mravní současně, který sváděl pozornost osvícenských populacionistů k poddanému venkovskému lidu. Byli totiž přesvědčeni, že jen svobodný vlastník půdy je zdatným a výkonným pracovníkem, a proto chtěli uskutečnit v selských poměrech princip svobodného vlastnictví jako nutný předpoklad rostoucí výroby zemědělské.⁴⁷⁵

V oboru zemědělské politiky, kterou Justi a Sonnenfels kladli do popředí svých úvah, nebylo pro budoucí utváření novodobé společnosti a pro vzrůstající funkci lidového fenoménu v ní důležité, že se široce a důkladně, hlavně u Justiho, navrhovaly agrárně technické operace jako meliorace půdy, odvodňování, zalesňování či kultivace půdy dosud neplodné, nýbrž rozhodujícího významu tu nabývalo zdůraznění vztahu státní politiky k zemědělsky pracujícím člověku, a to tak silně a příkazně, že to tvoří vývoji státní agrární politiky vskutku dobový předěl.⁴⁷⁶

Justi a s ním ostatní populacionisté vycházeli ze zásady, že pro stát je prospěšné, aby na půdě bydlel a výživu v ní nacházel co největší počet rodin. Požadavek co největší hustoty zemědělského osídlení vede nutně k otázce, jaká

---

⁴⁷⁵ Tamtéž, s. 24

⁴⁷⁶ Tamtéž, s. 24 - 25

forma vlastnictví a obhospodařování optimálně splňuje a zaručuje tuto státní potřebu. Osvícenští teoretici hleděli především zaručit státu právo dohledu na to, s jakým prospěchem se hospodaří na soukromých statcích, neboť zájem celku, populace a její výživy žádal, aby každá půda byla plně využita a obdělána. Stát proto nemůže připustit, aby půda na soukromých statcích byla špatně obhospodařována a nedokonale využitkována, a to i při všem právu, které občan ve státě má, aby nakládal se svým majetkem svobodně. V zájmu státu a obecného prospěchu připouští Justi a Sonnenfels omezení soukromého vlastnictví, ovšem jen velkého soukromého vlastnictví pozemkového, které konec konců bylo základem politické moci feudálních stavů, nepřátel to osvícenského absolutismu. Argumentace hospodářská se tu stýkala a byla podporována argumentací a mocenským zájmem politickým. Populační zřetel a nadřazenost veřejného zájmu nad zájmem částečným a individuálním vede i k požadavku podobného zásahu do kolektivního vlastnictví obcí. Poněvadž obecní statky a hlavně pastviny jsou špatně obdělávány a nedostatečně využívány, navrhuje se jejich rozdělení nebo alespoň zmenšení.⁴⁷⁷ Ostatně milčický sedlák František Jan Vavák ve svých Pamětech roku 1770 zaznamenává patent o zrušení pastvišť, ke kterému se staví velmi negativně. Touto problematikou se však budeme více zabývat v páté kapitole.

Již bylo výše zmíněno, že osvícenští teoretici zdůrazňovali, aby každá půda (například již výše zmíněná pastviště) byla plně využita a obdělána s co největším výnosem. Během svého spisu Vavák několikrát zmiňuje měření polí, kterého se sám účastnil, dále jejich „klasování“ a nahlášení úrody. Roku 1779 však zaznamenává s negativním příděchem, že dne 6. června přijeli do Milčic páni komisaři „klasovat“ pole. Mezi komisaři byli urozený pán polesný, poděbradský konšel čili radní pán a rychtáři ze Sokolče a Choutouně. *„Nejprve začali u silnice a právě na silnici blíž křížové cesty pan konšel dlouhou řeč podle vídeňských instrukcí k nám učinil. Pan polesný byl, od strany vrchnosti, dva rychtářové od strany sedláků, pan konšel pak k srovnání sporů obojí strany. Největší zřetel měli, aby hodně mnoho prvních a druhých klasů nadělali, a poněvadž na mokřinách v toto sucho jakž tak obilíčko bylo, protož podle toho některé močály více než slušelo zvýšili, nic říci sobě nedavše, neb na to nejvíc šli, aby ne snížit, nýbrž zvýšit mohli.“*⁴⁷⁸, takto Vavák komentuje počínání komisařů, kteří se snažili půdu výše ocenit za každou cenu navzdory skutečnosti a zkušenosti sedláků.

Daleko sociálně a hospodářsky radikálněji postulát vyplýval v otázce spravedlivého rozdělení půdy ve státě mezi jednotlivce, v otázce poměru velikostních skupin zemědělských podniků a v otázce selského vlastnictví půdy.⁴⁷⁹ Stanovisko, které v tom směru Justi a Sonnenfels zaujímají, není určováno jen zájmem o rozmnožení populace a státních důchodů, nýbrž, jak

⁴⁷⁷ Tamtéž, s. 25

⁴⁷⁸ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 127

⁴⁷⁹ Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost., s. 25

Kutnar poznamenává, i tehdejší ekonomickým názorem o větší výrobní schopnosti malého statku a v neposlední řadě čistě racionální úvahou, že vlastníky zemědělských statků mají být ti, kdo jsou schopni nejvíce učinit zadost jejich účelu, a to jsou ti, kdo na nich bydlí a sami na nich hospodaří a pracují. Tento revoluční požadavek po rozdělení velkých statků a po soukromém vlastnictví malého selského hospodářství, který by při plném provedení vedl ve svých důsledcích k základní přeměně vlastnických práv a především k nové organizační a společenské struktuře zemědělství, opíral se vedle racionálně funkčního odůvodnění ještě o poznatky zkušenostně založené na znalosti zemědělské práce samé. Justi takřka sociologicky analyzuje povahu zemědělské práce a ukazuje, jak se skládá z množství malých, drobných úkonů, z nichž žádný nesmí být zanedbáván, má-li zemědělská práce dojít svého cíle a být užitečnou. Všechny tyto jednotlivé úkony dílčí a jejich vzájemná spojitost vyžadují přítomnosti a dohledu vlastníka. A spojíme-li s tím přesvědčení osvícenského národohospodáře, že nikdo nevynaloží tolik píle a práce na zlepšení svých polí jako vlastník, a přičteme-li k tomu i jeho poznatek o slabé výkonnosti a špatné kvalitě nesvobodné práce robotní, jelikož nikdo nepracuje rád na cizím a k užitku druhého, přiznáme, že závěr úvah o spravedlivém rozdělení půdy a jejím vlastnictví mohl být jen jediný: „Sedláci musí být vlastníky statků.“⁴⁸⁰ Ostatně Justi v díle „Die Grundfeste zu der Macht und Glückseligkeit der Staaten“ konstatuje: „*Pokud sedláci nemají plné vlastnictví statků, které obývají, nedostává se jim nejvýznamnějšího podnětu a nejpůsobivější hnací síly, aby obdělávali své polnosti co nejlépe, poněvadž se stále musí obávat, že oni nebo jejich děti mohou být sehnáni z držení statků ... Tyto zvyklosti a práva a obzvláště pak nevolnictví jsou samy o sobě tak nespravedlivé a tak proti přírodě a bytí státu zřejmě protivné, že je s největším podivem, jak mohou ještě existovat v tak rozumných a osvěcených dobách, jako je naše. Přece svoboda občana a všech členů státu je první základní vlastností všech občanských zřízení, a státy, v nichž jeden stav nebo třída lidu je druhé podrobena poddanstvím nebo nevolnictvím, mají tak obludné zřízení, které mohlo vzniknout jen v těch nejbarbarštějších dobách, v nichž však mravné a rozumné doby nemohou bez hanby pokračovat...*“⁴⁸¹ Tato zásada, která de facto vyjadřovala nutnost spojit práci a kapitál v jedné ruce, vedla k požadavku odstranit robotu převedením na peněžní dávky a k požadavku rozdělit velkostatky na samostatné selské usedlosti. Poddanský pracovní systém a s ním celý sociální řád feudálně stavovský byl napaden ve jménu státního prospěchu a hospodářského blahobytu všeho obyvatelstva. Zde se už státovědecká osvícenská teorie dotýkala životních zájmů lidových vrstev, podávala jim

---

⁴⁸⁰ Tamtéž, s. 25 - 26

⁴⁸¹ Kutnar, F.: Poddanství a roboty v názorech české osvícenské společnosti, in: Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica, 3/1962, s. 10

pomocnou ruku jejich hospodářskému a sociálnímu vzestupu a posilovala jejich sebevědomí.⁴⁸²

Roboty jsou podle Kutnara pro Justiho především hospodářským zatížením a špatným využitím pracovních sil. Hospodářská bída a sociální útisk se mu jeví i při všem filantropickém soucitu jako překážky zemědělského pokroku; selské vlastnictví znamená pro něho především rozmnožení výroby, spotřeby, vnitřního oběhu statků a možnost většího berního úspěchu. Menší statky pokládá za hospodářsky výnosnější, neboť čím mají drobní lidé méně půdy, tím ji lépe obdělávají a využívají a jsou také populačně zdatnější.⁴⁸³

V poměru osvícenských populacionistů k lidu rozhodovala hlediska státně populační, hospodářská, fiskální a rozumová, ale ozvaly se tu i důvody přirozenoprávní a mravní, třebaže jako momenty průvodní, dodává Kutnar. Justi odsuzuje nevolnictví a robotu jako zřízení, která jsou nespravedlivá, a která odporují přírodě a podstatě státní společnosti. Sonnenfels vykládá zoufalství sedláka jako důsledek jeho hospodářské a sociální nejistoty, poněvadž při špatném vlastnictví statku se mu zdá, že je připravován o ovoce své práce. Podobně vyvrací nesprávný názor, jako by jen bída donucovala sedláka k práci. Sonnenfels chce onu hospodářskou bídu selského stavu odstranit a lepšími cenami zemědělských plodin a výrobků zvýšit jeho kupní sílu. Hlavní důvod Sonnenfelsova úsilí byl v tom, aby zemědělské prostředí se stalo dobrým trhem průmyslových výrobků, ale lepší hospodářská situace sedláků, způsobená příznivou cenovou politikou, dával trvalejší základy i jejich sociálnímu vzestupu. Ostatně jak Sonnenfels, tak Justi nebyli pro jednostrannou tvorbu cen ve prospěch té nebo oné výrobní vrstvy, nýbrž doporučovali pohyblivé, sociálně spravedlivé střední ceny, které by vyrovnávaly mezi zájmem městského spotřebitele a zemědělského výrobce. Jako si Sonnenfels nepřál, aby zemědělský stav byl vyvýšen nad ostatní, tak se stejně ujímal, aby nebyl šlapán od druhých. Tento smysl pro hospodářské a sociální vyrovnání vedl Sonnenfelsa z obavy před koncentrací neproduktivního obyvatelstva do velkých měst k požadavku určité rustikalizace společnosti. Šlo mu o zdravou sociální rovnováhu stavů a přiměřené rozvrstvení obyvatelstva do vesnic a měst. Přesunutí těžiska do velkoměst pokládal záznamku degenerace státu. Nadměrný příliv obyvatelstva do velkoměst vyvolával podle něho nezdravé rozbuzení neproduktivních povolání, poruchy v oběhu peněz a drahotu. Navrhoval, aby se tomuto úpadkovému jevu mezi jiným čelilo zvýšením kompetence provinciálních úřadů a přeložením univerzit do menších měst, tedy správní decentralizací a vytvářením kulturních regionálních středisek, ale především podporou zemědělství, aby se stalo přitažlivým ohniskem většího počtu lidí.⁴⁸⁴

Jako v zemědělství byl i ve výrobě manufakturní, řemeslné a v obchodu zájem o základní hospodářskou prosperitu a jen nepřímo vedl k péči o člověku.

---

⁴⁸² Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost., s. 26

⁴⁸³ Tamtéž, s. 27

⁴⁸⁴ Tamtéž, s. 27 - 28

Lepší úpravou mezd a spravedlivou vnitřní cechovní politikou měl být podněcován k větší pracovitosti a lákán do jednotlivých odvětví průmyslu, řemesel a obchodu.⁴⁸⁵ Otázkou, jak Vavák reflektuje četné robotní úpravy z let 1774 – 1775 a proces raabizace, který byl uplatněn na poděbradském panství o dva roky později, se budeme zabývat v páté kapitole.

Nicméně Kutnar připomíná, že liberálnější náboženská politika a aktivnější kulturní a školská politika byla v pohledu populacionistů rovněž založena na hospodářském a politickém prospěchu státu. Vzdělanostní a mravní stav společnosti je podle osvícenských národohospodářů určitým činitelem hospodářské váhy, který přispívá k obecnému pozemskému blahobytu a ovlivňuje úspěch národního hospodářství. V oblasti náboženského myšlení a cítění má být odstraněn veškerý nátlak. Víra není věcí rozkazu, nýbrž přesvědčení a svobodné náboženské vyznání umožňuje státu, a by podporoval rozkvět hospodářství, hlavně průmyslu, povoláním zdatných pracovníků, podnikatelů a mistrů i jiných vyznání, a aby účinně zabraňoval populačně škodlivému odchodu nekatolíků ze země. Tolerance měla být nástrojem hospodářské a populační politiky, i když se obecná její hodnota a mravní význam nijak nepopíraly. Vědě a školskému vzdělání přisuzovala populacionistika především funkci praktickou. Mají dávat a rozvíjet znalosti, schopnosti a zručnosti, kterých příští občan jako účastníka přímo složka výroby bude potřebovat. Mají odstraňovat nevědomost a předsudky náboženské, sociální a hospodářské, které jsou brzdou hospodářského rozvoje, a mají vytvářet lepší životní podmínky výrobních vrstev všeobecným i odborným vzděláním. Teprve vzděláním se stávají podle osvícenských etatistů poddaní užitečnými členy státu.⁴⁸⁶ Člověk se tak stává přímým objektem politického zájmu a populační otázka středem osvícenského národního hospodářství, státovědy a společenského myšlení.⁴⁸⁷

Půda a obyvatelstvo, dva základní znaky státu, je možné podle osvícenců rozmnožovat a zlepšovat. Osvícenská státní teorie nemá zájem na pouhém počtu obyvatelstva, nýbrž chce mít členy státního celku zdravé tělesně a duševně, chce dosáhnout určité fyzické a psychické kvality státního lidu. Populační metody se proto mění. Ke starým mechanickým prostředkům, jako bylo povolávání cizinců do země nebo zákaz vystěhovalectví, jimž šlo jen o pouhý kvantitativní růst obyvatelstva, přistupují účinnější cesty organické podpory populace, a to snahou o vyšší životní úroveň a hospodářskou stabilitu rodiny, péčí o zdravotní stav obyvatelstva a usnadňováním vstupu do manželství. Významnou složkou a cílem populační osvícenské politiky se stává hodnota lidského přírůstku. Proto má stát dbát různými ustanoveními o to, aby jedinec, přicházející na svět, byl tělesně a duševně zdatný. Proto jsou osvícenští státovědci připraveni zabraňovat lidem dědičně chorým a zatíženým vstupu do manželství, proto nechtějí

---

⁴⁸⁵ Tamtéž, s. 28

⁴⁸⁶ Tamtéž, s. 28 - 29

⁴⁸⁷ Tamtéž, s. 29

překážet při rozluce rozvrácených, nevydařených manželství, proto důrazně připomínají státu povinnost preventivní péče o budoucí dorost zakládáním porodnic, nalezinců a sirotčinců, výchovou lékařů a porodních babiček. Lepší bydlení, čistota, hodnota potravin a léků, výstavba nemocnic představují konkrétní úkoly populační politiky. V pojetí takto rozsáhlé zdravotnické státní péče, přestává být člověk chápán jako mechanická a bezvýznamná jednotka, nýbrž se stává vždy významnější hodnotou. Lidový jedinec i touto cestou nabývá na ceně, přestává být pouhým materiálem. I když se v něm ještě utilitaristicky vidí vhodný prostředek, aby se dosáhlo státního účelu, přece jen musí být tento prostředek hodnotný tělesně i duševně.⁴⁸⁸ Takto zaměřená populační politika se mění v osvícenskou formu politiku sociální, když se především obrací k chudým, k rodinám s velikým počtem dětí a bídě živořícím, když se žádá intervenci ve prospěch nemocných a slabých a chce jedinci a rodině zaručit právo na existenční minimum.⁴⁸⁹

Ostatně historik Bělina dodává, že doba osvícenská je vyznačována zvýšeným zájmem o mravní stav lidu, jakožto tvůrce materiálního bohatství společnosti a zdroje branných sil. Proto bylo věnováno tolik pozornosti vzdělání a osvětě. Vzdělání se mělo stát jedním z faktorů integrace společnosti, který však byl považován za druhořadý ve srovnání se zařazováním do pracovního procesu, za určitých okolností i nuceným. Benevolence osvícenského absolutismu totiž nedosahovala ani zdaleka k představě přespříliš vzdělaného rolníka, tím méně nádeníka. Na druhé straně josefínská politika zamýšlela poskytovat alespoň existenční minimum i nejobožejším ze svých občanů.⁴⁹⁰

Historik Hanzal shrnuje základní principy obsažené v dílech zakladatelů rakouské populacionistické politiky v těchto bodech: rozhodující podíl půdy na tvorbě národního důchodu, potřeba jejího lepšího obdělávání, nutnost většího počtu pracujících, jejich vyšší úroveň a zájem o práci, omezení velkého soukromého vlastnictví a vytvoření širší základny středních rolníků, omezení poddanské závislosti. Všechny uvedené zásady sledovaly jeden cíl: zvýšení ekonomické a mocenské síly státu a zlepšení úrovně a blahobytu venkovského lidu.⁴⁹¹ Nakonec však Bělina stručně poznamenává: „*Účelem všelijakých kamerálních, policejních a jiných „věd“, ať už jejich autory byli H. G. Justi, J. Sonnenfels, J. A. Mayer či jiní, bylo dosáhnout zvýšení počtu obyvatelstva, tj. zvýšené nabídky pracovních sil a zvýšeného konzumu výrobků.*“⁴⁹²

Optimismus populacionistů nebyl ovšem obecný, dodává Kutnar. Již v padesátých letech se objevil v našich zemích populacionistický pesimismus.

---

⁴⁸⁸ Tamtéž, s. 29 - 30

⁴⁸⁹ Tamtéž, s. 30

⁴⁹⁰ Bělina, P.: Česká města v 18. století a osvícenské reformy, Praha 1985, s. 46

⁴⁹¹ Hanzal, J.: c. d., s. 173

⁴⁹² Bělina, P.: Reformy osvícenského absolutismu. Teorie a praxe, in: Petrání, J. a kol.: Počátky českého národního obrození. Společnost a kultura v 70. až 90. letech 18. století, Praha 1990, s. 93

Byl více lidového původu. Populace tu není štěstím, nýbrž kletbou, v nedostatku zaměstnání vede k žebrotě a zlodějství.⁴⁹³

Na základě slov Kutnara myšlenková stanoviska, příznivá lidu, byla přejímána praktickými politiky, výkonnou byrokracií a panovníkem a stala se teoretickým podkladem hospodářských, sociálních a náboženských reforem v závěru období tereziánského a především éry josefínského. Nebyla to ovšem jen teoretická populacionistická úvaha, která přivedla stát a osvíceného panovníka k praktické politice ve prospěch lidu, nýbrž daleko více byl to rozhodující tlak dějinných skutečností, které nutily provést tu větší, tu menší opravy dosavadního stavu. Hospodářská úpadek po sedmileté válce, bída poddaného lidu, vystupňovaná neúrodou na počátku let sedmdesátých v hladomor, trvalý sociální neklid poddaných a krvavé selské bouře, špatný zdravotní stav v lidu samotném – to byly skutečnosti, které nemohl přejít politik, poučený novými zásadami osvícenské státovědy a hospodářství. Jak podstatně tato nová hlediska a poznaná fakta sociálního, hospodářského a duchovního života lidu určovala duchovní a reformní snahy císaře Josefa II., dokazuje jeho deník o inspekční cestě do českých zemích v r. 1771 a obšírné relace s reformními návrhy, podané královské matce následujícího roku. Josef se staví plně na stranu trpících a utlačovaných sedláků a měšťanů proti neschopné státní byrokracii, proti zništěným a bezcenným vrchnostem, proti zesvětšilému, egoistickému a nevzdělanému kněžství. Je to de facto obvinění těchto vedoucích vrstev tehdejší společnosti ze všech úpadkových jevů, které císař zjistil. Odtud roste Josefův sociální reformismus v poddanské otázce, ve zlepšení zdravotní situace lidu, reformismus hospodářský ve snaze po hospodářském rozkvětu měšťanstva i reformismus náboženský ve výchově a sociální aktivaci duchovenstva i v proměně náboženského života všeho obyvatelstva ve smyslu praktického a vnitřního křesťanství. A jako vrcholný cíl už zde načrtává Josef II. sociální sblížení a smíření protiv mezi různými stavy, vnitřní vyrovnání společnosti. Tato tendence po sociální homogenizaci prospívala zřejmě lidu, který je novodobým absolutistickým státem chápán jako jeho přirozený pomocník a spojenec proti feudálním stavům.⁴⁹⁴

Ostatně Bělina konstatuje, že vědomí kritické situace státu, zejména velmi špatného stavu státních financí, výroby a obchodu, se stalo pro císařovnu a její okolí hlavním motivem reformního úsilí. Podle Běliny se reformy uplatňovaly ve třech rovinách – státoprávní, vojenské a ekonomickosociální, která měla nejširší a zároveň nejhlubší dopad v životě společnosti českých zemí 18. století. Navíc Bělina zdůrazňuje, že české země se staly experimentální půdou pro řadu reforem.⁴⁹⁵

---

⁴⁹³ Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost., s. 31

⁴⁹⁴ Tamtéž, s. 32 - 33

⁴⁹⁵ Bělina, P.: Česká města v 18. století., s. 44

To však není jen stanovisko Josefovo, nýbrž i Leopoldovo. Leopold si sice uvědomuje, že obě třídy obyvatelstva, jak sedláci, tak šlechta, mají právo na ochranu a pomoc státu, neboť jsou jeho částmi, ale přece jen hodnotu selského obyvatelstva měří výše. Je nejužitečnější, nejpočetnější a nejnepostradatelnější. K těmto hospodářským motivům státní ochrany sedláků přistupuje ještě motiv sociální. Sedláci jsou třída utlačovaná a opovrhovaná a stát musí tudíž být na straně slabšího, který je státu potřebný a užitečný. Z úst toskánského vládce zní přímo kacířsky a revolučně, když prohlašuje, že mocné a bohaté panstvo není pro stát a občanskou společnost ani užitečné ani nutné.⁴⁹⁶

V českém prostředí nabývalo myšlení osvícenských populacionistů, jak Kutnar uvádí, zvýšeného zemědělského příděchu, neboť se již v šedesátých letech spojovalo se zásadami francouzských fyziokratů.⁴⁹⁷ Populacionismus a fyziokratizmus se prolínaly v díle Ignáce Světeckého z Černčic „*Versuch über die Absichten der Landesregierung bei Leitung der Landwirtschaft*“ (1768). Zde uvádí: „*Úsilí státu při řízení zemědělství musí směřovat k tomu, aby žádný kousek půdy nezůstal neobdělán a nevyužit, aby každé pole přinášelo takové množství produktů a takové výnosy, jak je to nejvíce možné, a aby na venkově žilo tolik lidí, kolik se jich jen může obživit z výnosů půdy... Představa samostatnosti je v každém člověku tak zakořeněná, že každý k ní najde neodolatelnou náklonnost a podle toho se zachová. Takový pořádek, přírodou pevně stanovený, přináší s sebou to, že zaměstnání, zabezpečující člověku nezbytné životní potřeby, bude mu také nejmilejší a nejpříjemnější ... Naděje na velkou, ale přece jen jistější výživu je vzpruhou, jedinou a účinnou vzpruhou, která rolníka nadchne k pracovitosti a učiní jej při tomto těžkém podnikání bystrým a vytrvalým ...*“⁴⁹⁸ Světecký ve svých úvahách přímo fyziokraticky prohlašuje zemědělství za nevyčerpatelný pramen pravého a stálého národního bohatství. Hodnotí zemědělství jako jediné samostatné hospodářské odvětví, které není na žádném jiném zaměstnání závislé, kdežto ostatní zaměstnání nemohou bez něho být. Toto přehodnocení se blíží fyziokratickému pojetí jako jediné výroby statků.⁴⁹⁹ Hodnocení selského lidu u Světeckého je významné. Jeho poměr k němu je vřelejší než u vídeňských populacionistů. Sedlák je mu spoluobčanem, selský lid je sice chudým, ale nejlepším druhem lidí, který si zasluhuje lepšího osudu. Proto se Světecký obrací proti sociálním předsudkům a pohrdání, kterým jsou sedláci stíháni od měšťanů a šlechty, jako by sedlák byl lstivý, zlý a jen buřičský živel. Osвобоzení od veřejné neúcty a podceňování je rovněž složkou selské svobody. Přivede spolu s odstraněním tíživých dávek a vrchnostenského útisku rolnictví k rozkvětu. Světecký přisuzuje státu úkol, aby bránil lidská přirozená práva a zrušil takové svobody, které odporují veřejnému

---

⁴⁹⁶ Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost., s. 33

⁴⁹⁷ Tamtéž, s. 34

⁴⁹⁸ Bělina, P.: České země a habsburský absolutismus., s. 18

⁴⁹⁹ Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost. s. 34

blahu, ať jsou získány z jakéhokoliv titulu. Stát jako vyrovnávající činitel společenské rovnováhy se má postavit na stranu slabých, na stranu lidu.⁵⁰⁰

Právo státu zasahovat do společenské skladby a přispět rozdělením velkostatku k vytvoření široké základny pracujícího lidu rozhodněji zdůraznil spis dvou anonymních autorů českého původu „*Briefwechsel zweener Böhmen über einige die Staatsverfassung ihres Vaterlandes betreffende Gegenstände*“ (1777). Zde cílem sociální regulace, prováděné absolutisticky, by mělo být zmenšení společenských rozdílů jednotlivých stavů, poměrné rozdělení povolání a zaměstnání tak, aby ve státě bylo co nejvíce produktivně pracujícího lidu.⁵⁰¹ Neproduktivnost pracujícího lidu autoři vidí v těžkých poměrech poddaného rolnického obyvatelstva a v průměře velkých statků s robotní prací. „*Učiňme jen sedlákovi jeho poměry snesitelnější a nebude jistě tak lehce opouštět svůj pluh. Práce ho k tomu nejméně nutí, kdyby ho k tomu nevedly pohrdání, tvrdé zacházení a nesnesitelné vydírání*“⁵⁰², dodávají neznámí autoři.

Podle Kutnara čeští osvícenští populacionisté soustřeďují svou pozornost k hospodářskému a sociálnímu vzestupu obou hlavních skupin lidu, zemědělského lidu venkovského a řemeslnického lidu městského. Měli k oběma vrstvám sociálně a názorově velmi blízko. Francouzský historik Tapié k tomuto dodává: „*Zatímco ale vídeňští kameřalisté i sám Sonnenfels chtěli zajistit nejvyšší zisky státu a růst blahobytu celé společnosti rozvojem manufakturní výroby a vytvořením rozsáhlejšího trhu, v Praze již někteří osvícenci obrazně řečeno vyšli za městské hradby a byli vnímaví k rolnické otázce.*“⁵⁰³ Kutnar dále podotýká, že kladný poměr k lidu, právě jako u osvíceného panovníka a nešlechtického národohospodáře, se ozývá i u některých šlechticů, i když většina aristokratické společnosti a vrchnostenské byrokracie viděla v poddaném tvrdohlavého rebela, nenapravitelného lenocha a bytost, která je stvořena k bití a k robotě. Tomuto nečistému stvoření, odsouzenému k trvalé bídě, je třeba se vyhnout a štítit se ho i z důvodů hygienických a estetických. Podobná averse k nejnižšímu lidu byla i mezi vyšší městskou společností. Bylo však několik příslušníků vyšších kruhů, kteří přijali nové osvícenské společenské myšlení plně za své a nerozpakovali se projevit svůj kladný postoj k lidu otevřeně. Mezi ně náležel kníže Karel Egon Fürstenberg, v letech sedmdesátých nejvyšší purkrabí pražský a národohospodářský myslitel.⁵⁰⁴ Historik Winter navíc dodává reprezentant katolického osvícenství tereziánského ražení.⁵⁰⁵

Fürstenberg je praktik, politik, který spojuje merkantilistický populacionismus s fyziokratiismem a s osvícenskou důvěrou v moc výchovy a vzdělání. Ve svém pamětním spisu z roku 1772 poznamenává: „*... žádný národ se nedomohl rozkvětu v polním hospodářství a obchodu, nedosáhne-li*

⁵⁰⁰ Tamtéž, s. 35 - 36

⁵⁰¹ Tamtéž, s. 36

⁵⁰² Kutnar, F.: Poddanství a robota., s. 28

⁵⁰³ Tapié, V. - L.: c. d., s. 314

⁵⁰⁴ Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost. , s. 38 - 39

⁵⁰⁵ Winter, E.: Josefinismus a jeho dějiny., s. 179

*dříve jistého stupně osvícení rozumu, pracovitosti, soběstačnosti a jiných občanských ctností.*⁵⁰⁶ Prostý člověk, sedlák je Fürstenbergovi bližším, je podstatnou součástí státu, neboť vrchnosti netvoří samy království. Stará sobecká vrchnostenská politika mizí a osvícený kníže v úloze selského obhájce nejenom tvrdí, že blaho státu a vrchnosti je podmíněno blahobytem poddaných, nýbrž dokonce uznává, že je třeba omezit robotu k dobru poddaných, i kdyby vrchnost přitom hospodářsky ztrácela a získával jen poddaný. Fürstenberg přesouvá těžiisko nápravy z vnějších legislativních státních zásahů do nitra poddaného. Hlavní podmínkou zduření nápravných akcí ke zlepšení hospodářského stavu je obecné i odborné vzdělání sedláků, je změna jejich tradičního myšlení, tradičních pracovních způsobů a výrobní techniky. Bída hmotná souvisí s bídou duchovní. Osvícená šlechtická generace nemá zájmu na tom, aby udržela poddané na nízké životní úrovni a v nevědomosti, které usnadňují jejich bezpečné ovládnutí a vykořisťování. Osvícená šlechta je si vědoma toho, že kulturní proměna musí být sledována změnou hospodářské selské soustavy a její výrobní techniky a účinnou hmotnou podporou. Osvícení rozumu musí být pevně vybudováno na zlepšených hmotných podmínkách. Hospodářské osvícení nelze ponechat náhodě a jen dobrovolnému a pomalému prolínání nových zkušeností a pokroků do vrstev selského obyvatelstva, nýbrž je třeba provádět je cestou nařizovací, která se osvícencům zdála být účinnější a rychlejší. Lid je při tomto postupu převážně trpným objektem vnějšího působení státu, ale vše se děje k jeho dobru. Fürstenberg přijal a rozvinul plně zásadu osvícenského absolutismu, který chce poddanému i nutit k tomu, aby se stal šťastným. Nepředpokládal velikou účastnou aktivitu lidu. Ta má být teprve nařizovanými reformami vyvolána.⁵⁰⁷ Stát má poskytnout selskému lidu hmotnou podporu jakousi investiční půjčkou, která by selskému hospodářství umožnila investiční vybavení, nutné k novým formám zemědělského podnikání, a která by zbavila selské statky tíživého zadlužení. Fürstenberg chce vydatnou podporou odstraňovat nezaměstnanost a poskytovat tak lidu alespoň nejnútnejší výživu v době nejhorší.⁵⁰⁸ Humanitní rysy sociálně politického vztahu Fürstenbergova k lidu se projevují především k jeho kritice a rozboru poměrů poddanských. Český sedlák se mu jeví jako ubohé stvoření, chudé a zadlužené, špatně hospodařící a hladovějící, tělesně zeslabené, nevzdělané a duševně sklíčené až k zoufalství. Je otrocky bázlivý, nenávidí okovy svého nevolnictví a nepřilnul žádným vztahem ani ke svému statku, zatíženému nesmírnými urbaniálními břemeny. V těchto poměrech se nemůže ani touha po vlastnictví, po lepším hospodaření a životě. Jedině pud sebezáchovy může prolomit toto sociální sevření a bídu v rebeliích. Viníky nenachází Fürstenberg v sedlácích, nýbrž v těch, kteří selský lid ponechali v jeho nesnesitelném stavu a neučinili nic jeho záchraně. Nesmírnou robotou se v sedlákově uráží právo přírody. Podobně

⁵⁰⁶ Bělina, P.: České země a habsburský absolutismus., s. 18 - 19

⁵⁰⁷ Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost., s. 40

⁵⁰⁸ Tamtéž, s. 40

je urážkou přírody, božských i světských zákonů poutat poddaného člověka ke statku a nedovolit mu žít jinde, kde se mu nabízí lepší kus chleba. To všechno jsou pro Fürstenberga jevy, které činí z poddaného otroka, nikoliv sice právně, ale fakticky.⁵⁰⁹ Fürstenberg ve svých spisech uvádí: „*Nesmírné roboty urážejí právo přírody, poněvadž mají za následek zničení nebo alespoň neustálou trýzeň bližního. Zneužití potu ubohého poddaného jest aes alienum, jež musí být z každého dědictví odňato. Omezením nesmírné roboty neděje se vrchnosti žádné bezpráví, i kdyby přitom skutečně ztrácela. Mírným snížením robot získá stát, vrchnost i poddaný, a tím stoupne i cena království. A i kdyby přitom získal jen sedlák, bylo by nesprávné z toho usuzovat, že by země tím nic nezískala, neboť vrchnosti netvoří samy království.*“⁵¹⁰ Cílem Fürstenbergových návrhů, které se musely ve stavovskošlechtické společnosti setkat s odmítnutím nebo nezájmem, bylo vytvořit z poddaného skutečného spoluobčana, rovnocenného a hodného lepšího života a práva. Jeho návrhy předjímají v mnohém tereziánské a josefínské, když doporučí snížení robot, svobodu stěhovací, rozdělení stáních, duchovních i velkých alodiálních statků a lepší vlastnické právo ke statku.⁵¹¹ Ostatně písmák Vavák ve svých Pamětech vzpomíná na událost z doby selských bouří, kdy selští vzbouřenci, doprovázeni vojskem, táhli od Brandýsa ku Praze, kde na ně čekali zástupci královského gubernia. Údajně, podle slov vydavatele Skopce, zde se sedláky vyjednával samotný nejvyšší purkrabí kníže Fürstenberg.⁵¹²

Fürstenbergovo stanovisko k lidu je v tom důležité, že je v něm vyrovnán hospodářský zájem o zemědělskou výrobu, o prosperitu statku s mravním a sociálním zájmem o člověka, o jeho životní úroveň a kulturní náplň. Tím se řadí k projevům Světeckého a ke všemu oněm hlasům české osvícenské společnosti, které se k lidu obracely ne na podkladě teorie státovědné a národohospodářské, nýbrž z přímého, konkrétního poznání sociální skutečnosti lidu.⁵¹³

Zkušenostní prožitek vedl k tomu, že vedle rozumové účelnosti a hmotné prospěšnosti zesílil motiv lidskosti, práva a spravedlnosti. Toto se objevilo například podle Kutnara po selském povstání v Čechách roku 1775 v anonymním pamětním spisu o příčinách pozdvižení. Spisek anonymního autora „*Gedanken eines Landmanns bei einer Reise durch sein Vaterland im Königreich Böhme im Jahre 1775*“ není prací sedláka, za něhož se spisovatel vydává. Spoluúčast a vinu na povstání mají podle vzdělaného a poučeného pisatele, snad člena státní byrokracie, ti, kdo jsou lidu nejbliže a neplní dané povinnosti a přirozené úkoly. Jsou to úředníci státní a vrchnostenští, duchovenstvo, šlechta i učitelstvo. Pisatel předvádí skutečnost těchto jednotlivých stavů, odhaluje, jací jsou, jaké mají vady a rýsuje současně obraz

⁵⁰⁹ Tamtéž, s. 40 - 41

⁵¹⁰ Kutnar, F.: Poddanství a robota., s. 18

⁵¹¹ Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost., s. 40 - 41

⁵¹² Skopce, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 49, zde v poznámkách vydavatele.

⁵¹³ Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost., s. 41

jejich ideální podoby, jací by měli být, aby plnili svou sociální funkci a nepřispívali tak ke vzniku bouří. Rozlišením státního obyvatelstva na skupiny řídicí, spravující a vedoucí po stránce politické i duchovní, a na skupiny poddané a poslušné vymezil neznámý autor přesně sociální oblast lidu jako skupin fyzicky pracujících a nevolných. Oba dva celky jsou postaveny proti sobě pracovně, hospodářsky, mocensko-politicky i myšlenkově, ale nejsou chápány jako nesmiřitelné protivy, nýbrž jako části, jako členové vyššího celku, kteří jsou na sobě existenčně, výrobně a životně závislí. Ona závislost však není pochopena jako vzájemná, obapolná, nýbrž jen jednostranně v tom smyslu, že blahobyt vyšších tříd je závislý na blahobytu sedláků. Tím se selští poddaní stávají přední a nejdůležitější součástí státu. Zdůrazňuje se, že jsou bohatstvím státu a vrchností.⁵¹⁴ Podle anonymního autora má úřednictvo sloužit poddaným a dbát o plnění zákonů, aby nebyl vydán libovůli silnějšího, duchovenstvo a učitelstvo mají vychovávat a vyučovat a šlechta vést lid. Předpokladem úspěšného výkonu těchto úkolů je však důvěra lidu, vzdělání, znalost poměrů, mravů a smýšlení poddaných. Nevědomost se vůbec pokládá vzdělaným anonymem z původ všeho zla a despotismu. I lid, sedlák žije v nevědomosti a v předsudcích. Jeho špatné povahové vlastnosti, jako lenost, nepořádnost a podlost, jsou způsobovány robotou a tvrdým zacházením, pronásledováním. Sedlák se nedovolá spravedlnosti a právě nemožnost dosáhnout jí individuálně nutí sedláky k tomu, aby se hromadně bouřili, a tak si vynucovali své právo. Pozorovatel selských poměrů vykládá tedy vznik selských rebelií jako kolektivní počin sebeobrany, když cesta individuální stížnosti je uzavřena.⁵¹⁵ Pohled na samotného sedláka, na jeho hospodářskou a duchovní bídu, na jeho výrobní poměry i povahové rysy je rozlišen krajově. Tím vzniká složitější obraz struktury selské společnosti, v němž především vyniká v podání autorově protiklad mezi pracovitým, skromným a také z nezemědělských příjmů žijícím sedlákem horáckým a lenivým, jen ze svého gruntu těžícím sedlákem nížinným.⁵¹⁶

S výše uvedenou ideou anonymního autora, podle které má úřednictvo sloužit poddaným a dbát na plnění zákonů, se nyní podívejme, jak Vavák ve svých zápisech reflektuje místní úředníky. Obecně Vavák mnohdy ve spisu zaznamenává návštěvy úředníků do vesnic či měst např. v souvislosti s kontrolou revírů a lesů, měřením půdy, sčítáním lidu, výměnou úředních postů, jmenováním nových úředníků, vyhlášením rozličných nařízení či zkrátka s vyřizováním úřednických problémů. Vavák používá přívlastek „urozený pán“ v závislosti na skutečnosti, zda se jedná o reprezentanty šlechty. Vavák k úředníkům chová takový postoj, jaký odpovídá výsledku z jednání s nimi, ale obecně Vavák o nich píše s úctou. Uvedme však několik různých příkladů z Vavákova života. Vavák roku 1770 zaznamenává úřední návštěvu s cílem

---

⁵¹⁴ Tamtéž, s. 42

⁵¹⁵ Tamtéž, s. 42 - 43

⁵¹⁶ Tamtéž, s. 43

prohlédnout revír a les. Nato pokračuje: „*Někteří z poddaných své rozličné potřeby jim přednášeli, s malým však aneb žádným prospěchem.*“⁵¹⁷ Dále roku 1776 uvádí případ, kdy lidé z poděbradského panství dostali poručení přispívat na spravování cesty z Prahy do Vídně. Vavák uvádí: „*Sousedé se rozčilovali, proto 1. dubna byli jménem celého panství vysláni dva Jan Teslík a František Vavák ke krajskému úřadu do Bydžova, zda by mohli být osvobozeni, ale bez úspěchu.*“⁵¹⁸ K tomuto se v následující poznámce Vavák vrací a stručně dodává: „*Z strany cesty vyřídili co Gec u Jankova.*“⁵¹⁹ Velmi negativně pak Vavák hodnotí bývalého sirotčího Scottiho a jeho písaře Janovského, kteří, podle slov Vaváka, byli iniciátory všech bolestí a těžkostí na zdejším panství. Nakonec oba dva byli potrestáni. Vavák k tomuto výstižně poznamenává: „*Zajisté nešlechtnost a bezbožnost těch dvou lidí, co jsou v ty vojny provozovali, nemůže dostatečně vyslovena a vypsána býti a kdo by jejich partyky a nespravedlnosti vypsati chtěl, velikou by knihu, snad jako „Cosmographia“ učinil. Já jen toliko přidám, že byli horší nežli čas; nebo ačkoliv ten všecko tráví a marí, ale na Poděbradště více lidu, gruntů i hovad stráveno bylo od nich, než od těch dost zlých vojenských časů. Ano věci nějaké časem zkažené zase časem napravené a zlepšené bývají, ale co ti dva člověkové zkazili a lidem sežrali, to již žádný člověk jedině, leč velmi těžce, napraviti a nahraditi nemůže, krom pán království. Uchovej Pán Bůh jednoho každého od takových zlomyslností; zajisté těch skutkův, které oni páchali, samo přirození se děsí. Dobře Cicer, ačkoliv pohan, napsal, že „ujímati druhému a se škodou jiného svůj zisk vzdělávati, jest více proti přirození nežli sama smrt.“ On pak pan vrchní, maje pod sebou ty zžírající nesyty, nechal jich tak až téměř všechny ryby z rybníku vybral, to jest až – atd.*“⁵²⁰ Roku 1776 Vavák poznamenává, že za „zlého“ Scotta byla dána na panství 14 000 zl. Poté byla částka rozdělena mezi sousedy podle usedlostí. Pokud někdo z nich již zemřel, částku měli získat jeho potomci.⁵²¹ Pozitivněji Vavák hovoří o jistém radimském direktorovi, který byl nakloněn k Vavákově prosbě upravit příkop proti povodním, a to roku 1771.⁵²² Mimořádně dobré vztahy měl pak Vavák k poděbradskému panu vrchnímu Janu Josefu Baierweckovi.⁵²³ Vavák se o něm v účtě mnohdy zmiňuje ve svých zápisech, a to v souvislosti s jeho návštěvami, odjezdy a příjezdy z různých cest, například roku 1780 Vavák zaznamenává, že dne 16. srpna urozený pan Jan Josef

⁵¹⁷ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 3

⁵¹⁸ Tamtéž, s. 74

⁵¹⁹ Tamtéž, s. 74, zde v poznámkách Skopec dodává, že se jedná o narážku Vaváka na porážku císaře Ferdinanda III. Švédy 6. března 1645. Porážku připisuje především generálovi Götzovi.

⁵²⁰ Tamtéž, s. 26 - 27, zde v poznámkách Skopec uvádí, že bývalý sirotčí Scotti a jeho písař Janovský týrali sedláky, dělali podvody na transportech a okrádali na magacínech během války sedmileté, potrestáni byli roku 1771.

⁵²¹ Tamtéž, s. 74

⁵²² Tamtéž, s. 14 - 15

⁵²³ Tamtéž, s. 38, zde v poznámkách Skopec dodává, že Jan Josef Baierweck zůstal v Poděbradech do 18. dubna 1797, kdy se stal administrátorem všech císařských panství v Čechách. Roku 1794 byl povýšen do stavu šlechtického a 23. března 1813 zemřel v Čáslavi u syna ve věku 74 let.

Baierweck, poděbradský vrchní ředitel, odjel do Vídně. Vzápětí uvádí: „Dne posledního září, v sobotu po sv. Václavu, náš pan vrchní z Vídně domů šťastně ve zdraví se navrátil. Co by tam za řízení měl, nic ještě se ven nedalo.“⁵²⁴ Dále s vyhlášením rozličných nařízeních či s jeho zdravotním stavem, Vavák roku 1779 uvádí: „Dne 1. dubna se náš pan vrchní rozstonal v zámku poděbradském“, později dodává: „Pan vrchní přes svátky ozdravěl, - Deo gratias!“⁵²⁵ Vavák pilně plnil jeho poroučení. Například Vavák musel na příkaz pana vrchního zhotovit mapu zdejšího panství pro pana Raaba, za což dostal 1 zl., dále se musel zúčastnit měření polí a pomáhat tak „inženýrům čili zámeckým měřičům“. O tom, jak dobré vztahy mezi sebou měli, svědčí i následující skutečnost. Když se roku 1777 dělila panská luka mezi lid, Vavák získal 3 měrice, a to z „obzvláštní lásky a přízně pana vrchního...“⁵²⁶ Nakonec jen dodejme, že byl Vavák panem vrchním jmenován roku 1779 rychtářem.

Pokud odpovíme na výše položenou otázku, můžeme konstatovat, že skutečně František Jan Vavák zaznamenává uplatnění některých idejí ovlivněných dobovým myšlenkovým hnutím. Avšak otázkou je, jaké postoje k nim zaujímá. K patentu, jehož cílem bylo zrušení pastvišť a rozdělit obecní půdu mezi kontribuenty či k nařízení o „klasování“ polí se staví Vavák negativně, sčítání lidu s cílem nejen získat celkový počet obyvatel v zemi, ale též získat povědomí o zdravotním stavu mužů kvůli případnému odvodu nekomentuje, pouze zaznamenává kdy a jakým způsobem probíhalo. Vztah k úředníkům se mění v závislosti na jejich vystupování vůči poddaným a výsledku z jednání s nimi. Obecně však Vavák o nich mluví s úctou. Vavákův ohlas na robotní úpravy z let 1774 – 1775, včetně procesu raabizace z roku 1777 a náboženské postoje, jež se taktéž staly součástí dobových idejí, budou sledovány ve čtvrté a páté kapitole.

3. Vztah obrozenského lidu k veřejnému politickému dění

V názorech osvěcenské společnosti byl sociální jev lidu objektem, byl předmětem zájmu, pozorování, péče, odmítání nebo úcty. Nyní je třeba přihlédnout k objektu samému, jaký on má vztah ke společenskému dění, jak reaguje na skutečnosti, které se ho dotýkají, ale jež přicházejí k němu z oblasti mimo jeho vlastní životní a pracovní kruh, jak se svět a politické dění odrážejí ve sféře lidových představ, lidového myšlení.⁵²⁷

Následně sledujme, jak skutečně František Jan Vavák reflektuje ve svém spisu společenské dění, jak reaguje na dobové události, které tím, že je převádí do písemného záznamu, považuje za důležité, významné či výjimečné.

---

⁵²⁴ Tamtéž, s. 146

⁵²⁵ Tamtéž, s. 111

⁵²⁶ Tamtéž, s. 85 - 86

⁵²⁷ Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost., s. 91

Povaha lidového zájmu o společenské dění

Kutnar poznamenává, že stupnice lidového zájmu člověka z lidu o život mimoosobní je složitá. Od nejbližších okruhů společenských a od místních zájmů se rozšiřuje k územním a sociálním oblastem širším a vzdálenějším, k národu, státu, k světu a Bohu. Jde tu především o povahu, ráz a intenzitu těchto vztahů. Veřejné hospodářské a politické dění, třebaže tvořilo jeden z nejvzdálenějších okruhů lidových zájmů, přece jen svým životně určujícím vlivem strhovalo na sebe nutně pozornost lidové společnosti. Lidové vrstvy byly přirozeně jako politicky bezprávné vyloučeny z přímé, činné účasti na politickém životě, mnohé jeho projevy byly jim osobně, místně i názorově vzdálené, a jen k určitým jevům politickým a sociálním měl prostý člověk vztah přímý a bezprostřední.⁵²⁸

Především války, revoluce a významné osobnosti, určující běh veřejného dění, jsou, podle Kutnara, hlavními momenty, k nimž se upíná zrak lidu a v jejichž pojetí se projevuje a osvědčuje ona lidová političnost.⁵²⁹ Statická sociální skutečnost probíhá před očima prostého člověka bez výraznější pozornosti. Ten teprve tenkrát si začíná všimnout událostí, když vyruší jeho pravidelný život, když změní jeho dosavadní stav a dotknou se ho svými následky bezprostředně. Nikoliv obecně platné a normální, noliiv pravidelné známé, noliiv jedinečné a zvláštní, výjimečné a neznámé poutá především jeho zájem. Tomuto zaměření lidové pozornosti dobře odpovídá politické dění přítomné a minulé. Zájem o historickou událost nebo osobnost je po mnohé stránce vyvolán nebývalostí a jedinečností případu, jeho zvláštností a odlišností. Zájem o historické je v lidovém prostředí de facto zájmem o současné, neboť ono historické buď ztrácí svou dějinně odlišnou svézákonnost nebo trvá v určité formě, třeba jen jako žitá a nevykořeněná vzpomínka lidu. Historický jev se v lidové představě podstatně proměňuje. Deformace skutečnosti je jednou ze základních složek, které vyznačují vztah lidu k sociálnímu dění.⁵³⁰ Ještě ve druhé polovině 18. století žily vzpomínky na tragickou Harantovu popravu a na slávu a pád Valdštejnův. V písni o Harantovi se ztrácí skoro všechna historická skutečnost. Historické je jen jméno, kdežto již smrt pod katovým mečem je zbavena vši dějinné souvislosti a politického zbarvení, takže nositelem tragiky mohla být kterákoliv jiná postava. Individuální politický osud se tu dobou a v lidové perspektivě proměnil v obecný příběh, který je schopen vyvolat soucit.⁵³¹ Více historických znaků, avšak proměnných nebo v duchu lidových představ zesílených a zdůrazněných, utkvělo na líčení životních osudů a vlastností Valdštejnových. Císařský generál je v pojetí skladatele lidumilným vlastencem, sociálně spravedlivým k chudině a k sedlákům, je ochráncem

---

⁵²⁸ Tamtéž, s. 91 - 92

⁵²⁹ Tamtéž, s. 92

⁵³⁰ Tamtéž, s. 92

⁵³¹ Tamtéž, s. 92 - 93

majetku svých poddaných. Padá nenávisť Němců a Vlachů, když byl od nich osočen ze zrady. Jeho stavitelská vášeň a péče o Jičín i Prahu je pochopena sice jako záměrné dílo, které mělo vést ke zkrášlení české země, již Valdštejn v citovém loučení před smrtí jmenuje svou vlastí, přece však nejde v písni o politickou či národně politickou tragedii, nýbrž o pouhý lidský osud. Motiv sociální a mravní je silnější než motiv národní a politický. V lidovém zpodobení Valdštejna není jen kus představy, jak má ideálně vypadat šlechtic, obzvláště český, nýbrž je v něm mocná dávka lidové sociální etiky a životní filozofie. Má se názorně objevit, jak bídne hyne člověk kdysi tak mocný a ve světě povýšený. Lidový člověk na konkrétním případě historické osobnosti, která se mu již stávala matnou, dokládá své přesvědčení o pomíjejícínosti pozemských darů a slávy tohoto světa a zjišťoval si na tragice Valdštejnově pravdivost slov, že kdo se povyšuje, bude ponížen. Cíle tendence není proto historická a politická, nýbrž sociálně etická. A tomuto vyššímu mravnímu a sociálnímu požadavku je podřízena i historická skutečnost, která je adekvátně předpodstatněna ve smyslu lidové představy života.⁵³²

Kutnar konstatuje, že povědomí pravé historické skutečnosti vyprchalo, ale zároveň se tvoří nová skutečnost, neobyčejně významná pro lidový svět představ, a tudíž přece jen nanejvýš historická v novém čase a v novém společenském skupenství.⁵³³ Dění není pro lid něčím abstraktně či obecně probíhajícím, nýbrž že se připíná ke konkrétním osobám, k živým lidem, k viděným skutečnostem. Vše v něm je připoutáno na známý skutek, na známou osobu, na známý prostor, na vlastní prožitek. Lid měl dvojí rozdílný zdroj poznatků o veřejném dění. Tam, kde byly poznatky založeny na bezprostředním smyslovém vjevu, nemohly lehce opustit základnu konkrétnosti, kdežto tam, kde lidové poznání čerpalo ze slyšeného a tradovaného prostřednictvím třebaš několika zpravodajských vrstev, odklánělo se od své původní podoby a lehce podléhalo lidové invenci a obrazotvornosti. Mezi těmito póly, mezi prostou, málomluvnou a zpravodajskou konkrétností a volnou fabulační deformací faktů se pohybuje zájem lidových vrstev o veřejný život.⁵³⁴

Pokud nyní nahlédneme do Vavákových Pamětí z let sedmdesátých, lze konstatovat, že se autor příliš nevěnuje konkrétní historické osobnosti či události, zde je poté lépe využít Pamětí z pozdějšího období. V Pamětech, které slouží jako základ pro diplomovou práci, Vavák, v souvislosti s českými dějinami, jen využívá jistá fakta k dokreslení skutečnosti. Uvedme příklad. Vavák roku 1777 píše: „Dne 20. srpna u města Poděbrad upadl a zlámal se dub velmi tlustý a veliký, při kostelíčku Panny Marie za mostem stojící, na němž rostly žaludy s kápěmi havířskými do toho času, jak tam léta 1496 dne 5. srpna 30 havířů nevinně bylo snáto. (Hájek, item Veleslavína v „Kalendáři

---

⁵³² Tamtéž, s. 93

⁵³³ Tamtéž, s. 94

⁵³⁴ Tamtéž, s. 94

historickém“ fol. 223.) Ta celá historia o tom stětí jest v témž kostelíku malována.“⁵³⁵

Válka a její odraz v myšlení lidu

František Jan Vavák jako velmi malý chlapec prožívá na počátku čtyřicátých let války slezské, jako patnáctiletý se pak stává svědkem počátku války sedmileté. Později, na konci let sedmdesátých, zažívá válku o bavorské dědictví a nakonec sérii válek v éře napoleonské. Takřka celý Vavákův život probíhal na pozadí rozličných válek, což přirozeně reflektuje ve svých spisech. Vavák sám ve svém životopise vzpomíná: „Roku 1757 dne 19. juni, když Prušané po bitvě u Kolína k Nymburku skrz Milčice a Sadskou coufali (naše ves sice v popeli tehdy ležela, kterou byli oni Prušané před třemi dny, t. 16 juni vypálili) převrhli za vsí jeden vůz pakázní. Toť rejtar jeden lidi tam sháněl, aby zdvíhali, o čemž jsem já nic nevěděl. On pak jako litý Němec nic pověditi neuměl, protož napad na mě, palašem na plochu nemilostivě mě mlátil. Já nerozuměje mu, co chce, nejprv jsem prosil, potom utíkal, on ale na koni vedle mě jeda, tím více tloukl, až potom ukázal palašem, kam běžeti mám. Kamž příběhna, nemohl jsem pro zbití nic zdvíhati i utekl jsem ze vsi pryč a mezi žita na jednu mez lehl. Po chvíli chtěje se podívati, zdaliž ještě nepřátelé ve vsi jsou, jak jsem vstal, toť husar pruský tudy jeda mě spatřil a viděv na obci ještě čtyři hříbata (ostatní již všechny dříve pobrané byly), hned ke mně jel, šavli na krk a provaz do ruky mně dával, ukazovav na hříbata, abych mu je chytal. Ony pak, jsouce již velmi zděšené, dočkati nechtěly (neb kdyby byly dřív koho dočkaly, již by rovně pryč byly). On hněvaje několik ran šavlí opět mně dal, k tomu pistoli k prsám a šavli na krk kladl. Toť vzdy předse jedno to hříbě mě dočkalo, kteréž on vezma, odjel.“⁵³⁶

Jelikož diplomová práce především čerpá z Paměti z let sedmdesátých, bude využívat přednostně Vavákovy reflexe z jediného dobového válečného konfliktu, a to z války o bavorské dědictví, jež vypukla 5. července 1778, a jež se také označuje jako válka bramborová, a to pro své krátké trvání a nevýraznou bojovou činnost.⁵³⁷ Ačkoliv již v říjnu nastal ústup pruských vojsk z Čech do Saska a Slezska, válka oficiálně skončila 8. března 1779, kdy byl uzavřen rakousko-pruský mír, tzv. těšínský.⁵³⁸ Počátkem roku 1778 si Vavák zaznamenává: „Mezitím začalo se nejprve proslýchati, že by vojna na jaro s kurfirtem barndeburským, spolu králem pruským, býti měla.“⁵³⁹ „O vojně více slyšet se dalo, jakož i regimenty z Uher již sem do Čech pomalu přicházely.“⁵⁴⁰

⁵³⁵ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 89, pokud by stal předmětem bádání či zájmu Vavákův postoj k českým dějinám, poté odkazují na: Hájková, S.: Vavák a jeho pojetí českých dějin, in: Český časopis historický, 35/1929, s. 325 – 380, s. 548 – 602, zde se Hájková obšírně zabývá Vavákovou reflexí českých dějin.

⁵³⁶ Jonášová - Hájková, S.: Vlastní životopis Vaváka, c. d., 13/1978, s. 246 - 247

⁵³⁷ Čapka, F.: c. d., s. 378

⁵³⁸ Tamtéž, s. 378

⁵³⁹ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 93

⁵⁴⁰ Tamtéž, s. 93

„Dne 30. března první foršpon přišel, znamená vojny. Domáci vrchnostenský ječmen, od mlynáře Tomáše Roudného na Novém mlýně koupenny vezl se do Přelouče na magacín, a hned již veřejně vidět bylo, že se vojna začíná...“⁵⁴¹ Dne 5. července 1778 Vavák poznamenává, že se Prusové „provalili přes Broumov a Náchod do Čech.“⁵⁴²

Do lidového života zasahuje přímo a neobyčejně důrazně válka jako dějinný jev, jehož důsledky se projevují politicky a mocensky, hospodářsky a sociálně, duchovně a mravně. Proto se stává válka, na základě slov Kutnara, nejrozsáhlejší součástí lidového myšlení a věcech veřejných a objevuje se na předním místě mezi fakty, jejichž prostřednictvím navazuje prostý člověk vztah ke svému nejširšímu okolí. Při sledování lidového poměru k válce nejde o jednotlivé skutečnosti, o to, jak a pokud je nebo může být lidový zápis nebo zpráva o válečné události historickým pramenem, nýbrž jde o to, jak lid válku vidí jako celek, jak ji hodnotí a co pro něho znamená životně a názorově.⁵⁴³

Lidové generace od poloviny 18. století do počátku století 19. století prožily několik dlouhotrvajících válek, jejichž dějištěm se za válek o Slezsko a za válek napoleonských staly také české země. V životě některých generací se válka dotkla přímo existence i toho nejmenšího a nejprostšího člověka několikrát. Byl to tedy jev, jak Kutnar zdůrazňuje, který rozrušil poměrně klidný tok lidového života, uvolnil rodinnou soudržnost a poničil výsledky práce a hospodářskou stabilitu statků. Byl to dravý vpád nelítostné skutečnosti, která se ohlašovala drancujícími průtahy cizích i domácích vojsk, loupením, pálením, která doléhala na prostého člověka opětovanou povinností stavění rekrutů, odváděním nebývalých dávek naturálních a peněžitých a vojenskými příprežemi. K obětem hmotným se řadily i oběti na životech, ke strádání fyzickému přistupovaly útrapy duševní. Dosavadní, navenek klidná hladina lidového života a tradičně uznávaný a setrvačně platný řád sociální a hospodářský jsou najednou vyvráceny přívalem války. To vše se muselo projevit v myšlenkové reakci lidu na prožitou skutečnost.⁵⁴⁴

O prvních slezských vojnách a o válce sedmileté se zachovalo několik výrazných lidových hlasů, které ostatně Kutnar ve svém spisu čteně využívá. Mnozí lidoví pisatelé, kteří se svým kronikářským zápisem obracejí k potomkům, aby jim zanechali zprávu o svých prožitých útrapách a poučením je vyvarovali podobných nesnází, prostě zapisují fakta a stěžují si jen na obecná nebo individuální příkoří, jež jim válka přinesla. U některých však vzněcují války slezské národní vědomí a představy sociálně politické.⁵⁴⁵ Ohrožená existence českého národa oživuje již v prvních slezských válkách tradici

---

⁵⁴¹ Tamtéž, s. 94

⁵⁴² Tamtéž, s. 99

⁵⁴³ Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost., s. 95

⁵⁴⁴ Tamtéž, s. 95

⁵⁴⁵ Tamtéž, s. 96

svatováclavskou, která se stává obecným majetkem lidovým a ve víře v zázračnou pomoc českého knížete dobovým výrazem lidového vlastenectví. Lidová zbožnost hledá v okamžiku nebezpečí záchranu u svých národních svatých a nikoliv u panovníka, kterého nezná, a který je daleko, a nikoliv u vrchnosti, s níž si nerozumí, a která je mu cizí. Je národně politicky významné, že to není světec zpovědního tajemství a barokní religiozity Jan Nepomucký, nýbrž svatý dědic a ochránce země kníže Václav, k němuž se obracejí lidově obrozenské prosby národně záchovné.⁵⁴⁶ Odpor proti cizím vojskům a vetřelcům nebyl motivován jen politicky a hospodářsky, že rozdělují zemi a přinášejí bídu, nýbrž i národně. Brandenburk ve veršovaných lamentacích písmáků i v národních písních je představován jako nenávidstný nepřítel české země a jeho lidu.⁵⁴⁷

Za slezských válek se setkal český člověk několikrát přímo se členy různých národů, jak Kutnar poznamenává.⁵⁴⁸ Avšak nejen za válek slezských, dodejme. Ostatně o tom nám podává svědectví Vavák ve svých Pamětech z konce let sedmdesátých. V době války o bavorské dědictví roku 1778 poznamenává: „*Přes celý máj ještě sem pořád vojska z dalekých zemí přicházela a všeka síla k horám se vztahovala a to k Liberci, Turnovu, Trutnovu a k Jaroměři, jakož i k Litoměřicům.*“⁵⁴⁹ Vzápětí uvádí: „*V posledních dnech června ještě vojsko ze Vlach, dílem franckou, dílem vlašskou a španělskou řečí mluvící sem přicházelo; 28. června jeden regiment samých Vlachů skrz maršíroval. Tu též u Nymburka stálo při Labi množství lodních mostů na vozích. Ten regiment hned 1. listopadu na cestě byl.*“⁵⁵⁰ Nakonec Vavák poznamenává: „*Okolo půl října transporty z poručení Jeho Milosti císařské drobet přestaly, což dvě neděle trvalo, až lidé něco víc zasít mohli. Cesty též se zas dobré se udály. Od půl října již některé regimenty na zimní kvartýry z pole začaly odcházet. My jsme zde měli dragony od regimentu Saint-Ignon z Nizozemí, kteří ještě ani v poli nebyli; ti mluvili francouzsky, vlámsky a německy; byli tu čtyři neděle.*“⁵⁵¹ Jak dále uvádí Kutnar, skutečnost přirozených jazykových rozdílů vedla českého člověka jasněji k tomu, že si uvědomoval svou národní odlišnost a osobitost. Když k tomu pak přistoupilo srovnání, že se s jedněmi dohovorit nemůže, s druhými však že si rozumí, došel prakticky k poznání příbuznosti se slovanskými národy. O množství rozličných cizích „pronárodů“ v našich zemích s zmiňují mnohé lidové paměti. Uvědomují si, že je předkové ani nevidali, ani o nich jak živi neslychali, kdežto oni přímo dychtí s nimi seznámit, poznat lid, o němž šla pověst často exotická a přestrašná. Již před prvními slezskými válkami v polovině třicátých let protáhli našimi kraji Rusové. Přímý styk s Rusy jim konkrétně přibližuje a dokazuje slovanskou příbuznost a současně v nich zesiluje vědomí odlišnosti od

⁵⁴⁶ Tamtéž, s. 98

⁵⁴⁷ Tamtéž, s. 99 – 100

⁵⁴⁸ Tamtéž, s. 101

⁵⁴⁹ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 97

⁵⁵⁰ Tamtéž, s. 98

⁵⁵¹ Tamtéž, s. 101

Němců.⁵⁵² Jako příklad odporu k pruskému vetřelci Kutnar zvolil písně selského písničkáře a kojetínského rektora Tomáše Kuzníka. V jeho písních o utrpeních Hanáků za pruských vojen je vedle lidové představy, že skrze pruské vojáky dolehla na hanácký lid trestající ruka Páně, ostrá kritika věrolomné diplomatické hry Fridrichovy a pruské povýšenosti a je v nich vyjádřena víra v dějinnou a světovou spravedlnost, která musí přijít za všechna zla, která napáchal pruský král.⁵⁵³ Haná je zde navíc chápána jako osobitý územní celek, který slibuje Josefovi pomoc proti Fridrichovi, a na něhož se vztahuje prosba k Bohu, Panně Marii a sv. Anně, aby vícekrát „Brandeborok“ na Hanou nepřišel.⁵⁵⁴ Zápas s Fridrichem Pruským nabýval v lidu podoby národního střetnutí, které zplodilo jak na prusko-německé straně, tak na rakousko-české vlnu národního vědomí a vlastenectví.⁵⁵⁵

Další příklad dobového odporu proti pruskému nepříteli je lidová nábožensko-historická kniha „*Země dobrá, tj. země česká, do které semeno z dobroty Božské hojně vsaté, učinilo užitek stý*“, vydané v mezidobí slezských válek jaroměřským měšťanem Václavem Vítkem v polovině 18. století. Kniha, jak Kutnar uvádí, se hlásila k národní dějinné tradici, k potřebě oživit národní vědomí a sílu na poznatku české minulosti, podávané ještě plně protireformačním duchem. Úkolem knihy, která se obracela k lidu, bylo obnovit mezi ním památku minulých věcí, obnovit jeho dějinné vědomí a přesvědčit prostého člověka, že ve svízelných dob jeho země nezahyne, poněvadž je zemí dobrou, zemí Bohem zaslíbenou, danou a hájenou. Pisatelovo národní vědomí je založeno nábožensky a je spojeno s vědomím dějinným. Český národ se jeví věřící lidové duši pro hojnost svých svatých a zázraků, které se skrze ně v národě českém uskutečnily, v skutku národem Božím, národem vyvoleným.⁵⁵⁶ V prostém členu vyvolala pruská, saská a bavorsko-francouzská invaze do království národní bázeň a zvýšila jeho národní ostražitost. Svůj pohled a naději ve vytrvání a záchranu upjal příslušník lidu k autoritě nejvyšší, k autoritě nadpozemské.⁵⁵⁷ Stoupající národní sebevědomí se projevilo u tohoto jaroměřského, katolicky ortodoxně smýšlejícího, měšťana v obhajobě národní cti proti výtce kacírství. Je to v duchu protireformačního vlastenectví, které nepokládá kacíře za pravé vlastence, a to nejen proto, že odmítli pravé náboženství, nýbrž i proto, že se spojili s cizími národy. Vlastní češství nemělo být zatíženo nařčením, že se v něm zrodilo kacírství. Proto obranný důkaz proti výtce kacírství byl veden tak, aby ukázalo, že husitství je de facto cizím plodem, do Čech jen přeneseným. Ostatně minulé kacírství nemůže nijak, podle autora, zlehčovat pověst dnešních Čech, zvláště když není národa, který by nebyl po této stránce bez úhony. Není tedy české reformní hnutí pro českého lidového

---

⁵⁵² Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost., s. 101

⁵⁵³ Tamtéž, s. 101

⁵⁵⁴ Tamtéž, s. 102

⁵⁵⁵ Tamtéž, s. 103

⁵⁵⁶ Tamtéž, s. 104

⁵⁵⁷ Tamtéž, s. 105

katolíka jevem ojedinělým. Hromadnost tohoto jevu očisťuje vlastně český národ od možné výtky kacírství. Národní čest, která se chápe především v úzkém obsahu náboženské čistoty víry, je i pro lidového představitele vysokou hodnotu mravní. Obhajuje ji i po stránce politické proti výtce nevěrnosti k panovníku, po stránce sociální a mravní proti výtce české nehostinnosti a zloby. Současnost dala obránci českého charakteru možnost, aby ukázal, jak naopak Čechové si svou dobrotou škodí. Cizí národy se usazují jejich zemi na jejich újmu, bohatnou v ní a Praha se stává špitálem celé říše.⁵⁵⁸ Jak náboženská situace, tak i současný hospodářský a společenský stav země dodávaly látku vlasteneckým lidovým představám. Je v nich nejen láska k řeči a zemi, jako přirozená a podstatná složka i primitivního vlastenectví, ale je v nich i povědomí české řeči jako řeči úřední a státní.⁵⁵⁹

V období slezských válek se ozvaly vedle nepřátelských hlasů Fridrichovi Pruskému i hlasy obdivu a přízně, a to nejen z tábora náboženských souvěrců evangelických, nýbrž i ze strany samotného katolického kléru.⁵⁶⁰ Kutnar uvádí jistého holohlavského děkana a později generálního vikáře hradeckého biskupství, Fr. Martina Uhlíře, který kritizuje ve svých latinských pamětech otevřeně neschopnost rakouské generality, její pomalost a nerozhodnost v útočné taktice a obdivuje se vojevůdcovským schopnostem Fridricha, jeho osobní neohroženosti a taktickému důmyslu.⁵⁶¹ Jinak však působily výzvy pruských emisařů nebo navracejících se emigrantů na tajné nekatolíky. K myšlenkovému pohybu nekatolických vrstev lidových nepřímo přispívala i zesílená protireformační praxe a konec vlády Karla VI., a také špatný hospodářský a sociální stav poddaného lidu selského vytvářel příhodnou půdu k tomu, aby příchod války vyvolal na našem území i sociální naději prostých robotníků. Náboženský a sociální útisk a nespokojenost lidu dovedla politicky využít také pruská, bavorská a francouzská propaganda proti Marii Terezii. Čeští nekatoličtí sedláci na opočenském panství vzhlíželi již před rokem 1740 toužebně k Prusku jako k zemi odkud může přijít jejich vysvobození. Tato naděje se udržovala i později, za války sedmileté a po ní, živila negativní poměr českých tajných evangelíků k Vídni a pomáhala jim uchovávat zbytky staré reformační tradice, která byla sama o sobě hodností, jež udržovala a sílila české vědomí lidu.⁵⁶²

Víra v pomoc pruského krále, živená touhou po náboženském uvolnění, neustala ani v letech pozdějších, dodává Kutnar. Z této životní beznaděje, z náboženského útisku a v představě jedině možného řešení vytryskla na počátku sedmdesátých let i písemná prosba českých evangelíků z Chrudimska a snad i z jiných krajů středočeských k Fridrichovi. V nedatovaném a

---

⁵⁵⁸ Tamtéž, s. 105 - 106

⁵⁵⁹ Tamtéž, s. 106

⁵⁶⁰ Tamtéž, s. 106

⁵⁶¹ Tamtéž, s. 106

⁵⁶² Tamtéž, s. 106 - 107

nepodepsaném listě prosí čeští evangelíci pruského krále, aby svou přimluvou u císaře Josefa II. dosáhl pro ně úlevy, a teprve kdyby prosba nebyla vyslyšena, měl jim pomoci přímo zbrojně. Víra v dobro, které by příchodem pruské vlády nastalo, je tak veliká, že prosebníci v závěru své zoufalé prosby slibují, že budou prosit tak dlouho Hospodina, dokud se království české nedostane pod moc evangelického krále pruského.⁵⁶³

Ostatně Vavák ve svých Pamětech z doby tereziánské zaznamenává událost o spisu evangelíků adresovanému pruskému králi, ale podrobněji se tímto bude zabývat čtvrtá kapitola. Nicméně o tom, jak válka vedená s Prusy probouzí u nekatolíků naději na náboženskou svobodu, nám podávají následující Vavákovy záznamy z roku 1778 Vavák: *„Příčiny, proč by se ta vojna začínala rozličné a všeliké býti se pravily (jak obyčej bývá), ale u nás málo podstaty v tom bylo, tak že jsem dlouho přemýšlel, mám-li kterou z nich zde pro pamět zapsat, aneb tak nechat; neb nerad, co lživého píšu. Naši náměsíčníci, - tak se jmenují, nebo každý měsíc něco nového smyslí a to co zákon rozhlašují a tomu věří, - ti, pravím, radost z toho měli a nepřítel chutně zde míti chtěli, ani i taky hned prorokovali a že až po Labe přijde, slyšet se dali a že je bude rozmnožovati i víru jejich potvrzovati, katolíky všechny že shladí. Mnoho jiného zlost jejich praví, ale mi víme, že ten král té jejich víry rovně sobě tak všímá co syslové díry.“*⁵⁶⁴ Nakonec Vavák téhož roku uvádí: *„Slyšeti opět se dalo, že mnozí z Čech sedláci i rychtářové pruskému králi psali, aby do Čech pospíšil, že se k němu připojí, aby tady tím spíš jim k svobodě náboženství pomohl; ale ten, kdo to nesl, byl chycen, a protož mnozí byli sebráni a do těžkých vězení dáni, zvláště okolo Hradce a Jaroměře.“*⁵⁶⁵

Válka sama a sliby sedlákům činěné se strany bavorské a francouzské vyvolávaly, podle slov Kutnara, sociální naděje poddaného lidu. Třebaže nedošly k úspěchu, svědčí o tom, jak lidové zvěsti působí sociálně podnětně. Šířila se tehdy zpráva, že ti páni, kteří se nepřihlásili k poslušnosti nového panovníka Karla Alberta, ztrácejí svá práva a statky. Podobně píseň o králi Bavorů je plna nadějí, že odstraní robotu a ukončí všechnu bídu poddaného lidu. Válka přirozeně rozmnožila dosavadní strasti, platy a dávky, přinesla i novou bídu, která neskončila ani po sedmileté válce. Těžký současný stav vyvolal kontrastnou vzpomínku na staré lepší časy. I ta zněla ve vlastenecké melodii současné písně, která teskně vzpomíná, jak se staří Čechové měli dobře. Nebylo prý tolik daní, chudý lid byl chráněn a vlastenecké ctnosti se rozvíjely v plné míře. Staří Čechové byli lidé udatní, nebáli se nepřátel, žili ve svornosti a nesobecké lásce.⁵⁶⁶ Sociální a mravní idealizace zašlých dob je výrazným motivem lidového myšlení národního a společenského. Není v současné situaci jen nostalgickou vzpomínkou, nýbrž je nepřímou kritikou současných vad

⁵⁶³ Tamtéž, s. 107

⁵⁶⁴ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 96

⁵⁶⁵ Tamtéž, s. 99

⁵⁶⁶ Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost., s. 108

národního života, je výrazem nespokojenosti, která se jen formálně a zdánlivě opírá o fakta české minulosti. Její historismus, lidově přetavený, je však trpný a sociálně neplodný. Truchlí jen nad nebytím šťastného minula, nevzchopuje se k činům, ale i tak dosvědčuje, jak slezské války rozmanitě vzněcovaly duchovní pohyb v širokých skupinách prostého lidu.⁵⁶⁷

Příchod cizích vojsk do země a s tím spojená proměna politické správy změnily, jak Kutnar připomíná, sociálně politickou situaci poddaného člověka. Starý řád přestal načas fungovat v okamžiku vojenských operací v kraji nepřítel obsazeném, nový pořádek ve válečném chaosu nemohl být pevně zaveden a vžit, takže nastává najednou uvolnění dosavadních tradičních veřejnoprávních svazků. Válka rozrušila poddanské svazky, nalomila starou tradiční poslušnost a zjevila svět i život poddanému člověku v novém světle. Tím se vytvářejí výhodné podmínky, aby to, co dosud v lidových vrstvách jen latentně žilo a co bylo poutáno vrchnostenskou, státní nebo církevní mocí či obavou před jejími důsledky, se mohlo projevit bez jakýchkoliv zábran. Sociální a myšlenkové uvolnění vede k typickým projevům lidové duševnosti. To je jedna a pozitivní sociálně psychická determinace, kterou přinesla válka. Ale neméně důležitá je i ta, která je opačného rázu. Válka nejen uvolňuje starý sociální, právní a myšlenkový řád, nýbrž přináší i břemena, ohrožuje život jedince a sociálního celku, tiskne a poutá. To je negativní determinace sociálního lidového prostředí válkou. Ta vyvolává obrannou reakci lidu. Jak obojí determinace, kladná i záporná, se prolíná a často vychází z téhož dějinného faktu, ukazuje vztah k Brandenburkům v lidových písních. Jestliže některé v nich vidí téměř sociálního a náboženského spasitele, tak jiné pokládají přítomnost Brandenburků v zemi za největší zlo.⁵⁶⁸

Vavák ve svých Pamětech, kde reflektuje dobu válečnou z konce let sedmdesátých, neskrývavě vyjadřuje své postoje k Prusům. Prusa, která ho pejorativně nazývá „Prušákem“ či obecně „Prajzem“, vnímá jako velkého nepřítel. V době války o bavorské dědictví Vavák s nimi nabývá negativní zkušenosti, obzvláště v souvislosti s povinným odvodem mladých mužů do války, povinnými dávkami sena a obilí na magacín, zabráním koňů pro válečné potřeby či v souvislosti Prusy vyrabovanými sýpkami, magacíny a poničením polí s osením neustálými pruskými maršemi a polními stánými. Avšak obzvláště Vavákův záznam z konce války podává svědectví o tom, jak obecně lidé vnímali Prusy na našem území. Vavák roku 1778 poznamenává, že už v posledních dnech srpna se od Náchoda a České Skalice nepřítel odtrhl a obrátil svou armádu ke Kladsku a Broumovu, nejen kvůli českému vojsku, ale také kvůli nemoci, která mezi nimi vypukla. Za původce této nemoci byl považován hmyz, který svými štípanci způsobil smrtelné záněty. Vavák k tomuto dodává: „*Ty mouchy obyvatelé domácí a naše vojsko tak neštípaly a netrápily, toliko*

---

⁵⁶⁷ Tamtéž, s. 108

⁵⁶⁸ Tamtéž, s. 108 - 109

Prušáky. – Vzato z úst samých obyvatelů i Prajzů. “⁵⁶⁹ Vavák jakoby škodolibě zaznamenává tuto událost. Otevřeněji však Vavák vypovídá o Prusech jako o nepřítelích na sklonku války či po jejím skončení. Vavák z veřejných tištěných novin vypisuje, jaké ztráty Prus - nepřítel způsobil během svého vpádu: „V městě Litoměřicích šacoval biskupa tamního na 100. 000, město též na 100. 000, minority na 6. 000, dominikány též, kapucínům odpuštěno. Věděti se má, že zde všechna města a městečka nejsou položena, jakož i kláštery, které od nepřítele šacovány byly a jak mnoho dáti musily. Tolikéž i vesnice; nebo proti předešlému způsobu nepřítel nyní každou také ves ano i ve vsi každého obzvlášť souseda šacoval a peníze skrze zapálení vynucoval, tak že dle domnění mnohých přes 1, 000. 000 snadno zde v Čechách dostal.“⁵⁷⁰ I po skončení války stále panuje mezi lidmi jistý strach či nejistota z Prusů. Vavák roku 1779 poznamenává, že na den sv. Jiří v Poděbradech začal hořet plot od místní myslivny. „Protož přikázáno, aby každý hospodář v té případnosti bedlivě přidal, nebo je již dávno slyšet, že by vyslání paliči byli od pruské strany, již by zemi skrze oheň hubili.“⁵⁷¹

Doby válečného napětí a společného ohrožení života a majetku vyvolávají prostý sebezáchovný pud a vedou jej k vědomí společného osudu, k vědomí příslušnosti k vyššímu národnímu celku, zesilují pouta jedince k sociální skupině, k vlasti a národu. Vnější politický otřes podmiňuje změnu smýšlení, oživuje ještě neprojevené síly a elementy sociálního myšlení, které dosud nenalézaly v klidném životě podnětu, aby se projevíly ve zvýšené intenzitě nebo v nové funkci. V tom směru se dotkly válečné události slezských válek života lidu přímo a podnětně, rozproudily jeho umklé národní povědomí, oživily jeho sociální touhy a zrychlily tep jeho lidově náboženského myšlení. To je dějstvorný význam trojí slezské války. Uvedla lid, populační podstatu národa, v sociální a myšlenkový pohyb.⁵⁷² Podobné jevy můžeme pozorovat v období válek s revoluční a napoleonskou Francií, dodává Kutnar.⁵⁷³

Nicméně válka přináší i zkázy mravní.⁵⁷⁴ Ostatně Vavák zaznamenává událost z roku 1778, kde poukazuje na to, jak válka přímo potírá lidskost. Jistý kaprál Gabriel Mundus utekl od svého regimentu. Později se setkal s pruským dezertérem, se kterým poté odešel do hospody, kde společně pojedli. Nakonec se oba dva vydali do Prahy. Na cestě „náš dezertér“, jak Vavák rozzlobeně poznamenává, chtěl na pruském jeho pas a šaty. Prus vše odmítl dát, a tak

---

⁵⁶⁹ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 103

⁵⁷⁰ Tamtéž, s. 103

⁵⁷¹ Tamtéž, s. 111

⁵⁷² Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost., s. 109 - 110

⁵⁷³ Tamtéž, s. 110

⁵⁷⁴ Tamtéž, s. 111

Mundus ho začal krutě tlouci a sekat šavlí. Prus zemřel. Nakonec byl Mundus chycen, lámán kolem a do něho vpleten.⁵⁷⁵

Jak Kutnar dále uvádí ani tyto její nehmatatelné následky neunikají lidovým pozorovatelům. Bědují, jak hynou mravy a ctnosti a jak bují veškerá neřest, pýchy, závist a nevěra. Takto zásadně odmítavé a pacifistické stanovisko lidu k válce nemohlo být překonáno a ni konečným vítězstvím nad Napoleonem nebo radostí nad zkázou jeho armády v Rusku. Politická vítězství, jejichž vlastní význam a hodnota byla lidové představě příliš vzdálena a abstraktní, jsou přehlušována v hodnocení výsledků války hospodářskými a mravními zkázkami, jež lidový účastník bezprostředně a hmotně pociťoval nebo přímo pozoroval. Ztráty na životech, majetku, útrapy tělesné a duševní, všechny ony svízele, které v podobě daní, dávek, magacínů a rekrutýrek rok co rok na lid doléhaly, ustředují se v jednom lidovém slovním výrazu, v „soužení“. Ten vyjadřuje trvalost bědného stavu, který je zvyšován i strachem a drásavou válečnou psychózou nejistoty.⁵⁷⁶

O tom, jak lidé byli povinnováni válečnými daněmi, nám podává svědectví Vavákův zápis z roku 1776, kdy zaznamenává, že císařovna Marie Terezie odpouští tzv. Schuldensteuer a třicátek. Schuldensteuer byl placen od roku 1763 na splacení válečných dluhů. Vavák následně vypisuje, kdo všechno částku musel platit. Stavové, obyčejní lidé, vojenští úředníci, faráři a kaplané, a to podle velikosti živnosti, úřadu, stavu a majetku. Františkáni, kapucíni a žebráci byli tohoto platu zproštěni. Třicátek se pak platil od 1. června 1765 z dobytka.⁵⁷⁷ Koncem roku 1778 pak zaznamenává nařízení nové tzv. dobrovolné daně, která se začala platit od 1. listopadu. Vavák k tomu poznamenává: „*Na naši ves vypadlo 290 zl. 7 kr. 1 fenik.*“⁵⁷⁸ Dále Vavák téhož roku v době válečné zaznamenává, jak lidé museli povinně dodávat drůbež a zvěřinu, posílat fůry do Hradce a odevzdávat seno, slámu či obilí na magacín: „*... Toho také dne dávali jsme ponejprv seno na magacín a vezli jsem je též do Přelouče, jakož i ječnou slámu. Tak jejich císařská Milost naříditi ráčila, aby vrchnosti a farářové dávali žito neb mouku a oves neb ječmen, sedláci pak seno a slámu. Senu též vysazena byla taxa 1 centýř za 1 zl.*“⁵⁷⁹ Vavák si také poznamenává smutné odvody mladých mužů do války. Roku 1778 uvádí: „*Měsíc březen byl téměř veskrz studený a nepříjemný. 27. a 28. téhož v celé naší zemi bralo se na vojnu a každý hospodář svého syna neb čeledína musil sám k rychtáři aneb do zámku přivést; kdo to neučinil, těžké odpovídání měl. Lidu veliké množství pěkného a mladého dostalo se.*“⁵⁸⁰ Vzápětí zaznamenává, že ve dnech od 10. do 14. srpna přicházeli

⁵⁷⁵ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 95

⁵⁷⁶ Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost, s. 111

⁵⁷⁷ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 73 – 74, zde v poznámkách Skopec uvádí, že patent z 5. prosince 1763 zavedl placení tzv. Schuldensteueru a spolu s třicátkem byl poté zrušen patentem ze 16. srpna 1775, ale za to byla zvýšena daň z piva

⁵⁷⁸ Tamtéž, s. 102

⁵⁷⁹ Tamtéž, s. 94

⁵⁸⁰ Tamtéž, s. 94

ze všech panství mladí lidé od 13 do 30 let do Sadské, aby prý je „Prajz“ nepobral. Nato vojenský komisař vybral z nich ty, kteří jsou většího vzrůstu a vojně schopní, ostatní byli odesláni domů. „Z každého kraje tak do jednoho místa lidé se sešli a tam k vojně vybírání byli.“⁵⁸¹, dodává Vavák.

Před zraky prostého diváka se podle Kutnara rozevírá za války nepochopitelný kaleidoskop událostí, převratů a tažení. To, co se ze všeho toho objektivně a konkrétně nejvíce dotýká lidu, jsou časté vojenské marše, předvádějící hned domácí vojsko nejrůznějšího národního složení, hned Francouze, „Prajze“, Rusy a kozáky.⁵⁸² Vavák velmi často své zápisy z doby válečné prokládá záznamy o četných vojenských marších. Roku 1778 si poznamenává, že přes celý měsíc duben maširovala vojska do Čech z Moravy, Uher, Rakous, Štýrska, krajinské a tyrolské země, ze Sedmihradska, Nizozemí a nakonec z Vlach.⁵⁸³ A všichni ti nezvaní hosté berou a ničí, jak dodává Kutnar. Není rozdílu mezi přítelem a nepřítelem. Všechny prožité válečné události jsou ve smyslu lidového superlativního hodnocení „nebývalé“, „nikým dosud neslýchané a nepamatované“, k víře „nepodobné“. Tato mimořádnost jevů právě strhuje pozornost a nutí k zápisu pro pamět budoucím. Válka tak inspiruje lid v nejednom směru k písemnému projevu nebo k písňovému zachycení dobové nálady.⁵⁸⁴

V období slezských válek se lid setkával především s Prusy a říšskými Němci, v době válek napoleonských pak s Francouzi a Rusy. Poměr k nim nebyl vždy stejný. Jsou lidoví zpravodajové, jimž se Francouz jeví jako každý jiný vojenský nepřítel, který rabuje, vymáhá výpalné a nechová se nijak šetrně. Jiní však i při nezastíraném strachu z příchodu nepřátel nedovedli zatajit obdiv nad tělesnou jejich zdatností a nemohli popřít, že jsou to dobří lidé.⁵⁸⁵ Stejně se rozcházely úsudky o Rusích. Jedni se jim obdivují a druzí v nich vidí jen „velmi hrubý lid ruský“.⁵⁸⁶

Obecně, na základě slov Kutnara, válka byla v představě prostého člověka 18. století vždy něčím strašným a současně tajemným. Neznal a nehledal přirozené, hospodářské, mocensko-politické nebo ideologické její příčiny, nýbrž viděl v ní v duchu své náboženské víry Boží bič a trest, jímž Bůh stíhá lidstvo za spáchané hříchy a za obecně nepotrestané zlo. Proto i sám prostý člověk se cítil v určitém smyslu viníkem, přijímal tíhu války jako nutný a spravedlivý úděl, jako hněv Boží, který je nutno odevzdaně přetrpět, a který může být jen po určitém odpykání trestu a modlitbou sňat s lidstva. Nadpřirozená funkce války jako záměrného prostředku božské moudrosti a spravedlnosti nesla s sebou víru, že Bůh ohlašuje příchod své trestající metly nadpřirozenými nebeskými

---

⁵⁸¹ Tamtéž, s. 101

⁵⁸² Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost., s. 111 - 112

⁵⁸³ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 96

⁵⁸⁴ Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost, s. 112

⁵⁸⁵ Tamtéž, s. 112 - 113

⁵⁸⁶ Tamtéž, s. 113

znameními. Hrozný vítr či povětrí, nebývalé hromobití, kometa, meteor, polární záře, zatmění či jiné vesmírné úkazy byly pro lid i pro ostatní společnost neklamným svědectvím, že dojde k válce nebo k jiné pohromě, obecně postihující veškerenstvo lidí. Lidová víra a obrazotvornost spatřovala na obloze dobrá i zlá znamení. Ta nabývala v jeho očích často podoby konkrétnějších věcí (křížů, bičů, kos, sloupů, šípů, lidských podob apod.), jež přímo naznačovaly strastný obsah příštích událostí, ohlašovaly je a varovaly lidstvo. Ale i za války se zjevovaly na obloze podivné útvary, které věstily boje, obraty válek a jejich výsledky.⁵⁸⁷ Ostatně Vavák ve svém spisu zaznamenává některá nebeská znamení. V roce 1777 uvádí nebeský úkaz, jenž vzbuzuje pocit strachu: „*Dne 27. listopadu večer až přes půlnoc byla na obloze při západu neobyčejná a veliká červenost, až od toho světlo bylo a uprostřed té červenosti byl jako jasný bílý sloup. Potom v noci mezi 3. a 4. dnem prosince mnohem větší červenost a kmitání na obloze bylo, až každého hrůza pojímala. Mezitím tiché noci celý advent byly a prostřední zima. V den 5. prosince sníh padat začal, kteréhož před svátky přibylo.*“⁵⁸⁸ O dva roky později Vavák zaznamenává podobný nebeský úkaz, ve kterém ale tentokrát spatřil znamení dobré: „*Dne 9. února, v úterý po neděli Sexagesima, okolo 10. hodiny před půlnocí červenost veliká na obloze nebeské viděti se dala a ta od strany půlnoční k západu šla, od nížto paprsky vzhůru a dolů se spatřovaly. Dne 10. zas v večer v těch místech maličká jen toliko červenost se ukázala. Dne 13., v sobotu před nedělí Quinquagesima, hned při sedmé hodině červenost se začala a trvala do osmi. Podle mého znání a oči našich patření zdálo se, jako by ta červenost nad Kladskem se začínala a k Praze šla. Mezi ní vyvstaly v okamžení dva bílé pruhy a hned se zas ztratily; potom podál od toho k straně půlnoční zase jeden bílý pruh aneb sloup vyskočil a hned se též ztratil. Červenost ta barvu měla a takto téměř vyhlížela*“⁵⁸⁹ ... Vavák následně kreslí obrazec podlouhlého tvaru s přesným popisem, dále pokračuje... „*V čas té červenosti noc velmi jasná a tichá byla, že nejmenší hvězdu vidět bylo, jakož i ta červenost tak subtilná byla, že skrze ni hvězdy se spatřovaly. Potom ne 14. téhož, v neděli Sexagesima, čas pěkný sluneční, téměř májový byl. Pán Bůh všemohoucí račiž nám svou božskou milostí přispěti, abychom polepšice životů svých, jeho nade všecko milovali a jemu právě sloužili, tak aby od nás nějakou těžkou metlu, již snad připravenou, milostivě odvrátiti ráčil. – Třináctého dne února spatřilo se červené jako krev znamení.*“⁵⁹⁰

Jedinci, jako například Napoleon, byli podle lidových představ pouhým nástrojem trestajíc ruky Boží. Podle Kutnara se ovšem dostávají ke slovu i jiné názory, které chápou válku jako dílo jednotlivců a jejich nezkrotné chtivosti po panství, jejich pýchy a vzdoru proti Bohu. Lidový pozorovatel poté dochází

⁵⁸⁷ Tamtéž, s. 115 - 116

⁵⁸⁸ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 90

⁵⁸⁹ Tamtéž, s. 105

⁵⁹⁰ Tamtéž, s. 105

k přesvědčení, že válka je jakousi soukromou záležitostí pánů, monarchů, vládnoucích jedinců a lid je při tom obětí, trpným objektem, který vše těžce odnáší.⁵⁹¹ Pojetí války jako záležitosti několika jedinců se odráží i v tom, že lidové podání nepředvádí většinou válečná střetnutí jako kolektivní boje národů či států. Válčí mez sebou panovníci, uvádění vlastními jmény nebo symbolizování hromadným národním pojmenováním jako Turek, Švejda, Prajz, Francouz nebo Rus. Někdy pod těmito singulárními reprezentativními národními jmény lze vytušit symboly pro celky národní a státní, zvláště tehdy, když i lidový pisatel se ztotožňuje s domácí armádou prostými zájmeny „my, naši“ nebo výrazem „náš císař“.⁵⁹²

Válka byla pro lid utrpením a zlem, a to jak ve svém průběhu, tak i ve svých následcích, dodává Kutnar. Zlem hospodářským a mravním. Ale nelze nevidět, že vytvářela podmínky pro živější sociální a duchovní pohyb lidu. Válka nutila prostého člověka, aby se s tak důrazným a ničivým faktem svého života vypořádal myšlenkově, citově a mravně. Učinil tak mezi jiným i svým záznamem pro budoucnost a jejím spravedlivým odsudkem. Prostý člověk bránil za války svůj osobní život a svůj majetek. Životní nebezpečí a ohrožení majetku ho vedlo k projevům vyšší solidarity, uvědomovalo ho sociálně a národně. Tuto pevnější jistotu o národní osobitosti dotvářel styk s cizími národními skupinami a jím navozený prostý antagonismus jazykově a zvykově různorodých celků. Prostý člověk rozlišoval, jak Kutnar konstatuje, své poznání života a světa, poznával neznámý lid a kraj a tím i nové myšlenky jako voják a nedobrovolný příprězník. Úzké domácí horizonty a uzavřené okruhy vesnické byly tak mnohými směry proráženy. Uvolnění dosavadního politického a sociálního řádu, které válka způsobila, stvořilo vhodné podmínky, aby se nespoutaně projevil vnitřní sociální touhy i náboženské představy, jež dosud platný řád držel na uzdě. Zde je to onen revolucionizující moment války.⁵⁹³

Revoluce a sociálně politické vize lidu ve zvěstech a proroctvích

Nyní se stručně zabývejme problematikou, jak revoluce, sociálně politické vize lidu ve zvěstech a proroctvích a víra v nadpřirozené síly ovlivňovaly dobovou společnost.

Ačkoliv revoluce není přímo adekvátním tématem pro léta sedmdesátá, je vhodné se přesto o tomto jevu stručně zmínit, jelikož vedle války i revoluce významně zasáhla společenský život ve 2. polovině 18. století a navíc revoluce podnítila vznik četných dobových proroctvích. Nicméně revoluce se přímo nedotkla našeho lidu z konce 18. století. Pouze o ní slyšel, dočítal se nebo o ní uvažoval. Podle Kutnara, jenž se zabývá vymezením pojmu revoluce z lidového hlediska, se revoluce nebo rebelie, mezi nimiž lidový pozorovatel nečiní rozdílů,

⁵⁹¹ Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost, s. 116

⁵⁹² Tamtéž, s. 117

⁵⁹³ Tamtéž, s. 117 – 118

jeví té části lidu, která k ní má poměr negativní, jako určitá forma války, při níž povstává „celá země“ a zbavuje se svého zákonného, „přirozeného“ krále.⁵⁹⁴ Byla-li válka pro lid záležitostí „potentátů“, byla revoluce záležitostí lidu proti pánům a mocným tohoto světa. Jako „hroznou vojnu“ a buřičství posuzují revoluci městští lidoví současníci, v nichž pevně zakotvila loajalita k panovníkovi a křesťansko-katolický světový názor. Revoluce není pro ně pouhou vnitřní francouzskou záležitostí, je de facto vzpourou proti ostatnímu politickému evropskému světu. Je tedy jeho povinností, aby zdolal revoluční ukrutnosti společným postupem a zkontroloval vzbuřence.⁵⁹⁵

To, co strhovalo pozornost těchto lidových zapisovatelů, byly, podle slov Kutnara, především revoluční činy královských poprav, ona krvavá krutost revoluce a podle vzdálených pozorovatelů přímo neznabožská smělost vztáhnout ruku na panovníka, který je lidu představen a ve své funkci posvěcen. Příčiny, vznik a vývoj revoluce, podobně jako její sociálně politická náplň, její idea už je tolik nezajímá. Ta daleko více zaměstnává protirevoluční propagandu.⁵⁹⁶

Zastavme se nyní u problematiky příčin revoluce. Kutnar podotýká, že lidový pisatel tolik neprojevuje svůj zájem znát příčiny revoluce. Ale jak je tomu u válečného tažení? Reflekoval Vavák příčiny války o bavorské dědictví? Vavák v době válečné poznamenává: „*Ač dosti mnoho všelikterakých příčin jsem slyšel, pro které by ta vojna měla, ale vždy žádnou psáti jsem nechtěl boje se, aby nebyly lží, neb v takových případnostech rovně lži co sníh proletují. Nyní teprve v červnu něco podstatného, jakž se mně zdá, z říšských novin, které přes celý svět veřejně jdou, do těchto pamětí napsati za dobré jsem uznal, - ač sice jest něco politického a kdo tomu chce podstatně rozuměti, ten musí dřív z rozličných knih rozum zostřený míti, neb to zde nemohu než v té největší krátkosti položiti.*“⁵⁹⁷ Vavák následně vypisuje příčiny vojny. Učinně stručný výtah. Vavák uvádí, že Fridrich II. pruský král, kurfiřt braniborský, má od roku 1742 ve své moci slezské knížectví a hrabství kladské. Přemýšlel však o tom, jak těžké to bude mít jeho dědic, až zemře, neboť Rakousko bude opět chtít připojit ztracená území k české koruně. Proto ještě za svého života, aby pomohl svým následovníkům, rozhodl zkusit vojenské štěstí a s Jeho Milostí císařskou jít do boje. Dříve než svůj úmysl zveřejnil, dal ale razit peníze, a to tvrdé tolary a tvrdé zlaté podle českého způsobu a způsobu Karla VI. Nato se smluvil s Turkem, aby za ražené peníze v jejich zemi mohl koupit koně, což se také stalo. Turci ale poznali, že peníze jsou falešné, proto je do Vídně poslali císaři, ten však prokázal, že peníze u nás ražené nejsou. Následně Turek podal žalobu na pruského krále na říšský sněm. Mezitím však pruský král poslal jak na „Turka“, tak „Moskvanku“ i franckého krále manifest proti císaři. V manifestu pruský král prohlašuje, že považuje císaře za rušitele pokoje v říši, dále považuje

---

⁵⁹⁴ Tamtéž, s. 119 - 120

⁵⁹⁵ Tamtéž, s. 120

⁵⁹⁶ Tamtéž, s. 120

⁵⁹⁷ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 97

volení císaře podle Zlaté buly Karla IV. a nakonec se nechává slyšet, že nemíní Slezsko české koruně vrátit. Nato Vavák poznamenává: „... *ale ani zmínky neučinil o zastání a rozmnožení lutriánského náboženství, jakž se tím zde chlubili.*“⁵⁹⁸ Vavák vzápětí pokračuje, že císař poté sněmu a celému světu ukázal svou nevinu. Pruského krále dal do klatby a proti němu učinil manifest, ve kterém se praví, že volení císaře má zůstat podle způsobu předcházejícího a pruský král se má podat starým právům říše, postoupit Slezsko Jeho Milosti císařské a nečinit na ně již více žádná práva, dále nahradit všechny vojenské útraty a odvolat prohlášení, že císař je rušitel pokoje a konečně nahradit Turkovi falešné peníze.⁵⁹⁹ Nakonec vše Vavák výstižně uzavírá: „*Co se dalšího vypisování příběhů vojenských dotýče, ty já zde nemíním ani nemohu dokonale a podstatně a pořádně psáti, poněvadž já, všecko věděti a slyšeti nemám, a taky, co se slyší, ne všecko pravda jest. Protož chceme-li podstatu věděti, vyzvíme ji z novin tištěných a neb aspoň z kalendáře, v němžto bud celoroční výtah. Mně pak není možná takovou šířinu často psáti, neb já rovně nejsem jiný písař, než takový, co čárky na poli s pluhem dělá; neb snadno, kdo jest třebas u armády a chce spisovat právě, časem nedoptá se pravdy, protož lež do nich klade, ač pak sám neví, že jest lež, - co jiní mluví, píše též.*“⁶⁰⁰ Jaké byly skutečné příčiny války o bavorské dědictví? Historik Čapka uvádí, že počátkem ledna roku 1778 došlo k dohodě mezi dědicem Bavorska falckým kurfiřtem Karlem Theodorem a rakouským kancléřem V. A. Kounicem o rozdělení dědických nároků po vymření bavorské linie Wittelsbachů: Bavorsko mělo připadnout Habsburkům a falcká větev Wittelsbachů měla získat Rakouské Nizozemí. V zápětí po dohodě obsadily okupační rakouské sbory odstoupená území. Rakouská okupace narazila na odpor nejen bavorského lidu, ale i německých států, na prvním místě Pruska, s nímž se spojilo i Sasko.⁶⁰¹

Vraťme se nyní k problematice revoluce. U prostého lidového pozorovatele, pokud odmítá revoluci, jsou na prvním místě jeho politického zájmu skutky, činy, dění. Poprava krále a členů rodiny byla jistě událostí nebývalou a v ní také lidový kronikář vidí hlavní příčinu, proč došlo k pozdější dlouholeté válce s Francií. Poklidný a věřící občan odsuzoval opovážlivost revoluce odstranit násilně posvátnou královu osobu. V jeho odsudku promluvil však více křesťanský soucit s životní tragédií panovnické rodiny než uvědomělé stanovisko monarchicko-politické. Nicméně náboženský motiv určoval podstatně poměr věřícího lidu k revoluci, zdůrazňuje Kutnar.⁶⁰²

Důležitější, než výběr revolučních faktů, je pro posouzení lidového sociálně politického myšlení vznik a obsah lidových politických zvěstí, podněcených revolucí, dodává Kutnar. Taková ústní zvěst, neznámo kde a jak vznikající, je

---

⁵⁹⁸ Tamtéž, s. 97 - 98

⁵⁹⁹ Tamtéž, s. 98

⁶⁰⁰ Tamtéž, s. 99

⁶⁰¹ Čapka, F.: c. d., s. 377

⁶⁰² Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost., s. 120 - 121

kolektivním majetkem určitého sociálního prostředí, myšlenkově homogenního. Je de facto výrazem zbožného sociálního přání a naděje společenské vrstvy a představuje lidovou formu jejich politických představ.⁶⁰³ Na počátku devadesátých let – v období největšího radikalismu revoluce – se šířily mezi lidem pověsti, že Francouzové přijedou do Čech, že nikdo jim v tom nezabrání, i kdyby se proti nim postavili všichni králové. S jejich příchodem spojovala lidová touha změnu politického, společenského i náboženského řádu. Francouzové prohlásí opravdovou svobodu, odstraní světské i duchovní vrchnosti, osvobodí sedláky z poddanství a zruší robotu i kontribuci. I měšťanům a řemeslníkům pomohou tím, že je zbaví židovských konkurentů. To byla sociálně politická stránka lidových zvěstí. Dobové zvěsti měly i stránku národně politickou. Prorokovaly, že pod vlivem francouzským dojde k vytvoření českého státu. Francouzové přivezou dokonce do Prahy i českou korunu a dají Čechům nového krále.⁶⁰⁴

Doby válek, selských bouří a revolučního neklidu způsobovaly, že lid se obracel, více než ve chvílích politického klidu a hospodářské spokojenosti, ke starým proroctvím. V těchto příhodných dějinných situacích stoupá věrohodnost proroctví a oživuje jejich dobová aktuálnost. Napjatá očekávání příštího vývoje, nevyslovené touhy a představy společenských vrstev, které si od zvratu událostí slibovaly lepší budoucnost, poskytovaly vnitřní živinu obnovené víře ve stará proroctví.⁶⁰⁵ Nakonec Kutnar připomíná, že zvěsti a proroctví nejsou jen

---

⁶⁰³ Tamtéž, s. 124

⁶⁰⁴ Tamtéž, s. 124, zde zároveň odkazují na: Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha druhá, část II. 1787 – 1790, Praha 1912, s. 150 – 151, zde Vavák roku 1790 takové proroctví ostatně poznamenává: „*Když pak se hlas rozhléhl, že s pruským králem pokoj učiněn, páni stavové čeští že sněm v Praze drží, item pro korunu do Vídně že pojedou a král Leopold na království české že korunován bude, tu s tou proměnou taky proměnilo se proroctví, a začali zas housti takto: 1. Koruna, pro kterou páni stavové do Vídně pojedou, není prý pravá česká královská, ale svatováclavská; korunu českou prý má francý král. 2. Do Prahy sedm králů se sjede a tu voliti budou jednoho, o němž nyní žádný neví. Pruský král když přiveze tajně toho, kterýž králem býti má. Jiní budou, že Francouz takového přiveze, spolu i korunu pravou českou, kterou již prý kolik set let za sebou má. 3. Každý bude myslit, že Leopold králem bude, ale stane se jináč: Když mu budou chtít stavět korunu na hlavu, rychle se tu najde jiný, jenž sedne, nato jeho zástupcové tu přistojící králové, obzvláště pruský a švédský, též francouzský vytáhnou meče a tu ukáží na toho těm, již korunu držeti budou, a hned ho korunovat musejí a ten králem bude. Potom se teprva rozhlásí, kdo jest a z jakého ruku; někteří praví, že to bude Josef, kterého s sebou pruský král do Prahy přiveze, jiní, že ne, ale Francouz že takového dosadí.“ Ale dříve prý tohle ještě se stane: Za Strahovskou bránou na Bílé hoře jest prý kostel troje dveře mající; tam sjedou se veliká vojska a tři králové vejdou každý jinými dveřmi do toho kostela a jejich gardy vně státi zůstanou. Tam budou se ti králové raditi a půjdou-li ven všickni tři spolu jedněmi dveřmi, dobře bude; hned sednou na koně a pojedou do Prahy do jednoho kostela, kdež koruna od dávna u stropu visí, oni vjedou pod tu korunu tak na koních a který má králem býti, tomu se Božím řízením ta koruna sama od sebe na hlavu spustí a krále odkáže a ten potom že bude českou korunou korunován. Ale jestli prý půjdou ti králové každý z toho kostela jinými dveřmi, toť bude zle; nebo hned vsekavše na koně každý k svému vojsku se obrátí, naň vzkřikne a hned ukrutně se bítí budou. Jeden pak z nich zvítězí a na svědectví, že králem býti má, přece do toho kostela vjede, ta koruna se naň spustí a tu každý pozná, že on králem býti má. Ale opět nejsou v tom svorní, nebo někteří praví, že to bude císař Josef, jenž jest posavad živ; jiní, že od Francouze přivezen bude a že bude ze starého českého královského rodu; jiní, že to bude Švéda a ten že všechny přemůže a že bude nejprv všelikých rovnání rychtářem a to že jest český rychtářa ten nejmocně půjde, aby co nejdřív víra katolická z Čech a Moravy vyhlazena byla.“ Vavák k tomuto dodává: „Milý čtenáři, takových žvaní mnoho nechávám, nemám čas k psaní, aniž uznávám za hodné býti s tou daremností chvilku zmariti. Sud' jak chceš řeči těchto prorok, máť se státi tohoto roku 1790tého. Už prý je tu ten čas.“*

⁶⁰⁵ Tamtéž, s. 125

přímým produktem revoluce v lidovém prostředí, nejsou také bezprostřední reakcí lidu na ni, ale souvisí s ní právě tak jako s válkou a jiným politickým či společenským rozruchem. Válka a revoluce vytvářejí pro ně vhodná prostředí a podmínky vzniku, života a šíření, zvěsti se pak plní myšlenkovým obsahem revoluční doby a stará látka proroctví nabývá v nové, revolucí zviřené situaci svého sociálně politického významu a funkce. Proroctví jsou jak pramenem lidového myšlení, tak jeho odrazem a zrcadlením. Mají důležitou funkci sociálně politického ventilu ve vnitřním napětí lidového přemýšlení a hloubalství, objektivují se v nich společenské, politické i náboženské představy, naděje a touhy lidu, stávají se mu útechou v tíživé nejasné přítomnosti.⁶⁰⁶ Historička Mejdřická dodává: „*V proroctvích máme přímý pramen k poznání názorů těch, kteří neměli žádnou jinou možnost se vyjádřit.*“⁶⁰⁷

Nyní pohledme na Vavákovy Paměti z let sedmdesátých. Nalezneme zde několik dobových proroctví. V roce 1774 si Vavák v Českém Brodě na trhu zakoupil tištěný exemplář s proroctvím, následně si ve svém spisu poznamenává: „*V témž měsíci května se prodávalo veřejně tištěné proroctví pana děkana z Brezu blíž města Mantue ve Vlaších, který se jmenoval František Santilioni a byl 125 let starý.*“ Vavák následně předkládá výtah tohoto proroctví. Pro jeho délku nyní udělejme jeho stručnou podobu. Vavákův výtah je rozdělen do osmi bodů: 1. Od roku 1770 bude panovat veliká nesvornost u všech stavů a láska k bližnímu téměř zahyne, a to se má dít až do roku 1777; 2. Od roku 1773 mají být úrodná a sytá léta; 3. Od roku 1777 se má vše zlepšit. Sedlák má zase obléci svůj předešlý kabát, láska k bližnímu má zase v plném blesku svítit, lidé se obrátí s celým srdcem k Pánu Bohu, láska a svornost pokvete. Pravá křesťansko katolická víra zase vezme nový zrůst, slovo Boží vejde ve velikou vážnost, a ten rok počet a počet 1777 se bude psát zlatými literami na tabulích pro věčnou památku; 4. Roku 1783 turecké panování a císařství zcela zahyne a bude rozděleno mezi tři potentáty; 5. Nastane ve světě veliké zemětřesení, budou velké škody na zemi a na moři; 6. Poté má křesťanstvo v nejlepším stavu trvat dvě stě let a celá Asie přijme pravou křesťanskou víru; 7. Římské císařství má být po ta léta v květu a až do skonání světa trvat; 8. Když ta léta přeběhnou, tehdy mnohá znamení na nebi i na zemi se stanou a světlo svatého evangelia a pravá víra napořád hasnouti počne a tuť povstanou mnohá kacířstva a bludy, a tak z těch předcházejících rozličných znamení se pozná, že již ten veliký a poslední den Páně blízko jest.⁶⁰⁸ Vavák o k tomuto dodává, že onen děkan také předpověděl, že 12. října roku 1773 dokoná svůj život, což se i stalo. Jeho proroctví se v tomto ohledu vyplnilo.⁶⁰⁹ Nicméně rok 1777, pro své zvláštní složení ze tří sedmiček, probouzel v očích Vavákových určitou nejistotu či obavu. Vavák poznamenává: „*Pamatuju se, že*

⁶⁰⁶ Tamtéž, s. 129

⁶⁰⁷ Mejdřická, K.: Listy ze stromu svobody, Praha 1988, s. 169

⁶⁰⁸ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha I., část první, s. 39 - 40

⁶⁰⁹ Tamtéž, s. 40

jsem četl v knize, jež „*Calendarium perpetuum*“ slove, od Simeona Partlicia vydané roku 1617, že toho roku také v zimě teplo a v létě zima byla a všechny časy proměnné a divné, tak že sám ten autor, ač znamenitý astrologus a hvězdář, tomu se divil a napsal, aby to Pán Bůh na dobré obrátiti ráčil. Co pak nato v roce 1618 v Čechách se začalo a pořád až do roku 1648 trvalo, toť jest nám dobře z kronik a jiných spisů povědomo. Pán Bůh všemohoucí nedopouštěj, aby tento tak divný 1777. rok měl nám býti předzvězd něčeho trpčejšího a horčího, neb zima tohoto roku taky teplá a příjemná byla, jaro pak studené, léto mokré a dost chladné, že až posavad, když již toto dne 27. července píšu, málo jsme se zahřáli.“⁶¹⁰ Později však zaznamenává: „Všeliká proroctví, která na tento již pomíjející 1777. rok předpověděna byla, pozadu zůstala, což někteří páni proroci vidouce a že se s netrefnou potkali, slyšíce, začali jinou přísti, totiž že prý to není pravý 77. rok, ale co se píše sedmý, ten že jest šestý a co bude osmý, ten že bude teprve spravedlivý sedmdesátý sedmý, že prý je v počítání let v knihách o jeden rok chyba. Divná řeč, že pak jsou všichni celého světa kronikáři a slavní jak církevní tak političtí spisovatelé chybili a že jim všichni slavní světa monarchové a povýšené určené hlavy věřili a tu chybu nikda dříve nenašli a až teprve teď někteří z obecního lidu hlupci tu chybu vyhledali. Považ každé holé bláznovství! Vím sice, že tak mnozí staří historici praví, ale ne o jeden rok, nýbrž o čtyři léta. (Buchholcer). Abych vždy některé kusy z té prorocké školy, co jsem sám slyšel, položil, které se v tomto roce státi měly, ač všecko nevím, - nebo přede mnou málokdo co prorokoval, - pro pamět a uznání toho bláznovství něco jen napíšu. 1. Ten rok tisící sedmistý sedmdesátý sedmý páni na zámcích a kněží zkázu vzíti, utíkati a mnoho zlého vytrpěti měli. 2. Řízení obecního lidu v zámcích a všeliká poddanost přestati a žádný žádnému poddán býti neměl. 3. Víra křesťanská katolická v Čechách vykořeněna a ta bludná, - nemohu ale popsat jaká, neb ani oni nevěděli a jí nejmenovali a každý prorok jinou býti pravil, - ta prý založena a utvrzena že bude. Někdo pravil, že husitská, jiný že lutriánská, jiný že Jednosta bratrská, jiný že kalvínská, jiný zas že žádná z těch, ale nová, ode všech daleko rozdílná že nastane a že ji Pán Bůh pro svět chová. (Tak až posavad snad nechal Pán Bůh všecken svět bloudit, když mu ještě ani pravou víru nezjevil; tak jsou snad všichni naši předkové v pekle a nás teprva posledečky Pán Bůh Spasí, - což býti nemůže, nebo on chce všechny spasiti.) 4. Všeliké krveprolití a mordování pánů a kněžstva, a obecní lid všichni na vojnu že půjdou, zámky vybíjeti, pány bítí a dobře se míti budou, - a toť bude snad ta cesta k spasení.“⁶¹¹ A jaký měl vůbec Vavák vztah k dobovým proroctvím? V předcházejícím zápise o proroctví již Vavák naznačil svůj postoj. V Pamětech však můžeme nalézt další reakce podobného rázu. Roku 1776 Vavák zaznamenává: „Mezitím ani cítit nebylo o tom, co mnozí proroci loni prorokovali, co se má od nového léta státi.“⁶¹² Či téhož roku své zápisy

⁶¹⁰ Tamtéž, s. 88

⁶¹¹ Tamtéž, s. 92

⁶¹² Tamtéž, s. 73

prokládá veršovanou vsuvkou, kterou vyjadřuje své mínění o tehdejších proroctvích: „Opět mně jest k podivení z každodenního slyšení, neb jest tak mnoho proroků, že by je nevzal do žoku.“⁶¹³ Roku 1777 pak zaznamenává zprávu, že husaři jeli do Nymburka a dávali koně do nových maštálí a Vavák dodává: „... proti všem prorokům, kteří mluvili v oči, že se v nich kuň nezdrží.“⁶¹⁴ Nakonec k roku 1780 poznamenává: „Den NoVeho rokV, ráno Mráz, pak sLVneCzno a až k WeCzerV jasno. – Bůh požehnej roku toho a dej, ať již tenkrát mnoho horlivých srdcí nastane, nevěra, hřích ať přestane. Mnozí, již k Novému roku všelike věci stlali, nestalo se ani cvoku, - protože to všecko lhali.“⁶¹⁵

Pokud učiníme shrnutí, můžeme konstatovat, že František Jan Vavák skutečně ve svých Pamětech vnímá válku jako důležitou událost k poznamenání. Ačkoliv sedmdesátá léta 18. století nebyla provázena dlouhotrvajícím válečným konfliktem, Vavák má bohaté zkušenosti z válek předcházejících, což lze ostatně vycítit z jeho slov k válce o bavorské dědictví, které tvoří hlavní téma roku 1778 v jeho spisu. Vavák vnímá válečné období jako dobu, jež způsobuje lidu četné strastiplné chvíle, ztráty, hluboký smutek a strach. Naopak, po skončení války a vyhlášení míru, jeho slova projevují oddech a veselí. V Pamětech lze nalézt zápisy, ve kterých Vavák s radostí a úlevou zaznamenává pokles povinných transportů obilí... „Všemohoucí Pán Bůh ráčil nás potěšiti, že se vždy pořád o svatém pokoji slyší, transporty drobet se umenšily, obilí pěkně se ukázalo, dobrou naději ke žním dávajíc...“⁶¹⁶, povinného dodávání nádeníků na šance ... „Tak to taky téměř přední soužení když již každého omrzelo a veliké stýskání pán pan vrchní slyšel i sám to pozoroval, protože jak krajskému ouřadu, tak i do Prahy psal a šťastně přestání toho obdržel, a tak března měsíce na ssanCe Do HraDCE foroWaňI a naDeňIkV WIháněnI přžestaLo; nebo časem, když některý podruh, zvláště na žni, tam nešel, na kanceláři karabáčem bit byl. Ale z bližších panství v našem kraji až posavad tam jedou a jdou.“⁶¹⁷ ... a nakonec návrat zajatců... „Dne 24. března obdržel jsem jistou dokonalou zprávu o propuštění a do domů navrácení našich českých od Prajzů zajatých rozličných měst, jak duchovních tak světských osob, a sice od té armády, která od saské strany do Čech vtrhla...“⁶¹⁸ A konečně lze konstatovat, že důvody vyhlášení války o bavorské dědictví jsou Vavákovi takřka neznámé. Ačkoliv je ve spisu zaznamenává, činí tak se značnou nedůvěrou.

Zároveň doba válek s Pruskem dává nekatolíkům naději v náboženskou svobodu. Vavák, jakožto věrný katolík, se mnohdy k této skutečnosti otevřeně vyjadřuje. Jeho reakce jsou negativní s tónem až ironickým. Obecně Vavákův

---

⁶¹³ Tamtéž, s. 79

⁶¹⁴ Tamtéž, s. 84

⁶¹⁵ Tamtéž, s. 136

⁶¹⁶ Tamtéž, s. 112

⁶¹⁷ Tamtéž, s. 106 - 107

⁶¹⁸ Tamtéž, s. 108

postoj k nekatolíkom je záporný. Náboženskými postoji se však bude více zabývat čtvrtá kapitola. Nakonec Vavákovy zápisy podávají svědectví o tom, jak nebeské úkazy a proroctví měly vliv na tehdejší myšlení. Zatímco se Vavák, i přes počáteční obavy z „tak divného roku“ 1777., staví k proroctvím s určitým odstupem, pak k víře v nebeské úkazy se staví pozitivněji.

Panovníci v politickém ohledu lidovém

František Jan Vavák ve svých Pamětech přirozeně sleduje život a politické počínání dobových hlav státu. Věnujme se nyní tomu, jak Vavák reflektuje panovníky na pozadí sedmdesátých let 18. století.

Za důležité činitele politického dění, přímo za nástroje Boží vůle pokládá lid, podle slov Kutnara, panovníky a jiné politicky činné osobnosti. Zájem o ně dokresluje povaha lidové političnosti a doplňuje reakci lidu na politické události. Vztah k politickým osobnostem je však u lidu jiného druhu než poměr k válce a revoluci. Ty svými projevy přímo zasahují prostého člověka přímo, jsou pro něho konkrétními fakty, které smyslově vnímá a hospodářsky pociťuje. Panovník se jen zřídka dostává bezprostředně do okruhu lidového životního zájmu. Jen v ojedinělých případech ho prostý člověk vidí a poznává, a pak na něho hledí jako na společenskou zvláštnost, prožívá okamžik vzdáleného setkání jako mimořádnou slavnostní událost, která v lidové stupnici významnosti a pamětihodnosti je hodna stejně zaznamenání jako třeba požár nebo smrt někoho známého.⁶¹⁹ Ostatně Vavák roku 1778 s určitou hrdostí zaznamenává, že ve vsi Litice a následně v Jičíně přespával samotný císař Josef. K této události dále poznamenává: „Dne 25. září sám já byl jsem v Jičíně s domácím senem, a tam toho dne císař pán obědval...“⁶²⁰

Konkrétní setkání nebo vidění podle Kutnara rozvlňuje jistě lidovou společnost a její myšlení, není však pro vytváření poměru lidu k politické osobnosti panovníkově rozhodující. V tom směru působí jiné motivy. Je to především vojenské a politické dílo, spojené se jménem panovníkovým, je to hodnota jeho vlády, jak se jeví primitivnímu lidovému soudu, a jsou to konečně představy, které prostý člověk individuálně nebo kolektivně spojuje s obrazem panovníka. Tak panovníkova osobnost nabývá rysů abstraktních, symbolických. Charakteristické individuální znaky mizí, dochází k depersonalizaci a panovník se stává jakousi zosobněnou silou mocenskou, souhrnem vlastností národa a státu. Není pak už Fridrichem Velikým, ale obecně „Prajzem“ či „Brandenburkem“, není Kateřinou II., ale „Moškvankou“, není sultánem Solimanem, ale „Turkem“ nebo obecněji „potentátem“.⁶²¹ Obecně Vavák ve svých Pamětech zcela běžně takto pojmenovává dobové panovníky.

⁶¹⁹ Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost., s. 131

⁶²⁰ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha I., část první, s. 101

⁶²¹ Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost., s. 131

Odosobňování a zevšeobecňování je spojeno se zjednodušováním, simplifikací politického dění, jak je patrné z výrazu „vpadl (do země) Prajz“, „vojna začala s tím Brandenburkem“.⁶²² Například Vavák roku 1774 zaznamenává: „*W téMž roCe zaLoženI gest noWI kosteL bLIž PržehráDI, v panství poděbradském, u Labe, dne 30. dubna. Byl od starodávna v té vsi kostel farní ve jménu Navštívení Alžběty od Panny Marie a ten léta 1742, když Brandeburci tu ves zapálili, shořel a až potud ve zříceninách ležel. Že pak tam řeka Labe břehy ujímá a grunty lehké jsou, protož přeneseno jest stavení kostela toho na pole jedno mezi Přehrádí a Pňovem a tu jest v nově stavěn.*“⁶²³ Prajzem či Brandenburkem se zde myslí král pruský a nikoliv národ nebo lid, dodává Kutnar. Tyto pochody, převádějící složitost dění na jasné a snadno pochopitelné jmenovatele a symboly, dějí se především tam, kde lid v neznalosti většího množství jednotlivých údajů a faktů o životě má co dělat s cizím panovníkem nebo s vojensky či politicky pro něho nevýraznou postavou domácí dynastie. Jakmile je však k postavě panovníkově připoután hlubším zájmem, jakmile může na pouhé jméno připojit blíže určující skutečnosti, svou nenávist nebo lásku a naději, nabývá obraz v jeho představě pevnějších individualizujících znaků, při čemž se často v lidovém pojetí pozměňuje a odchyluje od historické reality. To je případ císaře Josefa II. Panovník přestává být pouhým schématem, vzdálenou, lidové představitivosti nedosažitelnou bytostí. Je dokonce v šířícím se lidovém mínění strhován s onoho posvátného postavení vladařského do oblastí nejlidovějších. Obecně zlidovění znamenalo trhlinu v dosavadní nedotknutelnosti panovnického majestátu. Při přímém setkání s osobou panovníkovou, jestliže snad projel krajem nebo setkal-li se s jinou korunovanou hlavou státu, pozornost lidového pisatele poutá více podání slavnostního přivítání než otázka po politickém obsahu schůzky.⁶²⁴

Nejvíce poutá prostý lid podle Kutnara panovník jako vojenský představitel státu, jako voják a vojevůdce. To je také první a hlavní vlastnost, kterou lid na panovníku vidí. Souvisí to s lidovou představou, jako by válka byla životním zaměstnáním panovníků. Ti rozhodují o válce a míru, bojují, vítězí a ztrácejí takřka osobně. Tíha odpovědnosti ve válce je plně přenášena na panovníka.⁶²⁵

Teprve v druhé řadě se zjevuje lidu panovník jako politik a zákonodárce. Je to postava již složitější a tolik svým zákonodárstvím bezprostředně lidovou společnost nezasahující. Proto v tereziánském období to není Marie Terezie, žena na trůně a významný zákonodárce, k níž by lidoví pisatelé obzvlášť vzhlíželi, nýbrž jsou to buď její vojevůdci nebo její vojenský a politický protichůdce Fridrich Pruský nebo její syn Josef jako především vojenský

---

⁶²² Tamtéž, s. 131 - 132

⁶²³ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha I., část první, s. 45 - 46

⁶²⁴ Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost., s. 132

⁶²⁵ Tamtéž, s. 132 - 133

představitel a milovník lidu.⁶²⁶ Ostatně Vavák ve svých zápisech ze sedmdesátých let skutečně vnímá císaře Josefa jako nejvyššího velitele vojsk a zastávce lidu. Vavák mnohdy zmiňuje Josefovy návštěvy Prahy, jejichž součástí byla prohlídka vojsk. Roku 1776 zaznamenává: „Dne 1. září všecko vojsko, které v Čechách leželo, ku Praze do tábora přišlo, nato dne 4. téhož Jeho císařská Milost Josef II. do něho přijeti ráčil, k jehožto vítání střelbu zde dobře slyšeti bylo.“⁶²⁷ Na pozadí doby války o bavorské dědictví zaznamenává důležitost a zodpovědnost císaře coby vojenského představitele. Roku 1778 uvádí: „Přes celý měsíc duben vojska sem do Čech z Moravy, Uher a Rakous, Štýrska, krajinské, tyrolské země a z Sedmíhradska, z Nizozemí a ze Vlach marširovala a okolo Labe pořád počavše od Holomouce až po Aussig neb Oustí nad Labem se kladla, ale v tu stranu k Slezsku nejvíc tady všechny vesnice lidem neplněné byly. Jeho císařská Milost, Josef, náš monarcha, sem tam po městech ustavičně jezdil, dnem nocí se namáhaje. Na začátku v brandýském zámku ostávati ráčil přes celý duben až přes půl máje.“⁶²⁸ Císaře jako lidového pak Vavák vnímá v souvislosti s jeho přenocováním v obyčejných hostincích. Roku 1777 zaznamenává: „Dne posledního srpna to vojsko, které v Čechách leží do tábora ku Praze přimarširovalo a císař pán v hospodě hloupětínské ostával. Dvacet dní toliko tábor byl a zas každý do svého předešlého místa se vrátil.“⁶²⁹ Nakonec oba postoje k císaři, jako vojenskému představiteli a ctiteli lidu, Vavák propojuje v následujícím záznamu z roku 1774: „Toho roku vojenské regimenty v Čechách ležící do polního ležení ku Praze vtrhli v posledních dnech srpna, kamž také Jeho císařská Milost, Josef II. dne 1. září přijeti a kvartýr sobě v Novém městě pražském blíž hybernů, v domě jednoho měšťana a spolu mistra řemesla ševcovského, obrati ráčil. Odtud každý den ven k vojsku vyjížděti, jakož i dne 7. září cvičení vojenské s střelbou na způsob nějaké bitvy držeti sobě oblíbil. K spatření téhož z daleka lidé šli a páni jeli, a bylo tu střelbu zde velmi dobře slyšet. Tu také v témž svém kvartýru jednomu každému přístupu a audienci v potřebách uděliti a spisy přijímati ráčil, obzvláště od lidí chudých obecních, tak že z té dobrotivosti a lásky jeho lidé Pána Boha velebili a Jeho císařské Milosti zdraví a dlouhé panování srdečně vinšovali. Dejž to Pán Bůh! Nato dne 20. září zase z Prahy do Holomouce odjeti ráčil.“⁶³⁰ Nakonec Vavák vnímá císaře Josefa jako člověka velmi zbožného, což Vavák, jakožto věrný katolík, velmi vítá. Roku 1778 poznamenává: „Dne šestnáctého Máje Císař pán v Praze v s. Wita pobožnost konal a jakožto v svátek zázračného země patrona, sv. Jana Nep., při veliké mši, kterou arcibiskup sloužil, v královské modlitebnici klečel a tam též knihu evangelium svatého sobě slavně podanou maje s uctivostí a velikou horlivostí políbil. Toho ještě dne z Prahy odjel

---

⁶²⁶ Tamtéž, s. 133

⁶²⁷ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha I., část první, s. 79

⁶²⁸ Tamtéž, s. 96

⁶²⁹ Tamtéž, s. 89

⁶³⁰ Tamtéž, s. 45

k Litoměřicům a odtud horami jeda, dne 19. téhož v Hlušicích blíž Bydžova byt sobě zvolil. ⁶³¹ Avšak určitou citlivost a lidskost Vavák vyjadřuje nejen u císaře Josefa, ale také u císařovny Marie Terezie, a to v souvislosti s patentem o odvodu mužů na vojnu. Roku 1770 uvádí, „že takové mocně brání a odvádění lidu, jakéž až posavad bylo, jest velmi nebezpečné, odvážlivé, naříkanlivé a žalostné, a protože naši nejmilostivější královně a císařovně nelíbí a vždy na srdci ležící, - protože z zemomateřské náklonnosti pro uvarování všech takových bezpráví, naříkání, proklínání atd., jakož i nejmilostivější císař pán, Josef II., spolu panující, budoucně chtějí ráci, aby dodávání lidu na vojnu bylo dobrovolné vedle starodávniho přísloví: „Kdo pán, měšťan, sedlák, ten taky jest voják.“ ⁶³²

Ale ani Marie Terezie se nevymyká lidovému zjednodušení historického dění, jako by ona osobně vedla válku a uzavírala mír. Marie Terezie je také v lidových pramenech nazývána „naší královnou“. ⁶³³ Milčický sedlák Vavák ve svém spisu skutečně užívá přívlastku „naše nejmilostivější královna a císařovna“. ⁶³⁴ Tento přívlastek jako podobně jinde „náš císař“, „náš zeměpán“ nevypovídá však nic o státoprávním stanovisku pisatelově, o jeho státním českém povědomí. ⁶³⁵

Pruský král byl hodnocen buď jako nadějná záštita tajných evangelíků, jako jejich ochránce, nebo v jeho ocenění rozhodoval jeho tvrdý diplomatický postup, nedbající práv a mezinárodních zvyklostí. Lidovému soudci stačí slovo, aby jej v tom směru mravně odmítl a případně charakterizoval. Výrazy jako „šelma“, „kluk“, „ten Brandenburk“ dostatečně vyjadřují stanovisko, které lid bez rozpaků a kolísání k pruskému vetřelci zaujal. Stačí jedna kladná nebo záporná skutečnost, aby vztah lidu byl trvale určen. A třetí moment, který podmiňoval pohled lidu na pruského krále, byly jeho úspěchy vojenské a ještě spíše obdiv nad jeho taktikou, která mu pomáhala z největších svízelnů a často nesnadnou situací proměnila ve vítězství. Zde už bylo třeba širšího rozhledu po válečné strategii a určitého nadstranického stanoviska. ⁶³⁶

A jak vůbec Vavák reflektuje ve svých zápisech císařovnu Marii Terezií? Převážně jako autorku četných patentů či nařízeních, například v souvislosti s odvodem mužů na vojnu, nařízením v době selských bouří či vyhlášením robotních úprav nebo zrušením rozličných platů.

Nejvíce lidového zájmu upoutal na sebe císař Josef II, zdůrazňuje Kutnar. Bylo to samozřejmé, neboť s osobou císaře Josefa byla skutečně a především v mínění lidu spojena řada radikálních změn sociálních, hospodářských, kulturních a náboženských, které utvářely nově jeho životní podmínky, a pak

---

⁶³¹ Tamtéž, s. 96

⁶³² Tamtéž, s. 6 - 7

⁶³³ Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost., s. 133

⁶³⁴ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 6 – 7, pozn. aut. zde Vavák miní císařovnu Marii Terezií.

⁶³⁵ Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost., s. 133

⁶³⁶ Tamtéž, s. 133

egalitářský císař nezůstal ani osobně uzavřen lidovému prostředí. Nebylo před ním a po něm císaře, který by se tolikrát osobně setkal s lidem a k jehož skutečným příhodám by se připojilo tolik fabulačních zpráv a zkazek.⁶³⁷

Podoba císaře Josefa II. se v mysli prostého lidu zjednodušila a zhustila do několika typických charakterových zkratk. Ty jako dominanty přetrvaly i jeho život pozemský a přioděly se rysy, které lidová obrazotvornost a osvobozenská naděje povznesla až k hranicím náboženského a sociálního chiliasmu. V lidové představě žije Josef II. ve dvojí tváři jako náboženský a sociálně hospodářský reformátor. Je to Josef, zkonkretizovaný podle nejvýznamnějších činů své vlády, Josef dvou patentů, tolerančního a nevolnického a všeho, co se k nim v oblasti náboženské a společenské přimykalo. To byly věcné základy lidového pojetí císaře, který byl přetvořen k obrazu a touze lidových vrstev. Lid si z něho udělal císaře svého osvobození duchovního a sociálního, císaře lidového, nábožensky reformačního a selského.⁶³⁸ Lidovému pohledu uniká poměrně moment nacionální, který se na počátku Josefovy vlády tak značně vtiskl do jazykových obran z měšťanského a učeneckého prostředí. Palčivost životní problematiky lidu byla prozatím či především jinde, nikoliv ve věcech jazykově národních, nýbrž v otázkách hospodářských, sociálních a náboženských. Teprve v závěru josefínské epochy pod tlakem zesílené germanizace a ovšem jako přirozený důsledek myšlenkové a sociální emancipace se objevuje i tato vlastenecká složka. V obranách Hankeově a Thámově už na počátku josefinismu se projevila v poměru k císaři v zajímavé podobě. Josef II. je obranami záměrně prohlašován za ochránce a milovníka české řeči a národa. Jeho nastoupení na trůn se vychvaluje jako nová a šťastná doba českého písemnictví a státu.⁶³⁹

Fabulační proces, jímž procházel pohled lidu na císaře Josefa, dál se již za jeho života, a to na základě přímého styku a vztahu lidu k císaři při jeho návštěvách v zemi. Projevuje se to v tom, že lidový zápis o pobytu císařově není suchým záznamem skutečnosti, nýbrž že citově zdůrazňuje Josefovu lidovost a předvádí osobnost nebývalého zjevu císařova v povídkově dialogizované formě. Ta je bližší zažitě skutečnosti a obsahově pravdivější. Lidový kronikář zachycuje Josefův rozhovor, reprodukuje jeho otázky, vypočítává císařská obdarování a zdůrazňuje především prostotu jeho zjevu a chování. Kdysi nedostupný majestát panovníka, před nímž s v posvátné úctě jako před Božím stánkem klekalo, se najednou přibližuje lidu a jeví se mu jako hodnota, jemu rovnocenná. Demokraticko-filantropický rys Josefa poměru k chudým, trpícím, k sedlákům a prostému lidu vůbec získával císaři sympatie dávno před nastoupením na trůn. Ono snížení císařovo k lidu znamená pro lid sociální povznesení, projev úcty k jeho člověčenství. V písni známé pod jménem „*Selského otčenáše*“ se spojuje představa Josefova v mystickém očekávání lepšího sociálního příští s představou Boha Otce a Mesiáše. I císařovo

---

⁶³⁷ Tamtéž, s. 134

⁶³⁸ Tamtéž, s. 134

⁶³⁹ Tamtéž, s. 134 - 135

království, které sedláci toužebně očekávají jako vykoupení ze současných běd, má mnohou podobnost s chiliasticky blouzniveckou představou království Božího na zemi. Budou v něm žít v radosti, bez útisku karabáčníků, poslušni a věrni jedině panovníkovi.⁶⁴⁰

Ostatně Vavák ve svých Pamětech roku 1775 poznamenává, že se po celém království roznesl spis na modlitbu Páně, Otčenáš, složený a jménem lidu selského podaný císaři. Skladba se nazývá „*Pater noster*“ aneb „*Otčenáš*“, avšak vzápětí po několika dnech byla napsána odpověď na onu skladbu. Vavák uvádí: „*Já dlouho jsem přemýšlel, mám-li je zde položit pro tu všetečnost, poněvadž ta nejdůstojnější a ústy Božími vydaná modlitba má ji křtaltovati, však ale soudíc, že po letech bude po nich ptání, tak jsou přece zde slovo od slova psaní.*“⁶⁴¹ Vavák následně vypisuje obě skladby. První skladba „*Otčenáš*“ obsahuje 18 slok, skladba druhá „*Odpověď císařského Veličenstva naproti nářku sedláků*“ obsahuje 21 slok. Pro jejich délku uveďme jen krátké ukázky:

„*Pater noster rusticorum – Otčenáš sedlákův, aneb: Volání k Císařské Milosti o zbavení robot a ouzkostí*“:

„*Pohled, kterak jsem souženi, od karabáčníků zedřeni, otče náš!*
Ohlédni se jen sám na ně, císaři, náš milý pane, jenž jsi.
My víme, že to nežádáš, ani milosrdný Bůh náš na nebesích.
Plačtivě na tě čekáme, a za krále tě žádáme: Posvět se!
Neb jest velmi povýšeno, ve všech zemích rozhlášeno jméno tvé.
Slibujem ti věrni býti, až budeš ty nás řídit, - přijď království tvé...“⁶⁴²

Obecně autor této skladby zoufá nad stavem sedláků, stěžuje si na bití karabáči, naříká, jak je s nimi zacházeno, proto prosí císaře o pomoc.

Vavák nato poznamenává: „*Jestli se tento „Otčenáš“ dostal do rukou Jeho Milosti císařské, nelze věděti, jakož i tato odpověď na místě Jeho Milosti kdo by udělal, není povědomo. Jest to sice oboje dosti všetečné.*“⁶⁴³ Následně vypisuje druhou skladbu:

„*Respondatio Majestatis Caesariae contra lamentationem rusticorum*“:

„*Lidé český nezkrocený, křičels často zkormoucený: „Otče náš!*
S tebou já i předci moji jakož to s zlým co činit měli, jenž jsi.
Trůnům ses nechtěl poddati, nectils Boha, haněls svatý na nebesích.
Ej, nuž s císařskou vroucností volám k Bohu na výsosti: Posvět se!
Svědkiem bud' Bůh proti tobě, roto, zlé jest v každé době jméno tvé.“

⁶⁴⁰ Tamtéž, s. 135 - 136

⁶⁴¹ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 65

⁶⁴² Tamtéž, s. 65 – 66, zde se nachází celá skladba.

⁶⁴³ Tamtéž, s. 66

Snad ne Luthera a Žižku chceš volat k jeho kališku: „Přijd' království tvé!...“⁶⁴⁴

Vavák na obě skladby reaguje svými oblíbenými rýmy:

*„Já pak toto přidat míním, že se častokráte divím
mnohým, jež se dějí, věcem a tak přerозličným řečem,
psaní i taky zpívání, zvláště pak prorokování,
čehož všeho jest tak zhusta, div že nebolejí ústa.
Ač mnohé dosti nehodně, však přec všecko jde svobodně,
jak u sprostých tak u pánů, v trzích, v cestách i při džbánu,
tak směle jest povídání, ba i žvavé utrhaní,
stavům duchovním i světským, též i měšťanům nebeským.“⁶⁴⁵*

Dávno před josefínskými reformami žil mezi lidem císař Josef II. jako příznivec a očekávaný osvoboditel selského stavu. Tento obraz monarchy, který se nestydí za sedláky a selkou práci, proniká v oslavné písni Vavákově na památku „polního vorání“ Josefova u moravských Slavíkovíc, známé i jinde po Čechách a Moravě, a sílí v době příprav selského povstání roku 1775.⁶⁴⁶ Co se tehdy událo? Podle Dagmar Klímové roku 1769 údajně císař při jízdě nově zbudovanou erární silnicí z Brna do Olomouce sestoupil za pozořickou poštovní stanicí z vozu a na poli sedláka Antonína Trnky vyoral několik brázd, „aby dal najevo, jak si váží namáhavého povolání rolnického“.⁶⁴⁷ Císař je podle Kutnara symbolicky oním Těšitelem, v jehož jménu obíhaly po Čechách pobuřující listy. Poddanská společnost selská očekávala od budoucího krále zrušení roboty, prohlášení tělesné svobody a odstranění tělesných trestů, které poddaný cítil jako největší urážku ponížení svého lidství. Třebaže všechny naděje, kladené do příchodu císařova, se nesplnily, a třebaže v katolicky orientovaném obyvatelstvu selském se ozval později nesouhlas s mnohými náboženskými reformami, které se dotkly staré tradice, přece jen podstatné skutečnosti poddanských reforem určovaly představu císaře Josefa II. mezi vším selským lidem. I Vavák, který ostře kritizoval náboženskou politiku osvícenského státu, neodepřel Josefovi největší dík v závěru své písně o zrušení roboty na státních statcích.⁶⁴⁸ Vaváková rozsáhlá skladba ve verších, jež má 223 slok, vyjadřuje autorovy postoje a zkušenosti z roboty. Svou skladbu příznačně nazval: „Píseň historická o zkáze, těžkostech a trestech roboty nejprve na panstvích císařských v zemi české a moravské roku 1777 dne 1. ledna a potom teprv na jiných panstvích léta 1789.“ Ve své písni tak Vavák spojuje robotní dobu s úzkostí, bídou, soužením,

⁶⁴⁴ Tamtéž, s. 66 - 67

⁶⁴⁵ Tamtéž, s. 67 - 68

⁶⁴⁶ Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost., s. 136, zde odkazují na Vavákův „Zbor písni“, rukopis se nachází v Národním muzeu v Praze, sig. IB 26, zde se nachází oslavná píseň na památku „polního vorání“ Josefova.

⁶⁴⁷ Klímová, D.: Lidová kultura. Ohlas tereziánských a osvícenských reforem v lidových pověstech, in: Petrůň, J. a kol.: Počátky českého národního obrození., s. 212

⁶⁴⁸ Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost., s. 136

lopotou, chudobou, trápením lidu a ztrátou ctnosti. Ukrutná robota tak vyvolala ponížení, hrůzu, strach, přísné tresty (vězení a různé druhy mučících nástrojů), nespravedlnost, bezpráví, dřinu, bití, křik a častá úmrtí. Vavák své verše doplňuje konkrétními událostmi, konkrétními příběhy lidí. Autor zde neskrývavě kritizuje vrchnost za její chování vůči poddaným, ale taktéž naráží na jazykovou problematiku. Vrchnost je německá a mluví jen německy, ale sedlák je český a mluví jen česky. Jak by si tedy mohli rozumět?⁶⁴⁹

Protikatolické a protináboženské tendence doby přičítal Vavák více iluminátům a nesprávnému výkladu tolerančního patentu než samotnému císaři. Josef II. poznal podle jeho přesvědčení bídu a zkázu poddaného lidu, a proto ho chránil tak milostivě.⁶⁵⁰

Tajní nekatolíci a po tolerančním patentu členové evangelických církví viděli zřejmě v císaři Josefovi svého největšího dobrodince, který je jim nakloněn i církevně nábožensky. Byl pro ně osvoboditelem od tíživé přetvářky, dárcem náboženské svobody a vlastně plného života. Mnozí byli přesvědčeni, že si přeje, aby opouštěli katolickou církev a hlásili k tolerované, kterou pokládali za církev Josefovu. Náboženští blouznivci ho uznávali za nejvyššího pána světského i duchovního, za nástupce Božího na zemi a mnozí jej dokonce deifikovali jako syna Božího, Mesiáše.⁶⁵¹

Náboženská reformace Josefova více podmiňovala poměr k císaři u katolického obyvatelstva městského než u venkovského. Motiv selského osvobození nemohl v řemeslnických městech nabýt převahy jako na zemědělském venkově. Náboženské proměny byly v městě, v sídle klášterů, kostelů a kněžstva, daleko více a přímo smyslově a hromadně vnímány než na vesnici, kde často ani kostela a fary nebylo. Proto vystupují více do popředí a poutají na sebe více lidovou pozornost. Rozruch, který způsobily v dosavadním tradičním způsobu života, vyvolal spíš odpor než souhlas. Poklidný měšťan, kterého netížilo poddanství sociálně, který netrpěl mravně přetvářkou a ukrýváním své vlastní myšlenkové a citové podstaty náboženské, byl všemi reformami, které začaly také narušovat jeho cechovní uzavřenost, neobyčejně přiveden z míry a ze svého dosavadního životního stylu. Reaguje živelně na vše s netajeným odporem, uvědomuje si překotnost reformního počínání a jeho základní zdroj vidí v nevěreckosti. Podoba císaře Josefa ztrácí v tomto městském prostředí své kladné hodnoty. Z osvoboditele, budovatele a dobrodince se stává rušitel platného a dobrého řádu hospodářského a náboženského, mravní reformátor se mění v rozmnožovatele nepravostí a křivd.⁶⁵²

---

⁶⁴⁹ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha druhá, část II., s. 96 – 114, zde se nachází celá Vavákova skladba.

⁶⁵⁰ Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost, s. 136

⁶⁵¹ Tamtéž, s. 136 - 137

⁶⁵² Tamtéž, s. 137 - 138

Podle Kutnara každá společenská skupina lidu si vytvářela svou určitou obměnu podoby císaře, který svým dílem tak hluboko zasáhl do jejich života a zvířil nebývale veřejně politický zájem lidu. Ony varianty lidového obrazu císaře Josefa II. souvisely s životní situací jednotlivých skupin, s dominantní složkou jejich bytí, byly výsledkem specifické reakce sociální skupiny na politickou skutečnost. Transformace skutečné podoby císaře je současně výrazem jeho různého hodnocení v jednotlivých složkách lidu. Tato proměna pokračovala i po jeho smrti, nebo lépe řečeno, jeho smrt a náhlé přerušení reformního díla, které se ke konci života Josefova v patentu berním a urbaniálním připravovalo k dalekosáhlému a radikálně dosavadní sociální skutečnost měnícímu rozběhu, stvořily vnější předpoklady, aby při očekávání dalších příznivých změn nabyla představa Josefova nových forem. Byly to dvě společenské vrstvy lidové, evangelíci a selské obyvatelstvo, které nebyly ve svých náboženských touhách plně ukojeny, a které proto vzhlížely k císaři Josefu i po jeho smrti jako ke svému budoucímu osvoboditeli. Nechtěli uvěřit, že na věky odešel ten, kdo byl jejich největším dobrodincem, že se s ním vytrácí i naděje na jejich lepší příští. V duchu zjednodušujících představ o veřejném dění politickém si vykládaly, že císař Josef nezemřel, že byl buď svými kněžskými a šlechtickými protivníky odstraněn nebo že ustoupil dobrovolně, když viděl, že proti jejich převaze nemůže nic podniknout, že však vyčkává příhodnou dobu, aby se vrátil a dokončil své nábožensky a sociálně osvobozené dílo.⁶⁵³

Josefův příchod a jeho jakési znovuzrození spojovala blouznivecká proroctví a vise sociálně náboženská s Mesiášem, králem marokánským, který nastolí nový řád věcí a skuteční království Boží na zemi. Tak císař Josef nepřestává být v lidovém politickém a sociálním myšlení ani po své smrti dějinnou skutečností. Její tvářnost se postupně odhmotňuje, víra po náboženském a

---

⁶⁵³ Tamtéž, s. 139 - 140, zde zároveň odkazují na: Paměti Františka J. Vaváka, kniha druhá, část II., s. 149 – 150, zde Vavák ve svých Pamětech roku 1790 poznamenává: „*Již byl bych zapomněl na dějiny a proroctví našich odpadlých bratří... „Předně, co se stalo: Císař Josef prý neumřel, ale až posud živ jest. On nemoha kněze a pány přemoci a své mínění k dokonalému stavu přivést, vymyslíl takovýhle způsob: maje při svém dvoře jednoho vojáka v tváři, v postavě, v řeči i posuňkách a takž ve všem podobného a vida při začátku své nemoci, že by ho doktorů brzy ze světa svedli, protož tajně smluvil se s tím vojákem, aby na jeho místě nemocným byl, od doktorů léky přijímal, ano i umřel, dav mu za to několik set dukátů, kteréžto voják svým přátelům rozdal a je zbohatil. Nato císař Josef odjel tajně k prudkému dvoru, voják pak nedlouho nemocným byl, nýbrž maje brzy od doktorů jedu v lékařství dodáno, umřel a dle císařského způsobu pohřben byl. Žádný zajisté ten handl poznati prý nemohl a nepoznal, Bůh prý to tak míti chtěl. Co se státi má: Nyni císař Josef jsa v Berlíně u pruského dvora, s králem pruským se smluvil a tak spolu tuto vojnu začali a proti Leopoldovi se postavili, aby jak jeho tak všechny pány stavy přemohli a je zahubili, obzvláště kněžstvo. Potom katolickou víru docela z Čech, Moravy a Rakous že on Josef vyplemení samé Švýcary (helvety) a lutriány že rozmnoží a upevní, všechny kláštery rozhází, faráře katolické vyžene a místo nich pastory usadí; všechny stavy a vrchnosti zhubí, zámky rozmetá a jediné v celé zemi královské panství způsobí; roboty a všeliké jiné daně zahladí, jedinkou malou jakousi daň že nechá (někteří praví, že žádnou) a takovou všemu lidu milou a svatou svobodu že vzdělá a ustanoví. Tuť prý nebude více žádných pánů a poručníků, žádných sužitelů, žádných ouřadů a vrchností, ale každý, co sklídí, sám užije a každá těšiti se bude svobodou Krista Ježíše. Kdo by pak víry katolické se spustiti a švýcarskou přijíti nechtěl, ten každý ze země jíti musí. Ale však prý málo jich ze země půjde, leda někteří kněží. Budou prý lidé lépe osviceni a poznavše to kněžské mámení, na překot prý budou přijímat víru švýcarskou, t. j. helvetskou. Tak se mluvilo, dokud vojsko při hranicích stálo. Mnozí vzhlednější a i moudřejší lidé, ani i někteří prostější katolíci věřili tomu a „císař živ jest, císař živ jest“ prohlašovali.“*

sociálním uvolnění vtiskuje do ní nové hodnoty, které vytvářejí z císaře Josefa ideál lidového panovníka, takřka deifikovaný symbol lidové touhy, když jej sedláci prohlašují dokonce za svého světce a chtějí jeho obraz stavět do svých vesnických kostelů.⁶⁵⁴

Již lidové tisky, připínající se k smrti císaře Josefa a truchlící nad jeho odchodem, připravují podle Kutnara posmrtnou přeměnu Josefovy osobnosti v myslí lidu. Je to hlavně opisem rozšiřovaná Modlitba císaře Josefa II. za svůj lid, nebo různé Kšafy a Poslední slova, v nichž se opět objevuje císař Josef II. jako panovník, jehož nesplněnou životní touhou bylo štěstí všeho poddaného lidu, a který sám se představuje jako pouhý člověk, rovný ve svém lidství svému nejnižšímu poddanému. V posledních okamžicích života, ve své modlitbě nezapomíná na svůj lid, Bohem mu svěřený. Prosí svého nástupce, aby dokončil jeho dílo, a prosí Boha, aby chránil lid „před mocným utiskováním zcela ouředníků“.⁶⁵⁵

Představa o císaři Josefu se udržela v poddaném lidu dlouho živá až do poloviny 19. století, jak dosvědčují dobové paměti. Obraz císaře Josefa i hodnocení jeho poddanských reforem se udržovalo tradičně, z vypravování rodičů a předků.⁶⁵⁶ Osobnost Josefova je nutně spojena s reminiscencemi na robotu a selské povstání. Císař je charakterizován jako „velký dobrodinec k selskému stavu a vůbec k všeobecnému lidu napořád“. Přál si nejen jeho hospodářský blahobyť, nýbrž i větší vzdělání.⁶⁵⁷

Tato trvajících realistická představa je však na druhé straně vyvážena blednoucím, konkrétní znaky ztrácejícím lidovým podáním. Legendární motivy sílí a císař Josef, chodící po zemi v přestrojení Chudého člověka, zkoumající a trestající veškerou křivdu, která se lidu od pánů a jejich úředníků děje, blíží se zlidštěné postavě Kristově. Spravedlnost a pravda jako základní hodnoty, po jejichž pozemském uskutečnění lid nepřestává toužit, jsou vtěleny i do podoby selského a lidového císaře. „Chudej lid“ je v těchto vypravováních předmětem císařovy veliké lásky, která ho také přivedla do záhuby. Tím roste postava Josefova v lidovém podání do mravní výše a nabývá účinné tragičnosti. Historický císař Josef II. se změnil takřka úplně, stal se vlastně ztělesněním lidové touhy po pravdě, právu a spravedlnosti.⁶⁵⁸

Kutnar poznamenává, že před císařem Josefem II. ustupují v lidovém zájmu ostatní politické osobnosti do pozadí. Na čas, za to však k významné intenzitě je stržena lidová političnost, když hledá poměr k Leopoldovi II. Spíše však než osobnost sama, která se jinak jeví stejně v lidovém podání nevýraznou jako třeba osobnost Františka I., je to slavná událost české korunovace, která upoutala

---

⁶⁵⁴ Tamtéž, s. 140

⁶⁵⁵ Tamtéž, s. 140 - 141

⁶⁵⁶ Tamtéž, s. 141

⁶⁵⁷ Tamtéž, s. 141

⁶⁵⁸ Tamtéž, s. 141 - 142

lid. Leopold je tu podobně jako o rok později František jen prostředkem, aby lidový politický zájem, tolik burcovaný v předchozí epoše josefinismu, se představil v plném vědomí české státnosti. Lidová složka národa svými národně politickými projevy nejuvědomělejších členů se přihlašuje k týmž politickým představám, k jakým v době leopoldovského uvolnění pod vlivem počínající francouzské revoluce, stavovské české opozice a hlavně radikálnějšího politického uherského posunu dospěla měšťanská a učenecká vrstva národa. Kramerius ve svých novinách a Josef Dobrovský v řeči, proslovené ke králi Leopoldu při jeho návštěvě Královské učené společnosti nauk, pronesli jasně požadavky národních práv jazykových a kulturních. Jen takovým způsobem mohla se tenkrát uskutečňovat politická snaha národa po určitém vlastním životě. Rovnocenným projevem lidových vrstev jsou přání, která vznáší František Jan Vavák k Leopoldovi a později k Františkovi.⁶⁵⁹ Ve „Zboru písní“ Vavák uvádí rozsáhlou oslavnou skladbu s příznačným názvem: „*Wlastenecke Wzbuzování, k Wděčnemu Očekávání Leopolda druhého, Krále – Pána nasseho*“, Vavák poté svou skladbu počíná: „*LeW Czeski z DaVpat WICHází I BIW taMto ranlěn nebohý...*“⁶⁶⁰ či „*Wersse ku korunování Cys. Leopolda II.*“⁶⁶¹ Leopold, který má ve svém jménu symbol české síly, Iva, má zbavit český národ břemene, že nemůže hovořit ve své řeči. Leopold a jeho korunovace je Vavákovi příslibem, že se vrací sláva a krása vlasti. Jen takovými metaforickými náznaky, jen mluvou vlastně básnickou v určitých jinotajích mohla se projevovat tehdejší česká politika. Vavák staví proti sobě Josefa II. a Leopolda II. pro jejich různý poměr k českému státnímu právu. Leopold si získává sympatie, jelikož svou korunovací uznal existenci českého státu.⁶⁶²

Lidová političnost dosáhla určitého vrcholu v řeči Vavákově k císaři Františku, jak Kutnar připomíná. Bylo to za jeho pražské korunovace při slavnosti selských obžinek roku 1792.⁶⁶³ Ve „Zboru písní“ nalezneme skladbu, jež Vavák věnoval korunovací císaře Františka, a to: „*Spěw o korunování Frantisska I.*“⁶⁶⁴ K tak jasné formulaci stanoviska a národně českého povědomí politického dospělo v lidovém prostředí jen několik jedinců, ale jejich výše ukazuje směr, jakým se později národní a politické myšlení lidu bude ubírat. Politická část Vavákova proslovu, na základě slov Kutnara, nebyla sice na radu jeho přátel promluvena, ale tím její obsah pro povahu lidového myšlení neztrácí na významu, ba naopak se tím její cena zvyšuje. Vavák motivuje svou žádost za podporu a šíření českého jazyka. Stěžuje si, jak se mateřská řeč „převracuje“ a oslabuje, když ji musí mládež na školách zavrhnout a učit se řeči cizí. Vavák vidí v tom překážku sociálního vzestupu českého národa do vyšších

---

⁶⁵⁹ Tamtéž, s. 142

⁶⁶⁰ Vavák, F. J.: Zbor písní, Milčice – Poděbradsko, 1808 – 1811, rukopis se nachází v Národním muzeu v Praze, sig. IB 26, s. 256

⁶⁶¹ Tamtéž, s. 358

⁶⁶² Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost. s. 142 – 143

⁶⁶³ Tamtéž, s. 143

⁶⁶⁴ Vavák F. J.: c. d., s. 359

společenských tříd: „Tím se zamezuje všem Čechům k dosáhnutí jak duchovních, tak světských nejvyšších potřebných úřadů.“⁶⁶⁵ Stěžuje si na zavádění němčiny do škol v zcela českých krajích a na to, že lid nemůže předkládat žádosti a podání úřadům ve svém jazyce. Za této situace se mu zdá, „jako bychom ne v své zemi vlastní zemi, ale někde u cizích národů zajati byli.“⁶⁶⁶

Nyní se ale krátce podívejme na základní pramen diplomové práce. I zde nalezneme Vavákovu reakci na úpadek českého jazyka. Vavák své Paměti z let sedmdesátých zakončuje nejen zevrubným záznamem o skonu a pohřbu císařovny Marie Terezie, ale také výzvou k zachování řeči české: „*Jaký pořádek a způsob pohřbu někdejších králův českých v Praze býval, bylo by o tom mně obtížno psáti, a byť napsal, strachuji se, že tato moje pilnost a práce snad po mně v žádném užívání a vážnosti nebude, poněvadž nynější svět tak divně jaksí na náš jazyk česky se obořil, že ho netoliko čísti, ale ním ani mluvíti nechce a snaží se jej dokonce potříti. Nevím ale, jestli v tom a s tím kopí sv. Václava, veslo sv. Vojtěcha, kříž sv. Prokopa, korunu Karla IV. a jazyk svatého Jana Nepomuckého přemůže. Já jen toto přidám: Budiž, Čechu, Čechem, tak přijdeš s prospěchem, kde jest Václav, Prokop, Ivan, Jan, Arnošt s Vojtěchem. Vím sice dobře a těším se, že jazyk náš český nezahyne, aniž ho kdo přemoci bude moci, nicméně přece mnohý pisák s mnohou, pilnou a velikou prací svou jen tolik dovodí, jako by perle před svině metal.* – „Rozmlouval jsem v jazyku svém; známý učíň mi konec můj.“ (Žalm.)⁶⁶⁷

Nicméně přirozeným důsledkem těchto výkladů, jak Kutnar uvádí, mohla být jediné žádost, aby česká řeč se opět dostala tam, odkud byla vytlačena, tj. do úřadů, škol a do knih, a aby se tak navrátily „starodávné časy a práva předešlých králů českých.“⁶⁶⁸ Vaváková řeč je formálně bojem za stará národní práva, ale tato stará práva se požadují již pro docela novou společnost. Boj za lepší budoucnost dál se na podkladě historickém. Těchto starých jazykových práv a školské, úřední a spisovné funkce jazyka nedovolávají se starí politici představitelé národa, stavové, nýbrž hlásí se k nim nové, posud politicky bezprávné vrstvy městského a venkovského lidu. A to jsou významné momenty sociálně politicky se měnící situace.⁶⁶⁹

Český člověk z lidu se nyní setkává, na základě slov Kutnara, se svým panovníkem za jiných okolností a v jiném poměru k němu. Už není jen pasivním obdivovatelem dynastické nádhery, nezaznamenává si setkání s ním jako nebývalou zvláštnost, nýbrž cítí se již spolu s ostatním národním společenstvem politickým aktérem. Panovník přestává být pro něho cizokrajnou bytostí, ale chápe ho jako jednu složku vyššího politického celku. Sám o sobě si pak

⁶⁶⁵ Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost., s. 143

⁶⁶⁶ Tamtéž, s. 143

⁶⁶⁷ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 148, Žalm 38, 5

⁶⁶⁸ Tamtéž, s. 143 - 144

⁶⁶⁹ Tamtéž, s. 144

uvědomuje, že náleží k národu a že má určitá práva klást panovníku, kterého podle slov Krameriových národ korunuje za svého krále, ve jménu svém i ve jménu ostatních určité požadavky. K takové výši politických představ dospěl v této době aspoň protagonista tehdejšího venkovského lidu.⁶⁷⁰ Neznamenal to však, že by zájem o veřejné politické dění v lidu ustal. Války s revoluční Francií a s Napoleonem dávaly dost příležitosti, aby se lid zajímal o významné politické a vojenské jedince rušné doby.⁶⁷¹

V Rakousku nebylo tehdy panovnických a politických individualit, které by na sebe mohly strhnout lidovou pozornost, jak Kutnar zdůrazňuje. Císař František a jeho političtí rádcové zůstali cizí českému lidu, i když císař několikrát projížděl českými kraji. Daleko větší pozornost na sebe soustředil arcikníže Karel jako vojevůdce a ochránce české země proti francouzskému nepříteli. Vedle něho jako určitý antipod a konečný vítěz nad ujařmovatelem evropských národů vystupuje v lidové pohledu na tehdejší politické dění ruský car Alexander. Jeho popularitě mezi lidem dodávaly látku ruská vítězství nad Napoleonem, příslušnost ke slovanskému národu, viděná lidově, několik životních epizod z pobytu Alexandrova v Čechách, připomínající lidovost Josefovou, a v neposlední řadě i pobyt ruského vojska u nás a živý zájem o ně.⁶⁷² Pohled na Napoleona nebyl v českém lidu jednotný. Jedni v něm viděli bič Boží za hříchy lidstva, za zkázu mravů, za sobectví, lichvářství a náboženskou lhostejnost, druzí v něho skládali naději ve své náboženské a sociální osvobození a měli ho za svého očekávaného a slibovaného vykupitele. Podle jedněch byl vybrán vůlí Boží, aby se lidstvo poznalo a napravilo, podle druhých je poslán z téhož úradku Božího, jak se projevil v proroctvích, aby naplnil takřka království Boží na zemi. Jedni hodnotili jeho pád jako osvobození evropských národů z jařma poroby, druhým bylo opět jeho vítězství slibem a počátkem osobní a sociální svobody.⁶⁷³ Pro Vaváka je Napoleon úskočným, chytrým politikem, který rozrušil dosavadní státní řád evropský, ničil státy, ale také nové zakládal. Neobdivuje se mu, nýbrž mravně ho odsuzuje především proto, že byl strůjcem válek, které poničily tolik lidí a statků. Podle Vaváka je Napoleon stížený tyran, který bez příčiny napadá a ničí pokojné národy a uvádí je ve vzájemná nepřátelství. Vavák lituje jeho statečné vojáky, kteří padli jen pro něho, pro jeho chiméru světové velikosti a nikoliv pro vlast.⁶⁷⁴

Nakonec Kutnar připomíná, že lid by nebyl bez politických představ, bez politického myšlení a touhy. Zájem o válku, o revoluční události, o politické osobnosti není jen zájmem o nebývalé a zvláštní a není jen zájmem historickým,

---

⁶⁷⁰ Tamtéž, s. 144

⁶⁷¹ Tamtéž, s. 144

⁶⁷² Tamtéž, s. 144 - 145

⁶⁷³ Tamtéž, s. 145 - 146

⁶⁷⁴ Tamtéž, s. 146

kronikářsky referentským a vnitřně pasivním. Je to lidové formě myšlení a představivosti přiměřený zájem politický. Zrcadlí se v něm, jak prostí lidé politicky myslí a hodnotí, jaké mají představy o sociálním řádu a v neposlední řadě po čem touží, jak se projevuje s kam směřuje jejich sociální a politická touha, která je nezbytným stupněm k politické vůli a činu. Jde tu o transformaci lidových představ a ideálů do jiných oblastí, o transpozici do jiné mluvy. Lidová političnost se vyžívá v rámci feudálně stavovského řádu v nepřímých formách politického života, bere na sebe podoby kronikářského zájmu o veřejné dění, o postavy panovníků, aktualizuje se v zvěstech a proroctvích a přenáší své vlastní myšlenky a postuláty do cizího prostředí, do cizích postav, do minulosti nebo budoucnosti. Minulost a budoucnost jsou náhradou za přítomnost, která nedávala možnost, aby se lidová politická touha mohla projevit a uplatnit. I když současný řád nedovoloval lidu, aby se přímo veřejně účastnil politického dění, nebyl lid složkou apolitickou. Měl své vidění politické skutečnosti, měl svou představu spravedlivého sociálního řádu. Specifická forma jeho političnosti je značně vnitřně intenzivní, i když není navenek aktivní. Není proto nepatrnou součástí podoby minulého lidu. Přispívá k tomu, abychom plastičtěji viděli jeho obraz života a světa.⁶⁷⁵

Následně učiňme shrnutí. Na základě rozboru Paměti z let sedmdesátých František Jan Vavák ve svých zápisech reflektuje dobové panovníky – císařovnu Marii Terezii a císaře Josefa - s úctou. Avšak zatímco v očích milčického písmáka císařovna Marie Terezie vystupuje převážně v souvislosti s vyhlášením nových patentů, její syn, císař Josef, je vnímán jako rozhodný vojevůdce a zastánce lidu. Vavák mnohdy zaznamenává císařovy četné účasti na vojenských přehlídkách a jeho důležitou úlohu v době války o bavorské dědictví. Poté jako člověka lidového spatřuje v situacích, kdy císař přespává v obyčejných hostincích a rozmlouvá s prostým lidem. Vavák si však přesto zachovává určitý odstup ke skladbě „Selského Otčenáše“ stejně tak i k odpovědi na ni. Víru, že císař Josef nezemřel, pak přijímá se značným nadhledem. Nakonec Vavák císaře Josefa zobrazuje jako člověka velmi zbožného. Konečně z pozornosti písmáka neuniká pruský král Fridrich II., jenž se jeví jako velký nepřítel.

IV. František Jan Vavák a jeho záznamy o světě náboženském na pozadí doby tereziánské

František Jan Vavák je věrný katolík a velmi zbožný člověk. Sedmdesátá léta jsou zároveň údobím významných tereziánských zásahů do světa náboženského. Proto následující strany věnujme Vavákovým postojům k dobovým církevním reformám a současně sledujme jeho aktivní praktikování víry.

---

⁶⁷⁵ Tamtéž, s. 149 - 150

V oněch časech byly země habsburské monarchie asi nejkatoličtějšími v celé Evropě. Nebo zde alespoň obyvatelstvo nejvíce a nejintenzivněji dávalo najevo barokní zbožnost, jak uvádí Tapié. V Tyrolsku, v alpských vévodstvích i v obojích Rakousích a v českém království, tj. v zemích s přemírou klášterů a zámků, určoval život obyvatel, kterým byla zbožnost vrozena, rytmus církevních svátků. Touha po nebeské přimluvě dala v tamní krajině vzniknout četným kalváriím, sochám svatých, božím mukám i kapličkám. I v tom nejmenším městečku najdeme votivní sloupy svaté Trojice nebo mariánské sloupy.⁶⁷⁶ Nyní nahlédneme do Paměti Vavákových z let sedmdesátých.

Vavák ve svém spisu velmi často a podrobně zaznamenává založení nových kaplí, kostelů a jejich následné posvěcení. Roku 1779 poznamenává: „12. září posvěcena jest kapla ke cti Rodičky Boží, Marie Panny Cellenské, u nového mlýna za Poděbrady, kterou svým nákladem vystavěl a krásně ozdobil mlynář tamní, Tomáš Roudný jménem. Obzvlášť oltář velký od země až do vrchu pasířským dílem dobře postříbřeným plechem obit jest, tak že sám ten oltář stál ho 1700 zl. mimo všech jiný náklad. V ten den ráno před posvěcením v též kapli, z Bydžova tudy jeda, byl jsem a všecku spatřil; do Poděbrad přijed zas slavné procesí tam jsoucí jsem viděl, které in pontificalibus důstojný pan vicarius vedl. Obraz Panny Marie Cellenské draze oděný a na ten oltář zhotovený páni konšelé poděbradští tam nesli. Toho dne on mlynář na strávení pokrmů a nápojů pro všecku okolostojičnost přes 500 zl. naložil.“⁶⁷⁷ Vzápětí uvádí: „Za 14 dní po témž, DWaCátIho ssestIho záržI, posWIěCená gest kapLe poD SaDskaV...“, Vavák poté zevrubně vypisuje nejen historii této kaple, ale taktéž uvádí jména církevních hodnostářů, kteří kapli posvětili.⁶⁷⁸ Vedle záznamů o četných kaplích si Vavák všimá založení a posvěcení kostelů. Roku 1774 uvádí: „W témž roCe zaLoženI noWI kosteL bLIž PržehráDI, na panství poděbradském, u Labe, dne 30. dubna...“⁶⁷⁹ Dále poznamenává, že v květnu roku 1775 se z příčinění velebného pána Tomáše Čížka, sadského děkana, začal shromažďovat pískovcový kámen pro stavbu většího kostela⁶⁸⁰ a o dva roky později zaznamenává: „Na Den NarozeňI PannI Marle kosteL W LIBICI, genž shoržeL, zase obnoWenI a posvěcený jest...“⁶⁸¹ a konečně roku 1779 poznamenává: „Dne tržeťIho ržIгна posvěcen gest kosteL farňI V WesnICE PržeDhraĎ řečené, na panství našem...“⁶⁸²

Nakonec se však podrobněji věnujme události, při které se Vavák zúčastnil založení kostela ve vesnici Chleby roku 1780, tentokrát v doprovodu svého syna Josefa. Záznam nám podává přímé svědectví o tom, jak v oné době probíhalo zakládání kostela. Vavák uvádí: „Dne VIII. Máge zaLožen gest noVI kosteL

⁶⁷⁶ Tapié, V. - L.: c. d., s. 269

⁶⁷⁷ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 132

⁶⁷⁸ Tamtéž, s. 132 - 134

⁶⁷⁹ Tamtéž, s. 45 - 46

⁶⁸⁰ Tamtéž, s. 61

⁶⁸¹ Tamtéž, s. 90

⁶⁸² Tamtéž, s. 135

V WsI Chleb. Ves Ta Chleby, spravedlivě tak – neb chlebná jest – nazvaná, v našem poděbradském panství ležící, někdy ale před rebelií městskou, jež v roce 1547 se stala, k městu Nymburku patřící, majíc ona od dávna kostelík sv. Vavřince, Vykleky řečený, neb tu někdy u toho kostelíka ves Vykleky stála, dobře ale 15 honů od vsi vzdálený, nyní tu milost dosáhla, že z ozvláštní dobrotivosti matky země, naší císařovny a královny, na zprávu barona dvorního rady z Rábů a domácího pana vrchního kostel při samé vsi a též obydlí pro duchovního vystavený míti má a bude, starý pak vyklecký kostel k zrušení – kůr sám toliko jako nějaká kaplička tu ostane – přijde. Protož na nejvyšší poručení, když grunty pro ten nový kostel vyhozené byly, následujícím způsobem toho kostela základ se stal...“⁶⁸³ Vavák následně podrobně vypisuje založení kostela. Učínme nyní výtah záznamu. Ráno okolo deváté hodiny přijeli do vykleckého kostela poděbradský probošt a jeho asistenti – velební pani Solnář (arcibiskupský „misář“), Meder (pravidelní školy direktor) a Czehuber (děkan nymburský), ředitel poděbradského panství Baierweck, sirotčí Marle, polesný Jan Clanner z Engelshofen a „oberfořt“ Maximilian z Gillerů. Sešlo se velké množství lidí, nejen ze vsi Chleby, ale i z okolních vesnic. „Tu když mše svatá, kterou pan pravidelní direktor četl, já pak s některými při ní zpíval, odsloužena byla, vedlo se procesí vsi Chlebům, k tomu místu, kde základ státi se měl. Já cestou s jinými sousedy zpívaje, napřed před muzikálním kůrem šel. Když jsme k tomu místu přicházeli, dostalo se nám zpívati z oné starožitné svatováclavské písne tento verš: „Maria matko žádoucí“, a než jsme kolem grunty obešli, též ostatní verše: „Všichni svatí za nás poroste“ a poslední, „Bohu Otci, Bohu Synu, Bohu Duchu sv. chválu vzdejme“ jsme zpívali, a tak ty verše na tom posvátném a již Bohu oddaném místě ze všech nejprve zpívané byly, z čehož bud' Bohu chvála.“⁶⁸⁴ Vavák nato popisuje, jak byl přichystán čtyřhranný kámen. Pan probošt se svými asistenty zpíval verše, poté posvětil kámen a základy. Nato doprostřed kamene do vydlabaného místa pan sirotčí dal peníze a k tomu přiložil dopis, poté vše přikryl zhotovenou poklicí. Na to pan probošt dal tři lžíce vápna a třikrát udeřil na kámen kladivem. Po něm vše opakovali jeho asistenti, některé paní „oficírky“ a jejich děti. „Potom pan vrchní poručil i nám rychtářům, již jsme zde čtyři byli, tolikéž dolů sjíti a základ učiniti, a tak šel nejprve Jan Krejčík, rychtář chlebský, Jan Vavák, rychtář bobnický, Václav Járů, rychtář rašovický, a já, Frant. Xav. Vavák, rychtář Milčický, Frant. Plachý, konšel vestecký. Žádný však ani halíře po starodávnu zedníkům spropitné nedal, kromě já 10 kr. Po nás kdokoliv chtěl, mohl jíti a základ učiniti, ale žádný se nevtípl, kromě můj špitálník, Tomáš Čihák, kterýž mne tam přivezl. Potom v tom místě, kde hlavní dveře do kostela budou, dával pan sirotčí dětem 3 kopy, mezi jinými i mému chlapci, Josefovi Vavákovi, 15 let starému, kterého jsem schválně proto tam vzal, k čemuž i 7 kr. také obdržel.“⁶⁸⁵ Vavák zde neskrývá rozladění nad

⁶⁸³ Tamtéž, s. 142

⁶⁸⁴ Tamtéž, s. 142 - 143

⁶⁸⁵ Tamtéž, s. 143

lakotou ostatních rychtářů a neochotou dalších přihlížejících se podílet na zakládání stavby. Vavák se také pozastavuje nad tím, jak málo se místní lidé zapojili do budování kostela. „*Při tom nedbalost velikou viděti bylo na tamním sousedstvu, kdežto majíce takovou milost, že kostel i duchovního ve vsi míti budou a dostavše dávno poručení, aby kamení, které na čtyři hony toliko od místa vzdáleného jest, něco z lásky přivezli, spolu též Bobničtí a Vestečtí, již k tomu kostelu patřiti budou, avšak ho tak mnoho k tomu základu navezli, ať tak dím, nebylo ho s jeden sáh, nad čím se pan vrchní velmi horšil.*“⁶⁸⁶ Nakonec událost ukončuje tímto záznamem: „*Ten kostel založen jest ke cti a slávě Boží, nejblahoslavenější Panny Marie a sv. Vavřince, mučedníka, tak jako starý vyklecký jest byl. Ten starý i tento nový, oba na poli Jana Krejčíka, rychtáře tamního, jsou.*“⁶⁸⁷

Jedním z hlavních znaků barokní zbožnosti, jak uvádí Tapié, byly i časté poutě k prastarým svatyním, mnohdy pocházejícím z raného středověku, kdy křesťanství nahrazovalo pohanský kult. Cílem takových poutí byla také místa zázraků, jimiž bylo často zjevení Panny Marie, po němž následovalo něčí uzdravení.⁶⁸⁸

Také Vavák ve svém spisu z doby tereziánské zaznamenává události spojené se zázraky, tentokrát událost se zázračnou hořickou vodou, obilím a kousky rumu z roku 1771. Vavák uvádí, že od měsíce dubna až do začátku žní chodili chudší lidé pro vodu do Hořic z celého českého království. Pán Bůh prostřednictvím přímluvy sv. Gotharda požehnal, že kdo s důvěrností a čistým svědomím tuto vodu užíval a jakékoliv těsto z ní zadělal, k podivu toho těsta zázračně přibylo, že o mnoho víc chleba, vdolků a kaše napekl a navařil. Někteří v Milčicích také to zkusili a přidávali vodu do kvasu. Navíc, když nemocní lidé pili tuto vodu, uzdravili se. Vzápětí Vavák ale dodává, že lidé, kteří užívají tuto vodu buď nepoznali žádnou pomoc či ulehčení nebo ji naopak poznali a plně ji využili: „*Někdo dav ji do kvasu chlebného do díže, z které jindy napekl 10 pecnů chleba, tak nyní napekl 12, někdo 13, jiný 14 a někdo tak 15. Některá žena zadělavši pro čtyry osoby na vdolky neb buchty a přidavši té vody, napekla vdolků neb buchty, že se 6, 8 i 10 osob do sytosti najedlo a ještě zbylo. Mnozí lidé vidouce takový div Boží, radostí plakali a Pana Boha z toho velebili, ale taky mnoho těch bylo, kteří s Lutherem známost majíce, z toho posměch měli. Mimo tu vodu, kteří pro ni chodili, také tam odtud zrní popáleného obilí, žita a pšenice, jakož i kousky rumu nosili a takové do obilí ve mlýně dávajíce mleli aneb doma na prach stloukli a do mouky dávali a z toho přispoření nemalé znamenali. Vybírali pak to zrní a ty kousky rumu z jakýchsi tam zřícenin někdy bývalého stavení, - ač obecně lid mluví, že tam býval klášter, ale já prohlídnuv kroniky české, Hájkovu i Beckovského, téhož kláštera aneb jací by v něm mniši*

---

⁶⁸⁶ Tamtéž, s. 143

⁶⁸⁷ Tamtéž, s. 143 - 144

⁶⁸⁸ Tapié, V. - L.: c. d., s. 269

byli, najíti jsem nemohl, toliko že tam hrad aneb zámek býval, - má jej Hájek v sepsání hradů a Beckovský též na listu 1030, - kterýžto hrad okolo léta 1421 od Žižky zkažen jest. A tak tyto zřízení a v nich se nacházející obilí bude spíš z toho hradu nežli z kláštera. Leží to městečko Hořice 12 mil od Prahy v kraji králohradeckém. Jedouc od města Bydžova ke Královému Dvoru, zůstane na levé ruce neb straně a jest tam od starodávna kostel farní ve jméno sv. Gotharda vystavený; za městečkem pak k straně východní jest kapla zavřítá a pod ní studánka, oboje pod jménem toho svatého posvěcené, a z té studyňky tu vodu pověděnou lidé brali a to tak hojně, že okolo ní kolem na hony někdy méně, někdy více lidu ve dne i v noci stálo a ustavičně berouce přebrati jí nemohli, - div Boží. Zříceniny výš pasné a kapla nad tou studánkou na vrchu jsou. To městečko nyní náleží starožitnému rytířskému rodu z Vlkanova a na Miletíně.⁶⁸⁹ K této události se ještě jednou vrací. Zaznamenává, že koncem 1771. roku se lidé vraceli do Hořic pro vodu a ke sv. Gothardu. Lidé nepřicházeli jen z české země, ale i z Bavorska, Štýrska, Kraňska, Rakous, Lužice a Slezska.⁶⁹⁰ Navíc dodejme, že do záznamu o zázračné vodě Vavák mísí svůj postoj vůči nekatolíkům, zároveň se však také jedná o zcela první záznam v Pamětech Vavákovy reakce vůči nim.

K oblíbeným projevům kolektivního vědomí tehdy patřila i procesí s korouhvemi a několikadenní putování tisíců věřících krajinou kolem svatyně nebo místa zázraku, jak Tapié připomíná.⁶⁹¹

Vavák o tomto podává četná svědectví. Kromě již výše zmíněného procesí v souvislosti se založením nové kaple Panny Marie Cellenské, zmiňuje i jiná. Roku 1774 s pýchou zaznamenává, jak podpořil účast vojáků na procesí: „*Toho roku stalo se na Bílou sobotu při památce slavného vzkříšení Páně, že ve Škramnicích při Božím hrobě v chrámu sv. Stěti sv. Jana Křtitele 12 granatýrů z Milčic, kteří od Sadské zde zimovali, paradirovalo a při procesí okolo kostela chodili, což se stalo z příčinění Františka Vaváka z tých Milčic, načež lidem bylo patřiti a byl každý skrze to k pobožnosti větší vzbuzen. Díka Bohu!*“⁶⁹² Dále roku 1776 zaznamenává procesí v souvislosti s tzv. milostivým létem. Touto slavností se budeme podrobněji zabývat na konci této kapitoly.⁶⁹³ Nakonec zde jen dodejme, že Vavák zmiňuje zákaz procesí roku 1771 v souvislosti s dobovou neúrodou a bídou, aby lidé nedělali útraty, a tak ušetřili.⁶⁹⁴ Co se týče dobových poutí, Vavákovy zápisy jsou v tomto ohledu skromné. To však ale vynahrazuje jeden obširný záznam o svatojánské pouti z roku 1779, kterým se budeme

⁶⁸⁹ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 21, zde v poznámkách Skopec poznamenává, že v Hořicích klášter nebyl, město roku 1738 vyhořelo, roku 1741 byl vystaven nový farní kostel a roku 1749 nynější zámek. Oněmi zříceninami lidé pravděpodobně mysleli zbytky stavení po požáru.

⁶⁹⁰ Tamtéž, s. 28

⁶⁹¹ Tapié, V. - L.: c. d., s. 269

⁶⁹² Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 38

⁶⁹³ Tamtéž, s. 75, zde myšleno na den sv. Marka, tj. 25. dubna.

⁶⁹⁴ Tamtéž, s. 33 – 34

zabývat později. Obecně Vavák jen uvádí roku 1775 zrušení pouti k svátku sv. Jana Nepomuckého do Prahy, jako ochranné opatření proti povstalcům⁶⁹⁵, o čtyři roky později pak zrušení květnové poutě v Českém Brodě⁶⁹⁶ a téhož roku odložení poutě u kaple Sedmi Bolestí Panny Marie kvůli výstavbě a posvěcení kaple nové.⁶⁹⁷

Jak Tapié poznamenává, nový objekt zcela výjimečné zbožnosti představoval Jan Nepomucký, jenž se stal mučedníkem, neboť odmítl vyzradit zpovědní tajemství. Stal se také ochráncem před vodou, podobně jako svatý Florián chránil před ohněm.⁶⁹⁸

Dříve než se budeme zabývat kultem Jana Nepomuckého ve Vavákově době, zastavme se u sv. Floriána, jakožto ochránce před ohněm. Ačkoliv Vavák přímo nepřipomíná sv. Floriána v následujícím zápise, přesto z něho lze vycítit dobový strach z možného ohně a úlevu z jeho nevypuknutí. Na znamení vděku pak lidé sloužili mši. Roku 1771 zaznamenává: „*Ale nachaje jiných, přespolních, jeden neobyčejný příběh domácí, abych nezapomněl, tuto nyní oznámím: Dne 22. srpna, v čtvrtek před sv. Bartolomějem, zde v Milčicích v stodole Kateřiny Kvízovy ženci obilí mlátili a jedné chvíle jiskru velikou, ana se kdesi mezi cepy v slámě vzala a nahoru nad hlavy jim vylítla, spatřili, ježto se oni všichni ulekli a ji chytali, ale ona se až k patru nahoru vyzdvihla a sem tam létajíc se ztratila. Toho příběhu ulekla se ona Kvízová a Matěj, syn její s ní hospodářství již od roku 1748 vedoucí, rychtáři Václ. Poupovi to oznámil a v celé vsi brzo se to rozneslo a každý nad tím ustrnul, maje to za zlé znamení, snad zase brzkého ohně, čehož všemohoucího Pán Bůh uchovati rač. A protož na ten oumysl, aby nás Pán Bůh od ohně uchovati ráčil, dala se za obec sloužiti mše svatá 26. srpna ve Škramníce od celé obce a 27. téhož od Kateřiny Kvízové druhá. Na to noci mezi 29. a 30. dnem téhož měsíce srpna ze Škramníka a ze Žher viděli mnozí lidé velikou jasnost nad naší vsí Milčic a to bylo v pátek ráno hned do vsi donešeno. Tehdy pro lepší pozornost na oheň a jakožto tyky před posvícením ustanoven jest ponocný nějaký chodec, Jan Čejka jménem, kterýž někdy v pluku Thürheim za bubeníka sloužil, a ten ponocuje podnes. Nato zase po posvícení, v úterý dala se od obce zpěvová mše svatá sloužiti, aby nás Pán Bůh od ohně zachovati ráčil. Což učiniti rač, náš nejmilejší Tatičku, pro čest a slávu jména svého svatého. Amen.*“⁶⁹⁹

Následně se vraťme ke kultu sv. Jana Nepomuckého. Tento výjimečný kult zbožnosti měl původ v Čechách, respektive v Praze, jak Tapié konstatuje. Za dokázanou se považuje skutečnost, že pražský kanovník byl na konci 14. století

---

⁶⁹⁵ Tamtéž, s. 60

⁶⁹⁶ Tamtéž, s. 117

⁶⁹⁷ Tamtéž, s. 117, zde Vavák nspecifikuje umístění kaple.

⁶⁹⁸ Tapié, V. - L.: c. d., s. 269

⁶⁹⁹ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 23

shozen z Karlova mostu do Vltavy na příkaz krále Václava IV. Obliba Jana Nepomuckého se dlouho přičítala jezuitům, kteří jej bezpochyby upřednostňovali, nikoliv však s nějakou zvláštní výlučností. Jak Tapié dále uvádí, skutečným objevitelem a šířitelem kultu Jana Nepomuckého byli nejen obyvatelé Prahy, duchovenstvo i šlechta, ale i české venkovské obyvatelstvo. Vášnivou věrností Janu Nepomuckému si chtělo české obyvatelstvo zajistit ochranu zemským světce. Roku 1729 vyhlásil papež po dlouhém zkoumání, poznamenaném nedostatečnou kritikou předložených dokumentů, Jana Nepomuckého za svatého. Jeho obliba se tak rozšířila po celé monarchii i mimo ni, do některých oblastí Švýcarska, do Německa i Polska.⁷⁰⁰ Historik Josef Kočí k tomuto navíc dodává, že na počátku 18. století dosáhla protireformace v českých zemích svého vrcholu. Výrazným symbolem jejího vítězství se pak stalo svatořečení Jana Nepomuckého. Osobnosti, která v této podobě historicky nikdy neexistovala, se dostalo z rukou tehdejších lehkověrných historiků podrobného životopisu, k němuž byly připojeny i zázraky, k nimž prý došlo po Janově smrti. To byly povinné atributy pro všechny mučedníky, kteří měli být poctěni povýšením do stavu svatých. Jistě nikoli náhodou se hlavní zázrak, který byl Janu Nepomuckému připsán, týkal jeho jazyka. Jak se zjistilo, jazyk Nepomuckého, uchovaný s jeho posmrtnou schránkou v hrobě Svatovítském chrámu na Pražském hradě, nepodleh až do 18. století tlení a rozkladu, nýbrž zůstal zachován bez jakéhokoli porušení. K povýšení mezi světce byl záměrně vybrán mučedník, který údajně ztratil život právě při obraně zpovědního tajemství. Individuální ušní zpověď byla totiž, podle slov Kočího, jedním z vynikajících instrumentů vlády katolické církve nad všemi dušemi. Navíc Jan Nepomucký byl Čech. Zrodil se tedy nový vlastenecký světec, který dokumentoval vítězství barokního katolicismu v českém národě. S největší pravděpodobností měl zároveň potlačit vzpomínku na opravdového českého „světce“ Jana Husa. Svatojánský kult, podporovaný církví i světskou mocí, dosáhl takových rozměrů, o jakých se snad ani jeho iniciátorům nesnilo. S Janem Nepomuckým se lidé mohli tehdy potkat všude od Pražského hradu až do poslední vsi. Jeho uctívání přerostlo, ostatně jak již také Tapié konstatoval, rámeček českých zemí a zakořenilo i v zemích sousedních. Svatojánská pouť v Praze, která se každoročně konala 16. května, dovedla přilákat do Prahy statisíce poutníků a poutnic. Jak Kočí připomíná, svatořečení Jana Nepomuckého se stalo vskutku triumfem, oslavou vítězství protireformace v Čechách.⁷⁰¹

O tom, jak svatojánský kult byl opravdu významný, nám podává obširná zpráva Vavákova o svatojánské pouti z roku 1779, které se sám Vavák zúčastnil. Záznam nám podrobně vykresluje atmosféru oslavy padesátiletého výročí svatořečení sv. Jana Nepomuckého v Praze. Nyní si přiblížme tento významný den očima milčického sedláka. Svůj záznam začíná radostným oznámením o

⁷⁰⁰ Tapié, V.-L.: c. d., s. 269 - 270

⁷⁰¹ Kočí, J.: Český národní obrození, Praha 1978, s. 77 - 78

padesátiletém jubileu svatořečení Jana Nepomuckého. „*Radostné jubilaem aneb paDesát – LetňI obnoWa sWatoržeCzenI Jána NepoMVCKiho, sLaVně a DIVně W MlsteCh prahskICh Vykonaná.*“⁷⁰² Následně pokračuje: „*Všem dobrým, staroupřímným, věrným katolickým Čechům a milým potomkům k radostnému a milému připamatování tuto padesátletní obnovy-slavnosti našeho milého vlastence a rozeného Čecha, těchto věků divotvorce, svatého Jana Nepomuckého, obzvláště pak pro větší čest a slávu Boží, něco šířeji vypsati jsem umínil, kteréhožto vypsání pravdivou podstatu dílem z vlastního spatření, dílem z tištěného procesu a dílem ze slyšení od vznešených tam v Praze ostávajících lidí jsem vzal a k snadnějšímu pochopení a pamatování mně rovných sprostých Čechů na těchto aneb kusů rozdělil, vzav předně začátek z rozličných, již před 100 lety tištěných knih a ze života sv. Jana. Protož věděti se má, že...*“⁷⁰³ Vavák následně svůj podrobný záznam dělí do pěti částí.⁷⁰⁴ Zde

⁷⁰² Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 117

⁷⁰³ Tamtéž, s. 117

⁷⁰⁴ Tamtéž, s. 118 – 125, zde se nachází Vavákův podrobný záznam o svatojánské pouti z roku 1779. Následně uveďme jeho stručnou podobu. 1. Vavák zde uvádí, že 20. března 1393, Bohu milý vlastenec a kanovník hlavního pražského kostela sv. Víta nechtěl vyrazit císaři a českému králi Václavovi IV. zповěď jeho manželky Žofie. Na rozkaz krále byl nato shozen do Vltavy z pražského mostu. Poté byl pohřben v hlavním kostele. Vavák nato uvádí: „*Všeliké divy při tom hrobě se daly, kteréžto divy ony hrozné krvavo-ohnivé časy, které v 14. a 15. věku zde v Čechách se daly, ani zapsati ani pamatovati nedaly; to ale vždy zůstávalo, že kdo z nějaké všetečnosti neb z potupy na ten hrob aneb na kámen, němž ten hrob přikryt byl, vstoupil aneb šlapil, toho ještě dne nějaké světské hanby a potupy neušel. Protož i železnou mříží od starodávna ohrazen byl. Jaké divy při tom hrobě se staly v čas české stavovské rebelie, když ten kostel kalvíni opanovali, bylo by dlouho psáti. A protož podle těch částých divů a zázraků vždy hned od těch časů, jak pohřben byl, za svatého od lidí držán a ctěn byl.*“ „*Když pak obzvláště v 16. věku divů a zázraků přibývalo, přibývalo také jeho cti a známosti i sem tam po světě rozhlašování, tak že se veřejně od lidí bez dovolení onde i onde statue k jeho cti, obzvláště na mostech stavěly, obrazy malovaly, písně a modlitby skládaly, tiskly a zpívaly, tak že až posavad mnoho obrazů najdeme, které již přes 100 let stary jsou tehdy malované neb tesané, když ještě tělo jeho v zemi leželo a o jeho neporušeném jazyku se nic nevědělo...*“ Vavák vzápětí vyjmenovává sochy a malby sv. Jana Nepomuckého včetně jejich autorů a dat jejich vzniku.

2. Zde Vavák poznamenává, že dne 15. dubna roku 1719 s dovolením Stolice apoštolské Klimenta XI. bylo tělo Nepomuckého vyzdvíženo ze země... „*v spráchnivělé a kostlavě hlavě neporušený, ohebký a masitý jazyk se našel, pro kterýžto jazyk kapitola hlavního kostela schvální kříšťálovou nádobu zhotoviti dala, tělo pak na téměř místě nad zemí, v schránce k tomu zhotovené zase schováno (sice samé kosti toliko) a tak zůstalo až do roku 1729.*“

3. Vavák následně popisuje cestu ke svatořečení. „*Léta 1729 na snažné pohledávání a žádost kapitoly téhož hlavního kostela a všech tří pánů stavův i na přimluvu císaře Karla VI., s dokázáním množství divů, což všecko při Stolici apoštolské jednal a horlivě vyhledával pán, pan Jan Rudolf hrabě z Šporku, biskup, kanovník a suffragán pražského kostela, obzvláště a divnou výmluvností latinského jazyka obdařený, vyhlášen jest veřejně za svatého Jan Nepomucký.*“ Později píše: „*Nyní pak, když od téhož svatořečení aneb na svatého vyhlášení padesáte let přeběhlo, s přičiněním osvíceného knížete, pána p. Antonína Petra, arcibiskupa pražského, a celé slavné a vždy věrné kapitoly a některých pánů stavů stala se slavná jubilační aneb padesátletní obnov, jejížto pořádek sám kníže a důstojný otec, arcibiskup Antonín Petr, naříditi a vypsati ráčil a kteráž se stala tímto způsobem:...*“ Vavák poté vypisuje pořádek celé slavnosti. Svůj výpis shrnuje do čtvrtého bodu.

4. Roku 1779 pán p. Antonín Petr, z rodu pánů Přichovských z Přichovic, Čech rozený a spolu s ním celá slavná kapitola se rozhodla poděkovat všemohoucímu Bohu za celých 50 let za mnohé dary a milosti skrze sv. Jana světu a lidem a rozmnožit a zvětšit čest a slávu Boží. Slavnost padla na den 16. května. „*A ačkoliv před 50. lety svatořečení neb vyhlášení sv. Jana dne 19. března se stalo, nicméně nyní na 16. den máje jubilační pro přesporní a vzdálený lid, který již od mnoho let k tomu dni u velikém množství se schází, a pro svátek sv. Jana ustanoven jest.*“ Vavák nato uvádí podrobný pořádek slavnosti v sedmi bodech. Učíme výtah. 1. Po tři dny, tj. od 16. – 18. května byla slavnost, která se konala na Pražském hradě v hlavním kostele sv. Víta. 2. Po celém pražském arcibiskupství ve všech farních kostelech se držela slavnost plných 8 dní, a to od 23. května. První den byl provázen procesím. 3. Pius VI., římský papež, udělil k oné slavnosti plnomocné odpustky pro všechny farní

jen stručně poznamenejme, že se na počátku svého obšírného zápisu Vavák věnuje původu svatojánského kultu, poté svatořečení Jana Nepomuckého a nakonec dává prostor samotnému padesátiletému výročí svatořečení. Vavák velmi podrobně až s nadšením popisuje slavnostní atmosféru a vůbec celkový sled slavnosti. Barvitě líčí čtenářům, co vše se tehdy událo.

---

kostely v Praze a celé arcibiskupství po dobu 8 dní, od 23. – 30. května. Každý se tak mohl vyznat s lítostí a předsevzetím polepšit se a dosáhnout odpuštění všech hříchů a pokut. 4. Svaté tělo Jana Nepomuckého mělo být vystaveno 9 dní v kříšťálové truhle na velikém oltáři v hlavním kostele sv. Víta, ale pro velké množství ctitelů a poutníků bylo vystaveno 12 dní. 5. Den před slavností, 15. května, po poledni ve 2 hod. jednu celou hodinu se zvonilo všemi zvony v Praze. 6. Po tři dny v hlavním kostele byly česky a německy kázání, zpívaná mše a odpoledne nešpory. 7. První den, 16. května, zpívanou mši sloužil sám arcibiskup. Ráno před ní byla vedena procesí či průvody ze všech farních kostelů i mužských klášterů z celé Prahy na zámek. Ten první den odpoledne po 3. hod. byly nešpory, po nich chvalořeč v jazyce latinském, kterou provedl rector magnificus Ferdinandus Ignatius Woldřich. Po vykonané chvalořeči se hned ve všech pražských kostelech zvonilo všemi zvony a začalo se slavné procesí, které vedl sám arcibiskup. Následně Vavák vypisuje řád procesí. Napřed šli řeholní řády, poté představitelé magistrátu ze všech čtyř pražských měst, dále vysoce učené paní doktoři, arcibiskupští dvořané, muzikální choralisté s hudebními nástroji, světské neb církevní duchovenstvo, pražští paní faráři, duchovenstvo hlavního kostela sv. Víta, vikáři hlavního kostela sv. Víta, vysoce důstojní paní preláti a opati, vysoce důstojní paní kanovníci hlavního kostela, kteří sv. tělo Jana Nepomuckého nesli na nosítkách, nakonec sám arcibiskup Antonín Petr, který nesl v kříšťálové nádobě pod nebesy jazyk sv. Jana a za ním šlo slavné gubernium i vojenský stav. Všichni byli oděni ve slavnostních šatech. Procesí bylo vedeno z kostela sv. Víta na Hradčanské náměstí ke kostelu sv. Benedikta, poté podél arcibiskupské rezidence se navátilo do Hradu, do kostela. Bylo zde mnoho lidí, a to nejen z české země, ale i z Rakous, Moravy, Uher, Bavor, říše, Sas, Lužice a Slezska. Vojsko dělalo cestu, ale nemohlo zabránit tlačenci, jak Vavák poznamenává. O slavnosti se dalo vědět měsíc dopředu, tedy celý měsíc duben se slavnost ohlašovala, proto více lidí bylo ochotno přijet do Prahy. Každý mohl volně do kostela přijít i odejít, nesměl ale kleknout či sednout, kromě duchovenstva a vrchnosti. Obecní lid jen prošel kostel, vojáci nedovolili se zde zdržovat, jinak by se takové množství lidí do kostela vůbec nedostalo. Vavák nakonec dodává, že jakékoliv okno, střecha či žlab bylo vyplněno dívajícím se lidem. Po procesí se v hlavním kostele zpívalo „Te Deum laudamus“ a nato se konalo požehnání s nejdůstojnější svátostí oltářní od arcibiskupa.

5. „*Co tak při té svatojánské pobožnosti pamětihodného v Praze viděti jest: ...*“ Tak Vavák počíná svůj pátý bod a zároveň poslední, ve kterém převážně líčí atmosféru celé slavnosti. Vavák barvitě popisuje čtenářům, co vše se tehdy událo. Vypisuje zajímavá místa a momenty z oslavy. Svůj detailní záznam dělí do čtyř bodů. 1. Vavák zde barvitě, procítěně popisuje interiér kostela sv. Víta. 2. V tomto bodě poznamenává, že v době pobožnosti se na šancích vypalovaly salvy. 3. Zde Vavák popisuje, jak jízdní a pěší vojsko stálo krásně oděné na vykázaných místech a dobře službu konalo. 4. Nakonec Vavák líčí, jak večer po slavnosti byla věž hlavního kostela sv. Víta okrášlena a osvětlena tisíci lampami, „*na níž navrchu obzvláště kunstované ohnivé dílo (Němci Feuerwerk jmenují) celý kostel a zámek královský osvětčovalo. Mimo to celá Praha tak osvětlena haj lampami tak rozličnými kunstovanými ohni byla, že jako ve dne světlo bylo; nebylo žádné okno na ulice, v němž by mnoho lamp nehořelo. Všecky radní domy illuminýrovány aneb aneb osvětčeny mnoho tisíci lampami byly; byly pak na domech radních i na vyššího stavu domích všelijak kunstovně do rozličných krásných pořádků lampy rovnány, sem tam rovné i kulaté linie představující. Jinde zas jméno sv. Jana, S. JOANNES, v každém okně jedno slovo z lamp vyšlechtěné, jinde na plátně tenkém život sv. Jana po mnoha oknech představený, za kterýmižto obrazy lampy hořely, a tak malování venku před lampami stojící velmi krásně k spatření vyhlíželo. Jinde zas mnoho set samých pochodní na domě do všelikých krás – pořádků rovnaných hořelo. Jinde vnitř v domích buďto na síni aneb v nějakém velikém okně domě při zemi rozličné krásné strojení život sv. Jana představující aneb do vody shazující vyobrazovalo, když řeka Vltava jiné rozličné wasserkunsty neb vodní díla, vše lampami osvětčené se spatřovalo, a to každý z ulice spatřiti mohl. Celá řeka a most od rozličných kunsto – ohňův sem tam po vodě běhajících osvětčena jako ve dne byla. K tomu ustavičně jak na šancích, tak při vodě z kusů dlouho na noc se střílelo. Po tři noci málokdo spal, jak domácí tak přespolní lidé i veliké vrchnosti a duchovenstvo celé noci po Praze sem tam chodili a jezdili a ty všelijaké kunstované illuminace a dělo – ohně s velikou srdce radostí spatřovali. Pána Boha všemohoucího každý při tom chválil a v duchu srdečně plesal, že smysl dal a dovolil takové věci lidem učinit. Já v pravdě napsati mohu nejen od sebe sám, ale i od množství jiných slyše, že se tu ani jísti a pít ani spát nechtělo. Mnozí vidíce zde na zemi takovou slávu, k slávě nebeské srdce své pozdvíhovali; mnozí velcí hříšníci k pokání svatému se hnuli, mnozí pak ledajak věřící a kacířstvem porušení katolíci u víře se posilnili, jiní nepřátelům svým vinu ospustili, jiní své pokažené mravy napraviti a jiné všeliké nepravosti zanechati před sebe vzali.“*

Celý svůj záznam o svatojánské slavnosti ukončuje následujícím zápisem: „Rozličných jiných podívání a paměti hodných věcí pro velikou obšírnost a množství psáti pomímám, maje za to, že pro sedláky, jako jsem sám, přítomného hlavních věcí vypsání dosti jest. Toliko ještě o té slavné jubilaci jednu píseň, kterou jsem z vnitřního potěšení pohnutý jsa dne 16. Máje doma složil a dne 23. téhož tam v Praze tisknouti dal, pro delší památku tuto napíši.“⁷⁰⁵

Zároveň k tomu Vavák poznamenává, že v době svatojánské slavnosti, které se sám zúčastnil, sloužil kázání v českém jazyce v hlavním kostele jeho kanovník vysoce důstojný, urozený a učený pán Josef Jan Kvíz, jenž pocházel z vesnice Milčice. Byl to vnuk milčického sedláka Matěje Kvíze.⁷⁰⁶

Marie Terezie, jak Tapié zdůrazňuje, která v onom ovzduší zbožnosti vyrůstala a žila, ji měla ráda a ztotožňovala se s ní. Byla tradicionalisticky založena a uctívala to, co ctíli už její rodiče i jejich předci. Cítila souznění mezi katolickou vírou a panovnickým posláním. Svou víru projevovala pokorně a prostě, avšak mnohým poutním svatostánkům věnovala nákladné dary. Ostatně darem Marie Terezie jsou i stříbrní andělé na sarkofágu sv. Jana Nepomuckého v pražské katedrále sv. Víta. Seznam jejích darů církvi byl téměř nekonečný. Marie Terezie se také ve Vídni účastnila procesí, příkladně dodržovala církevní povinnosti, každý den chodila na mši. O velkých svátcích se zpovídala a přistupovala ke svatému přijímání. Zrovna tak se císařovna nepokoušela podvádět při půstech a zříkala se při nich i velice oblíbených jídel. Pečlivě se starala, aby si věroučné zásady osvojily i její děti. Velmi vnímavé Marii Terezii nemohlo však uniknout, že během poutí následovaly po slavnostních obřadech projevy hrubosti až sprostoty. Ze zbožných zástupů se stala masa, po pořádku následoval nepořádek a zbožné vytržení ztratilo svůj původní význam. Ačkoliv Marie Terezie byla věrná křesťanka barokní doby, její zbožnost nebyla zaslepená. Povšimla si, jak množství nejroztodivnějších svátků v jednotlivých oblastech podporuje lenost a způsobuje tak neblahé škody hospodářství země.⁷⁰⁷ Tato skutečnost již pomalu ale jistě předurčuje první zásahy do života církve.

Následně se zabýváme počátky církevních reforem za vlády Marie Terezie v souvislosti s Paměťmi Vaváka z let sedmdesátých.

Bělina konstatuje, že s očekáváním konce války o dědictví rakouské se dosud spíše ojedinělé projevy úsilí vídeňského dvora o podřízení církve státu spojily v dlouhodobý proces emancipace habsburské monarchie vůči zásahům Svatého

⁷⁰⁵ Tamtéž, s. 125 – 126, zde v poznámkách Skopec dodává, že v rukopise se nachází titul písně a půl stránky pro ni vynecháno, ale píseň nebyla dopsána. Nenalézá se ani ve „Zboru písní“. Vydavateli se ji nepodařilo vypátrat.

⁷⁰⁶ Tamtéž, s. 126, zde v poznámkách Skopec dodává, že Josef Jan Kvíz byl 4. února 1777 zvolen kanovníkem, roku 1783 pak předsedou komise pro vyšetření příčin odpadů od katolické církve a působil tu velmi horlivě a obezřetně. Dne 22. června 1789 byl zvolen za probošta, avšak o rok později ve věku 56 let umírá.

⁷⁰⁷ Tapié, V. - L.: c. d., s. 270 - 271

stolce.⁷⁰⁸ Zkrátka, podle slov Kutnara, panovnický absolutismus zasahoval i do života náboženského a církevního. Snažil se omezovat moc církve ve státu a uplatnit i v církevním životě zásadu plné státní svrchovanosti.⁷⁰⁹ Na sklonku 40. let byli papežští nunciové, jako řádní vyslanci této instituce, zbaveni práva vizitace církevních obročí. Marie Terezie přijala titul apoštolského krále uherského, s nímž se spojoval výkon pravomocí papežského legáta (mimořádného vyslance Svatého stolce) v zemích Koruny svatoštěpánské, a konečně byl obnoven zákaz publikovat papežské úřední písemnosti bez panovnického schválení (placetum regium). Roku 1753 rozhodl papež Benedikt XIV. na žádost Marie Terezie o snížení počtu zasvěcených svátků, a akceptoval tak zdůvodnění žádosti bojem proti zahálce a potřebou zvýšit počet dnů, kdy by poddaní mohli po vyslechnutí ranní mše obdělávat své pozemky. Papežské breve se nesetkalo s obecným odporem, spíše s porozuměním, avšak problém zásadně neřešilo, protože zrušené svátky vlastně jen rozšířily počet polosvátků.⁷¹⁰ Historička Melmuková k tomuto dodává, že papež Benedikt XIV. ponechal jako zasvěcené svátky Hod boží velikonoční a svatodušní, Narození, Obřezání a Zjevení Páně, slavnost Božího těla, mariánské svátky Hromnice, Zvěstování, Nanebevzetí, Narození a Neposkvrněné početí Panny Marie, svátky apoštolů Petra a Pavla, Všech svatých a svátek nejvýznamnějšího zemského nebo diecézního patrona. Ze zrušených svátků se staly, jak již Bělina výše uvádí, polosvátky, ani to však situaci zcela neřešilo. Den, v němž se měli lidé účastnit mše, už nebyl skutečným pracovním dnem. Císařovna se proto ještě jednou obrátila na papeže, tentokrát na Klimenta XIV.⁷¹¹ Teprve rozhodnutí papeže Klimenta XIV. z roku 1771, jak Bělina poznamenává, přineslo zásadní obrat – počet zasvěcených svátků se o něco málo zvýšil, byly však zrušeny polosvátky, jež se nadále slavily pro choro (v chrámech), nikoli pro foro (všeobecně). Tím se počet svátečních dnů redukoval asi o dvě třetiny na konečných osmnáct.⁷¹² Melmuková navíc uvádí, že k výše uvedeným zasvěceným svátkům papež Kliment XIV. přidal ještě Velikonoční a svatodušní pondělí a svátek sv. Štěpána, v Čechách kromě svátku sv. Václava i svátek sv. Jana Nepomuckého. Všechny ostatní dříve zasvěcené svátky i polosvátky prostě zrušil. Z původních asi 60 svátků bylo tedy nakonec 41 zrušeno.⁷¹³

Roku 1772 také Vavák ve svém spisu zaznamenává patent o zrušení svátků. „*Při začátku tohoto roku, a sice místem na den Nového léta, místem tu neděli po*

⁷⁰⁸ Bělina, P.: O bytí a nebytí monarchie. Církev a stát v habsburské monarchii ve 2. polovině 18. století, in: Bělina, P. a kol.: Velké dějiny zemí Koruny české., s. 72

⁷⁰⁹ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Tereziánský centralismus a absolutismus v českých zemích a na Slovensku, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 310

⁷¹⁰ Bělina, P.: O bytí a nebytí monarchie. Církev a stát v habsburské monarchii ve 2. polovině 18. století, in: Bělina, P. a kol.: Velké dějiny zemí Koruny české., s. 72

⁷¹¹ Melmuková, E.: Patent zvaný toleranční, Praha 1999, s. 14

⁷¹² Bělina, P.: O bytí a nebytí monarchie. Církev a stát v habsburské monarchii ve 2. polovině 18. století, in: Bělina P. a kol.: Velké dějiny zemí Koruny české., s.72

⁷¹³ Melmuková, E.: c. d., s. 14

něm, prohlášeno jest skrze duchovní správce ve farních kostelích, že Jeho Svatost papežská z obzvláštního povážení a myslopatření některé roční svátky vyzdvihnouti a zrušiti ráčila, tak že v nich může jeden každý podle své vůle a potřeby pracovati. To jedné každé zemi, krajině, kraji, panství, městu a obci, kterého by svatého jakožto svého patrona chtěli ctíti a jeho svátek světiti, že to mohou učiniti.⁷¹⁴ Vavák poté vypisuje jednotlivé svátky, které zůstaly a ty, které byly zrušeny.⁷¹⁵ Nato pokračuje: „Stavové a kněžstvo království českého svátky našeho milého dědičného krále a patrona, sv. Václava, jakož i divotvorce a pražského kanovníka, sv. Jana Nepomuckého, na časy budoucí k veřejnému uctění a svěcení sobě vyvolili, a tak s těmi dvěma svátky jest všech zasvěcených 16 svátků v roce. Léta 1753 jsou ty svátky dispensované, tj. po vyslyšení mše svaté že mohl, kdo chtěl pracovati. Nyní po dvacíti letech jsou kasírované, tj. složené.“⁷¹⁶ Zde jen dodejme, že Vavák navíc roku 1773 zaznamenává nařízení, aby se v neděli a ve svátek nesevalo a neprodávalo maso, jakož i nenalévalo pivo, pálenka či víno, a to vše obzvláště v čase služby Boží. Dále mají být zavřené kupecké krámy a řemeslníci nemají nic prodávat. Pokud by tak někdo učinil, byl by pokutován. A také trhy, které se konaly v neděli a ve svátcích, byly zakázány.⁷¹⁷

V první polovině 50. let 18. století – v souvislosti se silícími projevy skrytého protestantismu v alpských zemích – odmítla Marie Terezie, podle slov Bělina, návrhy dvorního rady J. Ch. Bartensteina na tvrdá opatření a přiklonila se ke Kounicově politice „cukru a biče“; vycházela přitom ze správného předpokladu, že zlepšením duchovní péče tyto projevy zase vymizí. Za účelem reformy farní správy panovnice akceptovala návrh barnabitského provinciála P. Pia Manzadora na zdanění majetku prelátů, kteří v dřívějších dobách museli odvádět tureckou daň. Návrh však nebyl realizován, neboť vypukla sedmiletá válka a vídeňský dvůr potřeboval úvěr říšských duchovních knížat. Úspěchem se naproti tomu mohlo vykázat tažení Marie Terezie proti pověrám – podle panovnického reskriptu z 1. března 1755 směl kněz-exorcista přistoupit k vymítání d'ábla pouze po zjištění krajského fyzika (úředního lékaře), že se nejedná o podvod.⁷¹⁸

Následkem obrovských výdajů na válku o dědictví rakouské, jak Bělina uvádí, došlo k výrazné restrikci almužen shromažďovaných žebravými řády, z nichž valná část odplývala ze zemí habsburské monarchie. Posledním

⁷¹⁴ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 29

⁷¹⁵ Tamtéž, s. 29

⁷¹⁶ Tamtéž, s. 29 – 30, zde v poznámkách Skopec dodává, že patent o odzákonnění některých svátků byl vyhlášen na Pražském hradě 29. listopadu 1771, do té doby nebyl den sv. Jana Nepomuckého zasvěceným svátkem, ačkoliv jej většina obyvatelstva jako zasvěcený již odedávna slavila. Za den zasvěcený byl prohlášen, tak jako svátek sv. Václava, v arcibiskupském pastýřském listě dne 19. prosince 1771.

⁷¹⁷ Tamtéž, s. 36, zde v poznámkách Skopec dodává, že patent o zákazu masa o nedělích a o svátcích byl patrně vyhlášen 22. října 1654, jehož trvalá platnost i v obou patentech (z roku 1753 a 1771) o redukci svátků výslovně připomíná. Dále nařízení o zákazu trhů o nedělích a o svátcích byl vyhlášen 15. února 1772.

⁷¹⁸ Bělina, P.: O bytí a nebytí monarchie. Církev a stát v habsburské monarchii ve 2. polovině 18. století, in: Bělina, P. a kol.: Velké dějiny zemí Koruny české., s. 73

symptodem rozmachu Tovaryšstva Ježíšova bylo zřízení řádové rezidence v Doupově roku 1756. Od roku 1767 se stalo prakticky nemožným založit nový klášter a o tři roky později se zvýšila věková hranice pro skládání věčných řeholních slibů na 24 let, přičemž uchazeč často musel dále čekat, než se uvolnilo místo v některé komunitě s pevným počtem členů (numerus clausus). Od počátku 70. let nemohli být duchovní uváděni jako svědci na posledních pořízeních laiků a movitý majetek zemřelých kněží se nesměl vyvážet ze země. Úniku peněz mělo rovněž zabránit radikální omezení poutí do ciziny. Funkci klášterních karcerů převzaly obecní šatlavy a pevnostní kasematy. Cenzura všech tisků, včetně náboženských a teologických, se ocitla v rukou laiků. Snad nejvýznamnějším průlomem do autonomního postavení církve byla povinnost oficiálního přiznání veškerých příjmů a předkládání církevních statut k nejvyššímu úřednímu schválení.⁷¹⁹

Rozšíření státního dohledu nad římskokatolickou církví ovlivňovaly i události ve sféře mezinárodních vztahů, jak dodává Bělina. Po čerstvých zkušenostech ze sedmileté války bylo v roce 1764 definitivně zrušeno právo církevního azylu, neboť jej často zneužili vojenští dezertéři. Rovněž tak se na poutě členů důstojnického sboru začalo pohlížet jako na obmyslné pokusy o vyhnutí se vojenské službě, nebo dokonce válečného tažení.⁷²⁰

Zásahy se však ani nevyhnuly učitelskému oficiu. Již vyhlášení stavu obležení nad pražskými městy počátkem roku 1743 poskytlo záminku k bezprecedentnímu zásahu do akademických svobod, za jejichž obhájce se považoval jezuitský řád. Jeho vliv byl omezen na konci 40. let prostřednictvím nového studijního řádu, jenž naopak posiloval pravomoc pražského arcibiskupa jako univerzitního kancléře, rozšiřoval výuku na úkor přípravného studia a zaváděl povinné semestrální zkoušky. Na světských fakultách – právnické a lékařské – byli profesori v duchu tradice jmenováni panovníci, jež ovšem do budoucna zamýšlela ovlivnit styl výuky i na fakultách duchovních. Vytýkala mu scholastickou odtažitost od praxe, s čímž nepochybně souhlasili odpůrci jezuitské supremace ve školství z řad diecézního kněžstva a členů konkurenčních církevních řádů. Počátek kontroly státu nad teologickými a filozofickými fakultami je třeba datovat od 25. června 1752 zřízením úřadu studijních ředitelů. Omezením moci jezuitů se pak po dlouhé době stali profesory na teologických fakultách nejezuité, dále upadaly na univerzitách spekulativní vědy a vedle latiny se na přednáškách začala více objevovat němčina.⁷²¹

Marie Terezie si skutečně uvědomovala, jak Tapié doplňuje, že se světské i řádové duchovenstvo stává v jejích zemích zdrojem mnoha potíží, které se odrážejí i v její panovnické autoritě, ale také v blahu jejího lidu a koneckonců

---

⁷¹⁹ Tamtéž, s. 75

⁷²⁰ Tamtéž, s. 75

⁷²¹ Tamtéž, s. 77 - 78

církve samotné. Diecézní i farní struktura, pocházející ze středověku, nevyhovovala ani po zřízení nových biskupství na konci 17. století potřebám věřících. Jmenování kněží záleželo příliš často na světské vrchnosti, tedy na šlechtě. Mnoho farností bylo závislých na klášterech. Ozývaly se stesky na velké množství mnichů, na daňovou nedotknutelnost církevních statků a na jejich neustálé zvětšování. Církevním institucím, a sama Marie Terezie jich založila celou řadu, se vytýkalo, že stahují z oběhu velké množství peněz. Zatímco některé kláštery, zejména benediktýnské, tvořily centra vzdělanosti a vědy a měly podíl na vybudování obdivuhodných knihoven, pověst některých jiných upadala a veřejnost někdy dokonce musela zavírat oči před skandály.⁷²²

Marie Terezie potřebovala ve svých zemích upevnit autoritu církve a s její pomocí šířit lásku mezi poddanými, ale současně musela jednat tak, aby napravila nešvary, učinila přítrž pověrám a posílila víru.⁷²³ Marie Terezie, jak Tapié zdůrazňuje, byla sice vnímavou vyznavačkou barokní víry, ale nemyslela si, že by se její monarchie měla stát něčím na způsob teokracie. Proto trvala na zachování nezávislosti své víry. Ostatně už roku 1765 Leopoldovi ohledně vztahu státu s církví doporučovala: „*Nenechte si od církve zasahovat do světských záležitostí.*“⁷²⁴ Ale vzhledem k provázanosti církve se správou její monarchie bylo tehdy těžké zabránit útokům na víru, na duchovenstvo a koneckonců na samotnou podstatu církve a na její učení. To však nemohla císařovna připustit a byla v těchto otázkách nesmiřitelná. Nikdy za svého života nebyla nakloněna věroučné toleranci. Takové rozhodnutí, jak praví Tapié, bylo ostatně velice závažné pro kteréhokoliv křesťanského panovníka, a proto si je ani nemohla brát na zodpovědnost.⁷²⁵

Nicméně Marie Terezie sledovala výpady a útoky vůči Tovaryšstvu Ježíšovu se znepokojením. Na rozdíl od Bourbonů neměla nikdy v úmyslu jezuity ve svých zemích zakázat. Zdálo se, že to neměl v úmyslu ani její syn Josef II., konstatuje Tapié. Když se jednou sešel s pruským králem Fridrichem II. a ten zavedl na jezuity řeč, císař Josef prohlásil, že si jejich činnosti velice váží. A jak se ukázalo, i Fridrich II. měl podobný názor. Prý by stačilo zakázat pouze některá díla obsahující nebezpečné návrhy a myšlenky ohrožující stání nezávislost. Když Marie Terezie rozpouštěla Tovaryšstvo Ježíšovo, očekávala, že Kliment XIV. přijme takové opatření, jež jí zabrání vyhlášený záměr provést. „*Právě jsem zakázala jezuity*“, oznamovala arcivévodovi Ferdinandovi 30. srpna 1773. „*A upřímně mě to mrzí, neboť jsme v jejich činnosti vždy spatřovala přínos.*“ A dodala: „*Naši ubozí jezuité byli zrušeni 10. tohoto měsíce. K jejich chvále musím říci, že to přijali pokorně a odevzdaně. Vše proběhlo jaksepatří a bez rozruchu.*“⁷²⁶ Zde jen dodejme, že bula papeže Klimenta XIV., vydána na

---

⁷²² Tapié, V. – L.: c. d., s. 276

⁷²³ Tamtéž, s. 277

⁷²⁴ Tamtéž, s. 278

⁷²⁵ Tamtéž, s. 278

⁷²⁶ Tamtéž, s. 278 – 279

naléhání francouzských a španělských Bourbonů, o zrušení jezuitského řádu byla vyhlášena dne 21. července 1773.⁷²⁷

A jak na tuto významnou reformu reagoval sedlák Vavák? Podívejme se do Pamětí z doby tereziánské. Roku 1773 uvádí: „*Toho též roku skrze vydanou bullu papeže Klementa, toho jména XIV., v červenci řád duchovní, jenž sloul tovaryšstvo Ježíšovo, vůbec jesuité, zrušen jest, kterýžto řád založil svatý Ignatius (česky Hynek) z Loyoly, rozený Špatněl, léta 1540. Řád ten pro velikou práci a horlivost v církvi Boží od mnohých papežů, císařův a králův velice obdarován, vážen a ctěn byl a jednak po všem křesťanském světě veliké množství slavných kollejí a obydlí měl, tak že se všech jiných starodávnějších řeholí v největším květu stál, ale však podle onoho přísloví, „kdo stojíš, boj se pádu,“ a že se o něj paní závist rovně otřela, dle nepochopitelného soudu Božího zrušen jest ku podivu mnohým.*“⁷²⁸ Nato Vavák zaznamenává, že když přišla v září papežská bula o složení řádu z Říma, kdosi z ní učinil výtah v německém jazyce a dal ji vytisknout. Knížka byla velmi drahá, neboť ji každý chtěl mít. Až poté jeden pražský farář, asi od sv. Michala, jak Vavák poznamenává, onu latinskou bulu slovo od slova přeložil do českého jazyka. V obsahu buly se také nacházely příčiny zrušení řádu. České knížky s obsahem buly se pak dostávaly do vesnic. Vavák k tomuto dodává: „*kerouž i já jsem přečetl.*“⁷²⁹ Vzápětí rozhořčeně poznamenává: „*Všichni, kteří se s Římem v náboženství nesrovnávají, měli z toho zkažení velikou radost, jako by nějaký nepřítel ze země vyšel, tak že každého takového hned po řeči co ptáka po peří znáti bylo. Oni pak jesuité vůli měli buďto mezi církevní duchovenstvo aneb do jiných řeholí vstoupiti, zboží a svrchky jejich skrz královské krajské hejtmany dražbou tomu, kdo chtěl, prodané, statkové pak k řízení král. fiškálnímu ouřadu odevzdáni. Trval ten řád od začátku až do skonání svého 233 léta.*“⁷³⁰

K tématu o zrušení jezuitského řádu se Vavák ještě vrací následujícího roku, tedy roku 1774. „*Těž toho roku po zahynutí jesuitův římské církve odporníci hlavy pozdvihovali, v hromady se scházeli a své učení drobet zjevněji předočňovali, tak že hned každého po řeči poznati mohl podle přísloví, jež dí: „Vlka po srsti a beran po rounu poznán bývá a liška, že dlouhý ocas mívá.“ Potom na podzim ještě více se zjevovali, až duchovním našim práce přidali, že měli co činiti, aby je drobet zmírnili. Mnozí z nich arestem v zámčích trestáni, z nichž posavad tam někteří sedí, knih mnoho taky pobráno; a nejvíc jich bylo na Pardubště a okolo Chlumce a Opočna i Nového Města.*“⁷³¹

Vavák, jenž se pohoršuje nad radostí nekatolíků ze zrušení jezuitského řádu, později odvetně projevuje potěšení nad stále trvajícím kázáním, která přetrvala i po zrušení řádu. Ostatně 11. června roku 1775 poznamenává, že v den

⁷²⁷ Čapka, F.: c. d., s. 372

⁷²⁸ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 36

⁷²⁹ Tamtéž, s. 36 - 37

⁷³⁰ Tamtéž, s. 37

⁷³¹ Tamtéž, s. 39

nejsvětější Trojice Boží začala apoštolská práce aneb kající kázání skrze vyslané kněží v Poděbradech, a to již počtvrté – proti prorocství, jež znělo, že potřeťi nedojdou a víc kázat nebudou. A tak se ti proroci netrefili, jak Vavák škodolibě zaznamenává. Kázání začala z vůle Karla VI. a byli tímto pověřeni jezuité. Když byl řád zrušen, jak Vavák uvádí, tito kazatelé zde mohli zůstat, jen se převlékli do světských kněžských oděvů.⁷³² Vzápětí Vavák dodává, že na základě nařízení pana vrchního ze dne 14. června 1775, šli všichni lidé z Milčic a Lhot do Poděbrad na misionářské kázání, jako i na den Božího Těla. Následně Vavák vypisuje jména kajících vyslanců. První byl P. Antonín Koniáš z Tovaryšstva Ježíšova, pražský rodák, muž nábožný a svatého života, jenž vydal některé české knihy. Druhý P. Josef Keller, rodák z Brandýsa nad Labem, „muž horlivý a příkladný, jehož jsem já znal.“⁷³³ Třetí P. Jan Gróh, rodák z Pecky u Jičína, bývalý jezuita, „muž spanilé výmluvnosti i krásné tvárnosti.“⁷³⁴ Čtvrtý a poslední Jan Gabriel až do skonání kající misie.⁷³⁵

O čtyři roky později, roku 1780, zaznamenává: „11. června, v neděli 4. po sv. Duchu, začala se apoštolská práce aneb veřejné kázání slova Božího skrze vyslance kající v městečku Sadská, při kteréžto pobožnosti více rozmohla se pobožnost k srdci Pána Ježíše skrze obzvláštní knížky od týchž vyslanců uvedené, an sice již prve svátek Srdce Pána Ježíše ten pátek po oktávu Božího Těla od Klementa XIII. ustanoven se slaví. Oni též vyslanci měvše prv ve své kapli obraz ukřížovaného Pána, nyní obraz srdce Pána Ježíše mají. Z týchž vyslanců superior aneb první jest velebný pater Jan Gabriel z Prahy, II. velebný pater Josef Chládek z Klatov, III. velebný pater Jan Chmela, IV. velebný pater Josef Puntován, všichni z někdejšího tovaryšstva Ježíšova. Sem do Sadské přišli z Mělníka a tu po odbytém kázání jeden týden odpočimuvše odešli do Přelouče.“⁷³⁶ Nato dodává: „Z toho připadá mně na mysl veliká netrefa našich nynějších novotníků, kteří hned v roce 1768 prorokovali, že tito kněží již více kázati nebudou a že to již naposledy káží. Nyní pak s hanbou uzřeli, že od toho roku pořád až posavad káží; nicméně zatvrzelá srdce těch bludníků málo se na pravou cestu obrací.“⁷³⁷ Zde jen stručně dodejme, že misionářské aktivity byly součástí pozdějších rekatolizačních snah ve 2. pol. 18. let.⁷³⁸

⁷³² Tamtéž, s. 62, zde v poznámkách Skopec dodává, že tu Vavák myslí nařízení tzv. misionářů krajských z roku 1732. Jinak misie v Čechách byly již dříve, jezuité je zavedli hned po svém příchodu do Čech.

⁷³³ Tamtéž, s. 62

⁷³⁴ Tamtéž, s. 62

⁷³⁵ Tamtéž, s. 62, zde v poznámkách Skopec dodává data působnosti kazatelů: A. Koniáš zemřel roku 1760, J. Keller 1764 – 1775, J. Groh 1775 – 1776, J. Gabriel 1776 – 1781.

⁷³⁶ Tamtéž, s. 144 – 145, zde v poznámkách Skopec dodává, že se nedopátral, o které knížky se jednalo. Avšak pravděpodobně to mohlo být některé starší vydání modlitební knížky, kterou Skopec našel v literárním kůru v Sadské pod názvem: „Pobožnost k uctění vši lásky nejvýhodnějšího srdce Pána Ježíše k vynahrazení učiněných jemu bolestí a k zejskání jeho svatě lásky.“ S povolením císaře krále. cenzury. Na Horách Kuttných tištěno u Josefa Ant. Wondráčka, 1813. Podle slov Skopce tam bylo vloženo několik modliteb dle sv. Ignáce a sv. Františka Xav., což by částečně poukazovalo na skladatele z Tovaryšstva Ježíšova. Misie trvala 8 dní a ke stolu Páně přiklelo 4 050 věřících.

⁷³⁷ Tamtéž, s. 145

⁷³⁸ Bělina, P.: O bytí a nebytí monarchie. Církev a stát v habsburské monarchii ve 2. polovině 18. století, in: Bělina, P. a kol.: Velké dějiny zemí Koruny české., s. 87

Výše uvedené řádky nám podávají svědectví o postojích sedláka Vaváka vůči nekatolíkům. Vraťme se ale nyní k církevní politice Marie Terezie a sledujme její obecný vztah k nekatolickému obyvatelstvu a zásahy do jejich života, a to vše s ohledem na Paměti Vavákovy.

Podle historika Bělina výrazná averze Marie Terezie vůči tajným nekatolíkům a „zrádným“ Židům, již dala panovnice najevo v prvním desetiletí své vlády, se vyznačovala rysy primitivní xenofobie, která do určité míry charakterizovala lidové prostředí. Panovnice například, jak Bělina poznamenává, odmítla uvěřit čarodějnickým praktikám, jež bývaly oběma skupinám prisuzovány, a tak lze vysvětlení jejího postoje hledat především v oblasti politické. Opakované vpády pruských armád posilovaly tajné evangelíky v jejich vytrvalém odporu a v Židech z českých zemí mohly alespoň v období války o dědictví rakouské budit určité naděje. Jejich sympatie však později za sedmileté války – zejména v důsledku barbarského ostřelování Prahy roku 1757 – opadly, zatímco u evangelíků stále přežívaly. Zde je třeba vidět hlavní příčinu obnovování výnosů proti nekatolíkům ze strany Marie Terezie v letech 1748, 1754 a 1764, čili v roce ukončení války o dědictví rakouské, dva roky před zahájením sedmileté války a rok po jejím skončení.⁷³⁹ Kutnar k tomuto dodává, že patenty proti nekatolíkům byly sice v šedesátých letech obnovovány, ale přece jen postup proti nim a náboženským sektám lidovým byl především po sedmileté válce mírnější. Hrdelní exekuce nebyly v této době již možné. Postup proti evangelíkům byl také diktován důvody politickými, ostatně jak již Bělina zmiňuje, neboť Marie Terezie v nich viděla tajné spojence Pruska.⁷⁴⁰

Nyní se zastavme u sedláka Vaváka a jeho spisu z let sedmdesátých. Roku 1779 Vavák zaznamenává patent proti nekatolickému lidu: „*Item v březnu prohlášen jest vůbec velmi přísný mandát císařský na všechny bludníky a od víry katolické oddělence, kteří s církví naší katolickou smýšlejí a věřiti nechťí, aby od toho bludu a kacířstva přestali a knihy kacířské neužívali, nýbrž je odvedli. V nestání se téhož má být takový bludník v prvním dopadení na tři léta do špinhauzu dán, po vybytí téhož kdyby se toho ještě přidžel, má býti na věčnost na galery dodán a statek mu vzat; tomu pak, kdo by takového pronesl a naň to kacířství dokázal, dáti se má nejprve 100 tolarů a při druhém důkazu 300 tolarů.*“⁷⁴¹ Později téhož roku Vavák zaznamenává opět vyhlášení patentu proti nekatolíkům – či podle slov Vaváka proti „bludníkům či od víry katolické hanebným odpadlcům“. Obsah patentu je téměř identický s předcházejícím, jen

---

⁷³⁹ Tamtéž, s. 80

⁷⁴⁰ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Tereziánský centralismus a absolutismus v českých zemích a na Slovensku, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 310

⁷⁴¹ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 108 – 109, zde v poznámkách Skopec dodává, že se tu pravděpodobně myslí nařízené každoroční opakování náboženského patentu ze dne 26. ledna 1726, které se dalo až do smrti Marie Terezie.

s nepatrnými rozdíly. Ten, kdo prokáže u někoho „bludné“ knihy, má získat 100 zl., a u kterého dokáže, že je roznáší, má získat 200 zl. Takový „bludník“, pokud se nenapraví po prvním napomenutí, má být dán na rok do „špinhauzu“, podruhé na tři roky do pevnosti a potřetí odsouzen na věky na galeje. Navíc mu má být odebrán statek. Pokud měl velké děti, měly být „sem tam“ rozvezeny, a pokud měl děti malé, měly být „po katolicku vyučeny“.⁷⁴²

Následně pokračujeme v tereziánských zákrocích do života nekatolíků. Podle slov Bělina do všech míst hraničních přechodů byly postupně dosazeni kontroloři zakázaných knih, zatímco ve vnitrozemí se takřka neustále pohybovali katoličtí misionáři, kteří měli v první řadě za úkol eliminovat působení tajných evangelických kazatelů. Tato opatření, podle Bělina, měla svoji logiku, neboť existují důkazy, že pruská vojska v prvních letech sedmileté války šířila na obsazeném území Čech a Moravy nekatolické knihy.⁷⁴³

Zde se opět opřeme o Vavákovy Paměti doby tereziánské. Roku 1774 poznamenává: „*Okolo těch časů onde i onde jak zde na Poděbradště, tak jinde mnoho zapovězených knih se našlo.*“⁷⁴⁴ Poté uvádí, že pokud někdo má takové knihy, tak je má pod hrozbou arestu, pokuty a hanby dobrovolně přinést panu vrchnímu poděbradskému, a tím bude ochráněn. „*Zde tři bratři, synové po Matějovi Brtkovi, sousedu zdejším, taky v tom podezření byli, do kteréhož sami se přivedli pro nekatolické posušky, které na sobě znáti dávali. Jména jejich Václav, Matěj, Jakub.*“⁷⁴⁵ Následujícího roku Vavák uvádí vyhlášení patentu proti nekatolickým knihám: „*Dne 27. října prohlášen jest patent, skrz kterýžto se přísně zapovídá všeliké kacírstvo a čtení kacírských knih. Duchovní i světské vrchnosti dává se moc každého nedovírce, pokudž by se napraviti nechtěl, přísně trestati, knihy vyhledávati a páliťi.*“⁷⁴⁶

Když počátkem 60. let pražský arcibiskup J. M. hrabě z Manderscheidu ve zprávě pro zemskou reprezentaci a komoru tvrdil, že Čechy jsou v podstatě očištěny od kacírství, usvědčil jej nepřímo z přehnaného optimismu sám jeho nástupce v úřadě Antonín Petr hrabě Příchovský, když si koncem roku 1765 pochvaloval permanentní horlivost 15 krajských misionářů, jak Bělina poznamenává. Arcibiskup Příchovský považoval za bezpečný prostředek

---

⁷⁴² Tamtéž, s. 131

⁷⁴³ Bělina, P.: O bytí a nebytí monarchie. Církev a stát v habsburské monarchii ve 2. polovině 18. století, in: Bělina, P. a kol.: Velké dějiny zemí Koruny české., s. 80

⁷⁴⁴ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 44

⁷⁴⁵ Tamtéž, s. 44 - 45

⁷⁴⁶ Tamtéž, s. 70 – 71, zde v poznámkách Skopec dodává, že dekret byl vyhlášen 12. srpna 1775. V dekretu je stanoveno, že duchovní správci a misionáři mají napadené závadné knihy odebrat, dát majitelům stvrzenku a prostřednictvím ordinariátu podat o tom zprávu ke guberniu s odůvodněním, proč tyto knihy byly zabaveny. Jako odškodné mají být dány majitelům knihy dobré ve stejné peněžní ceně. Obecně všichni osadníci mají své knihy ukázat svému duchovnímu, který má z tohoto důvodu všechny domy navštívit a knihy prohlédnout. Dobré knihy má potvrdit svým podpisem a vrátit, naopak knihy špatné zabavit a naložit s nimi podle výše zmíněných instrukcí.

k odlišení Římanů (pravověrných katolíků) od Perličanů („Berličanů“, tajných nekatolíků) měřítko účasti v náboženských bratrstvech a neváhal kvůli tomu porušit císařský patent ze 17. srpna 1771, zakazující zřizování bratrstev nových. O dva roky později uvedl v život „Arcibratrstvo ustavičného klanění se Nejsvětější svátosti oltářní“ a vyzval duchovní celé arcidiecéze k zakládání jeho odnoží.⁷⁴⁷

Ostatně Vavák roku 1774 píše: „Dne 5. září vykonávali jsme ponejprv pobožnost v kostele škramnickém dle onoho letos založeného arcibratrstva nejsvětější svátosti oltářní. Ten den od slavné konsistoře dán jest našemu kostelu k vykonávání hodin, jest ale pro Milčice nepřiležitý, protože se trefovat bude vždy o posvícení, jakož i letos v pondělí se trefil. To svaté arcibratrstvo založil nejdůstojnější kníže pán, pan Antonín Petr, arcibiskup pražský, svobodný pán z Příchovic, z starožitého rodu českého, hned roku minulého, jež Klement XIV. potvrdil a nedal. Jest pak po celém arcibiskupství pražském do každého kostela dáno jeden den v roce, v němžto ti, již se zapsati a Pánu Bohu sloužiti se zavázali, jednu hodinu v témž dni u přítomnosti Boha v svátosti skrytého se modliti a Pána Boha ctíti mají.“⁷⁴⁸ Nato Vavák popisuje atmosféru po vyhlášení tohoto nařízení. „Když to bratrstvo po zemi prohlášeno bylo v kostelích a potom když páni faráři jedouce do vesnic na cvičení, lidi do něho zapisovali, naši reformátorové divně to kroutili v posměchu to majíce, jiné lidi od toho odváděli a prorocví ve Zjevení sv. Jana tomu dávajíce, že antikrist – tak oni Svatost papežskou jmenují - již své znamená a zapisuje, mluvíti směli. Jaká nešlechtnost, k vyznání, službě a cti Boží nechť jíti! Posud' každý, jaká ta nábožnost.“⁷⁴⁹ Vavák se této události podrobně věnuje. Je pohoršen postoji nekatolíků vůči tomuto nařízení. „Mnozí svůdcové vyšli na svět, kteří nevyznávají Jezu Krista; takový každý jest svůdce a antikrist. „Přichází-li kdo k vám a toho učení nepřináší, nepřijímejte ho do domu, ani jemu pozdravení dávejte.“ (II. Jan 1, v 7. a 10.) „Nebo oni prorokují lež říkajíce: Praví Pán, ježto jich Pán neposlal.“ (Ezech. 13, 6.).“⁷⁵⁰ Obecně Vavák chválí Příchovského nařízení o založení Arcibratrstva, jakožto prostředku pro rozlišení katolíků a nekatolíků. „A tak to zapisování do téhož bratrstva byl pěkný prostředek k rozeznání Perličanův od Římanův, ale málo kdo šetřil; mnozí pak sprostí katolíci těm svůdcům věříce taky se zapisovat nedali, řkouce, že to nemohou vykonat. „Tak d'ábel boří stavení, kteréž jest k Božimu slavení.“⁷⁵¹

⁷⁴⁷Bělina, P.: O bytí a nebytí monarchie. Církev a stát v habsburské monarchii ve 2. polovině 18. století, in: Bělina, P. a kol.: Velké dějiny země Koruny české., s. 82

⁷⁴⁸ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 41 – 42, zde v poznámkách Skopec dodává, že bratrstvo od arcibiskupa bylo zřízeno dne 20. července 1773, od papeže Klimenta XIV. potvrzeno a k římskému arcibiskupství přivtěleno brevem ze 4. srpna a tištěné od konsistoře pražské prohlášeno 20. října 1773.

⁷⁴⁹ Tamtéž, s. 42

⁷⁵⁰ Tamtéž, s. 42

⁷⁵¹ Tamtéž, s. 42

Na podzim 1774 byla císaři Josefovi II., jenž se vracel z podzimních manévřů u Hloubětína nedaleko Prahy do Vídně, předány petice požadující zastavení rekatolizačních misí, propuštění vězněných nekatolíků a nastolení náboženské tolerance. Podle Bělina byl autorem písemnosti údajně nejmenovaný luteránský kazatel ze Střelína, kde pravděpodobně vznikla i její varianta adresovaná pruskému králi Fridrichovi II. Vznesený adresát je v ní žádán o přímluvu za 20 000 nekatolických obyvatel Chrudimska a s ním sousedících krajů u Josefa II., avšak s celkovým tónem petice ostře kontrastuje velezrádná věta, že anonymní žadatelé touží zapět ve svých svatyních Hosana na oslavu přivedení celého českého království pod ruce a žezlo pruského Veličenstva.⁷⁵² Podle slov Bělina něčeho podobného se neodvážila ani známá Puncta Bohemiae z roku 1723, adresovaná Fridrichovu otci, ani žádná další z proseb o královskou protekci v Berlíně. Souvislost obou žádostí z roku 1774 ovšem vrhala na signatáře první z nich – mlynáře Prokopa Myšku z Peček, kováře Františka Karbana z Hořátve i sedláky Jana Plachého a Jiřího Holana z Bobnic – pádné podezření ze zločinu velezrady. Na pokyn vídeňského dvora jim však pražský apelační soud původní trest galejí zmírnil na nucené práce a dvorský dekret z 11. února 1775 nařizoval odhalené nekatolíky vůbec nechat na pokoji, pokud se nedopustili jiného provinění než otevřeného vyznání své víry.⁷⁵³

Podívejme se nyní přímo do Vavákových Pamětí z let sedmdesátých a vyhledejme jeho přímou reflexi na tuto událost. Roku 1774 zaznamenává: „*Okolo času sv. Václava sektáři skro zjevně začali vyváděti svou, obzvláště okolo Opočna, Nového Města a na Pardubště, ano i zde někteří se zjevili, tak že skrz to následovalo v pokojném a spasitelném římském náboženství veliké pohoršení. V každé vsi i městě někdo byl bludař a ten jiné sprosté lidi, podruhy, pacholky, ani i mnohé sousedy svozoval, kněžstvo katolické a řády církevní v ošklivost uvozoval, proti vrchnostem popuzoval a ode všech dobrých křesťanských ctností odrazoval. Špatně pak se to přetrhovalo, zvláště od světských vrchností, tak až to hrubě zrostlo.*“⁷⁵⁴ Vzápětí dodává, že okolo sv. Havla bylo veřejně slyšet, že sektáři podali velmi obšírný spis Jeho Milosti králi pruského Fridrichovi a žádali ho, aby vyjednal u dvora v Čechách náboženskou svobodu, „*tak aby nemuseli po katolicku, nýbrž po luteriánsku živi býti.*“, Vavák navíc dodává, že spis byl údajně napsán Prokopem Myškou, mlynářem z Peček.⁷⁵⁵ Vzápětí zaznamenává: „*Jiný spis zase a to jistotně z nabádání jiných spoluvěrníků napsal Jeho Milosti Císařské, v němž žádost o náboženství pod obojí měla být složena a spolu i pohružka přidáno, že v nestání se toho všichni ze země vyjdou a že jest jich zde v Čechách 18 000 – osmnáct tisíc.*“⁷⁵⁶ Nakonec Vavák poznamenává, že v čase sv. Martina Prokop Myška, Jiří Holan, sedlák

⁷⁵² Bělina, P.: O bytí a nebytí monarchie. Církev a stát v habsburské monarchii ve 2. polovině 18. století, in: Bělina, P. a kol.: Velké dějiny země Koruny české., s. 82

⁷⁵³ Tamtéž, s. 82 - 83

⁷⁵⁴ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 43 - 44

⁷⁵⁵ Tamtéž, s. 44

⁷⁵⁶ Tamtéž, s. 44

z Bobnic a kovář z Hořátve byli dáni do arestu do Bydžova, poté odvezeni do Jičína, a to podle poručení z Vídně.⁷⁵⁷ Později Vavák dodává, že Prokop Myška, Holan z Bobnic a kovář z Hořátve byli odsouzeni na galeje. Mohli být propuštěni, ale nechtěli učinit vyznání katolické víry.⁷⁵⁸

Zůstaňme však ještě u problematiky postojů Vaváka vůči nekatolíkům. Vavák, jako věrný katolík, se pravidelně účastní náboženských oslav. Avšak zároveň mu neunikají posměšky nekatolíků vůči nim. Vavák je tím velmi pohoršen. Například roku 1776 zaznamenává slavnost milostivého léta: „*V neděli Provodní, jež byla 14. dubna, začalo se v celém křesťanském světě milostivé léto aneb jubilaem, jakož i zde v Čechách; v Římě ale již minulého roku 1775 bylo neb tam vždy nejprv se drží a celý rok trvá, pak i v jiných zemích druhého roku se slaví a trvá půl léta, jakož i toto bude trvati do dne 13. října, jenž se trefí na 20. neděli po sv. Duchu.*“⁷⁵⁹ K tomuto dále poznamenává: „*Na ten den zde drželi jsme procesí druhé a platilo pětkrát, a to do těchto míst: 1. kostel sv. Petra a Pavla v Chrtouni, 2. sv. Prokopa též tam, 3. kostel farní Stětí sv. Jana Křtitele nad Škrámníkem, 4. statue sv. Jana Nepomuckého před týmž kostelem.*“⁷⁶⁰ Vavák si všímá reakcí nekatolíků: „*Tomu milostivému létu a procesí nynější novotníci jen se posmívají, dle čehož již nevím, čího ducha a učení následují; nebo staří podobojisté, kteří někdy v Čechách byli a které oni velice vychvalují, taková milostivá léta drželi a je slavili rovně tak jako katolíci, ano ani Luther tomu neodpíral, přes to i ve svých knihách o nich psali, tak že i já tento výbor nahoře vypsany a kolikáté jest toto milostivé léto, z jedné takové evangelické knihy, léta 1617 v Praze tištěné, jsem vzal.*“⁷⁶¹

Vavákův postoj vůči nekatolíkům se však objevuje i v příběhu z roku 1779. Příběh Vavák uvádí jako „hroznou historii“. „*(Pověra: čarodějník se v žábu proměnil.) Hrozná historie, která v našem susedstvu se přihodila a sice nyní nečasto se přihází, všem takovým zlo-synům k výstraze a paměti:...*“⁷⁶² Vavák velmi podrobně vypisuje tento příběh, avšak učiňme jeho krátký výtah. Stalo se to ve městě Sadská. Tamní sused Franc Novák, hrnčír, před několika lety jednoho tamního rodiče vyučil témuž řemeslu. Když se začal tím sám živit, Novák, ze závisti pomocí čar, jeho práci kazil, aby hrnce neprodával. Ale on se

⁷⁵⁷ Tamtéž, s. 44

⁷⁵⁸ Tamtéž, s. 61

⁷⁵⁹ Tamtéž, s. 75, zde v poznámkách Skopec dodává, že podmínkou oslav bylo 15 návštěv vždy čtyř kostelů či jiných posvátných míst nebo účast na třech procesích.

⁷⁶⁰ Tamtéž, s. 75, zde myšleno na den sv. Marka, tj. 25. dubna.

⁷⁶¹ Tamtéž, s. 75

⁷⁶² Tamtéž, s. 115, zde v poznámkách Skopec dodává, nápis v závorce byl později připsán a celé vypravování tužkou bylo přeškrtnuto při pozdější kontrole textu. Je však podivné, že sám Vavák tomu zpočátku věřil. Či byl mu vyprávějící tak věrohodným? Skopec přiznává, že se snažil dopátrat příčiny smyšlenky o hrnčírě Novákovi, ale nedopátral se ničeho. Dle Paroubkova „Dějínopisu“ (II. díl, s. 867) se F. Novák narodil roku 1720 a zemřel 29. dubna 1779 ve věku 59 let. A byl to katolík. Dále v Českém lidu (roč. IV, s. 517 – 519) otiskuje Hellich celou tuto pověst a podklad vykládá takto: hrnčír Novák byl před časem pokousán od vzteklého psa a rozčlil se v tom okamžiku, kdy cizí hrnčír pec podpaloval, načež pak po třídenním trápení zemřel. Ostatní si vybájila obrazotvornost, pověra a předsudky předešlého věku.

chtěl tím stále živit, tak prodával pole, co měl a vše dával do řemesla, až o vše přišel. Nakonec chodil žebrať. Nyní roku 1779, 20. dubna, přišel k chudému hrnčíři starý mistr z Prahy, též hrnčíř. Mladý hrnčíř se starému svěřil a ten mu poradil, aby pokračoval ve své práci. Starý hrnčíř nabídl svou pomoc s tím, že zjistí, co za tím vším stojí. Stalo se, že 26. dubna chtěli zapálit pec, ale nešlo to. Chodec vzal březový sochor, pokropil pec a sochor do ní hodil. Náhle z ní vyšel dým a spolu s ním vyletěl pták jako bažant. Zlý hrnčíř Novák se chtěl podívat, co se děje, ale nemohl, náhle se mu přitížilo. Ale jakmile stařec vytáhl z pece sochor, hned se Novákovi ulevilo. Nato k peci přiběhl pes, ale stařec ho odehnal, poté se k peci blížila veliká žába, načež stařec, švec, šlechtic a voják ji stloukli a odhodili. Žába zmizela. Poté stařec hodil opět sochor do pece a v tomto momentě se opět Novákovi přitížilo. Vždy když stařec hodil sochor do pece, Novákovi bylo těžce. Když zlému hrnčíři bylo dost zle, stařec přestal házet sochor do pece a místo toho ji dobře vypálil. Mladému hrnčíři tak pomohl. Novák pak ve své nekajícnosti trval, nedbaje na žádné napomínání. Avšak děkan s pány kaplany se snažil, aby se nad svou duší sám slitoval a s Bohem se smířil, ale bez úspěchu... „*Tak jako jiné hovado v zatvrzelosti trval, neb taky jeden z pokažených katolíkův byl, - já sám vím, že každou neděli místo kostela přiděloval k hrncům ucha a jiné tiché práce dělal, o řádích církevních a duchovenstvu a smrtelném hříchu a o svátostech nic nadržel. (Takovéto zajisté ovoce na každém tom Novotnému a poběhlci vidíme.)*“ Nakonec Vavák poznamenává, že Novák tak setrval do třetího dne a 29. dubna skončil.⁷⁶³

Vavák k této události dodává: „*Zajisté v pravdě říci i napsati mohu, že všech těch nynějších bludníků, pokažených novotníků, kteří vždýcky sami sobě pletou náboženství nové, takové jestiť ovoce, - poznát' je po něm, jen kdo chce. Dost drahý počet já jich znám a svobodně tu zprávu dám, že z nich obzvláště každého něčím poctil mistru jeho: Mnohý pýchou sotva chodí, jiný v cizoložstvu brodí, mnohému cizí chléb choutce, jiný od závisti žloutne, mnohý obžerný jako pes, neb ukrutný co Herodes, mnohý k dobrým věcem líný, jiný chlamtá i své sliny, mnohý d'áblo-čarodejník, jiný všech mravů odporník; některý zas vyučuje, z Písma podivně mudruje, do kostela chodit nechce, do nebe mní přijít lehce. A to se jistotně tvrdí, že všem vesměs kostel smrdí; neb kdo z pravé cesty sejde, ten dobře, kam má jít nejde.*“⁷⁶⁴

O tom, jak Vavák byl věrným katolíkem, nám podávají nejen jeho četné záznamy o jeho účasti na různých katolických oslavách, slavnostech, procesích či poutích, ale i jeho značně negativní postoje proti nekatolíkům, jež provázejí četné zápisy s náboženskou tematikou. Vavák byl velice zbožný člověk. Jako poslední důkazy jeho zbožnosti mohou posloužit tři následující záznamy.

Například roku 1779 se Vavák pohoršuje nad zrušením některých katolických obyčejů. „*Když právě na Květnou neděli, dne 28. března, toto píši,*

⁷⁶³ Tamtéž, s. 115 - 116

⁷⁶⁴ Tamtéž, s. 116

připadlo mně na mysl, kterak před 10 lety přestal ten starodávní obyčej, že děti na Květnou neděli pěkně přistrojené jsouce zpívaly „lístky“, to jest tak zhotovené a složené rýmy o přehořkém umučení Páně a pro památku toho slavného od dětí židovských Pánu Ježíši na oslátku do Jerusalema jedoucímú prozpěvování. První záповěď téhož zpívání stala se v roce 1769, a hned toho roku v městech to přestalo, někde teprve v druhém, 1770 roce. Proč by to bylo přestáno, rozličné o tom byly soudy. Někdy taky dobrá věc ve zlou se promění; nebo rozličné cantores neb kostelní zpěváci starodávní rýmy o umučení Páně a o trestání porušených mravů opovrhli a místo nich všeliké špásovné a směšné bláznovství dětem na lístky napsali, tak že lidem přítomným od slyšení ne od žalosti, ale od smíchu slze z očí tekly. Ale toť se snadno mohlo zapovědit a starodávní způsob mohl se uvést.“⁷⁶⁵

Vavák se ve svém katolickém světě mnohdy rád a s úctou účastní zakládání kaplí či kostelů. Tento akt přijímá jako svou povinnost ukázat svůj pravý zbožný život. Při svých cestách si všímá nových či opravených kostelů a jejich vybavení. Vždy na ně nahlíží s respektem. Roku 1779 Vavák navštívil město Bydžov. Neopomenul se zastavit u místního kostela: „*Téhož dne z jisté důležitosti z města Bydžova jsem přišel a tam ten dalece rozhlášený zvon při kostele farním sv. milého Prokopa visící spatřil, který těžký jest 87 centýřů, srdce jeho váží 3 centýře 40 liber; litý jest roku 1587 nákladem urozeného a statečného rytíře, Václava Materny z Květnice a Apoleny, manželky jeho, rozené z Hrušova. Ten starodávní Maternovský rod až posavad trvá a jeden jest z nich na zdejší panství poděbradském myslivcem. Jejich první sídlo, Květnice, jest posavad rozbořená tvrz za Ouvašem. Na tom zvonu jest obzvláště kunstovaná a subtilná rytina, že jest se čemu podiviti. Do té vsi dolejšímu šenkýři, dobrému muži, poslal jsem „Život sv. Prokopa“ v osmerce k veliké jeho radosti, darmo.“⁷⁶⁶*

Vavák ve svém spisu také vystupuje jako člověk, jenž se rád aktivně zapojuje do všelijakých činností spojených se životem náboženským. Ať už je to jeho spoluorganizování procesí, příspěvky na tištěné písně či stavbu kostelů. V následujícím záznamu z roku 1780 pak pomáhá dovézt nové varhany do Skramníku: „*Dne 3. dubna, v pondělí po neděli Quasimodo geniti, varhany do našeho farního škramnického kostela na Horách Kutných vyhotovené byly a velebný pan farář jednu fůru a já druhou pro ně jsme poslali, nato v úterý, 4. téhož, byly přivezené a 5. a 6. dubna postavené, starý pak positiv, jenž tu byl, mistr varhanářský ve 26 zl. vzal a takový mu tam do Hor Kuten zas Václav Vozáb, soused zdejší milčický, odvézt dal. Tyto varhany nové jsou za 130 zl.“⁷⁶⁷*

---

⁷⁶⁵ Tamtéž, s. 110

⁷⁶⁶ Tamtéž, s. 131 – 132, zde v poznámkách Skopec dodává, že se asi jedná o knížku kněze Hugona Fabricia, „Požehnaná památka velikého světa divotvorce, sv. Prokopa“, vydaná v Praze 1764, kterou Vavák znal a měl.

⁷⁶⁷ Tamtéž, s. 140, Quasimodo geniti jest první neděle po Velikonocích.

Obecně Vavákovu zbožnost dále podtrhávají jeho pravidelné záznamy o skonech církevních hodnostářů a jmenování hodnostářů nových, o kterých vždy hovoří s velkou úctou a pokorou.

Nakonec se ještě vraťme k tereziánské církevní politice namířené proti nekatolickému obyvatelstvu a sledujme její konečnou fázi. Jak Bělina poznamenává, v prostředí, kde víra rodičů a vzdálenějších předků představovala mnohem cennější dědictví než všechny pozemské statky, bylo i pro rekatolizační komise, tj. misionáře s úředním a vojenským doprovodem, obtížné narušit rodovou tradici. Kromě toho navzdory všem oficiálním překážkám zjevně fungoval jistý systém vzájemného propojení středisek tajných nekatolíků (osamělých usedlostí, viničních domů, mlýnů, ovčírén, kováren, hamrů, skláren, bělidel a jiných průmyslových provozů) jak navzájem, tak i se sousedními zeměmi. Hlavní trasa pohybu evangelických kazatelů a pašeráků náboženských tisků spojovala v několika variantách Sasko s Horními Uhrami. Do roku 1760 přestalo existovat spojení z Prahy přes jižní Čechy do Horních Rakous, naopak v souvislosti s pruskou okupací Slezska získaly na významu trasy ze středních a severovýchodních Čech směrem na Kladsko a Střelín, stejně jako z Moravy na Břeh a Těšín. V roce 1781 zmíněná komunikační síť značně prořídla, avšak kontakt mezi tolerovanými sbory respektoval tradiční směry a zůstalo zachováno spojení s nejdůležitějšími středisky za hranicemi Čech a Moravy, k nimž se po vyhlášení tolerančního patentu zařadila i Vídeň.⁷⁶⁸

Nicméně, jak Bělina uvádí, akceptovat bezvýhradně tvrdý postoj k jinověrcům ovšem nebylo možné v zemích monarchie s nekatolickým obyvatelstvem. Dost vážných politických důvodů nutilo vídeňský dvůr brát dlouhodobě ohled i na jiná vyznání než na vládnoucí římskokatolické, vítané řeckokatolické a trpěné izraelské. Protestanti v Rakouském Slezsku, Uhrách, Banátu a Sedmihradsku, stejně jako diaspora pravoslavných Srbů, Řeků i Arménů, museli být bráni alespoň za občany druhého řádu.⁷⁶⁹

K určitému posunu v chápání náboženské tolerance došlo pod vlivem událostí v zahraničněpolitické oblasti. Po ztrátě většiny Slezska zůstal v rámci monarchie jediný z tamních milostivých kostelů, a to v Těšíně, jehož beztak mimořádný význam ještě stoupl. V důsledku prvního dělení Polska roku 1772 však získala habsburská monarchie území s několika trpěnými, leč legálně působícími evangelickými sbory. Krátce nato se v Haliči objevili přistěhovanci menonitského vyznání z říše, mezi nimiž doporučoval císař Josef II. dávat přednost těm, kdo se dokonale vyznají v obdělávání půdy. Kolonisté byli rovněž zváni do Bukoviny, kterou habsburská monarchie získala roku 1774. Bělina však připomíná, že také v Čechách došlo roku 1775 k prvému, byť nepatrnému vltomu do administrativního monolitu římskokatolické církve od vydání

⁷⁶⁸ Bělina, P.: O bytí a nebytí monarchie. Církev a stát v habsburské monarchii ve 2. polovině 18. století, in: Bělina, P. a kol.: Velké dějiny zemí Koruny české., s. 83

⁷⁶⁹ Tamtéž, s. 83 - 84

Obnoveného zřízené zemského v roce 1627. Ašsko jako bývalé říšské zahraniční léno bylo připojeno k České koruně a 10. března 1775 vydala královna Marie Terezie *temperament*, jenž oficiálně povoloval další působení ašského inspektorátu augšpurské církve a potvrzoval svobodu vyznání pro místní protestanty.⁷⁷⁰ Tento závažný akt, jak Bělina poznamenává, se však shodou okolností ocitl ve stínu rozsáhlé poddanské rebelie. Přestože na příkladě obyvatel městečka Pecka, kteří žádali vyvlastnění nemovitého majetku klášterní vrchnosti z Valdic ve prospěch obce, bylo jasně patrné, že povstalci usilují o řešení otázky sociální, nikoli náboženské, vyskytly se i mezi nejlépe informovanými současníky názory, že celá rebelie je vlastně dílem tajných nekatolíků.⁷⁷¹

Ostatně Vavák ve svém spisu v době selského povstání roku 1775 zaznamenává: „*Ze všech stran již znáti bylo, že toto pozdvižení ne tak pro robotu jako pro víru a ne tak pro svobodu v tělesenství jako pro svobodu v náboženství se stalo, což se v těchto čtyrech punktích, které dílem od chycených zbojníků, dílem také od domácích reformátorův neb raději haeretikův se vyzvědělo, se pozná.*“⁷⁷² Vavák vzápětí podrobně vypisuje obsah všech čtyř bodů. Učiniťme stručný výtah. I. Všichni zdejší heretici, kteří raději z Berlína než z Říma „dictatio“ přijímají, dávno tu bouři připravovali. Proto mezi sebou minulého roku učinili sbírku, aby z ní mohli platit náklady a rozličné útraty, „*jehož prý i Jeho král. Milost krále pruského o dopomožení skrze vojenské tažení a do Čech vtrhnutí žádali. Ale on jejich žádosti odepřel, a nyní, když se pozdvihli, ještě na hranice lid vojenský položil, aby žádný z nich do Slezska a jiných zemí utéci nemohl, jakož i ve Slezsku a v hrabství kladském zapověděl, aby je žádný nepřijímal a s nimi se nepuntoval.*“⁷⁷³ II. Téměř všichni rotníci vloni pravili, že napřesrok něco přijde, dříve než se naděje. Nikoho to nemine, nejvíce se to však dotkne pánů a kněžích. „*Protož jak by to říci mohli, kdyby to byli nepuntovali?*“⁷⁷⁴ III. Na světlo vyšla jejich rada, kdy několik tisíc nekatolíků mělo jít na pouť na den sv. Jana Nepomuckého do Prahy a tu měli opanovat zámek, nato hned jiní měli za nimi jít, vesnice vybíjet a všechnen lid hnát za nimi ku Praze a tak tam spolu v Praze hospodařit, k čemuž měli dopomoci i pražští lidé. IV. Nakonec mínili udeřit na Bydžov, Jičín, Hradec a jiná města, a kde seděli ve vězení jejich lidé, chtěli je osvobodit. Ačkoliv nejprve se nechali slyšet, že proti víře, císaři a vojákům nic nemají, a že se ani bránit nechtějí, když ale podruhé jít začínali, již měli v ruce zbraň, jako ručnice, pistole a jiné nástroje, které jim kováři schválně dělali.⁷⁷⁵

Vzdor této psychóze, podle slov Běliny, však byli povstalci na základě panovnického nařízení z 21. února 1775 trestáni ne pro své „kacířské“ nebo

---

⁷⁷⁰ Tamtéž, s. 85

⁷⁷¹ Tamtéž, s. 85

⁷⁷² Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 56

⁷⁷³ Tamtéž, s. 56 - 57

⁷⁷⁴ Tamtéž, s. 57

⁷⁷⁵ Tamtéž, s. 57

„obrazoborecké“ vidění světa, nýbrž pro pohoršlivý způsob, jakým to při uvedené příležitosti dávali najevo. Ostatně rekatolizační komise v pozdějších letech (1775 – 1780) křižovaly především tradičními regiony s nekatolickou tradicí – okolím Prahy, středním Polabím a Českomoravskou vrchovinou (čeští misionáři) nebo industrializovanými oblastmi při hraničních horách na severu a západě Čech (německé misie). Nelze tedy říci, jak Bělina poznamenává, že by dávaly zásadní přednost krajům zachváceným selkou rebelií roku 1775, nemluvě už o tom, že Valašsko – vzdor jeho silné nekatolické a odbojné tradici – ohlas bouřlivého dění v Čechách prakticky nezasáhl. Ve vzbouřených oblastech rovněž nevzniklo žádné přestupové hnutí, a koneckonců i zákaz největší ze slavností barokního katolicismu, svatojánské pouti, v neklidném roce svědčí o tom, že úřady správně odhadly vyšší míru společenské než náboženské hrozby ze strany povstalců. I ze zbožného katolického poutníka se totiž mohl vyklubat rebel.⁷⁷⁶

Vavák skutečně roku 1775, v době selského povstání, zaznamenává zrušení svatojánské poutě. Uvádí, že na den sv. Vojtěcha, pražského biskupa a Božího mučedníka, tedy 23. dubna přišel císař. král. patent, „*aby žádný z Čech a Moravy k svátku sv. Jana Nepomuckého do měst pražských na pout nechodil, že tam žádný puštěn nebude, jakož ani ze Slezska a jiných okolních zemí. Proč by to bylo, pohled' zpátkem na str. 108.*“⁷⁷⁷

Na Valašsku, kde nekatolíci rovněž měli svá neoficiální místa modliteb a navíc živilí svou víru pravidelným stykem s hornouherskými luterány – kněžími i laiky – se krátce po pacifikaci vzbouřených poddaných rozšířila zpráva, že platnost ašského temperamentu bude rozšířena i na Moravu, dodává Bělina. Tři katoličtí misionáři z řad světského kněžstva (nikoliv exjezuité) měli v úmyslu úřady upozornit na to, jak mělce je katolická víra na Valašsku zakořeněna, a že je třeba zde zesílit rekatolizační tažení. Vyprovokovali tedy na jaře 1777 valašské nekatolíky k otevřenému prohlášení víry, aby zjistili jejich skutečný počet. Přestupové hnutí přerostlo v robotní stávky a odmítání katolické liturgie krátce poté, co se místní obyvatelé dozvěděli, že se stali oběťmi provokace, a svým rozsahem zaskočilo nejen úřady, ale i samotné misionáře. Současné odhady hovoří až o 15 000 odpadlících, ovšem nejméně dvojnásobek tohoto počtu se vrátil do lůna katolické církve, když obyvatelé zjistili, že by si museli svého pastora platit sami. Na „zatvrzelé“ nekatolíky však neúčinkovala opatření mírnější, jako například vysvětlovací akce zvláštní dvorské komise, zejména pak dvorního rady F. K. Křesala z Qualtenberka a mikulovského probošta Jana Leopolda Haye, ba ani odstrašující kroky, jakým byl krvavý zásah vojska počátkem června 1777 v Růžďce. Za oběť mu padly čtyři osoby a šest dalších

---

⁷⁷⁶ Bělina, P.: O bytí a nebytí monarchie. Církev a stát v habsburské monarchii ve 2. polovině 18. století, in: Bělina, P. a kol.: Velké dějiny zemí Koruny české., s. 87

⁷⁷⁷ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 60, zde v poznámkách Skopec dodává, že se vzbouřenci chtěli pod záminkou svatojánské pouti dostat do Prahy a zmocnit se Hradu. Dvorní dekret byl úředně vyhlášen dne 6. dubna 1775.

bylo těžce raněno. Odbojníci využili i mírového jednání v Těšíně roku 1778 a žádali ruského vyslance o carskou protekci ve svém sporu. Poslední z nich byli vypovězeni pro víru do Uher 11. listopadu 1780 – necelé tři týdny před smrtí Marie Terezie, jež si tak vysloužila přezdívku *macecha kacírů*.⁷⁷⁸

Následně učiňme shrnutí. František Jan Vavák je věrný katolík. Jako velmi zbožný člověk své Paměti proplétá pravidelnými záznamy o skonech církevních hodnostářů a jmenování nových. O církevních reprezentantech vždy hovoří s úctou a respektem. Významným výrazem barokního katolicismu bylo zakládání nových kaplí a kostelů, o kterých nás Vavák zevrubně informuje. Aktu zakládání se mnohdy účastní. Ostatně o tom nám poddává svědectví obširný záznam o založení nového kostela ve vesnici Chleby roku 1780, kam byl jako ctěný rychtář pozván. Součástí dobového katolicismu byla i četná procesí a poutě. Vavák, obhájce katolické víry, se rád podílel na těchto slavnostech. Zvláště svoji účast na svatojánské pouti roku 1779 považuje za důležitý projev svého zbožného života. Také Vavákovo rozhořčení nad zrušením některých katolických obyčejů, či podílení se na dovozu nových varhan do skramnického kostela a snaha vydat písně o svatojánské pouti nám dávají znamení o jeho zbožnosti. Vavák, jenž vystupuje jako bojovník za katolickou víru, přirozeně sleduje s velkým zájmem veškeré tereziánské zásahy do církevního života. Zatímco k redukci svátků přistupuje neutrálně, zrušení jezuitského řádu považuje za nepochopitelný čin, který naopak vítají jeho úhlavní nepřátelé - nekatolíci. Nekatolické obyvatelstvo představuje ve Vavákově životě velké břímě. Jeho postoje vůči nim jsou neoblomné a nesmiřitelné. Vítá jakýkoliv prostředek namířený proti nim, ať už jsou to misionářská kázání jako součást rekatolizačních snah či patenty o zákazu nekatolické víry a nekatolických knih a případných trestech v situaci stálého provozování této víry a čtení zakázaných knih anebo nakonec i Arcibratrstvo jako prostředek pro rozlišení katolíků a nekatolíků. Obecně Vavák netají svůj negativní postoj vůči protestantům, které navíc pejorativně nazývá bludníky, heretiky, kacíři, náměsíčníky, nedověrci, novotníky, Perličany, oddělení, odpadlíky, odporníky, reformátory či sektáři.⁷⁷⁹

V. František Jan Vavák a jeho záznamy k období selských bouří na pozadí doby tereziánské

Bohužel život Františka Jana Vaváka prochází i nelehkým obdobím neúrod a hladomorů z počátku let sedmdesátých, jež navíc pomalu tvořilo podhoubí pro vypuknutí velkého nevolnického povstání, které nakonec dalo podnět k rozsáhlým robotním úpravám. Nahlédněme nyní do Vavákových Pamětí z doby

⁷⁷⁸ Bělina, P.: O bytí a nebytí monarchie. Církev a stát v habsburské monarchii ve 2. polovině 18. století, in: Bělina, P. a kol.: Velké dějiny zemí Koruny české., s. 88

⁷⁷⁹ Zde odkazují na článek: Nešpor, Z. R: Vnější označení a sebeoznačení českých nekatolíků v 18. a 19. století, in: Religio X, č. 2, 2002, s. 215 – 236, zde se Nešpor zevrubně zabývá označováním nekatolického lidu.

tereziánské a sledujme jeho počínání v tomto bouřlivém údobí a reakce na příčiny rebelie, samotný její průběh a nakonec na její důsledky.

Na základě slov Kutnara od poloviny 18. století začíná se zdatelně, i když zdlouhavě a nestejně na vrchnostenských a poddanských hospodářstvích měnit zemědělská technika.⁷⁸⁰ Historik Kočí dodává, že hlavní zábranou pro pokrok zemědělské techniky byl robotně nevolnický systém. Nevolnická hospodářství, utlačovaná nadměrnými robotami, zůstávala výrobně technicky vězet na středověkém zaostalém stupni a nebyla s to zlepšovat ani obdělávání půdy, ani chov dobytka. Feudální velkostatek, založený na robotním systému, byl touto robotní soustavou rovněž bržděn na cestě technického pokroku. Ale přece jenom se tu dokázaly prosadit některé technické a technologické novoty. Zaváděním pícnin (jetele, vojtěšky apod.) a nových plodin, jako byly brambory, zvláště po velikém hladu r. 1771 – 1772, se nerozšířila paleta dosud pěstovaných zemědělských rostlin, ale měnil se i měnil feudální systém trojstranného hospodaření, charakterizovaný úhorem.⁷⁸¹

Ostatně Vavák se ve svém spisu z doby tereziánské pozastavuje nad zvláštní plodinami – bramborami. Roku 1771 zaznamenává: „*Co dím o tom prv zde nikdy nevidaném pokrmu, jenž zemská jablka slove, - Němci jmenují Erdapfel, to jest zemská jablka, ale skoro každá je jmenuje po německu než po česku a porušivše pravé slovo Erdapfel, říkají erteple, - ten pokrm a dar Boží, ačkoliv dobrý, chutný a zdravý, prve v veliké ošklivosti mnozí jej zde měli a smích sobě z něho činili, ba v ústa svá jej vzíti nechtěli pravice, že jest svinská strava. Dostalo se ale nyní těm, kteří to činili, že jsou žádali tím nasyceni býti. A ačkoliv tento rok zhusta je lidé sázeli a téměř v každé vsi a každý hospodář nějakou částku jich měl, a přece ony za 2 zl. strych v ten čas, když se klidily, placené byly. Když ta zemská jablka z jara sázeti se měla, dostali jsme do každé vsi z kanceláře poručení je sázeti, ano i výpis, jak se sázet mají, totiž má býti k nim zem mělká, nepřiliš bujná, a když se sázejí, má též pod nimi mělká zem zůstati, aby ona se mohl dobře rozkládati a dolů růsti, potom jako zelí okopati, neb čím lépe okopá a země nahrne, tím více jich sklidí. Po nich pak může se sít žito neb pšenice svobodně; kdo pak je sází do země zhnojené, zvláště kde jset ovčí hnůj, tak smrdí a chut pernou mají, že se nemohou jísti.*“⁷⁸²

I když nové plodiny, podle slov Kočího, nemohly ještě plně zlikvidovat techniky úhoření, přece jenom se rozsah úhorů postupně zmenšoval. K tomu přispíval i pomalý přechod k ustájení dobytka a zrušení nebo omezení pastvy od jara do zimy na pastvinách a úhorech. Zlepšovalo se i orební náradí, které dokonaleji připravovalo půdu pro zasetí obilí. Větší péče se začala věnovat i

⁷⁸⁰ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 311

⁷⁸¹ Kočí, J.: České národní obrození, Praha 1978, s. 56

⁷⁸² Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 24 - 25

loukám, protože nároky na množství a kvalitu sena a otavy stoupaly s ustájením dobytka ve chlévech. Rozvíjející se průmyslová výroba zvýšila pozornost věnovanou textilním surovinám: lnu a konopí.⁷⁸³ Kutnar navíc dodává vlně a hedvábí.⁷⁸⁴ Vlnářství však stále zápasilo s nedostatkem domácí vlny a především mu vadila i její nízká kvalita. Tomu ani nemohlo být jinak, když se chovaly nešlechtěné domácí ovce, jak konstatuje Kočí. Vláda se tedy pokusila zlepšit situaci dovozem zahraničních druhů ušlechtilých druhů ovcí, které rozdělila velkým chovatelům.⁷⁸⁵ Kutnar uvádí, že pěstování prádných rostlin, chov ovcí a bource morušového se dostává vedle dobytkaření do popředí státního zájmu.⁷⁸⁶

Vavák v Pamětech zaznamenává skutečně podporu sázení morušových stromů, a to již od roku 1752. Císař František I., podle slov Vaváka, poručil sázení těchto stromů, neboť se zde snažil podpořit výrobu hedvábí, rouch a vůbec předení, a to z prostého důvodu, aby tolik peněz neplynulo Vlachům, Španělům a Francouzům. A tak, jak Vavák uvádí, se v Praze i jinde šířily „fabriky“ čili dílny soukenné, hedvábné a lněné. Tímto bylo zapovězeno všem Vlachům, „říšanům“, Sasům a jiným cizozemcům do Čech vozit zboží. Vavák se vzápětí vysmívá Žitavcům, kteří museli zůstat se svými plátny za humny. Avšak jediné, co scházelo zdejšímu dílu, podle slov Vaváka, byl lesk a čistota, jako u díla saského a lužického. Ale v Rumburku u lužických hranic, jak dodává, se vše již vyrábělo podle saského způsobu.⁷⁸⁷

Nicméně vláda stejně jako v průmyslu se pokoušela různými cestami podněcovat rozvoj výrobních sil i v zemědělství.⁷⁸⁸ Podle Kutnara prvním úkolem bylo zvýšit výnosnost zemědělství. S tím tedy souvisela snaha pravidelného přihnojování, časné orby strnišť, výměny osiva, rozmnožení hovězího a ovčího dobytka a kvalitního krmiva pro něj a nakonec snaha zhodnotit bažinaté louky odvodňováním a především odstranit špatné a nevýnosné pastviny, zorat je a zužitkovat pro obilnaření a pícninářství. Zkrátka zúrodněním pastvin měl být zkvalitněn chov hovězího dobytka, který měl přejít od pastvy ke stájovému chovu. Rušení pastvin se však nemělo dotknout chovu ovcí, pro které měly být zachovány chudší a suché pastviny. Patent nařizoval rozdělit nadbytečné obecní pastviny mezi hospodáře s povinností, že je do dvou let promění v luka nebo pole a osejí jetelem.⁷⁸⁹

---

⁷⁸³ Kočí, J.: c. d., s. 56 – 57

⁷⁸⁴ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 312

⁷⁸⁵ Kočí, J.: c. d., s. 57

⁷⁸⁶ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 312

⁷⁸⁷ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 109 - 110

⁷⁸⁸ Kočí, J.: c. d., s. 57

⁷⁸⁹ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 312 - 313

Ostatně milčický sedlák František Jan Vavák ve svých Pamětech roku 1770 píše: „Dne 16. června, v sobotu po Božím těle, prohlášen jest patent neb nařízení o přestání pastvy hovězího dobytka, k jejížto slyšení měli jsme dřív poručeno do zámku se sejíti. Jest pak toho patentu neb vyřčení tento nejpodstatnější věci výtah ...“⁷⁹⁰ Vavák následně zevrubně vypisuje obsah patentu. Učíme shrnutí tohoto nařízení. Hovězí dobytek nemá být na pastvě, ale chován doma ve stájích, s výjimkou letních měsících, avšak i tak omezeně. Ustájený dobytek má být krmen senem, travou či jetelem. Ale pro koně a „potažitý“ dobytek, který pracuje, má být zanecháno něco pastvy. Všechny „obce“⁷⁹¹ mají být užité k orbě a setí. Kde by pole nebyla možná, měly by být zřízeny louky, lesy, vinice či chmelnice. Kde by bylo trní, hloží, roští či jiné „neužitečné porostliny“, mají se jich lidé zbavit klučením a vyvrácením z kořene. Taková půda se pak má rozdělit spravedlivým způsobem v každé vesnici mezi sousedy a kontribuenty. Po rozdělení půdy má každý s tímto dílem zacházet, jako se svým vlastním gruntem. Chalupníci a podruzi mají dovoleno stavět na jakýchkoliv panských a obecních gruntech, mají jim být odpuštěny kontribuce, aby půdu mohli plně kultivovat. Z těchto nových polí, luk, vinic, chmelnic a zahrad se nemá vybírat žádný plat po tři roky. Každého díl se má zapsat k jeho gruntu jako dědičné pole. V celé zemi se má takováto půda rozměřit a mezi kontribuenty rozdělit a kdo se opováží od 1. července pást dobytek, má pokutu 50 tolarů, kdo by byl proti tomu a neplnil tuto povinnost, bude odsouzen na dva roky do pevnosti.⁷⁹² Jako údajné důvody vyhlášení tohoto patentu Vavák uvádí, že prý hlídání dobytek doma bude ochráněn před morem, bude tak i užitečnější k „vzdělávání omastku“, doma „nadělá mnoho hnoje a neroznosí ho“ a po zorání pastev bude více polí.⁷⁹³ Cílem tohoto vyhlášení je zkrátka přeměna pastev na pole a následně z nich získat co největší zisk a užitek. Avšak jaká byla Vavákova reakce na toto nařízení? Vavák krátce po vyhlášení tohoto patentu zaznamenává, že samotný císař chtěl vědět, zda toto prohlášení má či nemá být. Proto požádal vesnice a města, aby se vyjádřily. Sám Vavák byl Milčickými požádán, aby učinil vyjádření formou spisu jménem všech. Vavák zde přiznává, že každý pastvu zastával a podstatu nařízení shledával za nemožnou. O rozdělení obecní půdy nikdo nestál, „ale vše nadarmo. Všecky ty příčiny nebyly podstatné takovou věc vymluviti“⁷⁹⁴, jak Vavák dodává.

Ačkoliv byl patent o zrušení pastvišť skutečně vyhlášen roku 1770, Vavák zaznamenává, že se lid pastvy nevzdal, neboť žádný nebyl zaopatřen potravou pro dobytek, jelikož minulého roku, tedy roku 1769, se sklídilo málo sena, což bylo způsobeno stálými dešti a povodněmi. Vavák k tomuto poznamenává: „Když sem ta král. komissí přijela, pan hrabě Khevenhüller zle s tím byl

⁷⁹⁰ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 3, zde v poznámkách Skopec dodává, že patent byl vydán 24. března 1770.

⁷⁹¹ Tamtéž, s. 3, zde v poznámkách Skopec uvádí, že obec nebo-li občina znamená obecní půdu (pastvinu).

⁷⁹² Tamtéž, s. 3 - 4

⁷⁹³ Tamtéž, s. 5

⁷⁹⁴ Tamtéž, s. 5

*spokojen, že tu posavad paseme, a řekl, že ani nevíme, co za užitek míti budeme, když pásti přestaneme.*⁷⁹⁵ Vzápětí Vavák uvádí, že prozatím hospodáři a zámeční úředníci začali měřit u vesnic obecní půdu, aby věděli, jaký výnos může dát.⁷⁹⁶ Nakonec milčický písmák zaznamenává nové nařízení, podle kterého každý k budoucímu roku 1771 se má zaopatřit potravou a pící pro dobytek; „*že dá Pán Bůh, z jara se pásti nebude. Ale všemohoucí Pán Bůh všecko jináč zřídil, neb tohoto roku z jara netoliko dobytek neměl co jísti, ale ani lidé. Někomu nedostávalo se nejen sena a slámy, ale taky došků na střeše, a protože jak sami páni se svým dobytkem, tak lidé vesničtí tak rádi pastvy čekali, jak jim dobytky a jeho užitky mily jsou. Ještě k té vši nouzi a bídě nezačala se pastva až po Filipu-Jakubu okolo 8., 9. a 10. máje i déle, a protože to jaro ani cítit nebylo, aby pastvy přestaly.*“⁷⁹⁷ Nařízení však přichází v době velkých neúrod a hladomorů. Touto problematikou se budeme zabývat později. Nicméně Vavák se už k patentu o zrušení pastvišť v příštích záznamech nevrací.

Kutnar uvádí, že provedení patentu o zrušení pastvišť naráželo na spleť držeboznostní poměry. Začíná se proto dlouhodobý a úporný zápas o pastviny. Šel až do poloviny 19. století a vyvinul se z něho boj sociální mezi vrchností, sedláky a chalupníky.⁷⁹⁸

Mezitím však vláda v jednotlivých zemích podnítila založení hospodářských společností, které měly pomoci vládě v jejím úsilí o povznesení výrobní úrovně zemědělství. Přežilý nevolnický systém však vedl k tomu, že výsledky zatím neodpovídaly vynaloženým prostředkům a nadějím. Byla to ovšem investice pro budoucnost, konstatuje Kočí.⁷⁹⁹ Podle Kutnara technický pokrok v zemědělství a jeho vyšší výnosy skutečně vyžadovaly dobrého, znalého a svobodného rolníka. Avšak mezi vývojem agrární techniky a obecnými potřebami zemědělské výroby na jedné straně a sociálně politickou situací poddaného zemědělce na straně druhé byl hluboký nesouhlas. A tento protiklad se zvyšoval, čím intenzivněji se hospodářská politika zaměřovala k podpoře zemědělské výroby a čím více bylo pro stoupající populaci a průmyslovou výrobu třeba většího množství zemědělských výrobků. Hospodářská a sociální situace poddaného člověka se však nijak nelepšila, naopak v údobí slezských válek a po nich se ještě horšila. Zabírání rustikální půdy vrchnostmi (tzv. sváděné selské půdy) přes opětovné zákazy trvalo. Tím se zmenšovala vyživovací základna venkovského obyvatelstva a pro berní příjem státu to znamenalo, že se ztrácí

---

⁷⁹⁵ Tamtéž, s. 5, v poznámkách (s. 2) Skopec dodává, že František z Khevenhüllerů byl říšský dvorní rada a od roku 1771 předsedou urbární komise pro Čechy k úpravě poddanských poměrů, zároveň byl dvorním maršálkem, zemřel roku 1797 ve věku 67 let.

⁷⁹⁶ Tamtéž, s. 5

⁷⁹⁷ Tamtéž, s. 6

⁷⁹⁸ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 313

⁷⁹⁹ Kočí, J.: c. d., s. 57

půda berní podrobená a že výnos berní klesá. Od roku 1750 studovala přesuny poddanské půdy k dominikálu zvláštní vládní komise, vedená hr. Janem Františkem Larischem. Zjistila, že vrchnosti rozdělovaly pozemky ke škodě poddaných, že zabíraly pro sebe poddanskou půdu nebo vyměňovaly své horší pozemky za lepší selské a že poddané tísni nesmírné roboty, které především způsobují, že poddaní plní špatně své povinnosti ke státu. Komise také zjistila, že v některých krajích je mnoho poddanských statků pustých.⁸⁰⁰

Přímo neudržitelná hospodářská a sociální situace poddaných nastala po válce sedmileté, jak Kutnar uvádí.⁸⁰¹ Tapié k tomuto dodává, že po sedmileté válce přišla klimaticky nepříznivá, téměř katastrofální léta. Období 1766 – 1769 se vyznačovalo pozdními mrazy a častými průtržemi mračen na jaře.⁸⁰² Důsledky války, neúroda, hlad a mor působily zhoubně na poddanské hospodářství, dodává Kutnar. Rozmnožily řady žebráků, vyvolaly tíseň nezaměstnané vesnické chudiny a vedly k živelným výbuchům hladových bouří, kterých se především při přepadávání panských špýcharů a mlýnů účastnili chudí domkaři a bezzemci. Úbytek pracovních sil, způsobený válkou a nemocemi, znamenal pro ostatní obyvatelstvo zvýšení robot a jiných povinností. Jak přímo děsivá byla situace poddaného obyvatelstva, jak tíživý byl feudální útisk, jak špatné byly bytové poměry a jak docházelo k tělesné degeneraci lidových mas, to odhalila konkrétně roku 1771 zpráva odvodní vojenské komise o výsledcích konskripce branců. Tyto skutečnosti konečně vyburcovaly stát k opatřením ve prospěch k poddaných, ale zřejmě jedině proto, aby netrpěla berní schopnost poddaného obyvatelstva a byla neztenčeně zachována k dobru státní pokladny.⁸⁰³ Tapié dodává, že zpráva odvodní komise konkrétně obsahuje popis oblečení z hrubého plátna, jež na těle špatně schne, je-li promáčeno deštěm, obraz podvýživy a špinavých stavení, plných obtížného hmyzu. Psalo se v ní i o soužití chudých rolníků s dobyt看em a drůbeží i o celkově špatném zdravotním stavu, sešlém zevnějšku, neutuchajícím suchém plicním kašli a všudypřítomném smradu. Většina rolníků žila bezesporu v hrozné bídě. Nelze to však říci o všech, stejně tak jako nelze tvrdit, že si za svou životní úroveň či bídu mohli sami.⁸⁰⁴ Tapié se následně obrací na práci historičky Kárníkové, podle které v Čechách byli relativně bohatí sedláci, jejichž bohatství se mohlo ještě rozrůst, pokud by svou půdu obdělávali lépe a pokud by ji obdělávali všechnu.⁸⁰⁵ Rozvrstvení

---

⁸⁰⁰ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 315

⁸⁰¹ Tamtéž, s. 316

⁸⁰² Tapié, V. - L.: c. d., s. 311

⁸⁰³ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 316

⁸⁰⁴ Tapié, V. - L.: c. d., s. 312

⁸⁰⁵ Tamtéž, s. 312, zde Tapié čerpá z: Kárníková, L.: Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754 – 1914, Praha 1965

rolnictva zkrátka v oněch časech mělo svůj právní i sociální aspekt, jak Tapié uvádí. Ti na špičce pomyslné pyramidy žili v relativním blahobytu, zatímco ti, kdož tvořili její základnu, na tom byli nejhůře a pářili také mezi nejzarytější odpůrce roboty, neboť v ní spatřovali příčinu své bídy a svého těžkého životního údělu.⁸⁰⁶

Nicméně po sérii úprav berní soustavy (první tereziánský katastr 1747 a druhý tereziánský katastr 1757) sice zůstalo celkové berní zatížení, ale došlo ke spravedlivějšímu rozvržení kontribuce na jednotlivé kraje a k opatřením, aby vrchnost, zabírajíc selskou půdu, nesvalovala s ní berní na zbylé poddanské usedlosti. Státu nešlo ani o to, aby selská půda nebyla pohlcována vrchnostmi, nýbrž především o to, aby mu z rustikálu neunikala daň. Proto chtěl, aby ze zabraného rustikálu platila vrchnost berní sama. Dominikál byl v zásadě osvobozen od placení berně. Tato zásada nebyla dosud za Marie Terezie porušena. Pokud vrchnosti přispívaly na berní ze svého měšce, byl jejich příspěvek nízký a základem vyměření nebyla vlastní půda panská, nýbrž rustikál, který vrchnosti náležel. Tento základ panské kontribuce nepostihoval jednotlivé vrchnosti stejně, neboť zatěžoval více tu vrchnost, která měla poměrně více rustikálu než dominikálu a málo vlastních dvorů. Způsoboval také, že zdanění unikalo vlastní zemědělské a nezemědělské podnikání vrchností a jejich bezpracný důchod z titulu poddanských dávek. Aby byla také zdaněna panská půda a ostatní feudální důchod, došlo, nikoliv bez odporu stavů, k soupisu panské půdy a ostatních panských důchodů jak hospodářských podniků, tak z průmyslového podnikání i z poddanských platů, dávek a služeb. Šlechta z prestižních stavovských důvodů nechtěla připustit, aby soupis její půdy z let 1756 – 1757 byl pojmenován katastrem, poněvadž by ji to stavělo na úroveň s poddanými. Od té doby se vyměřovala vrchnostenská kontribuce z dominikálu, ale zdanění půdy bylo asi o polovinu nižší než půdy poddanské.⁸⁰⁷

Jak Kutnar poznamenává, katastry v Čechách a lánové rejstříky na Moravě jsou důležitými prameny pro hospodářské a společenské poměry doby, pro poznání berního i vrchnostenského zatížení poddanské půdy. Panský katastr půdy v Čechách ukazuje, že vysoké zatížení poddanskými dávkami bylo na severu a severovýchodě Čech, že zde bylo také více robot in natura než v ostatních krajích. I když to souviselo s větší lidností kraje, je tato skutečnost významná. Podle Kutnara toto vysvětluje ještě s jinými skutečnostmi, proč severní a severovýchodní Čechy byly klasickou půdou podaných povstání. K tomu přistupovala v těchto krajích jiná sociální struktura poddaného obyvatelstva. Proces jeho diferenciací byl tu daleko pokročilejší. Vedle bohatých sedláků bylo tu mnoho chalupníků, parcelových hospodářství domkářů a veliký počet

---

⁸⁰⁶ Tamtéž, s. 312

⁸⁰⁷ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 316 - 317

bezzemků, podruhů. Byl tedy v severovýchodních Čechách větší útisk hospodářský, větší útisk sociální a větší populační tíseň, větší relativní poddanská přelidněnost. Obojí souviselo s daleko pokročilejší situací v průmyslové výrobě. Feudální útisk hlavně u nejnižších skupin poddaného obyvatelstva, u domkářů a podruhů, pracujících v rozptýlených manufakturách, se spojoval s útliskem a vykořisťováním. Tak si vysvětlíme skutečnost, jak Kutnar dodává, proč značnou část povstaleckých houfů roku 1775 tvořil drobný rolnický živel.⁸⁰⁸

Za zhoršujících se hospodářsko-výrobní a sociální situace poddaných se množily spory poddaných s vrchností a vyústily ve velké nevolnické povstání roku 1775. Avšak poddanská nespokojenost vybuchla tentokrát nejdříve ve Slezsku. Roku 1766 se vzbouřilo na Bílsku a Těšínsku 137 obcí, jak poznamenává Kutnar.⁸⁰⁹ Kočí připomíná, že slezské hnutí důrazně upozornilo na potřebu reform stávajícího robotně nevolnického řádu, ale vláda neměla ještě dost odvahy – a bránil jí i odpor reakčních feudálních kruhů –, aby podnikla vskutku radikální reformní opatření.⁸¹⁰ Nicméně bouřící se obce přednesly své stížnosti na robotu císaři. Nápravu měla provést zřízená dvorská urbaniální komise. Měla zjistit povinnosti poddaných a dbát o to, aby na všech panstvích byly pořízeny přesné soupisy poddanských povinností, urbáře. O míře urbaniálních povinností byly totiž mezi poddanými a vrchnostmi spory, poněvadž starých platných zápisů často nebylo. A v této situaci navrhoval člen urbaniální komise, rada zemského slezského úřadu Fr. Blanc, aby vláda bez ohledu na staré zvyklosti provedla úpravu urbaniálních povinností svou mocí tak, aby každému poddanému bylo zajištěno existenční minimum, tj. aby měl tolik majetku a důchodu, že by mu to stačilo k výživě rodiny a umožňovalo placení dávek státu, dodává Kutnar.⁸¹¹

O neudržitelnosti dosavadních poddanských poměrů vykládaly a přesvědčovaly i různé pamětní spisy, které byly po sedmileté válce předkládány Marii Terezií. Memorandum anonymního úředníka z roku 1768 navrhovalo dokonce zastavení robot a převod rustikálních pozemků do dědičného držení poddaných za peněžitou náhradu. Přesto však, podle slov Kutnara, robotní patent, vydaný roku 1771 pro Slezsko jako důsledek slezského povstání, nebyl pokrokem proti starším českým robotním patentům. Daleko více na veřejné mínění poddaných působily zprávy, které mezi ně pronikaly o nelidském zacházení s poddanými na dobříšském panství knížete Mansfelda a publikování trestů provinilých panských úředníků a knížete. Vyšetřování, které bylo zahájeno na udání krajského adjunkta barona Unwerta, a které bylo feudálními držiteli moci

---

⁸⁰⁸ Tamtéž, s. 319 - 320

⁸⁰⁹ Tamtéž, s. 320

⁸¹⁰ Kočí, J.: c. d., s. 58

⁸¹¹ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 320

protahováno, zjistilo, že roku 1768 dal panský vrchní na dobříšském panství ubít k smrti karabáčem několik mužů, zmrskat několik těhotných žen, že trýznil poddané zvláště vynalezenými mučidly a zabraňoval vesnické chudině v době nejkřutější zimy sbírat klestí v panských lesích. Vrchnostenští úředníci byli potrestáni vězením, Mansfeld byl odsouzen k peněžité pokutě a na několik let byl zbaven správy panství.⁸¹²

Nicméně situaci poddaných neobyčejně zhoršila neúroda, drahota, bída a mor na počátku 70. let.⁸¹³ Jak Bělina poznamenává, dobříšský případ krutého zacházení s poddanými z konce 60. let 18. století a ještě více katastrofální neúroda v letech 1770 – 1771 vyburcovaly nejvyšší instance státní správy k nebývalé aktivitě.⁸¹⁴

Podívejme se nyní do Pamětí milčického sedláka, jak toto nelehké období velké neúrody způsobené tuhou zimou, stálými dešti a následujícími záplavami, prožíval. Vavák své Paměti z let sedmdesátých, jak již bylo ostatně v úvodu zmíněno, počíná zprávou o špatném počasí. Roku 1770 zaznamenává: „*Zima byla víc mokrá než suchá, větším dílem deštivá. Bylo tak velké zle, že nikam žádný s naloženým vozem jeti nemohl. Takové mokré časy začaly se již na podzim, v listopadu 1769. Mnozí formani deset i dvanáct koní do mnohého vozu zapřahali, zase vytahovati dali, i v cestách tak pod nebem mnoho dní někde vozy stály, že nimi žádný hnouti nemohl.*“⁸¹⁵ Na počátku března téhož roku si Vavák poznamenává velmi husté sněžení ... „*Pak žádný nikam ani ze stavení do stavení, tím méně ze vsi do vsi jíti neb jeti nemohl, nebo v poli nebylo vidět na 10 neb 15 kroků od sebe.*“⁸¹⁶ Podle Vavákových záznamech bylo mnoho sněhu na rovinách a polích. Byly velké závěje na zahradách, cestách a příkopech. Sníh padal ještě další dva týdny. „*Okolo neděle Smrtné pustil skoro najednou tak asi ve třech dnech, z čehož pošly převeliké povodně jak na řekách a potocích, tak na polích. Pro takové vod rozhojnění odtud z Milčic do Sadské pře dvě neděle žádný nemohl jíti, ani vojáci granatýři na vartu, kteří zde od sadské kompanie leželi, ano obyčejnými cestami nechodilo se do Sadské více než čtvrt léta pro mokra, ale tou cestou k Střebestovicům ne Pinkasův neb Poupův mostek, odtud na Ostrovy a teprv ke kamenným mostům.*“⁸¹⁷ Veliké záplavy pak zapříčinily mokra a pozdní setí. „*Dne 15. dubna byla Veliká noc, po ní ten týden, kdo mohl pro mokro, zase začínal sít ječmen. Ten sníh vzdělal veliká mokra v polích, tak že jsme dlouho zasít nemohli. Po sv. Jiří nejlepší setí nastalo.*“⁸¹⁸

---

⁸¹² Tamtéž, s. 320 - 321

⁸¹³ Tamtéž, s. 321

⁸¹⁴ Bělina, P.: Mezi reformou a revolucí. Agrární reformy osvícenského absolutismu, in: Bělina, P. a kol.: Velké dějiny země Koruny české., s. 360

⁸¹⁵ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 1

⁸¹⁶ Tamtéž, s. 1

⁸¹⁷ Tamtéž, s. 1

⁸¹⁸ Tamtéž, s. 2

Počasí bylo vskutku velmi proměnlivé. Nejprve lid sužovala tvrdá zima, nato deště, záplavy a nakonec sucha. Téhož roku, tedy roku 1770, uvádí: „*Přes celý měsíc máj slunce velmi prudce a horce svítilo a suchota býti začínala, země po vrchu se zavřely, obilí růsti nemohli, nejprve pro mokro, neb voda na něm stála, potom pro sucho. Žita a pšenice po tom velikém sněhu velice vyhynuly, že jich maličko zůstalo, nejvíce pak žita, a to jak v dolních tak v horních zemích; pak zas pro sucho spraviti se nemohly.*“⁸¹⁹ Nato Vavák naříká: „*Takového pozdního setí žádný před tím nepamatoval, neb obyčejně jedenáctý týden po vánocích začínávali sít ječmeny a otcové naši za nedbalce drželi toho, kdo by do svátku Zvěstování Panny Marie nezasel ječmena, do sv. Jana Nepom. prosa.*“⁸²⁰ Vzápětí Vavák poprvé přiznává počátky neúrody. Okolo 31. července 1770 popisuje skromné žně způsobené výkyvy v počasí: „*Zajisté oblíbilo se Pánu Bohu českou zem potrestati, nebo pro to jarní mokro, potom pro sedm neděl trvajícím sucho velmi veliká byla všech věcí neouroda. Žita obzvláště po tom velikém sněhu vyhynula, tak že jich bylo velmi maloučko, z čehož následovala hned po žních dražota v obilí, tj. okolo svátku Narození Panny Marie. Mnozí, co žita vyseli, tolik ho nesklidili.*“⁸²¹

I v následujících letech 1771 – 1772 si Vavák stěžuje na opětné tuhé mrazy, deště, mokra a sucha. Zkrátka upozorňuje na náhlé změny v počasí způsobující neúrodu. V roce 1771 zaznamenává kruté mrazy až do měsíce března. Vavák poté uvádí, že 24. března v Květnou neděli začal padat sníh až do Zeleného čtvrtku. Vůbec přes velikonoční svátky byly, podle slov Vaváka, kruté mrazy s jinovatkou, tak že okna u světnic ani nerozmrzla. „*Do kostela po ty všecky dni když jsem šli, vlasy a vousy omrzelé jsme měli.*“⁸²² Poté přišly záplavy a nato sucha. Vavák smutně uvádí, že po celý měsíc máj nepršelo. Byla velká horka. Žito i ječmen nemohly dobře růst ... „*a právě všecko smutno bylo v polích viděti.*“⁸²³ Avšak od června již zaznamenává velké deště. Každý den pršelo, mnoho obilí vymoklo a nemohlo dál růst. Navíc některé dni a noci byly velmi chladné, „*jako bývá v listopadu, že až nohy záblo a bez kabátu choditi se nemohlo, dle čehož prosa zastydla sežloutla.*“⁸²⁴

Nakonec roku 1772 si Vavák poznamenává velmi chladný měsíc máj. Nato však uvádí mírné zlepšení podmínek pro polní práce: „*V těch časích také někteří lidé svá močidla a bahna, kde víc než rok voda stála a kde třebas pro ta celá dvě léta nic nesklidili, zase zorati a něčím zasíti mohli, ale ne všudy.*“⁸²⁵

Jen zde také poznamenejme, že sám Vavák se aktivně zapojoval do protipovodňových úprav, jak již ostatně bylo zmíněno ve stati zabývající se vztahem Vaváka k úředníkům. Na začátku června roku 1771 zaznamenává ve

---

⁸¹⁹ Tamtéž, s. 2

⁸²⁰ Tamtéž, s. 2

⁸²¹ Tamtéž, s. 7

⁸²² Tamtéž, s. 11

⁸²³ Tamtéž, s. 12

⁸²⁴ Tamtéž, s. 17

⁸²⁵ Tamtéž, s. 31

svém spise velké deště, které způsobily rozvodnění. „*Sem přišla voda od Poříčan tak veliká, že již přes 30 let taková zde nebyla, k čemuž připomohla nová struha, kterouž Černokosteletí od Poříčan pod černou oboru vedouce...*“⁸²⁶ Vavák následně zevrubně popisuje, jak zabránili rozvodnění. Stěžuje si zde na povodně, zatopené obilí, zkrátka na veškeré škody. Přesně jmenuje místa, pole a louky, které byly zatopeny. Nato samotný Vavák a Václav Vozáb šli do Radimi k panu řediteli se žádostí, aby byl radimský příkop udělán tak, aby přes něj nešla voda na louky. Radimský ředitel byl ochotný splnit jejich požadavek. Poručil vyhloubit příkop, dal na pomoc 20 chalupníků a několik podruhů, a to vše za vědro piva. Avšak Vavák nebyl s výsledkem práce spokojen. „*Nicméně přece tak mnoho vody sem jíti nemůže jako prve, sice kdyby nebyl aspoň tak opravený, jak téměř od těch časů až dosavad celý měsíc červen prší, ustavičně by sem voda šla a na našich polích, lukách a obcích stála, an jí tak beztoho dosti jest, až v ní žáby na polích co v rybnících kuňkají a křečci.*“⁸²⁷

Špatná úroda, nedostatek obilí, způsobené výkyvy v počasí zapříčinily rozsáhlé hladomory. Kruté zimy, deště, záplavy a nakonec sucha znamenaly zkázu pro obilí, které buď zmrzlo, shnilo, uschlo, či které nakonec bylo pojídáno červi.⁸²⁸

Podívejme se nyní, jaká opatření byla podniknuta pro zacházení s obilím. Historik Čapka dodává, že velká neúroda v českých zemích zapříčinila přirozeně růst cen obilí a hlad mezi lidem. Vláda se ale snažila zabrzdit růst cen vydáním nařízení o maximálních (tzv. královských) cenách. Za hladomoru zemřelo v českých zemích asi půl milionu lidí, tj. přes 12 % všeho obyvatelstva. Ukazovala se nevýhodnost obilní monokultury, což tedy vedlo k hromadnému rozšíření pěstování brambor. Hladomor vyvolával neklid na venkově a radikalizoval selské nepokoje. K zmírnění situace se dováželo obilí z Uher.⁸²⁹

Vavák roku 1771 skutečně zaznamenává taxu neb cenu královskou, jež byla platná již od března téhož roku. Od poloviny měsíce se pak držela i v Milčicích.⁸³⁰ Následně Vavák zevrubně vypisuje ceny za obilí podle královské ceny. Vavák zde přiznává, že díky tomuto zásahu bylo v kouřimském kraji obilí lacinější o 30 kr.⁸³¹ Vavák tuto taxu aneb cenu pro chudé lidi otevřeně vítá. Vnímá ji jako velmi prospěšnou pro chudý lid, „*a proto pána Boha velebili*“⁸³², ale, ti, kteří měli obilí na prodej, velmi se rmoutili a nikomu nechtěli prodat podle té ceny. Čekali, až ta cena pomine a „*ze zoufalství a malomyslnosti mnozí tu cenu kleli a na ni láli, aby radši byla nepřišla.*“⁸³³ Dále k tomuto

---

⁸²⁶ Tamtéž, s. 13 - 14

⁸²⁷ Tamtéž, s. 15

⁸²⁸ Tamtéž, s. 33

⁸²⁹ Čapka, F.: c. d., s. 370

⁸³⁰ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 10

⁸³¹ Tamtéž, s. 10

⁸³² Tamtéž, s. 10

⁸³³ Tamtéž, s. 10

poznává: „*V ten čas kdyby ta královská cena byla nepřišla, bylo by obilí na velikou drahotu vystoupilo a hned od té doby byla by drahota lidi trápila.*“⁸³⁴ Později však Vavák zaznamenává pomalé odvolávání královské ceny: „*Mezitím přes měsíc máj cena neb taxa začínala se trhati, ačkoliv nebyla zrušena, ale žádný podle ní prodati nechtěl, obzvláště ten, koho Jidáš měšcem uhodil. Někteří pak nebozí kupující lidé sami přes taxu peníze dávali, jen aby na chléb dostati mohli.*“⁸³⁵

Vavák si následně povzdychuje nad tvrdou dobou: „*Těch časů na našem poděbradském panství hůř než kde jinde bylo, a to proto, že na panských špejcharích žádných obilních forotů nebylo, jedno, že málo obilí u dvorů bylo sklizeno, druhé, málo lidí vydluženého obilí po žních oplatili, protože ho sami neměli, a k tomu ještě mnoho okolo sv. Havla panské pšenice prodati nechali, kteroužto pšenici někteří rychtářové a šafářové bez peněz ujali, ji do Prahy vozili a s dobrým ziskem prodavše, teprv do důchodu peníze odvedli. A poněvadž nyní ostré cí. král. poručení přišlo všem vrchnostem a hospodářským oficírům, aby se každému kontribuentu neb danětníku tolik obilí k zasetí jarnímu půjčilo, co ho kdo potřebuje, tak aby nic nevyzůstalo, co by zaseto nebylo, protože naši, nemajíce sami tolik obilí, co ho na panství bylo potřeba, kupovali je jinde, kde mohli, jak ječmeny tak ovsy, na dvě, na tři i na čtyři míle vzdáli, však s tím se vším dost neučinili a žádnému tolik nepůjčili, co on potřeboval, obzvláště pak na chléb, z čehož nastala veliká nouze a bída i nařikání.*“⁸³⁶ V březnu téhož roku pak vyšlo nařízení, podle kterého byli vysláni krajsí komisaři po panských špýcharech, aby přeměřili všechno stávající obilí. Poté úředníci napsali zprávu o tom, kolik by poddaní spotřebovali na chléb až do doby žní. Zpráva byla podána krajskému úřadu. Tedy množství, které poddaní spotřebují, nesměli prodat, ale měli si ho uchovat k další potřebě.⁸³⁷ Dále, kdo měl pár strychů nebo měřic nazbyt, nesměl pod velkou pokutou a trestem přebytek prodat, ale nechat podle ceny do důchodu.⁸³⁸ Navíc, do vesnic, kde se takové obilí nacházelo, byli vysláni vojáci od krajského úřadu, aby zajistili ochranu zastíženého a zapsaného obilí. Vojáci pak, na základě potvrzení, vydávali zadluženým obilí.⁸³⁹

Později téhož roku přichází nové nařízení, podle kterého poddaní museli sepsat obilí, jaké vyseli zimní i jarní, a kolik zrna očekávají.⁸⁴⁰ Nato poddaným bylo poručeno sepsat, kolik mají orných rolí, v kolika kusech a co na onom kuse mají zaseto ozimu, co jara a co úhorem necháno a co ladem leží či co „vymoklo“.⁸⁴¹ Vzápětí jiné nařízení zase prikazuje poddaným předat soupis toho, kolik každý hospodář obdržel obilí na zrně a kolik potřebuje na celý rok

---

⁸³⁴ Tamtéž, s. 11

⁸³⁵ Tamtéž, s. 13

⁸³⁶ Tamtéž, s. 10

⁸³⁷ Tamtéž, s. 10

⁸³⁸ Tamtéž, s. 11

⁸³⁹ Tamtéž, s. 11

⁸⁴⁰ Tamtéž, s. 15

⁸⁴¹ Tamtéž, s. 15

k setí, k chlebu a jiným záležitostem.⁸⁴² Takováto podobná vyhlášení se během oněch nešťastných let pravidelně opakovala.

Nicméně Vavák si mnohdy nařiká nad neustálými úředními příkazy a neúrodami: „*Byly to právě časy divné, neboť jsme nesměli svázané obilí do druhého dne na poli nechati, ale hned za vázači bráti a domů voziti. Někdy tři, čtyři dni ženci doma seděli a vázati nemohli. Ječmena také obzvláště málo a mnohem méně než loni jsme naklidili z příčiny již napřed pověděné aneb od nás samých proti Pánu Bohu provedené.*“⁸⁴³ ... „*A abych jen něco maličko o té neúrodě dotkl a spravedlivě ať dím, někdo nesklidil ani to, co vysel jak zimního tak jeřního osení a u Lhot zde na Poděbradště někteří sousedé nic dokonce nesklidili a protož jak z hovad tak z jiných věcí se vyprodali.*“⁸⁴⁴ ... „*A tak z toho nemalý strach každého podjímal, jak dále živ bude.*“⁸⁴⁵

Již bylo výše zmíněno, že se pro zmírnění krize dováželo obilí z Uher. Roku 1771 si Vavák zaznamenává, že v posledních dnech května se začalo dodávat uherské obilí na zrně a mouka, a to z přičinění císaře Josefa II. Tím v Praze začalo být levněji.⁸⁴⁶ I následujícího roku Vavák uvádí stálé dovozy obilí do Čech z Rakous a Uher, na kterých ale mnozí lidé vydělali mnoho peněz, jak Vavák otevřeně dodává.⁸⁴⁷ Nato pokračuje: „*Okolo sv. Petra a Pavla začalo spadovati, což učinilo, že jak Pražané tak v zemi mnozí lidé tím uherským obilím, které ustavičně se sem vezlo, z dílu zasyceni byli, pekařové také hojnost ho dostávali k pečení chleba, za 4 zl.měřici, a protož sedláci mnozí a měšťané nekupovali obilí na chléb, ale raděj hotový chléb a tak lakomcům drobet bylo ujato.*“⁸⁴⁸

Nakonec dodejme, že z nedostatku obilí, respektive ječmene, bylo roku 1771 omezeno vaření piva a pro málo žita i pálení kořalky.⁸⁴⁹ Později téhož roku Vavák poznamenává, že v posledních dnech října se v Poděbradech přestalo vařit pivo úplně.⁸⁵⁰

Kutnar uvádí, že zadlužení poddaných podle dluhových přiznání vzrostlo a činilo 27 mil. zlatých. Ceny potravin byly pro chudé obyvatelstvo nedostupné, hladovělo a bylo především decimováno morem. Pro nedostatek obilí a drahotu nebyla roku 1771 přijímána do služby čeládka, takže na vesnicích došlo

---

⁸⁴² Tamtéž, s. 22

⁸⁴³ Tamtéž, s. 22

⁸⁴⁴ Tamtéž, s. 22

⁸⁴⁵ Tamtéž, s. 23

⁸⁴⁶ Tamtéž, s. 13

⁸⁴⁷ Tamtéž, s. 30

⁸⁴⁸ Tamtéž, s. 34

⁸⁴⁹ Tamtéž, s. 23

⁸⁵⁰ Tamtéž, s. 26

k nebývalé nezaměstnanosti, která měla podobně jako hlad odraz ve vzestupu počtu žebřáků.⁸⁵¹

Nyní se opět opřeme o Paměti Vavákovy a sledujeme důsledky katastrofy jeho pohledem. Již koncem roku 1770 Vavák zaznamenává nouzi u mnohých.⁸⁵² Ale již příštího roku poukazuje na velkou drahotu a nedostatek potravy. Hned na počátku roku 1771 uvádí: „*V lednu a únoru pro nedostatek chleba a drahotu málokdo čeládku do služby bral, a protož mimo jiné mnohé nespočítatelné žebřáky mnoho té chasy obojího pohlaví dům od domu chodilo chleba žebřáje, tak že mnohdy za den přišlo 40, 50, 60, 70 i 100 žebřáků a to trvalo až přes velkonoc.*“⁸⁵³

Vzápětí Vavák poznamenává, že v květnu nastal v pražských městech nedostatek potravy a veřejný hlad, neboť nikdo tam na trh nic nevezl. Pražští mlynáři sami jezdili po zemi, a kde mohli, vyptávali se po obilí, kupovali a do Prahy poté vozili. Měli s sebou listy od královského gubernia, které je opravňovaly k tomu, kde mlynáři jaké obilí zastihnou, mělo jim být prodáno.⁸⁵⁴ Později opět Vavák upozorňuje na to, jak pražský lid sužoval hlad. V Praze byla veliká nouze o chléb, neboť byl nedostatek obilí. Proto 12. října 1771 od královské gubernia vyšlo nařízení, aby lidé jeli do Prahy s obilím, zvláště z kraje kouřimského, rakovnického a litoměřického. Také toho dne na všechny mosty na Labi byla dána vojenská varta, která nepouštěla žádného formana s obilím do Němec, ale který tu co koupil, do Prahy vézt musel.⁸⁵⁵ Z důvodu hladu se také mdle a slabě odbývala robota, ... „*a to jak od sedláků, tak chalupníků, tak od podruhův pro nedostatek chleba a potravy a píce hovadům.*“⁸⁵⁶

Vavák popisuje i smutný příběh z domácího prostředí. Uvádí, že dne 3. července 1771 den před sv. Prokopem Josef Hotovec a Kateřina Kvízová, zdejší sousedé, poněvadž již nikde nemohli dostat žádným způsobem strych obilí a neměli jej za co koupit, zvláště pro takové draho, byli přinuceni nažít zelené žito a takové v pecích a na kamnech sušit a mlátit. Někde zase lidé vymítali zelené žito z klasů a vařili je v hrncích a jedli. Dále Vavák pokračuje, že při horách hned okolo slavnosti Ducha svatého lebedu, kopřivy, openec, požínky a jiné rozličné byliny lidé vařili a jedli, po čemž jim žaludky opuchaly, až mnoho lidu zemřelo. Jak Vavák poznamenává, mnozí zdejší lidé za štěstí sobě pokládali jen otruby dostat, ač i ty byly velmi drahé (12 kr. – 15 kr. za jednu čtvrtci) a z těch chléb, vdolky atd. neb kaši dělali a měli za chutný pokrm.⁸⁵⁷

---

⁸⁵¹ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 321

⁸⁵² Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 8

⁸⁵³ Tamtéž, s. 8

⁸⁵⁴ Tamtéž, s. 13

⁸⁵⁵ Tamtéž, s. 25

⁸⁵⁶ Tamtéž, s. 20

⁸⁵⁷ Tamtéž, s. 19

Vavákovy záznamy jsou plné nářků na velkou drahotu, hlad a vůbec lidské zoufalství. Téhož roku, tedy roku 1771, si obecně poznamenává: „*Dlouze by bylo nynější drahotu a všechny bídy a nedostatky zde v Čechách vypisovati, a jak kde v kterém kraji platilo, - což bych i učiniti mohl, kdybych krátkosti užívati nemusil pro nedostatek času k psaní svému. Toliko známo činím, že dne 13. července v městečku Sadské byla prodána pšenice, vrchovatý český strych, za 12 zl., žito též za 12 zl., ječmen za 9 zl. Dle toho každý může mysliti, když zde v našem kraji tak jest, jak jinde a při horách býti nemusí.*“⁸⁵⁸ Vzápětí se smutkem konstatuje: „*Takovou drahotu žádný nejstarší člověk zde v Čechách nepamatuje, jakož pak ani v kronice české od prvního knížete Čecha sem příšlého až do nynějšího panování Marie Terezie skrze 1127 let takovou drahotu sem nenašel. A tak před námi nikdy ještě zde v Čechách tak draho nebylo, - a ChraCZlž DátI MILostIWI Pán BVoh, abI již více a po nás zase nebylo.*“⁸⁵⁹

Bída, drahoty i hlad však nejen sužovaly české země, ale i země sousední. Vavák poukazuje na stejné trápení v Bavorsku a v říši. Vavák následně se svou pílí vypisuje tamější ceny za obilí. Dále poznamenává, že Bavoři pak kupovali obilí v Čechách po dobu 2 měsíců, a to na základě povolení od císaře. Avšak Vavák se pohoršuje nad tím, jak Bavoři vyprázdnili špýchary v okolí Klatov, Domažlic a Písku. Tímto tam, podle slov Vaváka, způsobili ještě větší bídu. Zatím v Bavorsku se obilí stále zdražovalo. „*Tomu že tak jest, očití svědkové, kteří tam byli zjistili.*“⁸⁶⁰

Během těchto katastrof zoufalí lidé žádali úředníky o materiální pomoc. Vavák roku 1772 zaznamenává, že někteří sousedi z každé vsi na zdejším panství neměli kde kus chleba vzít, často chodili na pana administrátora, aby jim bylo půjčeno obilí na chléb, ale půjčit nic nemohl kvůli nedostatku obilí v sýpkách. Ale dal povolení, aby byla dána žádost ke královskému úřadu, aby bylo vydáno obilí z královského magacínu čili forotu, který byl složen v Kolíně a z něhož se již vydávalo jiným panstvím. Se žádostí, jak praví Vavák, šli tři rychtáři do Bydžova k panu krajskému. Ačkoliv podali spis jen na své tři vesnice, pan krajský propustil částku obilí na celé panství. Tedy ječmen 200 měřic, pšenici 20 měřic, jáhel 10 měřic, „*což prospěje rovně tak, jako by někdo celou ves hořící a v plamenu ohně stojící žejdlíkem vody uhasiti chtěl.*“⁸⁶¹ Takto Vavák ironicky komentuje poskytnutou materiální pomoc, která zjevně nebyla dostatečná.

Koncem roku 1772, kdy se již schylovalo k lepším časům, Vavák rekapituluje předešlý rok. Zde poukazuje na velmi tvrdé životní podmínky způsobené pohromami: „*Dřív, než přišly ony Boží žně, co chudí lidé v tom roce zkusili, bylo by o tom mnoho psáti, nebo rozličné neslýchané a k slyšení hrozné*

---

⁸⁵⁸ Tamtéž, s. 19

⁸⁵⁹ Tamtéž, s. 19

⁸⁶⁰ Tamtéž, s. 19

⁸⁶¹ Tamtéž, s. 32, zde Vavák zdejším panstvím míní panství poděbradské. Zde v poznámkách Skopec dodává, že pan krajský z Bydžova byl František Sádlo z Vražného.

*věci za pokrm měli, jako bývá v čas někdy dlouho obleženého města aneb nějaké pevnosti. Mezi jiným i padlý zhytnulý dobytek mnozí jedli, obzvláště lidé ze Lhot, ti k jiným vesnicím chodili, takové v pytlicích domů nosíce jedli a z šachet je vykopávali.*⁸⁶²

Nešťastné události z počátku let sedmdesátých se přirozeně odrazily i na chovu dobytka. Lidé neměli pro dobytek potravu. Roku 1771 poznamenává, že byl velký nedostatek píce pro dobytek, proto „*v některých vesnicích došky se střech trhali a na řezanku řezali, jakož pak mnoho statků jest viděti docela otrhaných.*“⁸⁶³ Dále téhož roku uvádí: „*Při tom převelice zlé cesty, že jsme ani hnoje do ouhorů voziti, ani ouhory orati žádným způsobem nemohli; na poli voda, v cestách voda a všudy marast. Skrze ty zlé cesty dobytek jak drobný tak velký velmi byl hubený a pro vody málo se na obcích napásl. Krávy velmi maloučko dojily, ovce a svině v těch bahnech po cestách zůstávaly, doma pak nebylo co (ani těch otrubů sviním) dáti, jakož ani slepicím, ani husám, - všecko to jen tak travou, ač velmi bídně, živo bylo, ale mnoho pohynulo.*“⁸⁶⁴ V roce následujícím, tedy v roce 1772, se nachází jiný záznam pojednávající o zhytnutí dobytka: „*Toho roku okolo sv. Martina hovězí dobytek zde v Milčicích padati začal a nejprve u Františka Vaváka jeden vůl a dvě krávy zhytnuly, potom některým všecko vypadalo a někde se některý kus vystonal; u Václava pak Poupy, rychtáře, u Jakuba Vozába a v hospodě dokonce ani nezastonal a posavad zdravý jest, když již toto v roce 1775 piší. A poněvadž pohodní nemohli stačit ten dobytek tahat, tak bylo dovoleno, kdo chce, aby sám takový vytáhl a s kůže svlékl a komu pak ras odřel, tak půl zlatého hospodáři za kůže dáti musil.*“⁸⁶⁵

Krutá léta 1770 – 1772 podnítily vznik rozličných chorob a epidemií. Roku 1771 Vavák uvádí: „*Mezitím pestilencí aneb mor, který se v posledních dnech srpna v Praze začal a nejvíce pánů a kněží sklídl, více se rozmohl, tak že tam bylo za den 100 i více lidu pochováno; potom již nočně na vozích mrtvé vozili a do šachet házeli. Ale že nebyl mor veřejný, toliko z nemocí rozličných pocházející, protož přece tam lidé šli a jeli a věci k jídlu potřebné vezli. Venku také po celém království českém všeliké nemoci v lidech vznikly a nejvíce ty zimnice, tak že nevyzůstal v každém gruntě jediný člověk, aby nestonal. K tomu také byl nezdravý dobytek, zvláště ovčí a nejvíce tu, kde velká mokra byla, jakož i zde v Milčicích a po celém poděbradském panství, že se k budoucímu roku žádná ovce nemůže nechati, nebo mají játra a plíce zkažené. Okolo dne 16. září povídalo se, že v Praze již pomřelo lidu přes 4. 400.*“⁸⁶⁶ Vavák neustále

---

⁸⁶² Tamtéž, s. 34

⁸⁶³ Tamtéž, s. 11

⁸⁶⁴ Tamtéž, s. 20

⁸⁶⁵ Tamtéž, s. 34, zde se jedná o pozdější Vavákův příspěvek.

⁸⁶⁶ Tamtéž, s. 22

poukazuje na sužování lidí zimnicí a skony nemocných. Lékaři lidem nařizovali pít ocet, jíst kyselé věci a vařit ječmen, a poté odvar vypít.⁸⁶⁷ Vavák roku 1772 zaznamenává, že nejvíce umírali lidé ve věku 20 – 30 let. Proti horké nemoci pražští lékaři přišli s léčbou, která vzápětí byla patenty vyhlášena v celé zemi, zvláště pro prostý lid. „*Při jejím začátku vzítí dávení, pak pocení, ku kterémuž pocení mnozí nejvíce chválili ručnický prach, vzítí jej na lžici a ve vodě studené vypít; nato skrz celou nemoc ječmen ve vodě, až by se rozpukal, vařiti a přidati některé zrno jalovce a tu vodu pít, žádnou pak jinou. Když ale do té vody přidal octa, byla tím lepší; mnozí ji ještě sladiti medem. Ocet také na lačný život aby se pil. Skrz ty nemoci také mnoho duchovních osob, pánův p. farářův a kaplanův ze života odešlo.*“⁸⁶⁸ Koncem roku 1772 Vavák poznamenává částečný odchod nemocí. Na poděbradském panství byli však stále snášeni do špitálů nemocní a vyšetřeni felčary. Navíc byli stravováni pokrmy z poděbradského zámku.⁸⁶⁹ Ale už na počátku roku 1773 Vavák oznamuje návrat nemocí: „*Nemoci také rozličné opět se začaly a některým, jimžto svět nebyl v ošklivost, obzvláště těm, již v tom drahu peněz nashromáždili, k poslednímu kvartýru pomohly.*“⁸⁷⁰

Důsledkem hladomorů bylo i zrušení poutí a procesí. Roku 1771 si Vavák zaznamenává, že před sv. Janem Nepomuckým a letnicemi bylo vyhlášeno prostřednictvím patentů, aby žádný, kdo by neměl s sebou potravu, nechodil do Prahy na pout'. Důvod byl jediný – tak aby v Praze zbytečně neubývalo potravy. A tak, podle slov Vaváka, kdokoliv tam šel nebo jel a neměl s sebou svou potravu, nebyl tam vpuštěn.⁸⁷¹ Následujícího roku pak ze stejného důvodu Vavák zaznamenává zrušení procesí: „*Těch časů z vysokého nařízení přestala všechna procesí z měst, městeček i vesnic na zázračná místa a sice procesí takové, které by za jeden den domů vrátiti nemohlo; které by pak za den svou cestu vykonati mohlo, to zůstalo v starém zvyku, a protož v staré Boleslavi, na Svaté Hoře i v Praze v ty časy bylo velmi volno. To prý pro ty zlé časy, aby lidé outrat neděli, - a oni ani doma co jíst neměli.*“⁸⁷²

Jak Kutnar připomíná, tak se tvořila a připravovala nejradikálnější složka nevolnického povstání, vesnická chudina, která východisko ze špatné situace hledala ve vzpouře. Při všem nedostatku kořistila z obilní drahoty sobecká obilní spekulace velkostatkářů a obchodníků, kteří vyváželi obilí do ciziny, kde bylo dražší, nebo je skladovali pro výhodnější prodej.⁸⁷³

---

⁸⁶⁷ Tamtéž, s. 24, 28

⁸⁶⁸ Tamtéž, s. 30

⁸⁶⁹ Tamtéž, s. 33

⁸⁷⁰ Tamtéž, s. 35

⁸⁷¹ Tamtéž, s. 13

⁸⁷² Tamtéž, s. 33 – 34, zde v poznámkách Skopec dodává, že toto nařízení bylo vydáno dvorním dekretem dne 11. dubna 1772. Z dalekých procesí bylo ponecháno jen do Maria Cell.

⁸⁷³ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 321

Ostatně o tom, jak někteří lidé zneužívali bezmocnost jiných pro svůj zisk, jsme mohli již vycítit z Vavákových záznamů výše zmíněných. Mnohdy se Vavák pohoršuje nad lidskou lakotou a lichvou v časech nejhorších. Roku 1771 uvádí, že na přelomu měsíce června utichla královská cena na obilí. Prodával, kdo ještě měl a jak nejvýše mohl a také, kdo měl peníze, rád platil, jen když mohl dostat obilí a mohl se najíst chleba. Ale kdo peníze neměl, ten od žádného, ani od přítele, ba ano od bratra na žádné závazky, prosby, úroky, nic na dluh neb čekání nemohl dostat. Někteří zdejší lidé byli tak zatvrzelí, že před prosíci domácími sousedy a lidmi obilí zapírali, že ho prý nemají a jinam je prodávali. Činili tak proto, že odjinud hotové peníze a hned najednou, ač mohli doma ještě draž prodát, ale zle se jim zdálo čekat. Dne 27. června Matěj Brtek, zdejší souseď, jak Vavák poznamenává, prodal po 9 zl. 10 strychů pšenice do Poděbrad pekařovi Vachovi, a aby lidé doma neřekli, proč jí zde neprodal, proto ji vzal na svůj vůz, jako by do mlýna vezl, za ves do Loužku ji dovezl, kde čekal pekař se svou fúrou přeložil ji z vozu na vůz a vzal ji domů.⁸⁷⁴ Vavák na to reaguje: „*Bylo by mnoho vypisovati rozličných a mnohých falší, podvodů, lichev, šalby a nemilosrdenství, kterak jedni nad druhými, možnější nad chudými provozovali a je zžírali, majíce pěknou výmluvu, že za to nemohou, poněvadž tak platí. Platilo mnoho, a oni chtěli ještě více, až právě beze všeho všudy svědomí. Když kdo uslyšel, že tam neb tam se prodává za tolik, on chtěl ještě více, a tak nikde a žádný den cena stejná nebyla. Mnohý boháč každý den tisíc příležitostí měl nebe získati, ne aby co komu darmo dával, - ač by mnohem lepší skutek učinil, - ale toliko aby chudý lid byl laskavě slyšel, jim pěkně odpovídal a na tak hrozné prosby a závazky aspoň něco a podle dobrého svědomí půjčil a uší svých od prosících neodvracel, neb to od nich Pán Bůh žádá. Ale však to mnohý všecko zmeškal a více miloval to, co pomine, nežli to, co na věky zůstane, nepomysliv ani na to, co sv. Jakub v své epištole v kapitole 5. píše: „Nuže nyní, boháči, plačte kvílíc pro bídy svoje, kteréž mají přijíti na vás: zboží vaše shnilo a roucho vaše od molů sněděno; zlato vaše a stříbro zrezavělo a rez jejich bude na svědectví proti vám a žráti bude těla vaše jako oheň; shromáždili jste sobě hněv k posledním dnům.*“⁸⁷⁵

Odpovědi na všechny tyto, výše uvedené, poměry byly již v květnu roku 1771 a také roku 1772 hladové nepokoje. Vesnická chudina, především hladovějící podruzi, přepadávali fúry obilím, panské špýchary a mlýny a jen vojenská asistence udržela tento sociální neklid v určených mezích.⁸⁷⁶

Vavák roku 1771 popisuje hladovou bouři na poděbradském panství. Dne 15. května se vydali lidé z vesnic Odřepes, Choťánek a Libice na Nový mlýn. Zde

---

⁸⁷⁴ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseďa a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 17 - 18

⁸⁷⁵ Tamtéž, s. 18

⁸⁷⁶ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 321

vzali všechno obilí, jako i ve druhém mlýně, který patřil stejnému mlynáři. Poděbradský vrchní se tohoto zalekl, proto vyžádal skupinu vojáků a krajského hejtmana z Bydžova, aby vše dali do pořádku. O několik dní později, dne 21. května, pak byli lidé, kteří přepadli mlýny kvůli obilí, voláni do zámku a vyslýcháni. Čtyři lidé, iniciátoři, byli dáni do šatlavy. Později povinně pracovali v panské zahradě a na cestách. Dále rychtáři z Odřepes a Libic, kteří se této bouře taktéž zúčastnili, byli zbaveni svých funkcí. Ostatní byli propuštěni, ale museli vrátit obilí a mlynáři zaplatit.⁸⁷⁷ Po této události nechali páni z Poděbrad špýchary v noci hlídat.⁸⁷⁸

Vavák uvádí ještě jiný případ hladového nepokoje na poděbradském panství. Dne 17. června téhož roku se na zdejším panství odváželo panské obilí z velimského dvora do Poděbrad. O tom se dozvěděli lidé z vesnic Lhoty, Sokolče, Osečku, Pňova a Předhradí. Sešli se velkým množstvím v místním lese. Zde čekali na fůry, které vezly obilí, s cílem všechno obilí pobrat. Zatím, když začaly fůry zde dvora vyjíždět, tak na přední dvě se zachytli velimští podruzi a obrátili je ze vsi k nové silnici do Plaňan do mlýna. O tomto se ale dozvěděl tamní rychtář Vojtěch Vokřál, opatrovník Karbula a šafář František Souček. Rozhodli se běžet za podruhy a uprosit je, aby ničeho nečinili. Nakonec se fůry vrátily do dvora a několik povstalců se navrátilo do svých domovů. Následně byla rychle poslána zpráva do Poděbrad. Nato pan vrchní poslal proti vzbouřencům 60 vojáků. Ti se rozdělili na dvě poloviny. Jedna polovina doprovázela fůry do Poděbrad a polovina druhá zůstala ve Velimi, kde hlídala ostatní obilí. Vojáci, kteří šli s fůrami obilí do Poděbrad, byli náhle u Boru přepadeni zbývajícími povstanci, kteří se snažili vzít obilí. Kaprál se snažil s nimi po dobrém domluvit. Zatím se však o tomto přepadení dozvěděli ti vojáci, kteří zůstali ve Velimi a rychle přispěchali na pomoc. Když se obě skupiny vojáků sešli, lidé se ulekli a vzdali se. Šestnáct vzbouřenců, největších „chtícobráčů“, jak Vavák poznamenává, bylo zajato a vzato do Poděbrad. Jeden podruh se však vysvobodil.⁸⁷⁹ Vavák následně vypráví celý příběh, víceméně pro zasmání: „Zůstal jako s přirozenou potřebou pozadu, při němž stál jeden voják, aby neutekl; podruh pak hledě svého fortele užití, ostal sedět tak dlouho, až dobře fůry poodjely a vojáci pooděšli. Potom řekl tomu vojáku, aby šli na pravo pěší cestou, že jim nadejdou. Když pak přišli k jedné hluboké a široké struze, kdež žádné lávky nebylo, staral se voják, jak tu vodu přejde, jemuž podruh odpověděl, že ho přenese. A tak vzav ho i s ručnicí na záda, jej nesl a když uprostřed struhy byl, tak jej se sebe do té vody shodil a přešed na druhou stranu vody do olšin utekl. Voják pak, jenž Němec byl, veliké štěstí měl, že se z té struhy živý dostal. Čemuž se jiní všichni jakož i celé Poděbrady i páni dosti nadivili a nasmáli.“⁸⁸⁰ Vavák si poté všímá trestů za přepadení fůr s obilím.

⁸⁷⁷ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 12

⁸⁷⁸ Tamtéž, s. 12

⁸⁷⁹ Tamtéž, s. 16

⁸⁸⁰ Tamtéž, s. 16 - 17

Následně vypisuje přesná jména povstalců a jména vesnic, ze kterých povstalci pocházeli. Vzbouřenci byli zajati a dáni v Bydžově do šatlavy.⁸⁸¹ Vzápětí také Vavák uvádí, že jiní zase přepadli panský špýchar s obilím v Klučově. Bylo jich přes čtyřicet. Taktéž trestu neunikli.⁸⁸²

Obecné rozjitření lidu bylo patrné i ze vzrůstu stížností a petic k samotnému císaři Josefu II., který již roku 1771 na své inspekční cestě po českých zemích se přesvědčil o špatném stavu poddaných a ve svém podání císařovně obvinil sobeckou vrchnost, církev a byrokracii z obecného úpadku poddaných.⁸⁸³

Následně se podívejme do přímých poznámek Josefa II., který si pečlivě vedl v průběhu své inspekční cesty. Josef II. popisuje svoji cestu po zemích koruny České a Dolních Rakousích. Deník je de facto cestopisem, v němž zachycuje v pestré směsici fakta, jichž nabyl na své cestě. Panovníka zajímalo vše, na vše pohlížel svým okem. Jako vojáka ho poutá stav vojska, jeho vycvičenost, rozložení, strava, zacházení důstojníků s mužstvem. Jako panovníka osvícenského státu ho zajímají poměry malého, zanedbaného lidu, poddanský stav a zacházení vrchností s lidem. Deník nepřestává ani na maličkostech, věnuje pozornost silnicím, krajině, lesům, domům či zvířatům.⁸⁸⁴

Josef II. si poznamenává: „*Zase si stěžovali, to je úžasné. Poddaní hrab. Z Wrtyby, Schirdinga, prelátů Strahovských jsou týráni, ubožáci si sice stěžují, ale zřídka je to co platno.*“⁸⁸⁵ „*Poddaní živí se kořínky v krajinách nejen pohraničních, ale i vnitrozemských. Špatná strava, hlad má konečně za následek nemoce a mor...*“⁸⁸⁶ Josef II. si na své cestě vše zevrubně vypisuje, zaznamenává si i ceny obilí či chleba. Navštěvuje nemocnice a podává návrhy k jejich zvelebení. Celým líčením se ozřejmuje smutek nad zuboženými obyvateli.⁸⁸⁷ „*Opět bylo naříkáno na těžké roboty a platy poddanými žateckými a martinickými.*“⁸⁸⁸ „*Nejvíce byl lid utiskován na panství hrab. Štěpána Wallise. Nedlouho před příchodem panovníkovým byli potrestáni od hraběte každý třináctý 50 a 70 ranami bez ohledu na stáří.*“⁸⁸⁹ Panovník dal toto nelidské jednání vyšetřit krajským hejtmanem Langendorffem.⁸⁹⁰ „*Lid naříká, že vrchnost půjčuje velmi zřídka obilí a to ještě pozdě; mnoho polí zůstává proto neoseto. Úřednictvo a duchovenstvo dosvědčuje, že lidé pojídají trávu a otruby, že mnoho je nemocných, z nichž většina pomřela...*“⁸⁹¹ „*Ve vsi Střtěnově byly nářky na*

⁸⁸¹ Tamtéž, s. 18

⁸⁸² Tamtéž, s. 19

⁸⁸³ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 321

⁸⁸⁴ Řehořský, J. M. (ed.): Cestopis císaře Josefa II. z roku 1771, in: Naše doba, roč. XI, 1904, s. 9 - 10

⁸⁸⁵ Tamtéž, s. 10

⁸⁸⁶ Tamtéž, s. 12

⁸⁸⁷ Tamtéž, s. 12

⁸⁸⁸ Tamtéž, s. 108

⁸⁸⁹ Tamtéž, s. 108

⁸⁹⁰ Tamtéž, s. 108

⁸⁹¹ Tamtéž, s. 109

arcibiskupa, který klade velké roboty, platy a utiskuje poddané všemožně. Prosby za slitování byly marnými.⁸⁹² „Totéž bylo v Opořanech na panství jezuitském, kde mnoho lidí žebrale – a lid tam byl vyhublý, bezbarvý. Pojídají ovesného chléba, v němž jest přes polovic plevle, zvaného vzteklíce; lidí zemřelo tady o polovic více, než obyčejně.“⁸⁹³

Vydavatel Josefova cestopisu J. M. Řehořský navíc doplňuje císařovy řádky následujícími slovy: „Císař opouští Čechy, odnášeje si mnoho smutných pocitů a jistě i úmysl, že české poměry musí být zreformovány, aby zase zavládl blahobyt a pořádek.“⁸⁹⁴

Na základě svých záznamů se císař Josef II. rozhodl napsat spis, v němž by se obrážely všechny zlořády, přehmaty, ekonomické a sociální poměry Českého království. Tento spis nazval „Relace“.⁸⁹⁵ Dne 25. září 1771 píše Josef svému bratru Leopoldovi roztrpčeně mezi jiným: „Přes všechn můj křik nečiní se nic ku pomoci Čechám... Tito pánové zde nevědí o ničem; naše departmenty nejsou dostatečně opatřeny a ani od místodržitelství v provinciích nelze se nic dovědět, nejde-li se se žádostí ode dveří ke dveřím.“⁸⁹⁶ Ve svých „Relacích“ si Josef poznamenává: „Na venkově jsou prvními představenými poddaného vrchnostenští úředníci, kteří všemocně vládnou zvláště na těch četných statcích, kde vrchnost provádí nad nimi špatný dozor. Jak špatně jsou vybíráni! Jaký podvodný, zisťný, ba takřka bezectný a nelidský pronárod jest většina těchto úředníků! To poznává na svém vlastním těle trpící sedlák, oklamáný pán i ve svém základě tak špatně obslužená monarchie. Na těchto lidech závisejí až dodnes státní příjmy a zachování celku, protože jejich lepším nebo horším hospodaření pán a poddaný a tedy i stát jest udržován v rozkvětu, nebo se řítí v záhubu. Vyžene-li se jeden takový špatný člověk, jest těžko nalézt lepšího, zvláště když vrchnosti jich neznají a musejí je přijímati pouze na doporučení, s nimiž se nezachází dosti opatrně.“⁸⁹⁷

Josef II. se zde staví na stranu trpících a utlačovaných sedláků a měšťanů proti neschopné státní byrokracii, proti zisťným a bezcitným vrchnostem, proti zesvětštělému, egoistickému a nevzdělanému kněžstvu. Je to de facto, podle slov Kutnara, obvinění těchto vedoucích vrstev tehdejší společnosti ze všech oněch úpadkových zjevů, které byl císař zjistil.⁸⁹⁸

Tyto všechny skutečnosti, na základě slov Kutnara, vyvolaly sice změnu ve vedení zemského gubernia, do jehož čela byl dosazen národohospodářsky

---

⁸⁹² Tamtéž, s. 172

⁸⁹³ Tamtéž, s. 172

⁸⁹⁴ Tamtéž, s. 176

⁸⁹⁵ Tamtéž, s. 173

⁸⁹⁶ Roubík, F. (ed.): Relace císaře Josefa II. o jeho cestě do Čech, Moravy a Slezska r. 1771, in: Časopis pro dějiny venkova s přílohou selský archiv, roč. XIII, č. 2/1926, s. 102

⁸⁹⁷ Tamtéž, s. 108

⁸⁹⁸ Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost., s. 32 - 33

vzdělaný Karel Egon Fürstenberg, sám autor jednoho pamětního spisu o poddanské otázce, kde navrhoval několik cest, jak povznést poddanské hospodářství (rozdělení velkých alodiálních statků, snížení robot, oddlužení poddaných, lepší ceny obilí, odborné vzdělání), ale zároveň vedly i ke zřízení dvorské komise pro úpravu urbaniálních dávek, ale všechny tyto nápravné snahy vlády narážely na tvrdošijný odpor stavů, kteří upírali státu právo zasahovat do poddanských poměrů. Pokládali to za neoprávněný zásah do soukromých práv a soukromého vlastnictví. Feudální šlechta ve svých rozkladech svalovala vinu na špatném stavu poddaných na stát, který zatěžuje poddané kontribuce nad únosnou míru, na živelní pohromy a na lenivost, nevzdělanost a neposlušnost poddaných. Vrchnosti odmítaly provést nový soupis urbaniálních povinností.⁸⁹⁹ Podle slov Krofta pro odpor českých stavů byly zamýšlené úpravy stále odkládány, ale svého úmyslu se císařovna přece nevzdala.⁹⁰⁰ Podle Kočího se zkrátka vláda nedala od svého rozhodnutí odradit. Když se o tom feudálové přesvědčili, přišli s kompromisem, aby totiž úprava urbaniálních povinností (roboty, dávky, platy) se neuskutečnila rozhodnutím shora, nýbrž „dobrovolnou“ dohodou nevolníků s jejich vrchnostmi. Vláda tento kompromisní návrh vcelku přijala a vyzvala vrchnosti, aby do podzimu 1774 sjednaly se svými poddanými příslušné dohody. V případě, že by k dohodě nedošlo, měly být nové urbáře, určující poddanské povinnosti, pořízeny z moci úřední.⁹⁰¹ Krofta dodává, že urbáře, staré nebo nové, o nichž by se obě strany shodly a je náležitě podepsaly, ať se podávají krajským úřadům a zvláštní královští komisaři ať se přesvědčí, zda narovnání byla dobrovolná, nevynucená.⁹⁰² Lhůta, pro kterou mělo dojít k vzájemné dohodě mezi vrchností a poddanými o nových urbářích, byla šest měsíců.⁹⁰³ Zároveň však vláda, podle slov Kočího, vyhlásila určitá obecná pravidla, kterým nesměla dohodnutá narovnání odporovat. Bylo to především určení nejvyšší přípustné míry robotních povinností pro jednotlivé sociální vrstvy venkovského lidu, roztríděné podle výše placené kontribuce. Maximální rozsah roboty u nejlépe situované vrstvy nevolníků byl stanoven na tři dny v týdnu. Ale i tyto mírné instrukce vlády narazily na odpor feudálních velkostatkářů.⁹⁰⁴ Jak Krofta uvádí, císařovna jim učinila další ústupek. Rozhodla počátkem června 1774, že dohodnutí učiněná dobrovolně a upřímně mají zachovat platnost, i kdyby jimi byla překročena stanovená nejvyšší míra, a že pravidla o tom nedávno vyhlášená mají být znova přehlédnuta.⁹⁰⁵

Jak Vavák reaguje na tyto robotní úpravy z roku 1774? Roku 1774 zaznamenává, že od května do července byli po celém českém království voláni

---

⁸⁹⁹ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 321 - 322

⁹⁰⁰ Krofta, K.: c. d., s. 318

⁹⁰¹ Kočí, J.: c. d., s. 58

⁹⁰² Krofta, K.: c. d., s. 320

⁹⁰³ Čapka, F.: c. d., s. 372 - 373

⁹⁰⁴ Kočí, J.: c. d., s. 58

⁹⁰⁵ Krofta, K.: c. d., s. 321

všichni rychtáři a sousedi z vesnic do ředitelských zámků a kanceláří, kde byli tázáni, kterou robotu chtějí mít a dělat. Zda chtějí robotovat podle starých či nových pravidel. Rychtáři si robotu měli zvolit a podepsat. Ale Vavák přiznává, že nikde se nechtěli podepsat ani na jednu ani na druhou na žádném panství. Někde k tomu byli několikrát povoláni i nuceni, jako i v Poděbradech.⁹⁰⁶ Vavák nato pokračuje: „Byla pak nová robotu skrze tištěné patenty vůbec vyhlášena, ano i do vesnic každé jeden takový patent daný, v němž se obsahoval způsob roboty tento...“⁹⁰⁷ Vavák následně zevrubně vypisuje obsah patentu. Vavák na to reaguje: „Při témž patentu konečné pozorování bylo a jest, že těch poddaných, kteří až dosaváde miň robotovali nežli se zde vyměřuje, nic se netýče, nýbrž při svém starém zůstavení býti mají, ale těch, kteří více nežli tu stojí robotují. To ačkoliv na některých místech se nachází, však ale všudy se přece robotuje starým způsobem. Kde se našla robotu větší nežli zde jest a chtěli se na tuto podpisovati, ani se jim nedovolilo, ani robot neslevilo.“⁹⁰⁸ Nakonec poznamenává: „Dne 9. července poslední termín u nás daný byl rychtářům k tomu podpisování, ale přece žádný nechtěl se ani na tuto novou ani na starou podepisovati. Potom jemnostpán vrchní dal vyhotoviti list, v němž psáno bylo, že byli rychtářové a sousedi nuceni k tomu podpisu, a na to aspoň aby se podepsali, přece však nechtěli. A co se zde dalo, tak i – k podivu – na jiných panstvích bylo, an to žádný neštemoval a nenavlékal. Vox populi, vox Dei.“⁹⁰⁹

Nicméně ústupky císařovny nepomohly.⁹¹⁰ Poté, co vláda narazila na vrchnostenský odpor, v únoru 1775 nařídila, aby zvláštní urbaniální komise se sídlem v Praze pořídila urbáře z úřední moci. Ale to již bylo pozdě, jak dodává Kočí. Právě v této době se rozhořival ohromný požár největšího nevolnického povstání v Čechách.⁹¹¹ Kutnar navíc poznamenává, že zprávy o jednáních, týkajících se úpravy urbaniálních povinností, pronikaly mezi lid a nabyly v něm podoby pověstí o dalekosáhlých úmyslech vlády zrušit robotu. Prý už byl takový císařský zlatý patent vydán, ale vrchnosti jej zatajují. Tato nálada rozjitřovala lidové masy, zvláště když i jinak první polovina sedmdesátých let dávala dostatek živin pro zvýšený sociální pohyb.⁹¹²

Velké nevolnické povstání roku 1775 se liší od dřívějších nevolnických povstání, a to určitou formou organizace, obecným plánem a cílem. Organizační středisko se vytvořilo již někdy v létě roku 1774 ve Rtyni na panství náchodském. Kolem zámožného rtyňského rychtáře a svobodníka Antonína

⁹⁰⁶ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 40

⁹⁰⁷ Tamtéž, s. 40 – 41, zde Vavák přesně vypisuje obsah patentu. Patent byl vydán dne 21. dubna 1774.

⁹⁰⁸ Tamtéž, s. 41

⁹⁰⁹ Tamtéž, s. 41

⁹¹⁰ Krofta, K.: c. d., s. 321

⁹¹¹ Kočí, J.: c. d., s. 58

⁹¹² Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 322

Nývlta vznikalo tzv. selské gubernu, zárodek příští selské vlády ze zástupců českých a německých rychtářů a také středních vrstev vesnických, jako byl havlovický chalupník a kolář Antonín Kolisko. Podle dochovaných zpráv, jak Kutnar uvádí, byl připravován rozsáhlý politický převrat v zemi, k němuž mělo dojít zbrojným přepadením Prahy o květnové svatojanské pouti roku 1775 za pomoci pražského drobného měšťanstva.⁹¹³ Ostatně o tomto jsme již pojednávali v předcházející kapitole. Nicméně zemské úřady se měly dostat do rukou poddaných, měla být zrušena roboty a poddaní osvobozeni. Poddaní sbírali mezi sebou na společnou věc, byli ve vzájemných stycích oběžnými listy, užívajícími i šifer, a k předrevoluční agitaci užívali i proroctví, která předpovídala spravedlivější společenský řád, kde nebude ani pánů, ani poddaných.⁹¹⁴

Povstání vypuklo však předčasně již v lednu roku 1775 na německém panství broumovského kláštera v Teplici nad Metují a rozšířilo se na české panství polické. Selské gubernu odsuzovalo jeho předčasnost a násilnost, hledělo jeho rozvoj brzdit, ale povstalecké hnutí jednou uvedené v chod, bylo těžko udržet na legální cestě protestů a petic. Po odchodu Polických a Broumovských do Hradce Králové, kde chtěli osvobodit své uvězněné druhy, se rozšířila v jarních měsících, hlavně v druhé polovině března, přímo lavinovitě první vlna povstání. Zasáhla celý český severovýchod a Polabí až ku Praze. Rtyňské gubernu se teprve 19. března rozhodlo připojit k povstání i na Náchodsku, poněvadž však bylo složeno ze zámožnějších a konzervativnějších selských živlů, žádalo jen zmírnění roboty, nikoliv úplné její odstranění. Někteří s povstání nešli, dokonce je jako slatinský rychtář V. Řehák zrazovali.⁹¹⁵

Zde jen dodejme, na základě slov Kutnara, že severní a severovýchodní Čechy byly klasickou půdou poddanských povstání, protože zde bylo vysoké zatížení poddanskými dávkami, bylo zde více robot než v ostatních krajích. Souviselo to s větší lidnatostí kraje a proces poddaného obyvatelstva byl tu daleko pokročilejší. Vedle bohatých sedláků bylo tu mnoho chalupníků, parcelových hospodářství domkářů a velký počet bezzemků, podruhů. V severovýchodních Čechách byl tedy větší útlak hospodářský, sociální a větší populační tíseň.⁹¹⁶

Podívejme se nyní do Vavákových Pamětí a sledujeme jeho reakce v momentě vypuknutí selských bouří, a to převážně s ohledem na poděbradské panství.

Roku 1775 si Vavák zaznamenává: *„Dne 22. března ve středu, sedláci, kteřížto, jak jsme slyšeli, hned v měsíci únoru okolo slezských hranic na panství broumovském, náhodském, smiřickém, novoměstském a červenoopočenském skrze roboty se pozdvihli, odtud na jiná panství skočivše, jiné sedláky k témuž popudili a tak vždy dále a dále jedni druhé ženouce ku Praze se brali, až výš*

---

⁹¹³ Tamtéž, s. 322 - 323

⁹¹⁴ Tamtéž, s. 323

⁹¹⁵ Tamtéž, s. 323

⁹¹⁶ Tamtéž, s.

psaného dne, totiž 22. března, Chlumečtí, Dymokurští a dílem Pardubští na naše poděbradské a kolínské panství se přihnali a na ten největší spěch lidi z vesnic, sousedy a jiné statné osoby berouce s sebou jíti přinutili, takže do Poděbrad přes jeden tisíc silni po 4. hodině s poledne přišli. Jedna kompanie vojáků tam ležících do brány Kostelní se jim postavila, ale když ode dvora a od dřevnice již plný rynek se jich naběhlo a hejtman slyšel, že proti Jeho Milosti císařské nic nemají, toliko proti robotě, zase jim zpátky odstoupila a do rynku pustila. Tu někteří rychtářové a sousedi z Chlumecka do zámku vešedše, neb jich tam víc vojáci pustiti nechtěli, písemnost ode pana vrchního žádali, aby prý dle onoho v létu 1772 na svobodu daného patentu – kterýž však žádný nikdy daný nebyl – hned písemně jim dal, že od hodiny nechce více roboty řídit, ani jaké jiné platy krom kontribuce na poddaných žádati.⁹¹⁷ Nato Vavák uvádí, že když se tak stalo, baron, dvorní rada z Hohern, sedl do vozu a jel do Prahy, ale u polabského mostu byl buřiči chycen, stažen z kočáru a veden nazpět do Poděbrad. Baron je podplácel formou dukátů, aby ho pustili, ale nebylo to nic platné.⁹¹⁸ Poté Vavák poznamenává, že samotný baron a jiní komisaři se snažili povstalcům vymluvit, že žádný takový patent není. A pokud chtějí něco takového hledat, tak mohou v tichosti, řádně a bez tolika set lidu. Mají prý vždy dveře otevřené u dvora i královského gubernia. Ale nebylo to nic platné. Povstalci stále činili, podle slov Vaváka, pokřiky a pohružky.⁹¹⁹ Nato, jak Vavák zaznamenává, někteří táhli do sousedních vesnic, kde se rozložili a zůstali přes noc, někteří pak zůstali v Poděbradech. V Poděbradech se rozdělili na tři skupiny. První skupina táhla ke Kluku, druhá pak k Přední Lhotě směrem k Milčicím a nakonec třetí táhla na Polabec. Do Milčic, podle Vaváka, přišli povstalci okolo třetí hodiny odpoledne a bylo jich přes šest set. To se událo ve středu 22. března.⁹²⁰

Obecně v podhůří a v kraji, kde byla významnější účast drobnějších sedláků, chalupníků a domkářů, byl průběh povstání radikálnější. Zde protahují povstalecké houfy krajem, přepadávají zámky, přenášejí vědomě povstání na panství sousední, požadují vydání domněle zatajovaného zlatého patentu císařského a vymáhají si násilím zrušení robot a jiných povinností, jak uvádí Kutnar.⁹²¹

Zde se opět krátce zastavme. Selské povstání se místy skutečně proměnilo v násilné přepadávání zámků, vrchnostenských sídel, plundrování vesnic a násilné nucení poddaných se k buřičům připojit. Kočí poznamenává, že organizátoři povstání se především rekrutovali z řad vesnických rychtářů a bohatých sedláků. Rychtáři vystupovali jako představitelé a mluvčí nevolného

⁹¹⁷ Tamtéž, s. 47

⁹¹⁸ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 47

⁹¹⁹ Tamtéž, s. 47

⁹²⁰ Tamtéž, s. 48

⁹²¹ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 323

lidu a snažili se formou vzájemného jednání s úředníky dosáhnout potvrzení připravovaného „robotního narovnání“. Povstalecký, demonstrační houf měl dodat jejich „dohovoru“ s úředníky důrazu a působit na jejich „ochotu“ k „dohodě“. Zároveň usilovali o to, aby čekající povstalecký zástup nepřešel k otevřeným násilným akcím. Nanejvýš mu dovolovali, aby si zajistil stravování a zásobování na úkor vrchnostenských spíží. Dokonce v mnoha případech si rychtáři vyžádali od vrchnostenských úředníků potvrzení, že se houfy nevolníků chovaly řádně a pokojně.⁹²² K tomuto umírněné proudu v povstání patřilo zvláště výrazně i známé „selské gubernó“ na Náchodsku. Umírněné proudy v povstání však nemohly zabránit vzniku a rozvoji radikálnějších tendencí v povstaleckých houfech. Přestože nevolnické zástupy nebyly ozbrojeny zbraněmi, nanejvýš jenom holemi a klacky, dokázaly si vyřizovat účty s vrchnostenskými orgány bezohledným postupem, spojeným s násilím proti osobám a pleněním a ničením majetku. I když se, podle slov Kočího, vyskytovaly i pokusy o osobní obohacení, přece jenom plundrování panských sídel bylo vcelku důsledkem vědomého úsilí o skoncování se symboly „starého světa“. Zvláště výrazně to potvrzovalo ničení písemností na vrchnostenských kancelářích, které obsahovaly záznamy o nevolnických povinnostech. Zdá se, podle Kočího, že v těchto radikálních houfech nabyly vrchu chudé a nejchudší vrstvy nevolnické vesnice (chalupníci a bezzemci) a nejmladší generace nevolníků.⁹²³ Kutnar navíc dodává, že součástí radikálních houfů byla i městská chudina, jak ukazují požadavky tkalců a přadláků v povstaleckých postulátech, a jen ojediněle šla s povstalcem města (např. Vrchlábí, tkalci).⁹²⁴

Zvrhnutí selského povstání v rabující dav taktéž zaznamenává Vavák. Vraťme se nyní k předcházejícím záznamům milčického sedláka o tažení povstalců na poděbradském panství. Vavák v nich vypisuje směry jejich pochodů a zároveň vesnice, které jimi byly zasaženy. Popisuje jednání a chování samotných buřičů. Poznává: „*Jak do které vsi přišli, hned, kolik je tam čísel, tolik lidí žádali, od sedláků větších pak po dvou i po třech osobách míti chtěli, rychtáře pak samého se sousedy, to dokonce a protivil-li se kdo a jíti nechtěl neb odstranil, tomu okna a kamna roztloukli. Lidi taky z nymburského jarmarku jdoucí, nechť byli z blízka neb z daleka, každého vzali a nechtící jíti nevázně bili.*“⁹²⁵ Vzápětí Vavák vyjmenovává zámky a tvrze, které buřiči opanovali, a ve kterých si vynutili do zástavy písemnosti a písaře. Jednalo se o Cerhenice, Radim, Kovanice a Kounice.⁹²⁶ V Kounicích se sešlo čtyři tisíce buřičů. Vavák uvádí, že někteří odešli domů, avšak v každé vsi se zase našli tací,

---

⁹²² Kočí, J.: c. d., s. 61 - 62

⁹²³ Tamtéž, s. 62

⁹²⁴ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 324

⁹²⁵ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 48

⁹²⁶ Tamtéž, s. 48

kteří šli bez rozvážení.⁹²⁷ Vavák se ale velmi pohoršuje nad chováním povstalců. Píše, že v Kounicích buřiči velmi pili, dokonce jim pivo z pivovaru vozili přímo k hospodě, což pan direktor čili hejtman nerad viděl, ale dovolit to musel. Když ráno hejtman Vojtěch Doubrava odmítl dát povstalcům písemnosti, byl jimi vzat a do Brandýsa doveden, „*cestou pak mnoho ran, strkání, posměchu, proklínání a hanlivých jmen trpěti musel.*“⁹²⁸ Když povstalci šli z Kounic k Brandýsu, jak Vavák poznamenává, široce zasáhli vesnice a útočili na všechny lidi bez rozdílu. Říkali opovážlivá slova a pili, co chtěli. K nim se pak přidávali podruzi, pacholci a nezvední chasníci. „*Nejhůře ale d'áli ti, jimžto se Berlín více nežli Řím a více Žitava nežli Praha líbí.*“⁹²⁹ Ani zde Vavák neopomíná přiznat svůj postoj vůči svým věčným nepřátelům – nekatolíkům.

Zatím v druhé polovině března roku 1775 se vytvořilo na Chlumecku, Bydžovsku a v Polabí několik bojových středisek a houfů, které měly tendenci proniknout ku Praze, dodává Kutnar. Na Chlumecku, kde se do čela houfu dostal roudnický sedlák Jan Chvojka, byly povstalecké sbory rozprášeny vojskem, když se potřikrát pokusily zaútočit na chlumecký zámek. Jiný povstalecký houf, ohrožující Nový Bydžov, byl rozeznán až na počátku dubna a stejně byly rozeznány povstalecké houfy, které se od 24. března skoro po celý týden objevovaly v neveliké síle před Prahou.⁹³⁰

Ostatně Vavák zaznamenává, že 24. března, v pátek, táhli buřiči od Brandýsa k Praze. Avšak v cestu jim vyšlo vojsko. Před Prahou byli královským guberniem buřiči tázáni, co chtějí. Odpověděli, že žádají od hodiny zrušení robot, které byly i bez tak již dávno zrušené. Nato Vavák zaznamenává, že byli vyslýcháni rychtáři. Rychtáři, kteří byli přinuceni jít s povstalcí, byli propuštěni domů, ale ti, kteří se dobrovolně přidali k povstalcům, byli zavřeni v invalidovně u Prahy.⁹³¹

Čtyřiatřicetiletý Vavák se jednoho dne stal přímým účastníkem nevolnického povstání. „*Já rovně s nimi z domu do Tatec a do Hořan došel, odtud v noci do Lstiboře jsem utekl – tu ráno od nich můj bratr bit byl – a došel jsem zase až do Kounic, pak od špejcharu nad Kounici jsem do Břístvě odstranil a tam na hůře do slámy se schoval a když to odtad odešlo, já také domů jsem se vrátil.*“⁹³²

Historik Petráň k tomuto dodává. „*Pro rozvážného, spořádaného suseda, který moc nevěřil v novoty, to všechno bylo moc hr hr. Takhle si mohou počínat*

---

⁹²⁷ Tamtéž, s. 48

⁹²⁸ Tamtéž, s. 48

⁹²⁹ Tamtéž, s. 49

⁹³⁰ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 323

⁹³¹ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – suseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 49, zde v poznámkách Skopec dodává, že invalidovna byla založena roku 1732 Karlem VI. pro vojenské vysloužilce. Dále proti vzbouřencům vyšel vstříc i samotný nejvyšší purkrabí kníže Karel Egon Fürstenberg.

⁹³² Tamtéž, s. 49

*jen lehkomyšlní blázni a chudá holota, co nic nemá a taky neztratí. Nedůvěřivý sedlák potřebuje čas na rozmyšlenou. I když má darebných robot plné zuby, váhá nad lákavým slibem svobody, protože co paměť předků sahá, podobné pokusy zatím nikdy dobře neskončily. Ne, s takovými nechtěl Vavák mít nic společného.*⁹³³

Následně Vavák poznamenává, že při rumraji a bouřce, je třeba zaznamenat tyto věci. V pěti bodech vypisuje proces selské bouře, jak on ho sám vnímal. „*I. Že ti vzbouření lidé mluvili, že jakés písmo zlatem psané mají, a to že má býti od samého císaře pána, v němžto že se dává plnost svobody, což jedni druhým, když odcházeli, jako za heslo nechávali. Kdo ale psaní má aneb kdo je viděl, to žádný pověditi neuměl. II. Rozkaz takový že jest, pravili, aby jedni poddaní vždy na tři zámky štaci učinili a písemnosti vyzdvihli. Protož Dymokurští a Chlumečtí, dílem též Pardubští Poděbrady, Cerhenice a Radim vybili a z Radimě domův odešli; ale mnozí, již pití a braní žádostivi byli, ještě i dále šli. Poděbradští a Kolinští zas u Brandýsa se oddělili, s nimi též Cerhenští a Radimští majíce též tři zámky vybité, totiž Radim, Kounice, Přerov i Brandýs. Ostatní od Brandýsa k Praze došli, ale dříve než tam došli, kolik set jich zpátky domů, obzvláště sousedů, kdo jak mohl, uteklo. III. Při tom též jedni druhým na pamětnou dávali, což i obzvláště zachovávali: „Kdo by s vámi nechtěl jít, perte a bijte, a kdo by utíkal, tolikéž, jakož i okna a kamna roztlucte; kdo by proti tomu co mluvil, perte!“ Mnoho lidí, dobrých a šlechetných sousedů a rychtářův bylo bito, kteří buď jíti nechtěli aneb utíkali neb stranili, jakož v Kounicích rychtáře budiměřického, Javůrka, tak stloukli, až domů dovezen býti musil. Oken a kamen onde i onde dost roztloukli, jakož i v Sadské. Potom ani od krádeže se nezdrželi, ale komu se co líbilo, obzvláště u židů, to vzali. IV. Jestli by se nic s touto první chůzí nepořídilo, že půjdou ještě jednou a tu že bude mnohem hůře. V. Že z Dymokurska přes křinecké, lyské a dílem benátské panství několik set lidu, přešedše u Toušimě Labe, také k Brandýsu přišli, tak že jich tu bylo vedle vyznání samého pana vrchního brandýského okolo 18. tisíc; to též řekl hrabě Wallis, tamní vojenské kompagnie hejtman.*⁹³⁴

Vavák nazývá povstalce zbojníky, kteří ne tak za zrušení roboty, ale za ničení zámků, vesnic a kostelů povstali. Vavák je rozrušen událostmi, kdy buřiči přepadávali a loupili. Povstalci jsou v očích milčického sedláka nebezpeční lidé, před kterými je třeba být na pozoru, a kterým je třeba se vyhnout.

V březnu roku 1775 uvádí, že vojsko táhlo přes Poděbrady k Hradci Králové, neboť za Hradcem vzbouřenci vybíjejí vesnice a nutí lidi se k nim připojit. „*Ano, již veřejně ukázali, proč bouří, nebo i kostely otevírajíce obírali, kalichy, monstrance a roucha mešní berouce – a tu se již zřejmě ukázalo, odkud té řeky pramen teče a že jsou to již kovali.*⁹³⁵ „*Navíc formani vypravovali, jak*

⁹³³ Petráň, J.: Rebelie. Příběh jednoho týdne a dvou dní v březnu roku 1775, Praha 1975, s. 42

⁹³⁴ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 49 - 50

⁹³⁵ Tamtéž, s. 51

*v Němcích zbojníci němečtí páchali, nebo mimo veřejné rabování kostely loupili, duchovenstvo ukrutně bili, jednoho kaplana do naha svlekše do kostela vehnali a hned aby jim mši sloužil, nutili a nevázně mrskali, až na něm kůži všecku rozšlehali...*⁹³⁶ Nato Vavák popisuje, jak v městě Český Dub buřiči zámek rabovali, vše vyházeli a rozházeli, jakož i archív a další úřední listiny. Totéž učinili i v okolních zámcích. Kromě toho i kostelní kalichy, monstrance a roucha svobodně brali a obrazy roztloukli a rozsekali. „*A to také již i Čechové – ti, kteří po druhé jdouce u Chlumce rozehnáni byli, - činili, nebo v Kratinohách kostel podrobně vybrali, jakož i v Libčanech, Dobřenicích a jinde, nebo u těch zabitých a zajatých u Chlumce mnoho se kostelních věcí našlo.*“⁹³⁷

Vavák má z buřičů strach. Vzápětí si zaznamenává, že 25. března bylo slyšet, že zase noví buřiči jdou od hranic, což vzbudilo mezi lidmi napětí a děs. V Poděbradech i na labských mostech bylo vojsko. Na rozkaz se potopily prámy a lodě. Rybáři nesměli převážet.⁹³⁸

Zemská vláda, jak Kutnar připomíná, neměla o rozsahu povstání a jeho formě jasných zpráv a představ, obávala se důvodně, že by se mohli k povstalcům připojit pražští tovaryši, drobní řemeslníci a chudí lidé, kteří opouštěli Prahu snad s úmyslem hledat spojení se selskými houfy. Na počátku dubna byla jarní vlna povstání zdolána, v červenci a o žních došlo však k druhé vlně povstaleckého hnutí, neméně nebezpečné a ohrožující panská sídla ve středních a severních Čechách. Bylo to nejen obecné odpírání robot, ale i zbrojný odpor poddaných, který jako z jara byl lámán vojenskou asistencí. Na Moravě došlo v dubnu a v červenci jen k místním vzpourám, z nichž nejkrvavější byla na jihomoravském panství lesonickém v červenci 1775.⁹³⁹

Zatím vláda již začala vydávat jistá opatření namířená proti povstalcům. Hned na konci března roku 1775, jak Vavák zaznamenává, do vesnic přišlo nařízení z královského krajského úřadu, aby se lidé nepřipojovali ke vzbouřencům.⁹⁴⁰ Později přichází další nařízení, podle kterého císařovna všeobecně oznamuje, že poddaní mají být co nejostřeji přidrženi k „vybývání předešlých robotních povinností.“⁹⁴¹

Následně Vavák, dne 29. března, poznamenává, že dostali do vesnic list od královské gubernie, z něhož Vavák učinil výpis pro obec. Vavák vše zevrubně vypisuje. Učinně výtah. Nejvyšší purkrabí K. E. Fürstenberg a guberniální

---

⁹³⁶ Tamtéž, s. 55 - 56

⁹³⁷ Tamtéž, s. 56

⁹³⁸ Tamtéž, s. 50

⁹³⁹ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 324

⁹⁴⁰ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 50

⁹⁴¹ Tamtéž, s. 50 - 51

sekretář F. Hickisch de Lauro oznamují, že s údivem se přihodilo, že mnozí zdejší poddaní a sedláci se z lehkomyšlnosti shromáždili a ze zlosti ukázali různé výstupky a jiné k tomuto nutili. Nyní oněm, kteří z přinucení se k druhým přidali, budou jim jejich výstupky prominuty. Naproti tomu všichni ostatní, ve své zatvrzelosti zůstávající poddaní a sedláci jako zbojníci a buřiči, budou káráni a budou jim vyměřeny nejostřejší tresty. Přičemž i ti, kteří také stáli u zrodu shromáždění, kterého se ale nakonec sami nezúčastnili, mají být potrestáni. Trestu nemají uniknout ani ti, kteří věděli o záměru se shromáždit.⁹⁴² Načež posledního dne března přišel patent od Její římské císař. král. katolické apoštolské Majestátnosti, který byl nato rozdán do vesnic. „*My Maria Terezia, z Boží milosti ovdovělá římská císařovna v Germanii, též uherská, česká, charvatská, dalmatská, slovanská královna atd., dáváme jednomu každému tímto a všem poddaným našeho království českého k srozumění, kterak tak my z oné od našeho král. českého zemského gubernium učiněné nejposlušnější zprávy s největší nelibkou jsme spatřily, kterak tak nebezpečný svod mezi sedlským lidem v rozbroji v čas veřejného pokoje a země jistoty v králohradeckém a bydžovském kraji jest povstal a od té chvíle dáleji ještě se rozšířil. Aby ale takový zlý oučinek mezi oním sedlským lidem další vznik v sobě neobsáhnul, tak tehdy jsem my přítomný veřejný patent jednomu každému k napomenutí a sebe k dalšímu zachování v povědomost uvést nechaly, aby oni poddaní sebe tím jistěji pokojně srovnali, ti pak v hromadu shromáždění ihned od sebe se rozešli, své povinnosti vždy jako kdy prve svým vrchnostem neodporně vykonávali a ono beztoho co nejdříve následující nejvyšší vyměření v příčině budoucího ustanovení jejich dlužných povinností nejposlušněji očekávali, an sice v protivném způsobu proti oněm zbojníkům a protivníkům aneb v hromadu shromážděným sedlákům jako buřičům a roztrhatelům veřejného pokoje a jistoty neprodleně právě pokračováno a oni ku příkladu všem ostatním jak na těle, tak na živobytí bez ohledu potrestáni budou. Dáno v císař. král. residenci vídeňské, de datum 24. Martii 1775. roku. Maria Theresia. Hrabě z Blümegen.*“⁹⁴³

Jak Vavák nato uvádí: „*Tentýž pátek, posledního března, byla zas robota nařízena a v naší vsi Milčicích poslušně bez odporu vybyta. Někteří hned ve středu, vezouce z kůlny střebestovské do Poděbrad seno, odbyli.*“⁹⁴⁴ Ihned byla na příští týden řízena robota, byly poslané kontribuční knížky a sepsány úroky, co kdo ve vsi dává.⁹⁴⁵

Taktický postup vlády proti povstalcům, podle slov Kutnara, nebyl jednotný. V povstaleckých houfích žila také stará mylná představa, že panovník stojí na jejich straně a že schvaluje jejich trestné akce. Na počátku povstání, kdy nebyl

---

⁹⁴² Tamtéž, s. 51 - 52

⁹⁴³ Tamtéž, s. 53 – 54, zde v poznámkách Skopec dodává, že hrabě z Blümegen byl nejvyšší kancléř v době 1771 – 1782.

⁹⁴⁴ Tamtéž, s. 54

⁹⁴⁵ Tamtéž, s. 54

patrný jeho rozsah a nebezpečnost, radila vláda k mírnému postupu. Apelem na mírnější živly vesnice, aby setrvaly v poslušnosti, chtěla rozdělit společný postup lidových vrstev a ovládnout tak situaci. Když se ukázalo, že hnutí nevolníků je zjevem obecným, a když se šlechta a pražské gubernium dožadovaly ostrého vojenského zákroku, vyhlásila vláda stanné právo a zřídila mimořádné soudy, které trestaly na místě dopadané provinilce trestem smrti.⁹⁴⁶

Vavák si pečlivě zapisuje tresty povstalců. Koncem března roku 1775 zaznamenává, že vzbouření lidé udeřili na Chlumeč. Byli ale rozehnáni vojskem. Čtrnáct povstalců bylo zabito, několik set pak zajato, podle slov Vaváka. Někteří byli puštěni s padesáti ranami holí, někteří byli uvězněni.⁹⁴⁷ Nato si Vavák poznamenává první tři povstalce odsouzené k trestu smrti oběšením.⁹⁴⁸ Dále si zaznamenává, že jistý kostelnohotský rychtář, Jiří Jiroušek, byl odveden do Poděbrad a dán do vojenské varty. Údajně měl posílat podruhy a chasu na shromáždění.⁹⁴⁹ Poté byl sedlák Jiroušek dán do vězení do Bydžova. Spolu s ním i tesař Jan Mrskář z Libice, „*člověk vždy nepřikladný, o kterémž se jistilo, že se opovážil v Kounicích na panu vrchním přes 200 zl. vystrašiti, a tam byli pod zem do arestu dáni.*“⁹⁵⁰ Později Vavák uvádí, jak byli čtyři sedláci z Koranic vezeni s vojenským průvodem z Poděbrad do Prahy, neboť svého pána a vrchnost měli zbít a svázat. Snad proto, že jim odmítal zaplatit za vykonanou práci až do vyšetření, zda se má platit, anebo zda má robotu zůstat.⁹⁵¹ Vavák se rozhořčuje i nad sousedem Čermákem z Bylan, dále nad pacholkem tamního fišmistra a řezníkem z Liblic, kteří měli tlouci lidi, zle mluvit a nutit je se připojit k povstalcům. Byli zajati a odvezeni do Prahy.⁹⁵² Soused Čermák byl poté propuštěn s padesáti ranami. Málem byl popraven, jak uvádí Vavák, ale pomohl mu Istibořský rychtář Jiří Vavák a písař fišmistra z Bylan, neboť usvědčili, že je nevinen. Vavák dodává, že mnoho sousedů jelo do Prahy, aby jiným pomohli.⁹⁵³ Jinde ale Vavák uvádí, že z Prahy bylo posláno domů sedm sedláků, jelikož byli prohlášeni za nevinné. Podle slov Vaváka tito sedláci byli moudří a dobří katolíci. Osobně s nimi mluvil.⁹⁵⁴ Později také Vavák zaznamenává, že jistý Holan z Bobnic byl propuštěn z vězení, neboť učinil vyznání katolické víry.⁹⁵⁵

---

⁹⁴⁶ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 324

⁹⁴⁷ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 50

⁹⁴⁸ Tamtéž, s. 51, 52, zde v poznámkách Skopec dodává, že se pravděpodobně jednalo, podle historika Svátka (Marie Terezie II., 307, 308), o Josefa Mirana, sedláka ze vsi Přezletic na Kouřimsku, jenž při vyjednávání u invalidovny dne 24. března se hrubě osopil na nejvyššího purkrabí knížete Fürstenberga a hrozil karabáčem. Poté byl oběšen. Dále se jednalo o Josefa Dvořáka, syna statkáře z Roztok a Josefa Černého, čeledína onoho statkáře.

⁹⁴⁹ Tamtéž, s. 52

⁹⁵⁰ Tamtéž, s. 54

⁹⁵¹ Tamtéž, s. 52

⁹⁵² Tamtéž, s. 54

⁹⁵³ Tamtéž, s. 55, pozn. aut. Jiří Vavák je bratr milčického sedláka Františka Jana Vaváka.

⁹⁵⁴ Tamtéž, s. 64

⁹⁵⁵ Tamtéž, s. 70

Poněvadž však tvrdý postup mohl rozpoutat nový odpor povstalců, podle slov Kutnara, změnila vláda na počátku dubna opět svou taktiku. Vyhlásila generální pardon a změnila tresty smrti na tresty vězením nebo nucenou prací. Většina členů selského gubernu, pokud neuprchli za hranice, byla odsouzena k těžkým trestům, ale generálním pardonem byl jim trest smrti proměněn na několikaletý žalář.⁹⁵⁶

Vavák skutečně zaznamenává patent z dubna roku 1775, ve kterém císařovna všem vzbouřeným lidem, kteří se zase do svých příbytků a prací vrátili a ještě během dvou týdnů vrátí a své předešlé povinnosti budou vykonávat, všechnu vinu nejmilostivěji odpouští, tresty i uvěznění. Obzvláště také těm, co měli hrdelní vinu, místo smrti ale musí snést jiný trest či vězení. Kdyby ale ještě jednou takové vzbouření způsobil nebo chtěl způsobit a nebyl podán své vrchnosti, tak pomocí vojska má být chycen a bez milosti co nejostřeji potrestán.⁹⁵⁷ Nato Vavák zaznamenává, že vojenské kompanie se zase navrátily do svých předešlých míst, jelikož zbojníci byli pochyťáni. Někteří se ale rozběhli domů, když jim byl poslán „odpouštějící patent“.⁹⁵⁸

Nicméně Nývlt byl potrestán třemi roky nucených prací a nejradikálnější člen gubernu Adam Kolísko dostal deset let nucené práce v prádelně. Jan Chvojka byl osvobozen. Před vyhlášením generálního pardonu bylo sedm účastníků oběšeno.⁹⁵⁹

Vavák sleduje osudy Nývlt a Chvojky. Zaznamenává si, že dne 3. dubna, v pondělí, přivezli do Poděbrad dvanáct zbojníků na šesti vozech doprovázených husary na koních. Odtud pak byli převezeni do Prahy. Mezi nimi byl „*jeden principál těch bouří, soused z broumovského panství, člověk handlovní a velice možný, jenž mimo domácí hospodářství 30 koní, šafáře a několik pacholků vždy na cestách drží, jakož pak byl náležitě vyšacený tělný člověk.*“⁹⁶⁰ Až mnohem později, v průběhu měsíce června, se Vavák de facto dozvídá, že vůbec první selská bouře začala ve vsi Teplice blízko Broumova, na panství hraběte Defours. Povstalci pak k sobě přitáhli některé další broumovské a náchodské vesnice. Antonín Nývlt z Rтынě, z náchodského panství, byl pro své ctnosti a velkou zámožnost u všech lidí i pánů vážený člověk, jak Vavák uvádí. Když se náchodský lid vzbouřil, tamní direktor nevěděl, co má dělat. Poté, co se ale dozvěděl, že je mezi nimi Nývlt, vzkázal lidem, že se ho mají držet a „jak on udělá, tak bude.“ Nývlt je nejdříve krotil moudrou řečí a ke službě se obětoval. Měl šest písařů, posílal na zámky rozličné listy, aby se ony dávné patenty

⁹⁵⁶ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 324, pozn. aut. generální pardon byl vyhlášen dne 9. dubna 1775.

⁹⁵⁷ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 59

⁹⁵⁸ Tamtéž, s. 59 - 60

⁹⁵⁹ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 324 - 325

⁹⁶⁰ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 54

svobody dané lidu přečetly, a aby roboty přestala. Zda-li byl patent pravý či falešný, to žádný neví, dodává Vavák. „*A tak se s tím Nyveltem stalo jako s nějakým, jenž víno pije, které dokud pije málo a mírně, zůstává moudrým, ale když již pije mnoho, bude potom bláznem. Aneb jako kdo v čas povodně hráz u rybníka hradí a spravuje, posléz i s tím od vody vzat aneb zahánán bývá. Tentýž Nyvelt jistě posavad v Praze vězněm jest...*“⁹⁶¹

Poté Vavák činí dne 6. dubna záznam o osudu Chvojky. „*Zas jeden původ bouří vezen byl přes Poděbrady do Prahy a ten má příjmi Chvojka, z panství pardubského, člověk zvláštní a možný, ze vsi Roudnice, která leží mezi Kratonohy a Libčany, a toho jsem já znal; byl nevinně osočen a po půl létě z Prahy puštěn a roku 1790 v Roudnici v svém statku umřel.*“⁹⁶²

Vavák své záznamy, ve kterých sledoval průběh selských bouří, zakončuje svým oblíbeným chronografikonem aneb letopočtem a rýmem k památce povstání: „*StaLo se, gak seDLáCI pro robotV kV Praze přžIMarssIroWaLI*“⁹⁶³

„*Anebo skrze rým:
Gak seDLáCI zeMIě Česki
zdWIhna se Weržegně pěsski
pržissLI k Praze stran sWoboDI,
ňIC nezangICe poDWoDI.*“⁹⁶⁴

Vavák ještě v červenci roku 1775 zaznamenává selské nepokoje v kraji čáslavském a bechyňském. Sedláci, podle slov Vaváka, udeřili na zámky, kde žádali polehčení roboty, stejně tak jako v Pečkách Hrabaňových a v Zásmukách. Dále zaznamenává selské sročení na černokosteleckém panství. Sedláci zde vyjednávali s direktorem Petrem Blažkem o robotě, až nakonec jim bylo sleveno. „*Takových pozdvižení a robot slevování jednak po celém království onde i onde se stalo namnoze...*“, dodává Vavák.⁹⁶⁵

Dozvuk bouří se přirozeně objevuje ještě v následujících letech. V listopadu roku 1776 Vavák uvádí selské nepokoje na broumovském panství. Tuto událost komentuje těmito slovy: „*Bylo ale křiku, že zase sedláci jdou, ale nic z toho nebylo.*“⁹⁶⁶ Následujícího roku v březnu, tedy roku 1777, Vavák poznamenává, že se říkalo, že v okolí Lanškrouna, Náchoda a Broumova opět povstali sedláci. Snad i Broumov zapálili.⁹⁶⁷ Jistou obavu a strach z případných selských bouří

⁹⁶¹ Tamtéž, s. 63 - 64

⁹⁶² Tamtéž, s. 55, zde v poznámkách Skopec dodává, že Jan Chvojka, zvaný „selský císař“, vedl oddíl táhnoucí na Chlumec, všude však vzbouřence krotit k mírnosti a potyčky u Chlumce se pravděpodobně nezúčastnil. Byl zatčen na svém statku v Roudnici, po čtyřměsíční vyšetřovací vazbě, kdy na něm nebyla nalezena vina, se v červnu vrátil domů. Nato složil píseň mající sedmdesát slok „Lamentace o rebelii selské“.

⁹⁶³ Tamtéž, s. 57

⁹⁶⁴ Tamtéž, s. 58

⁹⁶⁵ Tamtéž, s. 65, zde v poznámkách Skopec dodává, že Pečky Hrabaňovy jsou Červené Pečky u Kolína.

⁹⁶⁶ Tamtéž, s. 81 - 82

⁹⁶⁷ Tamtéž, s. 84

vyjadřuje i následující záznam. V říjnu roku 1780 Vavák zaznamenává, že ve vsi Opočnici vyhořely tři grunty. Nato Vavák popisuje, jak pan vrchní učinil všem rychtářům a ostatním lidem jemnou a pronikavou řeč, ve které prosil zdejší lid o pomoc pro opočnické obyvatele. Žádal, aby každá ves a každý soused dal almužnu, „že by oni zase dříve povstati mohli a v té bídě, jež po ohni bývá, dlouho nezůstávati, - a posléz nařídil, aby každý rychtář k druhé sobotě poznamenání od svých sousedů přinesl, co jim kdo dá, a on že to mezi ně rozvrhne. Dle čehož naše ves Milčice jim jsem dali tak porozdílně, co kdo chtěl, v jedné sumě...“⁹⁶⁸

Velké nevolnické povstání roku 1775 vedle patrných prvků přípravy a organizovaného provádění mělo i svůj sociálně politický cíl. Podle Kutnara poddaným šlo především o odstranění roboty a jiných tíživých povinností a o dosažení tělesné svobody, ale vedle tohoto konkrétního cíle byly i tu vyšší, i když ne jasné a všem známé sociálně politické představy o příštím lepším společenském řádu. Vysvítá to z hesel „Svoboda nebo smrt“ a „Zlatý věk“, napsaných na selských povstaleckých praporech.⁹⁶⁹

Nevolnické povstání nebylo plně uvědomělým sociálně politickým bojem. Při nejednotnosti postupu, nejasnosti cíle, špatné organizaci, vedení a vyzbrojení bylo převahou moci poraženo, nebo však ve svých následcích a konečných důsledcích marné, jak uvádí Kutnar.⁹⁷⁰ Bylo vyvrcholením předchozího boje nevolnických mas vesnických proti hospodářskému a sociálnímu útisku a přispělo podstatně v údobí rozkládajícího se feudálního řádu k přeměně starého řádu v nový řád kapitalistický.⁹⁷¹ Nevolnické povstání zkrátka upozornilo společnost a hlavně stát na těžkou vnitřní krizi sociálního organismu a vedlo k prvním ochranným zásahům státu ve prospěch poddanské vesnice.⁹⁷² Historik Petrůň dodává, že hnutí v roce 1775 bylo ofenzivní. Skutečně usilovalo o nové uspořádání sociálních poměrů.⁹⁷³

Nevolnické povstání nelze, podle slov Kutnara, hodnotit jako revoluci, ale možno hodnotit jeho funkci jako dějtvorného činitele, který, i když nedosáhl vítězství, posouval společenský vývoj dopředu, narušoval feudální řád a otevíral jako důsledek sociálně politické aktivity lidu cestu národnímu obrození, zrychloval proces vytváření novodobého českého národa.⁹⁷⁴

---

⁹⁶⁸ Tamtéž, s. 147

⁹⁶⁹ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 325

⁹⁷⁰ Tamtéž, s. 325

⁹⁷¹ Tamtéž, s. 325

⁹⁷² Kutnar, F.: Tvář vesnice v minulosti, Praha 1942, s. 25

⁹⁷³ Petrůň, J. – Havránek, J.: Rolnické hnutí v českých zemích v letech 1775 – 1918, in: Československý časopis historický, roč. XVII, č. 6, 1969, s. 867

⁹⁷⁴ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 325

Přímým, bezprostředním důsledkem povstání bylo urychlené vydání nového robotního patentu v srpnu roku 1775 a rozhodnutí vlády řešit robotní otázku alespoň na komorních statcích rozdělením dominikální půdy a převedením naturální roboty v peněžité dávky v tzv. aboličním systému dvorního rady F. A. Raaba, později generálního ředitele komorních statků.⁹⁷⁵

Tedy teprve selská rebelie, jak praví Kutnar, odvedla státní činitele od představy, že by mohlo dojít k úpravě poddanských povinností a k uklidnění na základě dobrovolné úmluvy mezi pány a poddanými, a způsobila, že stát svou mocí vyhlásil regulaci poddanských povinností robotním patentem ze 13. srpna 1775.⁹⁷⁶ Robotní patent pro Čechy a Moravu, vypracovaný F. Blancem, znamenal pokrok proti dosavadním patentům, jak dále uvádí Kutnar. Jeho ustanovení byla jasnější a rozvržení robot podle zámožnosti poddaných rustikalistů na základě výše jejich kontribuce bylo spravedlivější. Vcelku bylo poddané obyvatelstvo rozděleno do jedenácti tříd, z nichž nejnižší, podruzi, nevlastníci pozemky a neplaticí berni, byli povinni třináctidenní pěší robotou do roka a nejvyšší třída, sedláci, byli povinni třídenní potažní robotou týdně s jedním až třemi kusy dobytka podle velikosti statku. Chalupníci robovali ručně podle velikosti svých usedlostí jeden až tři dny v týdnu. Vedle této přesně vyměřené roboty měla vrchnost právo požadovat konání nucené práce ale za mzdu a to na těch poddaných, kteří měli menší než třídenní ruční robotu v týdnu, tj. prakticky na chalupnících, domkářích a podruzích. Patent také přesně upravoval délku pracovního dne. Přinesl výhody malým a velkým robotníkům v menší výměře jejich robot. Stát, když vydával robotní patent, prohlašoval otevřeně, že stojí na straně vrchností, ale přece jen jeho počín znamenal první veliký zásah státní moci do poměru poddaných k vrchnosti. Byl jistě ze strany absolutistického státu taktickou obranou feudálního řádu, ale u šlechty, materiálně postižené úbytkem robot, vyvol odpor. Když se jí nedařily pokusy změnit ve svůj prospěch robotní patent opravnými návrhy, chtěla šlechta toho dosáhnout tím, že odpírala poddaným právo pastvy, sběru dříví apod. a nutila je tak k tomu, aby se prohlašovali pro starý způsob robotování, který byl pro vrchnost výhodnější.⁹⁷⁷

Následně pohledme do Vavákových Pamětí a sledujme reakce milčického sedláka na tuto významnou tereziánskou reformu. V dubnu roku 1775 si Vavák zaznamenává, že před svátky na Bílou sobotu dostaly vesnice nový patent. Velmi podrobně vypisuje obsah patentu do tří bodů. Učiňme výtah. I. Zde se praví, že královská dvorská komise v Praze ustavičně pracuje pro srovnání urbářů. Cílem je, aby se co nejdříve mohla srovnat, vyhlásit a uvést po celé zemi

---

⁹⁷⁵ Tamtéž, s. 325

⁹⁷⁶ Kutnar, F.: Cesta selského lidu ke svobodě, Praha 1948, s. 51

⁹⁷⁷ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 325 - 326

jedna dokonalá podstata srovnatelnosti a tedy ulehčit všem věrným a poslušným poddaným království českého v jejich břemenech a „tíhotách“. II. Až ona věc bude v Praze hotová, budou povoláni úředníci a hospodářští direktori ke komisi a odevzdají jí své urbáře z panství a na základě toho se učiní srovnání, které se dá všem na vědomí. Avšak na vůli každého kontribuenta bude, zda zůstane u starého nebo nového způsobu roboty. III. Než se toto vše učiní, každý poddaný má své jak robotní tak jiné povinnosti co nejlépe dělat, má být poslušný každé své vrchnosti, a kdyby někdo proti tomuto vystupoval, má být zkrocen vojskem a ostře potrestán.⁹⁷⁸ Nato téhož roku Vavák uvádí, že dne 4. září se v Černém Kostelci vyhlásily budoucí roboty pro celý kouřimský kraj. *„Kamžto od slavného král. gubernia přijel Oliverius de Wallis, jeden z říšských pánů stavů a ten jménem Jeho císa. a král. Milosti všem tu z celého kraje shromážděným pánům direktorům a hospodářským oficírům jakož i rychtářům v nově vydaný královský patent přečetl, který dán jest ve Vídni dne 13. srpna roku přítomného 1775, a takový patent taky do každé vesnice dán byl, kterýž pro svoji velikou obšírnost nemůže zde být přepsán. Roboty pak, která všem nařízena jest, tuto se přepisuje...“*⁹⁷⁹

Jak Vavák reagoval na robotní patent? *„Takovému srovnání a roboty vyměření každý se velice divil, poněvadž dle toho mají kontribuenti majíce prv beztoho velkou robotu, nyní ještě větší, velcí pak ještě menší míti mají; nebo jsou kontribuenti, že 60, 80, 90, 100 zl., taky 120 zl., 130 zl., 140 zl. ani i 150 zl. ročně platí, a v patentu ani zmínka o nich není.“*⁹⁸⁰ Následně 2. října téhož roku Vavák zaznamenává rozdávání patentu s vyhlášenými robotami v Bydžově, kam s panem vrchním odjeli někteří zdejší rychtáři a sousedé.⁹⁸¹ Nakonec Vavák uvádí možnost volby, zda poddaní chtějí vykonávat starou či novou robotu: *„Dne 2. listopadu, na den památky všech věrných Dušiček, rychtářové s konšely do zámku voláni jsouce, vyvolení jednoho každého souseda, kterou robotu chce, starou anebo tu podle patentu novou, přinést měli, dle čehož větším dílem každý vyvolil starou.“*⁹⁸²

Druhým konkrétním důsledkem velkého nevolnického povstání bylo urychlené zavádění aboliční soustavy Raabovy (tzv. raabizace). Roboty měla být převedena na plat (tj. dosavadní renta v úkonech měla být nahrazena rentou v penězích) a roboty měla být odstraněna tím, že se půda zeměpanských dvorů

⁹⁷⁸ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 58 – 59

⁹⁷⁹ Tamtéž, s. 68, zde Vavák vypisuje přesně stanovenou robotu. Zde v poznámkách Skopec dodává, že Patrik Olivier Wallis se narodil roku 1724 v Dublinu. V šestnácti letech vstoupil do rakouského vojska, kde byl často vyznamenán, hlavně ve válce sedmileté. Roku 1767 byl povýšen do hraběcího stavu, roku 1771 byl jmenován generálmajorem a inspektorem pěchoty v Čechách a roku 1775 tajným radou a císařským komisařem k okázalému vyhlašování nového robotního patentu v Čechách. Roku 1777 byl jmenován majitelem pěšího českého pluku čis. 35. Zemřel v Praze dne 14. listopadu 1787.

⁹⁸⁰ Tamtéž, s. 69

⁹⁸¹ Tamtéž, s. 70

⁹⁸² Tamtéž, s. 71

rozdělila mezi dosavadní poddané a nové kolonisty. Myšlenka nebyla nijak nová, uvádí Kutnar.⁹⁸³

Už dříve mnohé vrchnosti parcelovaly své dvory a reluovaly nevýnosnou robotu za trvalé platy, když to bylo pro ně hospodářsky výhodné. Důvody ale nebyly jen ekonomické, že malý statek je výnosnější, jak tehdy se věřilo, a že svobodná práce je výkonnější, nýbrž důvody byly i politické, berní a sociální. Rozdělením půdy dvorů a přidělením do vlastního držení a obdělávání novým kolonistům měl být podporován vzrůst obyvatelstva, rekrutů, měl být posílen vzestup konzumu a státních příjmů a mělo se také bojovat proti chudnutí venkovského obyvatelstva.⁹⁸⁴ Jinými slovy cílem Raabovy reformy bylo osvobodit poddaného od tlaku osobního, od roboty, dát mu takřka svobodnou půdu, na které by jako vlastník pracoval, a povznést sociálně a hospodářsky podruhy, bezzemky, dosud vyděděné ze společnosti a žijící bez domova a pevného existenčního podkladu. Tuto nešťastnou spodinu starého sociálního řádu, podle slov Kutnara, chtěl Raab povznést k lidství, chtěl jí dát možnost lepšího života. V tom směru byla Raabova reforma příspěvkem k řešení sociální otázky českého venkova, na němž počet podruhů a domkářů značně převyšoval usedlé obyvatelstvo chalupnické a selské.⁹⁸⁵

Selské povstání, podle slov Kutnara, oživilo otázku robot z podnětu dvorního rady F. A. Raaba. Robotu měla být zrušena a reluována nejdříve obilními dárkami na zkoušku za Raabova vedení na některých komorních statcích v Čechách. Počátek byl učiněn na bývalých jezuitských statcích Žireč a Žaclěř v severovýchodních Čechách, tedy v oblasti nedávného povstání. Odstranit robotu a nechat přitom velkostatky bylo za tehdejší situace na nesvobodném pracovním trhu nemožné, neboť nebylo dostatek volných pracovních sil a nedostávalo se také finančních prostředků, jimiž by si mohl velkostatek nahradit úbytek pracovních sil robotnických. Raabovi se jako národohospodářovi rozdělení dvorů a zrušení roboty nejevilo jen jako otázka ekonomická, ale také jako otázka sociálně politická, ostatně jak již bylo výše zmíněno. Nicméně vrchní vlastnické právo vrchností mělo být zachováno, podobně i poddanský svazek, jenom robotu a osobní omezení poddaného mělo přestat.⁹⁸⁶

Konkrétní výsledek raabizace však nesplnil zcela tento sociálně politický cíl Raabův, neboť přiděly půdy nedostávali vždy ti nejnuznější, ale především hospodářsky silnější vedlejší synové sedláků, vrchnostenští úředníci a zaměstnanci. Přírozeným odpůrcem reformy byla šlechta a také vrchnostenští úředníci, kteří se cítili být reformou ohroženi ve své existenci. Bylo proto možno

---

⁹⁸³ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 326

⁹⁸⁴ Tamtéž, s. 326 - 327

⁹⁸⁵ Kutnar, F.: Cesta selského lidu., s. 55

⁹⁸⁶ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 327

provést reformu jen tam, kde panovnice byla bezprostřední vrchností, tj. na statcích komorních, klášterních, městských a nadačních a soukromým vrchnostem byla reforma jen doporučena. Byla prováděna i na Moravě, kde pro ni měly větší porozumění i soukromé vrchnosti vlivem kladného poměru zemského hejtmana hr. Blümegena a zemského sudího hr. Mitrovského. Také na jejich statcích se s rozdělováním dvorů počalo.⁹⁸⁷

Patent byl oficiálně vyhlášen dne 1. března 1777. Historik Krofta dodává, že Marie Terezie, poté co doporučila tento patent dobrovolně v Čechách a na Moravě následovat, tak učinila taktéž v Dolních Rakousích, Štýrsku a v Haliči. Na statcích královských a věnných měst v Čechách i na Moravě však zavést Raabovu soustavu nařídila, což bylo ostatně již výše zmíněno.⁹⁸⁸

Za vlády Marie Terezie, která Raaba podporovala, byla raabizace prováděna rychle, potom se její tempo zpomalilo, až konečně v letech osmdesátých úplně přestalo, jak dodává Kutnar. Císař Josef II. nebyl sice zásadně proti myšlence raabizace, ale zdála se mu operací příliš zdlouhavou. Ke stejnému cíli zrušení roboty, nikoliv rozdělení velkostatků, chtěl dojít rychle a najednou, radikálně a obecně na všech statcích bez rozdílu, zda náležejí panovníku či soukromé vrchnosti, a to vydáním patentu berního a urbaniálního. Podstatnou část raabizace, rozdělení panských dvorů, však Josef II. do své reformy urbaniálních povinností nepojal. Tím ovšem hospodářské a sociální důsledky Josefovy reformy byly na jedné straně, pokud se týkaly pozemkového majetku feudálního méně tísnivé, ale na straně druhé, pokud se týkaly vlastního hospodářského podnikání vrchnostenského, byly by tíživější. Šlechta by si byla musila ztracenou poddanskou pracovní sílu nahrazovat námezdní svobodnou a placenou pracovní silou a byla by musela i neobyčejně veliké sumy investovat do koupě náradí a potahů, se kterými poddaní robotovali.⁹⁸⁹

Zde se krátce zastavme a opět nahlédněme do Vavákových Pamětí. Vavákovy Milčice leží na komorním poděbradském panství. Tato skutečnost pak zde umožnila uplatnit Raabův systém. Historik Paroubek poznamenává: „*Patentem ze dne 1. března 1777 zaveden byl (od 1. ledna) na poděbradském panství tak zvaný „rábovský systém o svodu robotním“ či krátce „emfyteut rábovský“, dle něhož zákupný majitel půdy, složiv najednou nebo po letech tržní cenu, ročně jen peněžitý plat měl odvádět a vrchnost sama státní daně pozemkové platit.*“⁹⁹⁰ Následně sledujme celkový proces raabizace očima milčického sedláka.

Roku 1776 Vavák zaznamenává, že císařská a královská komise předvolávala každou ves, kdy jí baron z Raabů předložil následující: „*Že*

⁹⁸⁷ Tamtéž, s. 327 - 328

⁹⁸⁸ Krofta, K.: c. d., s. 332 - 333

⁹⁸⁹ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 328

⁹⁹⁰ Paroubek, O. G.: O lidu poddaném na panství poděbradském za 18. věku, in: Český lid, III/1894, s. 138

*konečné Její Milosti ustanovení jest, dvory a robotu zrušiti a zničemnití a za takovou budoucně plat mírný žádati, a to sice 21 kr. z jedné rakouské měřice. Ourok taky že více žádný nebude. V naší vsi takového ouroku každoročně 116 zl. se platilo. Podle toho vysazení na velikých gruntech mnoho za tu robotu peněz vynášelo; protož se toho mnozí ulekli, jakož i velimští sousedi ani to přijíti nechtěli, že raděj budou starým způsobem robotovati, s čím sice pan baron dobře spokojený nebyl, neb to bylo jeho dílo. – Nyní jest to všechněm milo.*⁹⁹¹

Na základě slov Kutnara, vcelku byla raabizace provedena na sto pět panstvích, náležejících státu, a jen několika statcích soukromých. Poddaní vítali odstranění roboty, jen výše vypočtené náhrady se jim zdála vysoká, především proto, že neměli dostatek likvidačních peněz a na větší výrobu na trh nebyli dosud připraveni. Hlad jako po půdě jako zdroji výživy byl však mezi drobným nemajetným obyvatelstvem venkovským veliký a mohl být přiděly ukojen jen z menší části.⁹⁹²

Nicméně Vavák, jak jsme mohli vyčíst z předcházejícího záznamu, skutečně zaznamenává u mnohých jistou obavu z reformy, avšak zaměříme se přímo na reakci Vaváka. Na konci roku 1776 poznamenává, že „*dne 28. prosince, v sobotu před poslední toho roku nedělí, ohlášeno v zámku poděbradském i na jiných císařských panstvích, že již tak od Nového léta všechna robota přestane a více odbývána nebude, toliko ty dva dni, v příští pondělí a outerý, až do nastalého nového roku aby se odbyla, a tak se stalo.*“⁹⁹³ Vavák tuto reformu vítá. Ostatně rok 1777 ve svých Pamětech uvádí: „*Na panstWICH Cysarže pana sWoboDa LIDV gest Daná, z Cžehoz bVD Pan BVh poChWaLen nInI až na Věky aMen. Cžest BohV, WIC se robota nezná.*“⁹⁹⁴ Dále Vavák pokračuje: „*Po Novém létě, jenž byl ve středu, již více robotováno není. Jsou též při tom zrušeny ouroky domovní, které se více platiti nebudou. Kteří po Novém létě zadávající k manželství dovolení dostávali, tak se již za svobodné psali a v kostelích ohlašovali.*“⁹⁹⁵

Podstatou procesu raabizace bylo nejen převedení robot na peněžité platy (reluice), ale také rozdělení vrchnostenských dvorů mezi poddané. Sledujme tedy nyní rozměření polí a následné stavby nových staveních na nově vzniklých pozemcích.

Již na počátku září roku 1776 Vavák poznamenává, že do Poděbrad přijeli tři čeští zeměměřiči, kteří následně byli rozesláni po celém panství. Jeden z nich, jménem Jan Jirásek, byl poslán do Bobnic a jako jeho pomocník byl ustanoven

⁹⁹¹ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 78 - 79

⁹⁹² Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 328 - 329

⁹⁹³ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 82

⁹⁹⁴ Tamtéž, s. 83, zde v poznámkách Skopec dodává, že vždy dva verše dají v součtu číslic rok 1777.

⁹⁹⁵ Tamtéž, s. 83

samotný Vavák.⁹⁹⁶ Nato uvádí: „Dne, 5. téhož, v sobotu, nařídilo se měřičům od Vidně, aby nyní, přestavše sedlákům pole měřiti, samá panská u dvorů měřili, tak aby tím dřív lidem rozdělené býti mohly.“⁹⁹⁷ Poté již Vavák zaznamenává povolení nových staveb. „Dne 16. prosince v nově lidé povoláni byli, kteří sobě jak panská pole, tak dvorská stavení prv zapsati dali, a na to dostali nařízení, aby sobě na stavení příbytků forot dělali, že hned po Novém létě mohou stavěti.“⁹⁹⁸

Později, roku 1777, uvádí, že v pondělí po neděli Laetare Jerusalem aneb Družebné, 10. března, vyjeli inženýrové čili měřiči ze zámku ke dvorům pole lidem rozdělovat, „tak i já na poručení pana vrchního zase se panem Jiráskem, principálem svým, ke dvoru Drahu jsme přišli a tam pole dělali.“⁹⁹⁹

Nato Vavák zaznamenává přijetí kontribučních knížek s přesně vymezenými platy za zrušené roboty: „Po neděli smrtné v pondělí, 17. března, začala se dělat pořádnost důchodenská z strany roboty, ku kterémuž cíli hned v sobotu před nedělí Družebnou dostali jsme knížky tištěné, v nichž byla napsána povinnost, co kdo za robotu a ročně a měsíčně platit má a co na to oddělal, - nebo dříví z lesů a ledy do hospod z platu se vozily a následovně vždy dále všechny panské potřeby z platu dělat a forovat se budou, - a tak tu při té pořádnosti, kdo za dva měsíce svou povinnost neoddělal, musil hotovými penězi doplatit.“¹⁰⁰⁰

Vavák v příštích zápisech nadále věnuje pozornost dělení polí a zakládání nových staveb. Roku 1777 uvádí: „Na zdejším panství i na jiných císařských panstvích ti, kteří ode dvorů pole rozebrali, na překot stavení sobě stavěli.“¹⁰⁰¹

Vzápětí dodává: „V témž čase a na začátku června luka panská, kde jaká byla, dávala se těm lidem, již nová stavení se u dvorů sobě stavěli, a něco také i sousedům do jiných starých vesnic. Zdejší aneb jináč střebestovská luka, ta zůstala pro panskou potřebu, toliko se dalo něco Milčickým zdejším a sice těm, již prv žádná luka aneb něco málo měli, a to se stalo dne 12. června, ve čtvrtek, kdež dostali na louce, jež Satalická slove: Franc Vavák 3 měřice, Matěj Doležal 1 měřici, Václav Hotovec 2 měřice, Václ. Šlechta 2 měřice 6 mázlíků, Matěj Brtek 1 ½ měřice, hospoda ½ měřice, Josef Hotovec 3 měřice, Jan Baštecký 2 měřice, Jakub Brtek 2 měřice; v Bažantnici hospoda 1 ½ měřice, - suma všeho 23 měřice. Jiní sousedi o to nežádali a žádati nechtěli a potom se mrzeli.“¹⁰⁰²

Nato Vavák ospravedlňuje, proč získal 3 měřice: „Franc Vavák, ačkoliv chalupník ve 3 kopách rolí sedící, z obzvláštní lásky a přízně pana vrchního proto 3 měřice dostal, že od začátku měření rolí roku minulého v září až posud vždy kvůli jemu s panem inženýrem aneb měřičem trval a tolik svým jemu

⁹⁹⁶ Tamtéž, s. 79, zde v poznámkách Skopec dodává, že Jan Jirásek byl synem páně purkrabě z Budyně, panství knížete z Dietrichšteina.

⁹⁹⁷ Tamtéž., s. 80, Vavák zde míní 5. říjen.

⁹⁹⁸ Tamtéž., s. 80

⁹⁹⁹ Tamtéž, s. 84

¹⁰⁰⁰ Tamtéž, s. 84

¹⁰⁰¹ Tamtéž, s. 85

¹⁰⁰² Tamtéž, s. 85

*pomáháním působil, že ten měřič o mnoho více nežli jiní měřiči udělal a změřil. A protož, aby toho památku měl i jeho potomci, ty 3 měřice na Satalické dostal.*¹⁰⁰³

Raabizace, i když měla základní vady v ekonomickém pojetí velkostatku a v zavádění dědičného pachtu s vysokou relucí, i když měla nedostatky v konkrétním provádění, jsou vypočítávána na větší podnikatelský zisk vrchnosti, přece měla určitý význam hospodářský (nastal vzestup dobytkaření) a sociální (vznikly nové vsi, v Čechách 128, na Moravě 117 a objevil se přírůstek zemědělských usedlostí, jak dodává Kutnar.¹⁰⁰⁴

Vavák zaznamenává zakládání nových obcí. Roku 1777 píše: „Dne 1. července pan baron Aichelburg, barona Raaba společník, jsa třetí den v Poděbradech, vyjel se panem vrchním na Vaškohrb, kdež tamnímu ovčínu (aneb raději z něho učiněné vesnici v šesti číslech pozůstávající) jako instalaci učinili, kamž také přijel hrabě Kinský z Chlumce, a celé shromáždění bylo přes 40 osob. Nedaleko ovčina při lese v staních obědvali i též v stanu strojili a ze 12 moždířů, z Poděbrad přivezených, stříleli. Tu též té vesničce nové jméno dáno, totiž Lustberg, na česko Veselá Hora. Pan baron sám nejprve, maje víno píti, vykřkl: „Vivat Lustberg!“ a po něm pan vrchní.“¹⁰⁰⁵ Později Vavák uvádí, jak sama císařovna Marie Terezie dávala nově založeným obcím jména: „Jejich cís. král. Majestátnost naše nejmilostivější paní, oblíbila sobě těm novým ze dvorů vzdělaným vesnicím sama jména dáti, však ale německá, a to sice ze dvora Kel u Velimi Siegfeld – Vítězné pole, pro tu příčinu, že tu blíže naše armáda v roce 1757 dne 18. června nad Prušáky slavné vítězství obdržela. Při Velimi ze dvora tamního vzdělané vesnici dala jméno Baierweck, těm poctivši pana vrchního, neb to jeho příjmení jest na Vaškohrbu pod kostelíkem Petra a Pavla od dvora sobeckého jest nová ves, nazvaná Wolfsberg, to jest Vlčí Hora, neb to místo od starodávna slove „u vlčích jam: Tak někdy na tom vrchu bývalo mnoho vlků. Odtud na pravo, z druhé strany Vaškohrbu jest ten ovčín; z něho též ves teprve bude, ale familie a stavitelové již jsou tam, „všichni z jednoho plotu koly“, tj. z tamního ovčáka, Jana Novotného, synové a dcery, a tam byla ta instalací držena a jméno dáno Lustberg. O tom vrchu Vaškohrbu bylo by mnoho psáti a o jeho ourodách, neb nevím, aby mu který v Čechách rovný byl. Ale poněvadž já zde nepíšu žádnou kroniku, protož doma málo si vážejí povyku, a že vrch ten na našem panství leží, protož kdo chce, nechť si tam běží.“¹⁰⁰⁶

Následně jen zmiňme konečné nařízení vztahující se k nově zřízeným pozemkům a stavením. Vavák roku 1777 uvádí: „Toto ještě zde pro pamět bude slušno napsati, co hned dne 5. července pan vrchní při řízení ohlásil, což jsem i

¹⁰⁰³ Tamtéž, s. 85 - 86

¹⁰⁰⁴ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 329

¹⁰⁰⁵ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 86

¹⁰⁰⁶ Tamtéž, s. 86 - 87

*sám slyšel, to že nám naše nejmilostivější paní věděti dává...*¹⁰⁰⁷ Vavák následně podrobně vypisuje celé nařízení. Učínme výtah. Všichni ti, kteří nově staví u dvorů, činí rovné starým hospodářům a jejich grundy rovné starým gruntům, proto se na ně zanechává právo dědictví, a to podle meče i přeslice, a to tak, že z rodu a „familie“ až do desátého kolena s upřednostněním mužského pohlaví. Když by nebylo desátého kolena, grunt spadá na pána země či na dědičnou vrchnost tohoto panství. Dále se mají stavět komíny a klenuté kuchyně z panských cihel v ceně, co důchod stojí.¹⁰⁰⁸

V závěru svých Pamětí, roku 1780, se Vavák ještě krátce vrací ve dvou záznamech k problematice raabizace. Roku 1780 poznamenává, že od 10. do 12. dubna u vsi Chleby jisté občiny, které tamní sousedi už měli téměř ztracené, neboť byl na nich vystaven dvůr zvaný Draho, nyní zase ke svému užívání dostali „a v ty výš psané dni jsem já je mezi sousedstvo rozděloval, a pozůstávají v pěti dílech: První díl má jméno „na Krejčíkovsku“ od tamního nynějšího rychtáře, Jana Krejčíka, a na tom poli má každý sused stejný díl, malý jako velký, z příčiny vojáků a rozličných obecních outrat a forování. Druhý díl od mého příjmení a pro památku mého rozdělování slove „na Vavákovsku“, třetí „pod Drahem“, čtvrtý „u bobnického rybníka“ a pátý „na Radlici“; na těch čtyřech dílech jsou podle usedlostí rozdělení.“¹⁰⁰⁹ Nakonec Vavák dodává uplatnění raabizace i v jiných obcích: „22. dubna v Radimi prohlášeno, že též tu na tom panství ona nová invencí na náš císařský způsob v přestání robot a v rozdělení dvorských polí se stane; protož hned 23. téhož lidé tam hned houfně běželi a pole od dvorů zapisovat si dávali.“¹⁰¹⁰

Avšak, podle slov Kutnara, dějinná funkce raabizace byla především v tom, že v době rozkladu feudálního zřízení vedla přímý útok na jeho pracovní základnu, na robotní pracovní systém, a že vytvořivši dvojí poddanský systém, svobodnější bez roboty na raabizovaných statcích a vázanější s robotou na statcích soukromých vrchností, vnesla do současného vývoje poddanství protivu, která pomáhala rozkládat starý společenský systém.¹⁰¹¹ Jinými slovy provedením raabizace byl zkrátka vytvořen dvojí poddanský svět. V jednom robotu přestala a sedlák se v něm stal dědičným vlastníkem půdy, takže předpoklady jeho sociálního vývoje, jeho rozvoje hospodářského a vzdělanostního byly daleko příznivější, přestala i místní antinomie, protiva velkostatku a malostatku, postup demokratizace tu byl, podle Kutnara, důraznější i v tom, že došlo v nových poměrech k vyrovnanější sociální skladbě samotného venkovského obyvatelstva. V druhém světě poddanském, na

---

¹⁰⁰⁷ Tamtéž, s. 88

¹⁰⁰⁸ Tamtéž, s. 88

¹⁰⁰⁹ Tamtéž, s. 140 - 141

¹⁰¹⁰ Tamtéž, s. 141

¹⁰¹¹ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 329

vrchnostenských soukromých statcích, přetrvává, i když se značnými změnami, starý společenský poddanský řád s robotou, panským velkostatkem a vši onou libovůlí, která byla umožňována tím, že státní orgány nemohly bezprostředně kontrolovat počiny vrchnosti. Sociální a hospodářská polarita dvojího poddaného systému působila na další vývoj poddanských poměrů v tom smyslu, že muselo docházet k tendencím vyrovnat tuto protivu.¹⁰¹² Raabizace nakonec také podnítila podnikání v zemědělství.¹⁰¹³

Josefovy reformy, zrušení nevolnictví a zákonná úprava urbaniálních povinností, byly přímým důsledkem a pokračováním Raabova systému, jak Kutnar poznamenává. Byla to cesta k tomu, aby na svobodné půdě pracoval svobodný člověk. Vše to ovšem bylo posouváno do popředí lidovou akcí. Vláda jen sledovala, jsouc nucena obavami o osud svého řádu, tento vývoj, pomáhala mu k rozvoji. Ten plně zrál později pod vlivy Velké buržoazní francouzské revoluce, za nových poddanských bouří, až se naplnil v končeném osvobození poddaného obyvatelstva v revolučním roce 1848.¹⁰¹⁴

Pokud učiníme shrnutí, lze konstatovat, že František Jan Vavák si pečlivě zaznamenává nelehké období neúrod a hladomoru, následné poddanské nepokoje a jejich důsledky. Velmi procítěně popisuje dobu z počátku let sedmdesátých jako dobu plného lidského zoufalství z důvodu neúrod a následné drahoty, nedostatku potravy, hladu a nemoci. Ačkoliv Vavák zcela nepadá na dno v těchto krušných letech - není zde záznam o jeho strádání - soucítí s ostatními, kteří se na dně ocitli. Tvrdě odsuzuje lichvu a zneužívání lidské slabosti. To už se ale pomalu vytváří podhoubí pro velké nevolnické povstání roku 1775. Vavák však k povstalcům zachovává jistý odstup. Vnímá je jako skupinu nezbedných buřičů, kteří ne tak za robotu, ale za ničení zámků, vrchnostenských sídel, vesnic a kostelů povstali. Povstalce nazývá zbojníky, kteří přepadávali a loupili. Vavák, který respektuje vrchnost a úředníky, nemůže souhlasit s průběhem celého povstání. Svůj nesouhlas si však Vavák zachovává nadále, a to k přímému důsledku nepokojů, k novému robotnímu patentu. Vyhlášení robotního patentu respektuje, ale považuje ho za nespravedlivý. Proto, jak Vavák zaznamenává, většina obyvatel volí raději robotu starou. Avšak k druhému důsledku selských nepokojů se už Vavák staví pozitivněji. Uplatnění Raabova systému na poděbradském panství vítá. Zrušení roboty na císařských statcích oslavuje.

---

¹⁰¹² Kutnar, F.: Cesta selského lidu., s. 53

¹⁰¹³ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 329

¹⁰¹⁴ Tamtéž, s. 329

VI. Závěry – analytická část

Cílem diplomové práce je rekonstruovat svěbytný pohled českého sedláka Františka Jana Vaváka na dobu panování a reformy císařovny Marie Terezie, které významně zasáhly život všech společenských vrstev a zároveň rekonstruovat některé prvky myšlenkového světa druhé poloviny 18. století. Hlavní pramennou základnou jsou Vavákovy Paměti z let 1770 – 1780 a jejich následná podrobná analýza.

Diplomová práce sleduje ohlas Vavákovy osobnosti na význačné politické změny a události doby tereziánské, a to především na významné zásahy do církevního života, nevolnické povstání a vyhlášení robotních úprav, jakožto důsledku selských bouří. Obecně se práce snaží přiblížit Vavákovy postoje ve světě náboženském a selském v období posledních let vlády císařovny Marie Terezie.

Dříve než přejdeme k samotné analýze, je třeba zdůraznit některé skutečnosti, které se váží k Vavákovým Pamětem, a které mohou nemalou měrou ovlivnit výsledek bádání. Připomeňme si však také, že Paměti byly především určeny pro Vavákovy děti, tak aby jim zachoval paměť toho, „*jak předešle bývalo*“, aby je vzdělal „*v politickém anebo řádnosvětském způsobu v řeči, jednání, hospodářství a rozličných vnitřních ctnostech*“, ale především proto, aby je utvrdil v lásce k staré katolické víře a v lásce k českému jazyku a seznámil s památkami a slávami vlasti, neboť „*hanbou jest ve vlasti své nepovědomým býti*“.¹⁰¹⁵ Podle slov Pekaře, Vavák výslovně nařizoval, aby jeho pamětní knihy nebyly vydávány z rodiny a aby děti v jeho díle pokračovaly. Avšak, jak Pekař sám poznamenává, Vavák pravděpodobně počítal i s možností, že jeho zkušeností, výzev a výstrah bude účasten širší okruh čtenářů. „*Neboť zápal, s kterým hájí svá stanoviska v nejžhavějších otázkách své doby, rozsah a houževnatost propagandy, kterou rozvíjí, by tomuto odpovídalo*“, dodává Pekař.¹⁰¹⁶

Nicméně předně si položíme otázku, proč milčický sedlák některé události či témata považoval za vhodné zaznamenat. Je obtížné tuto otázku zodpovědět. Avšak nabízejí se zde některé alternativy, které by mohly nabídnout případné odpovědi. První možnost by byla, že jisté události byly samy o sobě natolik impresivní, že se je Vavák zkrátka rozhodl převést do písemné podoby. Druhou možností mohl být ten fakt, že ona událost byla pro samotného Vaváka významná. A na základě tohoto ji pak zaznamenal. Třetí možnost důvodu zaznamenání jistých událostí je, že si je Vavák jednoduše vyčetl z novin. Čtvrtou možností zase mohla být ta skutečnost, že Vavák zapisuje ony události

---

¹⁰¹⁵ Pekař, J: c. d.: s. 330

¹⁰¹⁶ Tamtéž, s. 330 - 331

proto, protože celkově lidové podvědomí je prožívalo. A nakonec poslední možnost se může dotýkat geografického hlediska. Tedy, zda Vavák nezaznamenává události pouze z regionu jemu blízkým.

Ačkoliv víme, že Vavák byl velkým a pravidelným čtenářem novin, a dokonce víme, že některé události či zprávy z novin do Pamětí vypisoval, nelze však takto uvažovat v obecných měřítkách.¹⁰¹⁷ Nicméně, pokud nahlédneme do Pamětí z let sedmdesátých, setkáme se zde se skutečností, kdy Vavák přiznává vypsání některých záznamů z novin. Uveďme příklad. Roku 1778 vypukla válka o bavorské dědictví. Vavák poté přemítá o příčinách vypuknutí války. Sám ale neví, jaké byly pravé příčiny. Následně se raději chopí novin a využívá je pro své Paměti. ... „Nyní teprva v červnu něco podstatného, jakž se mně zdá, z říšských novin, které přes celý svět veřejně jdou, do těchto pamětí napsati za dobré jsem uznal...“.¹⁰¹⁸ ... „Protož chceme-li podstatu věděti, vyzvíme ji z novin tištěných aneb aspoň z kalendáře, v němžto bude celoroční výťah...“.¹⁰¹⁹

Obecně ale odpověď na výše položenou otázku se stává předmětem spekulace s jedinou možnou výjimkou hodného zřetele. Vavák se výrazně koncentroval na poděbradské panství, respektive na kraj kouřimský. Vavákovy záznamy týkající se tohoto regionu v Pamětech z doby tereziánské sice převažují, ale i tak zde nalezneme řadu záznamů o událostech, jež překročily hranice Vavákova rodného kraje.

Druhým problémem, se kterým se zde setkáváme je, zda Vavákovy Paměti spadají do kategorie tzv. ego-dokumentů, jejichž základem je svědectví jedinců odrážející sociální a kulturní představy o jejich světě.¹⁰²⁰ Na základě podrobné analýzy Vavákových Pamětí lze konstatovat, že Vavák většinou události zaznamenává, zmiňuje nebo uvádí, nikoliv explicitně hodnotí či komentuje. Většina záznamů je tak prostá výslovného hodnotícího hlediska. Jeho styl se pak blíží kronikářskému typu. Avšak ve spisu se místy objevují i takové záznamy, ve kterých milčický sedlák naopak vyslovuje své názory, a to v situacích, které ho velmi znepokojují a pohoršují. Vavák tak činí buď zcela otevřeně nebo naopak velmi opatrně. Vavák se místy vyjadřuje tiše, skrývavě, vyhýbavě až tajemně. Mnohdy hovoří v množném čísle, nechce na sebe přímo poukazovat. Snad proto, že by se Paměti mohly jednou dostat do veřejného okruhu?

Nicméně Vavákovy Paměti z let sedmdesátých obsahují většinu popisných událostí, proto by nebyly zařazeny mezi skutečné ego-dokumenty, avšak i tak lze podrobnou či pečlivou analýzou nalézt takové záznamy, které by naopak Vavákovým Pamětem dovolily se mezi ego-dokumenty zařadit.

---

¹⁰¹⁷ Zde odkazují na: Prokeš, L.: c. d., roč. III, č. 2, 1916, s. 74 – 76, zde Prokeš poukazuje na to, že Vavák pravidelně četl Krameriovy noviny a publikace a Procházkovy tisky. Vavák měl taktéž Rulíkův „Historický kalendář“, Švendovy „Obrazy města Králové Hradce“ a řadu větších i menších spisů, jakož i spoustu brožur o současných událostech.

¹⁰¹⁸ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 97

¹⁰¹⁹ Tamtéž, s. 99

¹⁰²⁰ Nodl, M.: c. d., s. 238

Následně přejdeme k samotné analýze. Diplomová práce se snažila sledovat Vavákův svébytný pohled na dobu panování a reformy císařovny Marie Terezie, zejména pak Vavákovy ohlasy na svět náboženský, a to především na tereziánské církevní zásahy a na svět selský, zvláště pak na selské povstání a následné robotní úpravy. Do úvodní části však diplomová práce okrajově zařadila i jiné prvky myšlenkového světa druhé poloviny 18. století, tedy uplatnění některých osvícenských teorií v praxi, přijímání válečných útrap, vztah k dobovým proroctvím a panovníkům, a to vše s ohledem na Vavákovy Paměti z let sedmdesátých.

Následně se zabýváme tématy, jež se sice nestala jádrem diplomové práce, ale přesto jsou zmíněna jako součást myšlenkového světa druhé poloviny 18. století.

František Jan Vavák se narodil na počátku čtyřicátých let 18. století. Většinu svého produktivního života prožil v letech sedmdesátých a osmdesátých. Doba těchto dvaceti let je ve znaku četných tzv. osvícenských reforem, které výrazně zasáhly život reprezentantů všech společenských vrstev. Položili jsme si otázku, jak tento představitel selského stavu druhé poloviny 18. století nové myšlenkové hnutí, tedy osvícenství, ve svých zápisech reflektuje.

Na základě podrobné analýzy Pamětí z doby tereziánské lze konstatovat, že milčický písmák nikde ve svých záznamech neprokládá znalostí slova „osvícenství“ či jeho německé podoby „Aufklärung“, ani slova od něho odvozená. Na základě rozboru pramene však Vavák reflektuje veškeré reformy, obecně prezentované jako osvícenské, jako součást tehdejší politiky s hlubokým zájmem.

Nicméně Ladislav Prokeš podává důkazy o tom, že Vavák byl znalý pojmu osvícenství. K problematice, která se věnuje vztahu Vaváka k době osvícenské, Prokeš poznamenává, že Vavák osvícenců nenáviděl snad ještě více než nevěrců. Prokeš cituje některé pasáže z Vavákových pamětních listů. Podle jejich rozumu všecko prý *„od počátku bylo sprosté a hloupé, všecko prý jinak může býti než až posavad jest. Všecka starodávnní práva, ustanovení, řízení, vláda a panování, bojův a válek vedení, smlouvy pokoje, staré instituty, založení, obyčeje a co více: všecka náboženství, jak římské katolické, tak jiné, buď ono jaké buď, celá nejvěrnější církev boží, všecko Písmo svaté, všecky jeho jakýchkoliv nábožníků výklady a vyučování, všeliká dobrá a pobožná uvedení, na Boha pamatování, k němu volání, v něho věření a doufání, pro jeho lásku něčeho učinění, k šťastné smrti se hotovení, z dobré odplaty nebe se těšiti, ji očekávati, ze zlé odplaty pekla se rmoutiti, od ní utíkati, na věčnost mysliti a jí se strachovati atd., to všecko jest prý bláznovství, strach prey se s tím jen nahání a*

*jest samý pouhý blud a vymyšlení lidské.*¹⁰²¹ „Co časové přinášejí a co potřebují a rozum pochopiti, vyhledati a uskutčiti může“, to prý je nejspřavedlivější.¹⁰²² Osvícenci zavrhnou prý staré vazby, ustanovení, zákony a výklady.¹⁰²³ „Osvícený člověka rozum nemá prý se tak šáliti, neboť svoboda mysle lidské daleko jinam patří, než aby tu na světě takovými vazbami, přístrachy a pohrůzkami, vírou vázáním, nebem těšením, peklem hrozením trápena a mučena byla; to prý všechno dávno vymysleli lidé a kněží na užitek svůj.“¹⁰²⁴ Prokeš dodává, že si Vavák bedlivě všímá působení osvícenců a všelike jejich snahy hledí zesměšnit a snížit. „*Jak patrně, nechápal Vavák myšlenek osvícenských*“, dodává Prokeš.¹⁰²⁵ Tedy je zřejmé, že skutečně Vavák znal pojem osvícenství a slova od něho odvozená, avšak zároveň musíme podotknout, že Prokeš se v tomto ohledu opírá o Paměti z pozdějšího období, konkrétně o třetí svazek, jenž pojednává o době po roce 1791, která není předmětem našeho bádání.

Nicméně, na základě Pamětí z let osmdesátých, se objevuje i ta skutečnost, že Vavák dobu 18. století přímo nenazývá dobou osvícenskou, má ale ve své slovní zásobě jiné, pro toto období, specifické přívlastky. Dobu osvícenskou vnímá jako dobu novou, více projevující náklonnost k přirozenosti a náhodnosti, méně pak k Bohu.¹⁰²⁶ Tento Vavákův postoj se však podstatněji objevuje až v letech osmdesátých, kdy reformy josefínské zasáhly život tehdejší společnosti radikálněji než reformy tereziánské.

V Pamětech z let sedmdesátých si Vavák, ostatně jak bylo již výše zmíněno, si pečlivě všímá tehdejších reforem, prezentované jako osvícenské. Avšak vyhlášené patenty v tomto období Vavák spíše vnímá jako politická prohlášení císařovny Marie Terezie a císaře Josefa II., které je třeba respektovat a přijímat, a nikoliv jako inovativní reformy zasahující tradici.

Nyní se věnujme problematice některých osvícenských teorií a Vavákovy reakce na jejich uplatnění v praxi.

Osvícenská vojenská politika se mimo jiné snažila vychovat či zajistit způsobilého vojáka. Vavák ve svých Pamětech často poukazuje na mnohá nařízení, jejichž cílem bylo nejen zjistit prostřednictvím sčítání celkový počet obyvatel v zemi, ale taktéž jejich zdravotní stav, zvláště u mužů, vhodných pro odvod.¹⁰²⁷ Vavák jen stručně a výstižně zaznamenává kdy a jakým způsobem

---

¹⁰²¹ Prokeš, L.: c. d., roč. III, č. 3, 1916, s. 142

¹⁰²² Tamtéž, s. 142

¹⁰²³ Tamtéž, s. 142

¹⁰²⁴ Tamtéž, s. 142

¹⁰²⁵ Tamtéž, s. 142, bohužel Prokeš zde neuvádí přesnou dataci Vavákových postojů k osvícenství. Otázkou tedy zůstává, zda Vavák tak nejednal pod vlivem radikálních josefínských reforem či Velké francouzské revoluce.

¹⁰²⁶ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha druhá, část I. 1784 – 1786, s. 14, zde se nachází tento příměr.

¹⁰²⁷ Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost., s. 22 - 23

takovéto sčítání probíhalo. Obecně záznamy nejsou opatřeny osobním komentářem.

Vedle osvícenské vojenské politiky se také objevuje osvícenská politika úřednická. Podle ní má úřednictvo sloužit poddaným a dbát o plnění zákonů, aby nebyl vydán libovůli silnějšího.¹⁰²⁸ Jaký vztah má milčický sedlák k úředníkům? Vavák mnohdy ve svém spisu zaznamenává návštěvy úředníků do vesnic či měst např. v souvislosti s kontrolou revírů a lesů, měřením půdy, sčítáním lidu, výměnou úředních postů, jmenováním nových úředníků, vyhlášením rozličných nařízení či zkrátka s vyřizováním úřednických problémů. Vavák používá přívlastek „urozený pán“ v závislosti na skutečnosti, zda se jedná o reprezentanty šlechty. Vavák chová takový postoj k úředníkům, jaký odpovídá výsledku z jednání s nimi. Někdy se cítí být milčický sedlák zklamán jednáním úředníků, a to v situaci, kdy se úředníci příliš nezabývali prosbami poddaných či dokonce, kdy poddané podváděli, jako v případě sirotčího a jeho písaře jmény Scotti a Janovský. Naopak Vavák má mimořádně velmi dobré vztahy k poděbradskému vrchnímu Janu Josefu Baierweckovi. Vavák se o něm vždy zmiňuje ve svých zápisech v úctě a respektu. Vavák vždy plnil jeho pokyny. Nakonec i Baierweck byl ten, kdo Vaváka přesvědčil převzít post rychtáře. Obecně Vavák vnímá úředníky jako autority, jejichž příkazů je třeba dbát.

Podle Kutnara v oboru zemědělské politiky hleděli osvícenští teoretikové především zaručit státu právo dohledu na to, s jakým prospěchem se hospodáří na soukromých statcích, neboť zájem celku, populace a její výživy žádal, aby každá půda byla plně využita a obdělána. Stát proto nemůže připustit, aby půda na soukromých statcích byla špatně obhospodařována a nedokonale využitkována, a to i při právu, které občan ve státě má, aby nakládal se svým majetkem svobodně.¹⁰²⁹ Zkrátka hlavním úkolem bylo zvýšit výnosnost zemědělství. S tím tedy souvisela snaha pravidelného přihnojování, časné orby strnišť, výměny osiva, rozmnožení hovězího a ovčího dobytka a kvalitního krmiva pro něj a nakonec snaha zhodnotit bažinaté louky odvodňováním a především odstranit špatné a nevýnosné pastviny, zorat je a zužítkovat pro obilnárny a pícninářství. Zúrodněním pastvin měl být zkvalitněn chov hovězího dobytka, který měl přejít od pastvy ke stájovému chovu. Rušení pastvin se však nemělo dotknout chovu ovcí, pro které měly být zachovány chudší a suché pastviny. Patent nařizoval rozdělit nadbytečné obecní pastviny mezi hospodáře s povinností, že je do dvou let promění v luka nebo pole a osejí jetelem.¹⁰³⁰

Milčický sedlák roku 1770 skutečně zaznamenává zrušení pastvišť. Roku 1770 poznamenává: „Dne 16. června, v sobotu po Božím těle, prohlášen jest

¹⁰²⁸ Tamtéž, s. 42

¹⁰²⁹ Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost., s. 108

¹⁰³⁰ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 312 - 313

*patent neb nařízení o přestání pastvy hovězího dobytka, k jejížto slyšení měli jsme dřív poručeno do zámku se sejíti. Jest pak toho patentu neb vyřčení tento nejpodstatnější věci výtah ...*¹⁰³¹ Cílem tohoto vyhlášení je zkrátka přeměna pastev na pole a následně z nich získat co největší zisk a užitek. Avšak jaká byla Vavákova reakce na toto nařízení? Vavák krátce po vyhlášení tohoto patentu zaznamenává, že samotný císař chtěl vědět, zda toto prohlášení má či nemá být. Proto požádal vesnice a města, aby se vyjádřily. Sám Vavák byl Milčickými požádán, aby učinil vyjádření formou spisu jménem všech. Vavák zde přiznává, že každý pastvu hájil a podstatu nařízení shledával za nemožnou. O rozdělení obecní půdy nikdo nestál, „*ale vše nadarmo. Všecky ty příčiny nebyly podstatné takovou věc vymluviti*“¹⁰³², jak Vavák dodává.

Ačkoliv byl patent o zrušení pastvišť skutečně vyhlášen roku 1770, Vavák zaznamenává, že se lid pastvy nevzdal, neboť žádný nebyl zaopatřen potravou pro dobytek, jelikož minulého roku, tedy roku 1769, se sklidilo málo sena, což bylo způsobeno stálými dešti a povodněmi. Vavák k tomuto poznamenává: „*Když sem ta král. komissí přijela, pan hrabě Khevenhüller zle s tím byl spokojen, že tu posavad paseme, a řekl, že ani nevíme, co za užitek míti budeme, když pásti přestaneme.*“¹⁰³³ Vzápětí Vavák uvádí, že prozatím hospodáři a zámečtí úředníci začali měřit u vesnic obecní půdu, aby věděli, jaký výnos může dát.¹⁰³⁴ Nakonec milčický písmák zaznamenává nové nařízení, podle kterého každý k budoucímu roku 1771 se má zaopatřit potravou a pící pro dobytek; „*že dá Pán Bůh, z jara se pásti nebude. Ale všemohoucí Pán Bůh všecko jináč zřídil, neb tohoto roku z jara netoliko dobytek neměl co jísti, ale ani lidé. Někomu nedostávalo se nejen sena a slámy, ale taky došků na střeše, a protože jak sami páni se svým dobytkem, tak lidé vesničtí tak rádi pastvy čekali, jak jim dobytky a jeho užitky mily jsou. Ještě k té vši nouzi a bídě nezačala se pastva až po Filipu-Jakubu okolo 8., 9. a 10. máje i déle, a protože to jaro ani cítit nebylo, aby pastvy přestaly.*“¹⁰³⁵ Nicméně Vavák se už k patentu o zrušení pastvišť v příštích záznamech nevrací.

Kutnar uvádí, že provedení patentu o zrušení pastvišť naráželo na spleť držeboznostní poměry. Začíná se proto dlouhodobý a úporný zápas o pastviny. Šel až do poloviny 19. století a vyvinul se z něho boj sociální mezi vrchností, sedláky a chalupníky.¹⁰³⁶

¹⁰³¹ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 3, zde v poznámkách Skopec dodává, že patent byl vydán 24. března 1770. Na následujících stranách (s. 3 – 4) Vavák zevrubně vypisuje obsah nařízení.

¹⁰³² Tamtéž, s. 5

¹⁰³³ Tamtéž, s. 5, v poznámkách (s. 2) Skopec dodává, že František z Khevenhüllerů byl říšský dvorní rada a od roku 1771 předsedou urbánní komise pro Čechy k úpravě poddanských poměrů, zároveň byl dvorním maršálkem, zemřel roku 1797 ve věku 67 let.

¹⁰³⁴ Tamtéž, s. 5

¹⁰³⁵ Tamtéž, s. 6

¹⁰³⁶ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 313

Jaký postoj Vavák celkově zaujímal k tomuto prohlášení? Vavák začíná prostým záznamem o vyhlášení nařízení o zrušení pastvišť na poděbradském zámku. Se svou tradiční pečlivostí pak vypisuje do svého spisu obsah této reformy. Zde se Vavák, jako člověk, jenž celý svůj život zasvětil hospodaření, již pravděpodobně cítí znepokojen záměrem nařízení a doufá v jeho neúspěch, zvláště poté, kdy samotný císař Josef II. se rozhodl zjistit, zda prohlášení má či nemá svou podporu. Ukázalo se, jak patrně Vavák předpokládal, že každý pastvu zastával a podstatu nařízení pokládal za absurdní. A navíc o rozdělení půdy nikdo nestál. Vavák je však zklamán, neboť i přes nesouhlas vesnic a měst, byl patent o zrušení pastvišť přece jenom vyhlášen, což vzbudilo velký rozruch a snad ještě větší, když vesničané viděli, že skutečně hospodáři se zámeckými úředníky začali u vesnic měřit obecní půdu, aby věděli, jaký výnos může dát. Vavák poznamenává, že se lid pastvy nechtěl vzdát, ani po osobní domluvě dvorního rady a předsedy urbánní komise hraběte Františka z Khevenhüllerů. Nakonec Vavák zaznamenává nové nařízení, podle kterého se má každý na budoucí rok zaopatřit potravou a pící pro dobytek, neboť brzy budou pastviště zrušena.

Přestože Vavák svůj záznam o zrušení pastvišť nevyplňuje svým osobním komentářem, z jeho slov a vět lze konstatovat, že tento patent považuje za nesmyslný.

Proč patent o zrušení pastvišť byl poddanými tak nelibě přijímán? Jednak nařízení bylo vyhlášeno v nepříliš vhodném údobí a jednak osvícenská ideologie či nové myšlenkové hnutí zde naráželo na selský způsob života, jenž měl svůj tradiční řád a zvyklosti. Vraťme se nyní k prvnímu důvodu, proč se patent setkal s odmítnutím. Počátek sedmdesátých let je ve znamení velkých a neobvyklých výkyvů počasí. Po vleklých zimních obdobích a krutých mrazech, přišly dlouhotrvající deště, povodně a nakonec velká horka. To vše způsobilo rozsáhlou neúrodu, následně hladomory a epidemie. Důležitým úkolem pro samotné poddané bylo tedy jednoduše přežít. Sami poddaní neměli pro sebe potravu natož pro dobytek, který měl být ustájen a krměn senem. A do této smutné atmosféry plné bídy, hladu a zoufalství náhle přicházejí nařízení o zrušení pastvišť a zaopatření potravy a píce pro dobytek.

Druhým možným důvodem nesouhlasu s patentem o zrušení pastvišť je tradiční selský život. Selští lidé, kteří zde měli své grunty po řadu generací, byli svázáni se svými tradicemi a zvyklostmi. Sedláci měli svůj životní rytmus, kterého se nechtěli vzdát. Hospodáři, kteří dobytek pravidelně vyháněli na pastvu, se náhle pastvy museli vzdát z pro ně nepochopitelných důvodů.

Již výše bylo zmíněno, že osvícenští teoretici zdůrazňovali, aby každá půda, například zmíněná pastviště, byla plně využita a obdělána s co největším výnosem. Vavák během svého spisu několikrát zmiňuje měření polí, kterého se sám účastnil, dále jejich „klasování“ a nahlášení úrody. Roku 1779

zaznamenává s negativním příděchem příjezd komisařů s cílem „klasovat“ pole. *„Nejprve začali u silnice a právě na silnici blíž křížové cesty pan konšel dlouhou řeč podle vídeňských instrukcí k nám učinil. Pan polesný byl, od strany vrchnosti, dva rychtářové od strany sedláků, pan konšel pak k srovnání sporů obojí strany. Největší zřetel měli, aby hodně mnoho prvních a druhých klasů nadělali, a poněvadž na mokřinách v toto sucho jakž tak obilíčko bylo, protože podle toho některé močály více než slušelo zvýšili, nic říci sobě nedavše, neb na to nejvíc šli, aby ne snížiti, nýbrž zvýšiti mohli.“*¹⁰³⁷ Komisaři se tak vždy snažili ocenit půdu výše za každou cenu navzdory skutečnosti a zkušenosti sedláků. Ačkoliv Vavák svůj záznam o „klasování“ polí nevyplňuje svým osobním komentářem, z jeho slov a vět lze konstatovat, že počínání komisařů považuje za nesmyslné.

Lze tedy konstatovat, že Vavákův přístup k vyhlášeným nařízením je v obou případech značně odmítavý. Vedle skutečnosti, že hladomory z počátku sedmdesátých let měly beze sporu značný vliv na přijímání tehdejších nových nařízení, se objevuje i selské konzervativní smýšlení. Ostatně historik Hanzal konstatuje: *„Způsob života, myšlení i kultura venkovského lidu vycházely především z tradice, z názorů, představ a zvyků přecházejících z pokolení na pokolení. Z toho pramenil zmíněný již konservatismus, lpění na starém a obavy ze všeho nového. Přispíval k tomu vydatně i způsob práce a stále úzké sepětí s přírodou, která se vždy znovu objevuje a opakuje v pravidelných a málo proměnlivých ročních cyklech.“*¹⁰³⁸

Na druhou stranu si položme otázku, zda skutečně neúrody a selský konzervatismus tvoří základ tak odmítavého postoje. Neúrody nepochybně měly vliv na rozhodování, ale v obou případech Vavák považuje obě nařízení za nemožná až absurdní. A právě zde vidíme střet dvou světů – světa rozumného, tzv. osvíceného smýšlení a světa smýšlení konzervativního. Ale kde jsou stanoveny hranice rozumu? Tehdejší teoretici, v době nového myšlenkového hnutí, se ve snaze přiblížit co nejvíce osvícenským hodnotám často dopouštěli řady úkonů či rozhodnutí, jež mnohdy překračovaly hranici únosnosti. Teoretici se pohybovali v teoretickém světě, sedláci pak ve světě realistickém. Zatímco intelektuálové teoretizovali v salónech či knihovnách, sedláci tvrdě pracovali na svých polích. Intelektuální vrstva, která neměla přímý styk se skutečným světem, plným dřiny a roboty, nemohla mít takové životní zkušenosti jako vrstva neintelektuální. Osvícenší teoretici se tak přirozeně dostávají do střetu se selským konzervativním stavem, ale zase bohatým na znalosti a zkušenosti z hospodářského světa.

Lze tedy konstatovat, že za odmítavým postojem Vaváka k vyhlášeným nařízením o zrušení pastvišť a „klasování“ polí stojí nejen nešťastné období

---

¹⁰³⁷ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 127

¹⁰³⁸ Hanzal, J.: c. d., s. 192

hladomorů a konzervativní smýšlení, ale projevující se i „zdravý selský rozum“, zvláště ve věcech zemědělské a hospodářské politiky.

Pokud na samotný závěr srovnáme oba výše zmíněné záznamy, lze z nich vyčíst, které hledisko převládá, zda konzervativní smýšlení či selské zkušenosti? Musíme připomenout, že oba záznamy nejsou vyplněny Vavákovými osobními komentáři. Nicméně lze konstatovat, že nalézt odpověď na výše položenou otázku v případě patentu o zrušení pastvišť je značně obtížné. Obecně zde Vavák neuvádí kladné stránky pastvišť, ale na druhou stranu podle Vaváka rolníci zjevně nedůvěřovali jistým výhodám, které by z nařízení vyplývaly (více zisku a vlastní dědičné půdy). Tedy jsou zde náznaky jistého konzervativního smýšlení, navíc ale utvrzené dobou neúrod a hladomorů. Odpověď na stanovenou otázku v případě nařízení o „klasování“ polí je zřetelnější. Zde převládá zkušenost sedláků.

Vavákův ohlas na robotní úpravy z let 1774 – 1775, včetně procesu raabizace z roku 1777 a náboženské postoje, jež se staly taktéž součástí dobových idejí, budou sledovány v rámci základních témat diplomové práce, tedy svět náboženský a selský z pohledu Vavákových Pamětí.

Druhým okruhem témat, kterými se diplomová práce okrajově zabývá, je přijímání válečných útrap a vztah k dobovým proroctvím a panovníkům z pohledu Vavákových Pamětí.

Podle slov Kutnara válka neobyčejně přímo a důrazně zasahuje do lidového života. Válka se tak objevuje na předním místě mezi fakty, jejichž prostřednictvím navazuje prostý člověk vztah ke svému nejširšímu okolí.¹⁰³⁹ Doba posledních let vlády císařovny Marie Terezie zažívá jediný válečný rakousko-pruský konflikt mezi – válku o bavorské dědictví, která si vysloužila název bramborová, a to pro své krátké trvání a nevýraznou bojovou činnost. Nicméně i tak ji Vavák zevrubně do svých spisů zaznamenává, neboť válka je skutečně událostí, která výrazně naruší celkový rytmus života. Takřka celý Vavákův život probíhal na pozadí rozličných válek. Jako velmi malý chlapec prožívá na počátku čtyřicátých let války slezské, jako patnáctiletý se pak stává svědkem počátku války sedmileté, na konci let sedmdesátých zažívá válku o bavorské dědictví a nakonec sérii válek v éře napoleonské. Vavákův život je tak stále zkoušen neustálými válečnými hrozbami.

Na základě Vavákových záznamů z doby války o bavorské dědictví lze konstatovat, že prvním náznakem blížící se válečné vřavy bylo stěhování vojenských regimentů do Čech a odvoz povinných obilních dávek na magacín. Poté již bylo otázkou času, kdy se vojska nepřátelských táborů střetnou. Jak Kutnar podotýká, v průběhu válečného tažení se český člověk setkal několikrát

---

¹⁰³⁹ Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost., s. 95

přímo se členy různých národů.¹⁰⁴⁰ U Vaváka tomu nebylo jinak. Vavák si zaznamenává průchody cizích vojsk a jazyky, kterými cizokrajní vojáci hovořili. Dokonce si poznamenává bezprostřední blízkost těchto vojsk: „... *My jsem zde měli dragony od regimentu Saint-Ignon z Nizozemí, kteří ještě ani v poli nebyli; ti mluvili francouzsky, vlámsky a německy; byli tu čtyři neděle.*“¹⁰⁴¹ Vavákovy záznamy o účasti cizích vojsk nám navíc podávají svědectví o jeho zeměpisných znalostech a zájmu o cizí národy a jejich rodné jazyky. Vavák je velmi pečlivě rozlišuje a následně vypisuje.

Válka přináší jak zkázy hospodářské tak mravní, které lidový účastník bezprostředně a hmotně pociťoval nebo přímo pozoroval. Ztráty na životech, majetku, útrapy tělesné a duševní, válečné daně, dávky, magacíny a povinné odvody mužů, to vše se soustřeďuje do slovního výrazu „soužení“, jak Kutnar poznamenává.¹⁰⁴² O tom, jak lidé byli povinováni válečnými daněmi, povinnými dárkami nejen obilí, sena a slámy na magacín, ale i koní, dobytka, drůbeže a zvířiny nám podávají svědectví četné Vavákovy záznamy. Se smutným tónem pak Vavák pojednává o odvodech mladých mužů do války: „*Měsíc březen byl téměř veskrz studený a nepříjemný. 27. a 28. téhož v celé naší zemi bralo se na vojnu a každý hospodář svého syna neb čeledína musil sám k rychtáři aneb do zámku přivést; kdo to neučinil, těžké odpovídání měl. Lidu veliké množství pěkného a mladého dostalo se.*“¹⁰⁴³

Jistým problémem se může stát otázka příčiny války. Byl o skutečných důvodech vyhlášení války prostý lid informován? Vavák zaznamenává určité důvody války, ale z jeho slov plyne nedůvěra a pochyby. „*Příčiny, proč by se ta vojna začínala rozličné a všeliké býti se pravily (jak obyčej bývá), ale u nás málo podstaty v tom bylo, tak že jsem dlouho přemýšlel, mám-li kterou z nich zde pro pamět zapsat, aneb tak nechat; neb nerad, co lživého píšu...*“¹⁰⁴⁴ Vzápětí uvádí: „*Ač dosti mnoho všelikterakých příčin jsem slyšel, pro které by ta vojna měla, ale vždy žádnou psáti jsem nechtěl boje se, aby nebyly lží, neb v takových případnostech rovně lži co sníh proletují. Nyní teprve v červnu něco podstatného, jakž se mě zdá, z říšských novin, které přes celý svět veřejně jdou do těchto pamětí napsati za dobré jsem uznal, - ač sice jest něco politického a kdo tomu chce podstatně rozuměti, ten musí dřív z rozličných knih rozum zostřený míti, neb to zde nemohu než v té největší krátkosti položiti.*“¹⁰⁴⁵ Vavák s jistou dávkou ironie přiznává velké množství možných důvodů války. Sám poukazuje na to, že člověk by jim neměl ihned uvěřit. Nakonec se rozhodl vypsát z říšských novin pravděpodobné příčiny. Zde jen dodejme, že příčiny uvedené v dobových říšských novinách, které se dostaly do Vavákových rukou, nebyly pravdivé. Nicméně Vavák vše uzavírá slovy. „...*Co se dalšího vypisování*

¹⁰⁴⁰ Tamtéž, s. 101

¹⁰⁴¹ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha druhá, část I., s. 101

¹⁰⁴² Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost., s. 111

¹⁰⁴³ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha druhá, část I., s. 94

¹⁰⁴⁴ Tamtéž, s. 96

¹⁰⁴⁵ Tamtéž, s. 97

*příběhů vojenských dotýče, ty já zde nemíním ani nemohu dokonale a podstatně a pořádně psáti, poněvadž já, všechno věděti a slyšeti nemám, a taky, co se slyší, ne všechno pravda jest. Protož chceme-li podstatu věděti, vyzvíme ji z novin tištěných a neb aspoň z kalendáře, v němžto bud celoroční výtah. Mně pak není možná takovou šířinu často psáti, neb já rovně nejsem jiný písař, než takový, co čárky na poli s pluhem dělá; neb snadno, kdo jest třebas u armády a chce spisovat právě, časem nedoptá se pravdy, protož lež do nich klade, ač pak sám neví, že jest lež, - co jiní mluví, píše též.*¹⁰⁴⁶ Nakonec samotný Vavák přiznává svou skepsi a upozorňuje na to, že ne vše je pravda. Proto raději doporučuje tištěné noviny nebo kalendáře. Ale zde připomeňme, že tištěné noviny také nebyly zárukou skutečných informací. Říšské noviny, které Vavák použil pro vypsání možných důvodů, neposkytovaly pravdivé zprávy. Zde tedy otázkou zůstává, zda poddaný lid byl prostřednictvím tištěných novin ponechán úmyslně či neúmyslně v nevědomosti o skutečných příčinách války. Pokud úmyslně, tak snad proto, že příčiny vyhlášení války a vůbec její vedení bylo záležitostí jen vyšší společenské vrstvy? Ostatně Kutnar konstatuje, že panovala lidová představa, že válka byla životním zaměstnáním panovníků.¹⁰⁴⁷ A pokud neúmyslně, tak snad proto, že písaři čím více psali, tím více se do jejich zápisů dostávalo nepravdivých zpráv, které se poté šířily celým krajem? Vavák nakonec přiznává, že je obyčejný sedlák, který nemá příliš času se zabývat takovými záležitostmi a stejně, kdo pracuje pro armádu a činí o válce záznamy, sám do nich vkládá lež, aniž by si ji uvědomoval.

Kutnar k příčinám války navíc dodává, že prostý člověk 18. století neznal a stejně nehledal přirozené, hospodářské, mocensko-politické nebo ideologické příčiny války, nýbrž v ní viděl v duchu své náboženské víry Boží bič a trest, jímž Bůh stíhá lidstvo za spáchané hříchy a za obecně nepotrestané zlo. Hrozný vítr, povětrí, nebývalé hromobití, kometa, meteor, polární záře, zatmění či jiné vesmírné úkazy byly pro lid i pro ostatní společnost neklamným svědectvím, že dojde k válce nebo k jiné pohromě, obecně postihující veškerenstvo lidí. Lidová víra a obrazotvornost spatřovala na obloze dobrá i zlá znamení.¹⁰⁴⁸ Vavák v době válečné sice neznamenuje žádné nebeské znamení, ale jindy tak činí. Víra v nebeské znamení byla skutečně silná. Vavák v době tereziánské si poznamenává dva nebeské úkazy, z nichž jeden vzbuzuje pocit strachu a druhý naopak pocit radosti.

Válečné tažení vedené s Prusy probouzí u nekatolického obyvatelstva naději na náboženskou svobodu. U Vaváka, jakožto věrného katolíka, tato skutečnost podporuje velké pohoršení. V době války o bavorské dědictví poznamenává: *„Naši náměsíčníci, - tak se jmenují, nebo každý měsíc něco nového smyslí a to co zákon rozhlašují a tomu věří, - ti, pravím, radost z toho měli a nepřítelé chutně zde míti chtěli, ani i taky hned prorokovali a že až po Labe přijde, slyšet*

¹⁰⁴⁶ Tamtéž, s. 99

¹⁰⁴⁷ Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvárnost., s. 132 - 133

¹⁰⁴⁸ Tamtéž, s. 115 - 116

se dali a že je bude rozmnožovati i víru jejich potvrzovati, katolíky všechny že shladí. Mnoho jiného zlost jejich praví, ale mi víme, že ten král té jejich víry rovně sobě tak všímá co syslové díry.“¹⁰⁴⁹ Nakonec Vavák téhož roku uvádí: „Slyšeti opět se dalo, že mnozí z Čech sedláci i rychtářové pruskému králi psali, aby do Čech pospíšil, že se k němu připojí, aby tady tím spíš jim k svobodě náboženství pomohl; ale ten, kdo to nesl, byl chycen, a protože mnozí byli sebráni a do těžkých vězení dáni, zvlášt' okolo Hradce a Jaroměře.“¹⁰⁵⁰ Obecně Vavák Prusa vnímá jako velkého nepřítele. Pejorativně ho nazývá „Prušákem“ či obecně „Prajzem“. S pruskými obyvateli Vavák spojuje veškeré válečné útrapy.

Avšak v jednom ze svých zápisů, který se týká vyhlášení nového patentu o odvodu mužů na vojnu roku 1770, Vavák zaznamenává jedno starodávne přísloví: „Kdo pán, měšťan, sedlák, ten taky jest voják.“¹⁰⁵¹ Vavák zde naznačuje jistou věrnost svému pánovi. V době válečné, ve vypjatém okamžiku, by byl pravděpodobně ochoten si obléci vojenský šat a bojovat za svou císařovnu či císaře a pokořit tak nepřítele.

Obecně z Vavákových válečných záznamů lze vycítit, jak nelehké období, plné zoufalství a bídy, museli lidé zažívat, bohužel opakovaně. Atmosféra druhé poloviny 18. století a počátku 19. století byla neustále vyplněna válečnými taženími, které se bohužel staly součástí tehdejšího běžného života, a které byl člověk nucen přijímat.

Doby válek, selských bouří a revolučního neklidu způsobovaly, podle slov Kutnara, že se lid obracel, více než ve chvílích politického klidu a hospodářské spokojenosti, ke starým proroctvím. V těchto příhodných dějinných situacích stoupá věrohodnost proroctví a ožívuje se jejich dobová aktuálnost. Napjatá očekávání příštího vývoje, nevyslovené touhy a představy společenských vrstev, které si od zvratu událostí slibovaly lepší budoucnost, poskytovaly vnitřní živinu obnovené víře ve stará proroctví.¹⁰⁵²

Vavák v době posledních let vlády císařovny Marie Terezie si zaznamenává několik dobových proroctvích. Dokonce si Vavák roku 1774 na trhu v Českém Brodě zakupuje tištěný exemplář s proroctvím, jehož obsah pilně vypsál do svého spisu. Proroctví pokrývá dobu sedmdesátých let a částečně let osmdesátých. Autor proroctví, jistý vlašský děkan František Santilioni, prorokuje nesvornost mezi všemi stavy, která ale později vymizí a nastane opět láska k bližnímu. Mezitím mají být úrodná a sytá léta. Pravá křesťansko katolická víra posílí. Tajemný rok se třemi sedmičkami, tedy rok 1777, se bude prý psát zlatými písmeny na věčnou památku. Na počátku osmdesátých let pak hrozí turecké panování a velké zemětřesení. Poté ale křesťanská víra má trvat dvě stě let a bude dokonce přijímána i celou Asií. Avšak nakonec pravá víra

¹⁰⁴⁹ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 96

¹⁰⁵⁰ Tamtéž, s. 99

¹⁰⁵¹ Tamtéž, s. 6 - 7

¹⁰⁵² Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost., s. 125

zhasne a nato povstanou mnohá kacířstva a bludy. Nicméně Vavák k tomuto proroctví nečiní žádný svůj komentář. Jako by vyčkával, zda se skutečně vyplní.

Již bylo výše naznačeno, že rok 1777 obecně vzbuzoval v lidu pro své číselné složení určitou nejistotu či obavu. U Vaváka tomu nebylo jinak, zvláště, když toho roku bylo tak neobvyklé počasí jako roku 1617. A nato příštího roku, tedy roku 1618, začalo velmi zlé období, které trvalo plných třicet let. Vavák poznamenává: „*Pán Bůh všemohoucí nedopouštěj, aby tento tak divný 1777. rok měl nám býti předzvěz něčeho trpčejšího a horšího, neb zima tohoto roku taky teplá a příjemná byla, jaro pak studené, léto mokré a dost chladné, že až posavad, když již toto dne 27. července píšu, málo jsme se zahřili.*“¹⁰⁵³ Později však zaznamenává: „*Všeliká proroctví, která na tento již pomíjející 1777. rok předpověděna byla, pozadu zůstala, což někteří páni proroci vidouce a že se s netrefnou potkali, slyšíce, začali jinou přísti...*“¹⁰⁵⁴

Jaký měl Vavák vztah k dobovým proroctvím? Obecně Vavák k dobovým proroctvím drží jistý odstup, plně jim nepodléhá. V Pamětech nalezneme mnohé záznamy o tom, jak se prorokům Vavák vysmívá, poukazuje na jejich výmysly a lži. Jen onen podivný rok 1777 Vaváka tak polekal. Ony tři tajemné sedmičky a neobvyklé počasí, které bylo, podle kronikářských zápisů, stejné jako roku 1617, způsobily jistý strach, který ale následně vystřídal úleva a oddych, že se nic zlého nestalo.

Nicméně položme si na samotný konec otázku, jakým proroctvím tedy Vavák podléhal více, méně či vůbec ne. Na základě Paměti z doby tereziánské lze konstatovat, že Vavák většinou obsah proroctví nespécifikuje, jen se obecně k prorokům vyjadřuje formou ironické, posměšné poznámky. Výjimku však tvoří tři záznamy, ve kterých vypisuje obsah proroctví. Dva zápisy se týkají především náboženské tematiky, ke kterým Vavák chová nejprve neutrální vztah, později však značně posměšný. Třetí záznam se pak vztahuje k onomu roku 1777. Neobvyklé počasí a podivné číselné složení vzbudilo ve Vavákově mysli jisté podezření. Již Kutnar připomíná, že hrozný vítr, nebývalé hromobití, kometa, meteor, polární záře, zatmění či jiné vesmírné úkazy byly pro lid svědectvím, že dojde k válce či jiné pohromě.¹⁰⁵⁵ Navíc Vavák cituje z kroniky, podle které takové počasí bylo roku 1617 a rok poté začalo velmi zlé období. Lze konstatovat, že Vavák podléhal více takovému proroctví, které mělo svůj základ v neobyčejných nebeských úkazech a kronikářských zápisech, které jakoby podávaly důkaz o tom, že se proroctví skutečně vyplnilo. A dodejme, že takovéto proroctví se vztahovalo pravděpodobně k celé životní existenci člověka, nikoliv jen k jejím určitým částem, jako například tomu bylo u proroctvích s náboženskou tematikou, se kterými se Vavák snadněji vypořádal.

---

¹⁰⁵³ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 88

¹⁰⁵⁴ Tamtéž, s. 92

¹⁰⁵⁵ Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost., s. 115

Nakonec posledním tématem, kterým se diplomová práce okrajově zabývala, je Vavákův vztah k dobovým panovníkům, tedy k císařovně Marii Terezii, císaři Josefovi II. a nakonec pruskému králi Fridrichovi II.

Obecně panovník, podle slov Kutnara, se jen zřídka dostává bezprostředně do okruhu lidového životního zájmu. Jen v ojedinělých případech ho prostý člověk vidí a poznává, a pak na něho hledí jako na společenskou zvláštnost, prožívá okamžik vzdáleného setkání jako mimořádnou slavnostní událost, která v lidové stupnici významnosti a pamětihodnosti je hodna stejně zaznamenání jako třeba požár nebo smrt někoho známého.¹⁰⁵⁶ Vavák skutečně s určitou hrdostí zaznamenává, že ve vsi Litice a následně v Jičíně přespával samotný císař Josef. Vavák k této události poznamenává: „Dne 25. září sám já byl jsem v Jičíně s domácím senem, a tam toho dne císař pán obědval...“¹⁰⁵⁷ Zde Vavák zdůrazňuje, že v momentě, kdy „on sám“ byl v Jičíně, v tom okamžiku císař pán obědval. Nevadí, že Vavák císaře neviděl či nepotkal, ale jen vědomí přítomnosti císaře v Jičíně, kam právě vezl seno, ho činilo pyšným. Jen vzdáleně tato obyčejná událost se stala ve Vavákových očích událostí tak neobyčejnou. Pravděpodobně bezprostředně po návratu do Milčic sedl ke svému spisu a učinil tento záznam, na který byl tolik hrdý.

Podle Kutnara prostý lid především spojuje s panovníkovým jménem vojenské a politické dílo. Kromě toho jsou zde i představy, které prostý člověk individuálně nebo kolektivně spojuje s obrazem panovníka. Panovníkova osobnost tak nabývá rysů abstraktních, symbolických. Charakteristické individuální znaky mizí, dochází k depersonalizaci a panovník se stává jakousi zosobněnou mocenskou silou, souhrnem vlastností národa s státem. Není pak už Fridrichem Velikým, ale obecně „Prajzem“ či „Brandenburkem“, není Kateřinou II, ale „Moškvankou“, není sultánem Solimanem, ale „Turkem“ nebo obecněji „potentátem“.¹⁰⁵⁸ Obecně Vavák ve svých Pamětech zcela běžně takto pojmenovává dobové panovníky.

Kutnar dále uvádí, že nejvíce poutá prostý lid panovník jako vojenský představitel státu, jako voják a vojevůdce. Tíha odpovědnosti ve válce je plně přenášena na panovníka. Teprve v druhé řadě se zjevuje lidu panovník jako politik a zákonodárce. Proto v tereziánském období to není Marie Terezie, žena na trůně a významný zákonodárce, k níž by lidoví pisatelé obzvláště vzhlíželi, nýbrž jsou to buď její vojevůdci nebo její vojenský a politický protichůdce Fridrich Pruský nebo její syn Josef jako především vojenský představitel a milovník lidu.¹⁰⁵⁹ Vavák skutečně vnímá císaře Josefa jako největšího velitele vojsk a zastánce lidu. Vavák mnohdy zmiňuje četné Josefovy návštěvy Prahy, jejichž součástí byla prohlídka vojsk. V době války o bavorské dědictví Vavák zaznamenává důležitost a zodpovědnost císaře coby vojenského představitele. ...

---

¹⁰⁵⁶ Tamtéž, s. 131

¹⁰⁵⁷ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 101

¹⁰⁵⁸ Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost., s. 131

¹⁰⁵⁹ Tamtéž, s. 133

„*Jeho císařská Milost, Josef, náš monarcha, sem tam po městech ustavičně jezdil, dnem i nocí se namáhaje...*“¹⁰⁶⁰ Do svého záznamu si tak pečlivě poznamenává, jak císař Josef v této vypjaté atmosféře dnem i nocí konal své vojenské povinnosti. Vedle císaře Josefa jako vojenského představitele se však objevuje také císař Josef jako velký milovník lidu. U Vaváka tomu nebylo jinak. Císaře jako lidového vnímá v souvislosti s jeho přenocováním v obyčejných hostincích ... „*císař pán v hospodě hloupětínské ostával...*“¹⁰⁶¹ Nakonec oba postoje k císaři, jako vojenskému představiteli a ctiteli lidu, Vavák propojuje v jednom ze svých záznamů z roku 1774. V záznamu se císař Josef znovu účastní vojenských přehlídek a znovu se usazuje v obyčejném domě, tentokrát v domě měšťana a mistra ševcovského na Novém Městě pražském. Zde také úřadoval a přijímal návštěvy a spisy, „*obzvláště od lidí chudých obecních, tak že z té dobrotivosti a lásky jeho lidé Pána Boha velebili a Jeho císařské Milosti zdraví a dlouhé panování srdečně vinšovali. Dejž to Pán Bůh!*...“¹⁰⁶² Tak císař Josef nabývá obrazu lidového, dobrotivého a láskyplného císaře.

Nakonec Vavák vnímá císaře Josefa jako člověka velmi zbožného, což Vavák, jakožto věrný katolík, velmi vítá. Roku 1778 si Vavák poznamenává, že císař Josef v Praze v chrámu sv. Víta konal pobožnost v den patrona sv. Jana Nepomuckého. Klečel v královské modlitebni a následně políbil evangelium. Vavák nato pokračuje: „*Toho ještě dne z Prahy odjel k Litoměřicům a odtud horami jeda, dne 19. téhož v Hlušicích blíž Bydžova byt sobě zvolil.*“¹⁰⁶³ Opět zde nalézáme zprávu o tom, jak císař Josef si zvolil obyčejné místo svého pobytu, což výrazně podtrhovalo onu „lidovost“ císaře.

Zatímco císař Josef nabyl podoby velkého vojevůdce a milovníka lidu, jeho matka, císařovna Marie Terezie, byla vnímána, na základě Vavákových záznamů, víceméně jako autorka četných patentů či nařízeních, například v souvislosti s odvodem mužů na vojnu, nařízením v době selských bouří či vyhlášením robotních úprav nebo zrušením rozličných platů. Avšak určitou citlivost a lidskost Vavák vyjadřuje nejen u císaře Josefa, ale také u císařovny Marie Terezie, a to v souvislosti s patentem o odvodu mužů na vojnu. „*že takové mocně brání a odvádění lidu, jakéž až posavad bylo, jest velmi nebezpečné, odvážlivé, naříkanlivé a žalostné, a protože naši nejmilostivější královně a císařovně nelibé a vždy na srdci ležící, - protože z zemomateřské náklonnosti pro uvarování všech takových bezpráví, naříkání, proklínání atd., jakož i nejmilostivější císař pán, Josef II., spolu panující, budoucně chtějí ráci, aby dodávání lidu na vojnu bylo dobrovolné vedle starodávního přísloví: „Kdo pán, měšťan, sedlák, ten taky jest voják.“*“¹⁰⁶⁴ Císařovna Marie Terezie je zde zobrazována jako citlivá žena, které leží na srdci jako břímě kruté odvody mužů

¹⁰⁶⁰ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 96

¹⁰⁶¹ Tamtéž, s. 89

¹⁰⁶² Tamtéž, s. 45

¹⁰⁶³ Tamtéž, s. 96

¹⁰⁶⁴ Tamtéž, s. 6 - 7

na vojnu, a která se snaží ze všech sil tuto nepříjemnou situaci zklidnit. Marie Terezie jakoby zde vystupovala jako matka synů, která sama ví, co znamená pro matky odvod jejich synů na vojnu.

Nakonec jen stručně dodejme, že v době selských bouří roku 1775 vzniká prosebná píseň ve formě oblíbených otčenášů tzv. Selský otčenáš. Zde v této písni je císař Josef, pro své člověčenství, spojován s představou lepších časů, s představou Boha Otce a Mesiáše. Císařovo království pak sedláci vnímají jako vykoupění ze současných běd.¹⁰⁶⁵ Ostatně sedlák Vavák tuto prosebnou píseň ve svém spisu zaznamenává. Obecně autor této skladby zoufá nad stavem sedláků, stěžuje si na bití karabáči, nařiká, jak je s nimi zacházeno, proto prosí císaře Josefa o pomoc. Zároveň však po několika dnech byla napsána odpověď na tuto skladbu tzv. Odpověď císařského Veličenstva naproti nářku sedláků. Zde neznámý autor ústy císaře promlouvá k bouřícímu se lidu. Jeho slova k nespokojeným poddaným jsou velmi kritická. A jaký postoj Vavák ke skladbám zaujímá? Vavák si zachovává určitý odstup. Obě skladby přijímá se značným nadhledem. Do svého spisu je zařadil víceméně jako zajímavý doplněk. Vavák si poznamenává: „*Já dlouho jsem přemýšlel, mám-li je zde položit pro tu všetečnost, poněvadž ta nejdůstojnější a ústy Božími vydaná modlitba má ji křtaltovati, však ale soudíc, že po letech bude po nich ptání, tak jsou přece zde slova od slova psaní.*“¹⁰⁶⁶ Nicméně Vavák na obě skladby reaguje svými oblíbenými rýmy, ve kterých vyjadřuje údiv na všemi řečmi, psaními, zpěvy a vůbec prorokováním, „*z čehož všeho jest tak zhusta, div že nebolejí ústa...*“¹⁰⁶⁷

Obecně, na základě rozboru Pamětí z let sedmdesátých, František Jan Vavák ve svých zápisech reflektuje dobové panovníky – císařovnu Marii Terezii a císaře Josefa – s úctou, Fridricha II. pak se značným despektem. Zatímco v očích milčického sedláka císařovna Marie Terezie vystupuje převážně v souvislosti s vyhlášením nových patentů, její syn, císař Josef, je vnímán jako rozhodný vojevůdce a zastánce lidu. I přes svůj kladný postoj k císaři Josefovi, si však Vavák zachovává jistý odstup ke skladbě „Selský otčenáš“, ale zároveň i k odpovědi na ni. Z jakých důvodů? Prosebná píseň vzniká v době selského povstání, které Vavák celkově přijímá poněkud chladně, proto snad onen Vavákův nadhled. Ale to již vstupujeme do jednoho z hlavních témat diplomové práce, kterým se budeme zabývat později.

---

¹⁰⁶⁵ Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost., s. 135 - 136

¹⁰⁶⁶ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 65

¹⁰⁶⁷ Tamtéž, s. 67 - 68

Následně přejdeme k jádru diplomové práce. Základními problematikami, kterými se diplomová práce zabývala, byly významné tereziánské církevní zásahy a nevolnické povstání a jeho důsledky, a to vše s ohledem na Paměti Vavákovy z doby posledních let vlády císařovny Marie Terezie.

František Jan Vavák je věrný katolík a velmi zbožný člověk. Vavákův vztah k dominantní víře je formován v době pozdního barokního katolicismu. Sedmdesátá léta jsou zároveň údobím význačných tereziánských zásahů do světa náboženského, proto nyní následující prostor věnujme milčickému sedlákovu a jeho ohlasům na ně.

Vavák, jako člověk zbožný a bohabojný, své Paměti pravidelně proplétá záznamy o skonech církevních hodnostářů a jmenování hodnostářů nových. O reprezentantech církve vždy Vavák hovoří s velkou úctou, pokorou a respektem.

Podle slov historika Tapié, v oněch časech byly země habsburské monarchie asi nekatoličtějšími v celé Evropě. Nebo zde alespoň obyvatelstvo nejvíce a nejintenzivněji dávalo najevo barokní zbožnost. V zemích s přemírou klášterů a zámků určoval život obyvatel, kterým byla zbožnost vrozena, rytmus církevních svátků. Touha po nebeské přimluvě dala tamní krajině vzniknout četným kalváriím, sochám svatých, božím mukám i kapličkám. I v tom nejmenším městečku najdeme votivní sloupy svaté Trojice nebo mariánské sloupy.¹⁰⁶⁸

Ostatně Vavák ve svém spisu velmi často a podrobně zaznamenává založení nových kaplí, kostelů a jejich následné posvěcení. Aktu zakládání a posvěcení se mnohdy Vavák osobně účastní. Například v roce 1779 si Vavák podrobně poznamenává posvěcení kaple Panny Marie Cellenské u nového mlýna u Poděbrad. Kaple byla vystavena a bohatě vyzdobena na náklad tamního mlynáře Tomáše Roudného. ... „*V ten den ráno před posvěcením v též kapli, z Bydžova tudy jeda, byl jsem a všecku spatřil...*“¹⁰⁶⁹ Součástí slavnosti bylo i procesí. Nakonec Vavák dodává: ... „*Toho dne on mlynář na strávení pokrmů a nápojů pro všecku okolostojičnost přes 500 zl. naložil.*“¹⁰⁷⁰ Záznam nám podává svědectví o nejen o tom, jak nižší společenská vrstva se zapojovala do výstavby nových kaplí a jejich honosného dekorování, ale i tom, jak někteří reprezentanti poddanské vrstvy byli pravděpodobně natolik dobře zabezpečeni, že si mohli dovolit tento akt. Ostatně využijme slov historika Pekaře: „*Nebylo přece patrně tak zle u nás ani v době roboty a selských rebelií...*“¹⁰⁷¹

Podrobněji se však věnujme události, kdy se Vavák účastnil se svým synem Josefem založení kostela ve vesnici Chleby roku 1780. K tomuto slavnostnímu aktu byl Vavák pozván coby ctěný rychtář. Záznam nám podává přímé svědectví o tom, jak v oné době probíhalo zakládání kostela. Vavák velmi zevrubně

¹⁰⁶⁸ Tapié, V. – L.: c. d., s. 269

¹⁰⁶⁹ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 132

¹⁰⁷⁰ Tamtéž, s. 132

¹⁰⁷¹ Pekař, J.: c. d., s. 321

popisuje ranní shon, kdy se do vsi sjeli všichni vážení hosté. Vedle nich se sešel hojný počet lidu z Chleb i jiných vesnic. Během mše, kterou pan direktor četl, Vavák s dalšími účastníky při ní zpíval. Poté se vedlo procesí. „*Já cestou s jinými sousedy zpívaje, napřed před muzikálním kůrem šel.*“¹⁰⁷² Vavák nato popisuje posvěcení základního kamene a gruntů. Pan probošt se svými asistenty zpíval verše, poté posvětil kámen a základy. Nato doprostřed kamene do vydlabaného místa pan sirotčí vložil peníze a k tomu náležitější písmo, poté vše přiryl zhotovenou poklicí. Následně pan probošt dal tři lžíce vápna na kámen a třikrát udeřil kladivem. Po něm vše opakovali jeho asistenti, paní „oficírky“ a jejich děti. „*Potom pan vrchní poručil i nám rychtářům, již jsme zde čtyři byli, tolikéž dolů sjíti a základ učiniti, a tak šel nejprve Jan Krejčík, rychtář chlebský, Jan Vavák, rychtář bobnický, Václav Járů, rychtář rašovický, a já, Frant. Xav. Vavák, rychtář Milčický, Frant. Plachý, konšel vestecký. Žádný však ani halíře po starodávnu zedníkům spropitné nedal, kromě já 10 kr. Po nás kdokoliv chtěl, mohl jíti a základ učiniti, ale žádný se nevtípl, kromě můj špitálník, Tomáš Čihák, kterýž mne tam přivezl. Potom v tom místě, kde hlavní dveře do kostela budou, dával pan sirotčí dětem 3 kopy, mezi jinými i mému chlapci, Josefovi Vavákovi, 15 let starému, kterého jsem schválně proto tam vzal, k čemuž i 7 kr. také obdržel.*“¹⁰⁷³ Vavák zde neskrývá rozladění nad lakotou ostatních rychtářů a neochotou učinit základ. Vavák se ale také pozastavuje nad tím, jak málo se místní lidé zapojili do budování kostela. „*Při tom nedbalost velikou viděti bylo na tamním susedstvu, kdežto majíce takovou milost, že kostel i duchovního ve vsi míti budou a dostavše dávno poručení, aby kamení, které na čtyři hony toliko od místa vzdáleného jest, něco z lásky přivezli, spolu též Bobničtí a Vestečtí, již k tomu kostelu patřiti budou, avšak ho tak mnoho k tomu základu navezli, ať tak dím, nebylo ho s jeden sáh, nad čím se pan vrchní velmi horšil.*“¹⁰⁷⁴ Tento zevrubný záznam nám přibližuje atmosféru takovéto dobové slavnostní události. Už jen ona detailnost zápisu nám podává svědectví o tom, jak vážně a s respektem Vavák k založení kostela přistupoval. Vavák plně projevuje svou aktivitu. Horlivě se zapojuje do zpěvu. Zdůrazňuje, jak šel při procesí před muzikálním kůrem. Jako by své sousedy při zpěvu vedl. Bohužel Vavákovo nadšení se rázem mění v rozhořčení. Je zklamán chamtivostí ostatních přítomných rychtářů, kteří nedali zedníkům spropitné podle starodávného zvyku. Jen on sám, jak Vavák připomíná, dal 10 krejcarů. Navíc je kritický vůči neochotě ostatních učinit základ. Nakonec je Vavák pohoršen místními vesničany, kteří se tak málo zapojili do budování kostela.

Vavák v záznamu o založení chlebského kostela prokazuje svou pobožnost a účast na tomto aktu považuje za důležitou součást svého zbožného života. Aktivně se zapojuje do všech úkonů charakteristických pro tuto slavnost a není

---

¹⁰⁷² Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 142 – 143

¹⁰⁷³ Tamtéž, s. 143

¹⁰⁷⁴ Tamtéž, s. 143

mu líto dát několik drobných zedníkům, zvláště pokud se jedná o věci prospěšné katolické víře. Nakonec se i rozhodl s sebou vzít svého syna Josefa. Pravděpodobně tak činil v duchu katolické výchovy svých dětí.

Jedním z hlavních znaků barokní zbožnosti, jak uvádí Tapié, byly i časté poutě k prastarým svatyním, mnohdy pocházejícím z raného středověku, kdy křesťanství nahrazovalo pohanský kult. Cílem takovýchto poutí byla také místa zázraků, jimiž bylo časté zjevení panny Marie, po němž následovalo něčí uzdravení.¹⁰⁷⁵

Ostatně Vavák ve svém spisu z doby tereziánské zaznamenává události spojené se zázraky, tentokrát však událost se zázračnou hořickou vodou, obilím a kousky rumu z roku 1771. Vavák podrobně popisuje, jak zvláště chudší lidé chodili pro vodu do Hořic z celého českého království. Pán Bůh prostřednictvím přímlyvy sv. Gotharda požehnal, že kdo s důvěrností a čistým svědomím tuto vodu užíval, dostane se mu mnohých výhod. Hořická voda měla nejen léčivé účinky, kdy po jejím vypití se nemocní rázem uzdravili, ale byla také oblíbená pro přípravu těsta. Po jejím užití těsta zázračně přibylo. Lidé, když viděli takový div Boží, radostí plakali a Pána Boha velebili, ... „*ale taky mnoho těch bylo, kteří s Lutherem známost majíce, z toho posměch měli...*“¹⁰⁷⁶ Zde Vavák, jako věrný katolík, je pohoršen chováním nekatolického lidu – věčnými nepřáteli. Zároveň se však také jedná o zcela první záznam v Pamětech Vavákovy reakce vůči nim. Kromě vody si lidé z Hořic odnášeli i zázračné obilí a kousky rumu, snad, podle obecného tvrzení, z jakýchsi zřícenin tamního kláštera. Lidé věřili, že z rozemletého obilí s roztlučenými kousky rumu budou mít taktéž více těsta. Avšak ono obecné tvrzení o existenci bývalého kláštera v Hořicích popuzovala Vaváka natolik, že se touto otázkou začal více zabývat. Proto se ve zbylé části záznamu Vavák věnuje historii města Hořice a vůbec jeho současným stavem. Zde Vavák přiznává využití českých kronik. ... „*ale já prohlídnuv kroniky české, Hájkovu i Beckovského, téhož kláštera aneb jací by v něm mniši byli, najíti jsem nemohl, toliko že tam hrad aneb zámek býval...*“¹⁰⁷⁷ Obecně Vavákův popis města je velmi podrobný. Pravděpodobně Vavák město Hořice velmi dobře znal. Zde jen dodejme, že v Hořicích opravdu klášter nebyl.

Jaký měl Vavák postoj k zázrakům? Na základě tohoto záznamu lze konstatovat, že Vavák, ačkoliv sám nepřiznává využití hořické vody, obilí či kousků rumu, má k těmto fenoménům poněkud kladný vztah. Vavák se zde negativně neprojevuje. Možný důvod nevyužití těchto zázračných jevů tkví v jeho úvodních slovech. Vavák si poznamenal, že pro hořickou vodu chodili zpravidla chudší lidé. Neboť právě oni ji potřebovali mnohem více než samotný Vavák? Vavák se těmito slovy jakoby vylučuje z řad chudých obyvatel. Nicméně ve Vavákově spisu by to pak byl první náznak jeho otevřeného

¹⁰⁷⁵ Tapié, V. – L.: c. d., s. 269

¹⁰⁷⁶ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 21

¹⁰⁷⁷ Tamtéž, s. 21

přihlášení se k vyšší venkovské vrstvě, dobře zabezpečené. Vavák se zde jakoby považuje za reprezentanta venkovské nobility. Na konci záznamu se pak Vavák zabývá popisem města, které znal. Navíc zde barvitě vypráví, jak lidé nabírali onu zázračnou vodu, „*a to tak hojně, že okolo ní kolem na hony někdy méně, někdy více lidu ve dne i v noci stálo a ustavičně berouce přebrati jí nemohli, - div Boží...*“¹⁰⁷⁸ Tyto věty by zase svědčily o přítomnosti Vavákově v Hořicích v okamžiku, kdy si lidé zázračnou vodu nalévali nebo by také bylo možné, že někdo, kdo se tohoto zúčastnil, tuto událost posléze Vavákovi vylíčil tak dobře, že ji hned do spisu zaznamenal. Pokud ale Vavák opravdu byl v Hořicích, tak byl zde jen ze zvědavosti? Či úmyslně čtenářům Paměti zatajil využití hořické vody? Odpověď by byla pouhou spekulací, ale na základě skutečnosti, že Vavák a jeho rodina nepatřila k nejchudším, lze konstatovat, že pravděpodobně potřebu hořické vody neměl. Navíc nám tento záznam také poskytuje vůbec první důkaz o jeho postoji vůči nekatolickému obyvatelstvu. Vavák neskrývá hněv nad jejich konáním. Dále nám tento pamětní zápis podává svědectví o sečtělosti milčického sedláka Vaváka. Znal dobře Hájka a Beckovského. Nakonec se zde ukazuje, že Vavák, ačkoliv horlivý katolík, je schopen racionální kritiky vůči pověře a legendě. Dokazuje to i jeho postoj k údajné existenci hořického kláštera, ve kterou příliš nevěřil.

K oblíbeným projevům kolektivního vědomí tehdy patřila procesí s korouhvemi a několikadenní putování tisíců věřících krajinou kolem svatyně nebo místa zázraku, jak Tapié připomíná.¹⁰⁷⁹

Vavák o tomto podává četná svědectví. Ve svém spisu zmiňuje četná procesí, dokonce roku 1774 s pýchou poznamenává, jak podpořil účast vojáků na procesí. Do svého záznamu tak s hrдостí zapisuje: ... „*což se stalo z příčinění Františka Vaváka z tých Milčic, načěž lidem bylo patřiti a byl každý skrze to k pobožnosti větší vzbuzen. Díka Bohu!*“¹⁰⁸⁰ Opět zde můžeme spatřit Vavákovu aktivitu v účasti na těchto slavnostních dnech. Nakonec zde dodejme, že Vavák také zmiňuje zákaz procesí roku 1771 v souvislosti s dobovou neúrodou a bídou, aby lidé nedělali útraty, a tak ušetřili.

Co se týče dobových poutí, Vavákovy záznamy z doby tereziánské jsou celkově skromné. Obecně Vavák jen například roku 1775 uvádí zrušení poutí k svátku sv. Jana Nepomuckého do Prahy jako ochranné opatření proti povstalcům či o čtyři roky později pouť v Českém Brodě a odložení poutě u kaple Sedmi Bolestí Panny Marie kvůli výstavbě a posvěcení kaple nové. To vše však vynahrazuje jeden velmi obšírný záznam o svatojánské pouti z roku 1779, kterou se budeme zabývat později.

---

¹⁰⁷⁸ Tamtéž, s. 21

¹⁰⁷⁹ Tapié, V. – L.: c. d., s. 269

¹⁰⁸⁰ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 38

Jak Tapié poznamenává, nový objekt zcela výjimečné zbožnosti představoval Jan Nepomucký, jenž se stal mučedníkem, neboť odmítl vyzradit zpovědní tajemství. Stal se také ochráncem před vodou, podobně jako svatý Florián chránil před ohněm.¹⁰⁸¹

Dříve než se budeme zabývat Vavákovým záznamem o svatojánské pouti, zastavme se u sv. Floriána, jakožto ochránce před ohněm. Ačkoliv Vavák přímo ve svém spisu nepřipomíná sv. Floriána, z jistého zápisu lze přesto vycítit dobový strach z možného ohně a úlevu z jeho nevypuknutí. Na znamení vděku pak lidé sloužili mši. Roku 1771 Vavák zaznamenává, podle svých slov, jeden „neobyčejný“ domácí příběh. V Milčicích ve stodole Kateřiny Kvízové ženci mlátili obilí a v jedné chvíli se mezi cepy v slámě objevila jiskra. Všichni se snažili ji chytit, ale bez úspěchu. Vyletěla ke stropu a náhle se ztratila. Nato Kateřina Kvízová se svým synem Matějem to oznámili rychtáři Poupovi. „... a v celé vsi brzo se to rozneslo a každý nad tím ustrnul, maje to za zlé znamení, snad zase brzkého ohně, čehož všemohoucího Pán Bůh uchovati rač. A protož na ten obmysl, aby nás Pán Bůh od ohně uchovati ráčil, dala se za obec sloužiti mše svatá 26. srpna ve Škravnice od celé obce a 27. téhož od Kateřiny Kvízové druhá.“¹⁰⁸² Na základě této události se pak v Milčicích ustanovila funkce ponocného.

Vavákův záznam nám připomíná, jak moc se lidé obávali ohně. Oheň znamenal zkázu. Ostatně Vavák má své osobní zkušenosti. Jeho otcí dvakrát statek vyhořel. A jakákoliv sebemenší jiskra byla vnímána jako znamení Pána Boha o možném ohni. Lidé nato sloužili mši, aby je Pán Bůh od ohně ochránil.

Následně se vraťme ke kultu sv. Jana Nepomuckého. Původ tohoto výjimečného kultu zbožnosti, který má své kořeny v Čechách, respektive v Praze, je podrobněji řešen ve čtvrté kapitole. Zde jen připomeňme, že roku 1729 papež vyhlásil Jana Nepomuckého za svatého. Podle historika Kočího svatojánský kult, podporovaný církví i světskou mocí, dosáhl takových rozměrů, o jakých se snad ani jeho iniciátorům nesnilo. S Janem Nepomuckým se lidé mohli tehdy potkat všude od Pražského hradu až do poslední vsi. Jeho uctívání přerostlo rámec českých zemí a zakořenilo i v zemích sousedních. Svatojánská pouť v Praze, která se každoročně konala 16. května, dovedla přilákat do Prahy statisíce poutníků a poutnic. Jak Kočí poznamenává, svatořečení Jana Nepomuckého se stalo vskutku triumfem, oslavou vítězství protireformace v Čechách.¹⁰⁸³

O tom, jak svatojánský kult byl opravdu významný, nám podává obširná zpráva Vavákova o svatojánské pouti z roku 1779, které se sám zúčastnil. Záznam nám podrobně vykresluje atmosféru oslavy padesátiletého výročí svatořečení sv. Jana Nepomuckého v Praze. Samotný Vavákův zápis je natolik

¹⁰⁸¹ Tapié, V. – L.: c. d., s. 269

¹⁰⁸² Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 23

¹⁰⁸³ Kočí, J.: c. d., s. 78

zevrubný, že zaujímá v Pamětech celý oddíl věnovaný roku 1779. To nám podává důkaz o tom, jak tento den byl pro Vaváka skutečně významným. Svůj záznam začíná radostným oznámením o padesátiletém jubileu svatořečení Jana Nepomuckého: „*Radostné jubilaem aneb paDesát – LetňI obnoWa sWatoržeCženI Jána NepoMVCkiho, sLaVně a DIVně W MiesteCh prahskICH Vykonaná.*“¹⁰⁸⁴ Následně pokračuje: „*Všem dobrým, staroupřímným, věrným katolickým Čechům a milým potomkům k radostnému a milému připamatování tuto padesátletní obnovo-slavnosti našeho milého vlastence a rozeného Čecha, těchto věků divotvorce, svatého Jana Nepomuckého, obzvláště pak pro větší čest a slávu Boží, něco šířeji vypsati jsem umínil, kteréhožto vypsání pravdivou podstatu dílem z vlastního spatření, dílem z tištěného processu a dílem ze slyšení od vznešených tam v Praze ostávajících lidí jsem vzal a k snadnějšímu pochopení a pamatování mně rovných sprostých Čechů na těchto aneb kusů rozdělil, vzav předně začátek z rozličných, již před 100 lety tištěných knih a ze života sv. Jana. Protož věděti se má, že...*“¹⁰⁸⁵ Již v úvodních slovech záznamu Vavák neopomíjí se tradičně hlásit ke své víře, tedy k víře katolické. V očích Vavákových se katolický lid jeví jako lid dobrý, upřímný a věrný. Lid nekatolický by se zase jevil v protikladných adjektivech. Zde Vavák Jana Nepomuckého nazývá vlastencem, rozeným Čechem. Ostatně Kočí konstatuje, že se tehdy zrodil nový vlastenecký světec, který dokumentoval vítězství barokního katolicismu.¹⁰⁸⁶ Ale zvláště pro větší čest a slávu Boží se Vavák rozhodl do svých Pamětí popsat onen slavnostní den, a to na základě své přímé účasti, dále z tištěných materiálů a nakonec od vznešených Pražanů. Vavák svůj zevrubný záznam dělí do pěti rozsáhlých částí, jejichž výtah je součástí čtvrté kapitoly. Zde jen stručně poznamenejme, že svůj zápis Vavák počíná původem svatojánského kultu, poté se věnuje svatořečení Jana Nepomuckého a nakonec dává prostor samotnému padesátiletému výročí svatořečení. Vavák velmi podrobně až s nadšením popisuje slavnostní atmosféru a vůbec celkový pořádek slavnosti. Vavák barvitě líčí čtenářům, co vše se tehdy událo. Celý svůj zevrubný záznam o svatojánské slavnosti ukončuje následujícím zápisem: „*Rozličných jiných podívání a paměti hodných věcí pro velikou obšírnost a množství psáti pomíjím, maje za to, že pro sedláky, jako jsem sám, přítomného hlavních věcí vypsání dosti jest. Toliko ještě o té slavné jubilaci jednu píseň, kterou jsem z vnitřního potěšení pohnutý jsa dne 16. Máje doma složil a dne 23. téhož tam v Praze tisknouti dal, pro delší památku tuto napíši.*“¹⁰⁸⁷ Zároveň Vavák k tomuto poznamenává, že v době svatojánské slavnosti, které se sám zúčastnil, sloužil kázání v českém jazyce v hlavním kostele jeho kanovník

¹⁰⁸⁴ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 117

¹⁰⁸⁵ Tamtéž, s. 117

¹⁰⁸⁶ Kočí, J.: c. d., s. 77

¹⁰⁸⁷ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 125 – 126, zde jen dodejme, na základě slov vydavatele Skopce, že v rukopise se nachází titul písně a půl stránky pro ni vynecháno, ale píseň nebyla dopsána. Nenalézá se ani ve „Zboru písní“. Vydavateli se ji nepodařilo vypátrat.

vysoce důstojný, urozený a učený pán Josef Jan Kvíz, jenž pocházel z vesnice Milčice. Byl to vnuk milčického sedláka Matěje Kvíze.

Obecně svoji účast na svatojánské pouti roku 1779 považuje za důležitý projev svého zbožného života, takřka svou účast na této velkolepé události vnímá jako svou povinnost nejen pro sebe samého, ale i pro ostatní věrné katolické obyvatelstvo. Tento významný den Vavák přijímal jako obranu katolické víry a zároveň ona pompéznost slavnosti, která byla vsutku zjevná, napomáhala utvrdit skutečnost, že katolická víra je vírou dominantní. A nakonec v konečném zápisu se jednak Vavák hlásí k selskému stavu a jednak čtenářům Vavák prozrazuje, že složil píseň o tomto slavném dni a dokonce ji nechal v Praze vytisknout.

Celkově výše uvedené záznamy nám podávají svědectví o Vavákově katolickém smýšlení a příslušnosti k selskému stavu, ke kterému se zde Vavák otevřeně hlásí.

Marie Terezie, jak Tapié zdůrazňuje, která v onom ovzduší zbožnosti vyrůstala a žila, ji měla ráda a ztotožňovala se s ní. Byla tradicionalisticky založena a uctívala to, co ctíli už její rodiče i jejich předci. Cítila souznění mezi katolickou vírou a panovnickým posláním. Svou víru projevovala pokorně a prostě, avšak mnohým poutním svatostánkům věnovala nákladné dary.¹⁰⁸⁸

Pokud nahlédneme do Vavákových Pamětí, nalezneme zde skutečně záznam vypovídající o charakteru Marie Terezie v souvislosti s jejím vztahem ke katolické víře. Marie Terezie ráda podporovala výstavbu nových kostelů či kaplí. Vzpomeňme Vavákovu účast na slavnosti týkající se založení nového kostela ve vesnici Chleby. V úvodních slovech tohoto zápisu Vavák praví, že ves dostala milost, „*že z ozvláštní dobrotivosti matky země, naší císařovny a královny, na zprávu barona dvorního rady z Rábů a domácího pana vrchního kostel při samé vsi a též obydlí pro duchovního vystavený míti má a bude, starý pak vyklecký kostel k zrušení – kůr sám toliko jako nějaká kaplička tu ostane – přijde.*“¹⁰⁸⁹

Ačkoliv Marie Terezie byla věrná křesťanka barokní doby, její zbožnost nebyla zaslepená, jak Tapié připomíná. Vnímavé císařovně nemohlo uniknout, že během poutí následovaly po slavnostních obřadech projevy hrubosti až sprostoty. Ze zbožných zástupů se stala masa, po pořádku následoval nepořádek a zbožné vytržení ztratilo svůj původní význam. Povšimla si, jak množství nejroztodivnějších svátků v jednotlivých oblastech podporuje lenost a způsobuje neblahé škody hospodářství země.¹⁰⁹⁰ Tato skutečnost již pomalu ale jistě předurčuje první zásahy do života církve.

---

¹⁰⁸⁸ Tapié, V. – L.: c. d., s. 270

¹⁰⁸⁹ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 142

¹⁰⁹⁰ Tapié, V. – L.: c. d., s. 271

Vavák, jenž vystupuje jako velký bojovník za katolickou víru, přirozeně sleduje se značným zájmem veškeré zásahy do církevního života. Proto se následně zabývejme Vavákovými záznamy pojednávajících o církevních reformách na pozadí doby tereziánské.

Roku 1753 rozhodl papež Benedikt XIV. na žádost Marie Terezie o snížení počtu zasvěcených svátků, a akceptoval tak zdůvodnění žádosti bojem proti zahálce a potřebou zvýšit počet dnů, kdy by poddaní mohli po vyslechnutí ranní mše obdělávat své pozemky. Papežské breve se nesetkalo s obecným odporem, spíše s porozuměním, avšak problém zásadně neřešilo, protože zrušené svátky vlastně jen rozšířily počet polosvátků.¹⁰⁹¹ Den, v němž se měli lidé účastnit mše, už nebyl skutečným pracovním dnem, jak dodává Melmuková. Císařovna se proto ještě jednou obrátila na papeže, tentokrát na Klimenta XIV.¹⁰⁹² Teprve jeho rozhodnutí z roku 1771 přineslo zásadní obrat – počet zasvěcených svátků se o něco málo zvýšil, byly však zrušeny polosvátky. Tím se počet svátečních dnů redukoval asi o dvě třetiny na konečných osmnáct.¹⁰⁹³ Melmuková navíc uvádí, že papež Kliment XIV. k platným zasvěceným svátkům přidal ještě Velikonoční a svatodušní pondělí a svátek sv. Štěpána, v Čechách kromě svátku sv. Václava i svátek sv. Jana Nepomuckého. Všechny ostatní dříve zasvěcené svátky i polosvátky prostě zrušil. Z původních asi 60 svátků bylo tedy nakonec 41 zrušeno.¹⁰⁹⁴

Roku 1772 Vavák skutečně zaznamenává patent o zrušení svátků. Vavák počíná svůj záznam prostým oznámením o novém vyhlášení týkající se redukce svátků. Vzápětí poznamenává, že každá země, krajina, kraj, panství město a obec mohou nadále ctít a světit svého patrona. Nato Vavák svou pověstnou pečlivostí vypisuje jednotlivé svátky, které zůstaly a ty, které byly zrušeny. Svůj záznam ukončuje prostým sdělením, že „*Stavové a kněžstvo království českého svátky našeho milého dědičného krále a patrona, sv. Václava, jakož i divotvorce a pražského kanovníka, sv. Jana Nepomuckého, na časy budoucí k veřejnému uctění a svěcení sobě vyvolili...*“¹⁰⁹⁵

Svůj zápis Vavák neobohacuje svým osobním komentářem. Ve svém spisu zrušení svátků pouze zaznamenává.

Marie Terezie si skutečně uvědomovala, jak Tapié doplňuje, že se světské i řádové duchovenstvo stává v jejích zemích zdrojem mnoha potíží, které se odrážejí i v její panovnické autoritě, ale také v blahu jejího lidu a koneckonců církve samotné. Diecézní i farní struktura, pocházející ze středověku,

¹⁰⁹¹ Bělina, P.: O bytí a nebytí monarchie. Církev a stát v habsburské monarchii ve 2. polovině 18. století, in: Bělina, P. a kol.: Velké dějiny zemí Koruny české., s. 72

¹⁰⁹² Melmuková, E.: c. d., s. 14

¹⁰⁹³ Bělina, P.: O bytí a nebytí monarchie. Církev a stát v habsburské monarchii ve 2. polovině 18. století, in: Bělina, P. a kol.: Velké dějiny zemí Koruny české., s. 72

¹⁰⁹⁴ Melmuková, E.: c. d., s. 14

¹⁰⁹⁵ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 29 - 30

nevyhovovala potřebám věřícím. Jmenování kněží záleželo příliš často na světské vrchnosti, mnoho farností bylo závislých na kláštorech. Ozývaly se stesky na velké množství mnichů a na daňovou nedotknutelnost církevních statků, které se navíc neustále zvětšovaly. Dále bylo vytýkáno, že církevní instituce stahují z oběhu velké množství peněz. Nakonec sama veřejnost byla nucena před mnohými klášterními skandály zavírat oči.¹⁰⁹⁶ Marie Terezie potřebovala ve svých zemích upevnit autoritu církve a s její pomocí šířit lásku mezi poddanými, ale současně musela jednat tak, aby napravila nešvary, učinila přítrž pověrám a posílila víru.¹⁰⁹⁷

Nicméně Marie Terezie sledovala výpady a útoky vůči Tovaryšstvu Ježíšovu se znepokojením. Na rozdíl od Bourbonů neměla nikdy v úmyslu jezuity ve svých zemích zakázat, avšak přesto se tak stalo vydáním papežské buly dne 21. července 1773.¹⁰⁹⁸

A jak na tuto významnou reformu reagoval milčický sedlák Vavák? Svůj záznam počíná běžným oznámením o zrušení jezuitského řádu. Poté si však Vavák s jistou nostalgií poznamenává, jak tento řád byl pro společnost potřebný a prospěšný. „*Řád ten pro velikou práci a horlivost v církvi Boží od mnohých papežů, císařův a králův velice obdarován, vážen a ctěn byl a jednak po všem křesťanském světě veliké množství slavných kollejí a obydlí měl, tak že se všech jiných starodávnejších řeholí v největším květu stál...*“¹⁰⁹⁹ Z Vavákových slov lze vycítit smutek. Nato si učinil poznámku: ... „*ale však podle onoho přísloví, „kdo stojíš, boj se pádu,“ a že se o něj paní závist rovně otřela, dle nepochopitelného soudu Božího zrušen jest ku podivu mnohým.*“¹¹⁰⁰ Nejen pro Vaváka, ale i pro ostatní, jak Vavák zaznamenává, tento církevní zásah způsobil jisté nemilé a nečekané překvapení. Zrušení tak užitečného řádu Vavák považuje za nemožný čin. Avšak podle Vaváka nakonec není divu, že jezuité byli nuceni se vzdát své řehole, vždyť každý úspěch je závistí potrestán.

Obecně tak zbožnému člověku tato církevní reforma musela způsobit velkou bolestnou ránu. Vavák si vzápětí pořizuje tištěnou knížku s obsahem celého vyhlášení. Zde se také dočítá o příčinách zrušení řádu.

Celková atmosféra musela být značně vypjatá. Zatímco katolicky smýšlející obyvatelé zprávu o zrušení jezuitů přijímali se značným smutkem, věční Vavákovi nepřátelé – nekatolíci tuto reformu vítali a pravděpodobně i oslavovali. Bezprostředně za záznamem oznamujícím zrušení Tovaryšstva Ježíšova se nachází zápis, ve kterém Vavák otevřeně přiznává hněv nad chováním nekatolíků. Ti v reformě spatřovali jakési omezení dominantní víry. Vavák rozhořčeně poznamenává: „*Všichni, kteří se s Římem v náboženství*

¹⁰⁹⁶ Tapié, V. – L.: c. d., s. 276

¹⁰⁹⁷ Tamtéž, s. 277

¹⁰⁹⁸ Tamtéž, s. 278 – 279, také Čapka, F.: c. d., s. 372

¹⁰⁹⁹ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 36

¹¹⁰⁰ Tamtéž, s. 36

*nesrovnávají, měli z toho zkažení velikou radost, jako by nějaký nepřítel ze země vyšel, tak že každého takového hned po řeči co ptáka po peří znáti bylo...*¹¹⁰¹ Zdá se, že nekatolíci neskrývavě vyjadřovali své nadšení, což Vaváka jistě popuzovalo.

Zde již plně narážíme na Vavákův postoj vůči nekatolíkům. Vavák si navíc poznamenává, že zrušení řádu značně zdvihlo „odporníkům“ sebevědomí. Více se scházeli a své učení provozovali. Nato si Vavák stěžuje, že svým jednáním tak nekatolíci přidali více práce duchovním, „že měli co činiti, aby je drobet zmírnili. Mnozí z nich arestem v zámcích trestáni, z nichž posavad tam někteří sedí, knih mnoho taky pobráno; a nejvíc jich bylo na Pardubště a okolo Chlumce a Opočna i Nového Města.“¹¹⁰² Zde máme důkaz o tom, jak v oné době bylo také zacházeno s nekatolicky smýšlejícími. Byli dáni do vězení a jejich knihy byly zabaveny.

Vavák je zjevně pohoršen chováním nekatolického lidu, ale v okamžiku jejich trestání se zdržuje svých osobních komentářů. Vavák jen zaznamenává jejich zatýkání a zabrání knih.

V následujících záznamech se již budeme častěji setkávat s Vavákovým negativním poměrem k nekatolickému lidu.

Nekatolické obyvatelstvo představuje ve Vavákově životě velké břímě. Jeho postoje vůči nim jsou neoblomné a nesmiřitelné, proto vítá jakýkoliv prostředek namířený proti nim, ať už jsou to misionářská kázání jako součást rekatolizačních snah, či patenty o zákazu nekatolické víry a nekatolických knih anebo nakonec Arcibratrstvo jako prostředku pro rozlišení katolíků a nekatolíků. Nyní se zabývejme jednotlivými opatřeními a Vavákovými reakcemi vůči nim.

Jako první opatření uveďme misionářská kázání. Vavák, jenž se pohoršuje nad radostí nekatolíků ze zrušení jezuitského řádu, později odvetně projevuje veselí nad stále trvajícím kázáními, která přetrvala i po zrušení řádu. Roku 1775 si Vavák poznamenává, že v den nejsvětější Trojice Boží začala apoštolská práce aneb kající kázání skrze vyslané kněží v Poděbradech, a to již počtvrté – proti proroctví, jež znělo, že potřetí nedojdou a víc kázat nebudou. A tak se proroci netrefili, jak Vavák škodolibě zaznamenává.¹¹⁰³ Nato Vavák dodává, že na základě nařízení pana vrchního šli všichni lidé z Milčic a Lhot do Poděbrad na misionářská kázání. Následně Vavák vypisuje se svou tradiční pečlivostí jména všech kajících vyslanců. Zmiňuje P. Antonína Koniáše z Tovaryšstva Ježíšova, ve kterém Vavák spatřuje muže nábožného a svatého života a vydavatele některých českých knih. Poté uvádí P. Josefa Kellera, „*muž horlivý a příkladný, jehož jsem já znal.*“¹¹⁰⁴ Nakonec Vavák připomíná P. Jana Gróha, bývalého

---

¹¹⁰¹ Tamtéž, s. 37

¹¹⁰² Tamtéž, s. 39

¹¹⁰³ Tamtéž, s. 62

¹¹⁰⁴ Tamtéž, s. 62

jezuitu, kterého Vavák popisuje jako muže spanilé výmluvnosti i krásné tvářnosti a Jana Gabriela.

Vavák zmíněné kazatele ctí a vždy o nich hovoří s respektem. V kazatelích nachází oporu a šířitele katolické víry. Roku 1780, tedy o čtyři roky později, Vavák opět zaznamenává veřejné kázání slova Božího prostřednictvím kajících vyslanců, tentokrát ve městě Sadská. Vavák chválí jejich konání, neboť pomocí knih, které darovali samotní vyslanci, se více rozmohla pobožnost k srdci Pána Ježíše. Nakonec Vavák ironicky poznamenává: „*Z toho připadá mně na mysl veliká netrefa našich nynějších novotníků, kteří hned v roce 1768 prorokovali, že tito kněží již více kázati nebudou a že to již naposledy káží. Nyní pak s hanbou uzřeli, že od toho roku pořád až posavad káží; nicméně zatvrzelá srdce těch bludníků málo se na pravou cestu obrací.*“¹¹⁰⁵

Z jeho slov plyne pocit jistého vítězství nad nepřáteli. Bylo na čase jinověrce pokořit a podle Vaváka se tak stalo úspěšně.

Druhé opatření se pak týká patentů namířených přímo proti jinověrcům. Podle historika Bělina výrazná averze Marie Terezie vůči tajným nekatolíkům a „zrádným“ Židům, již dala panovnice najevo v prvním desetiletí své vlády, se vyznačovala rysy primitivní xenofobie, která do určité míry charakterizovala lidové prostředí. Opakované vpády pruských armád posilovaly tajné evangelíky v jejich vytrvalém odporu a v Židech z českých zemí mohly alespoň v období války o dědictví rakouské budit určité naděje. Jejich sympatie však později za války sedmileté odpadly, zatímco u evangelíků stále přežívaly. Zde je třeba vidět hlavní příčinu obnovování výnosů proti nekatolíkům ze strany Marie Terezie v letech 1748, 1754 a 1764, čili v roce ukončení války o dědictví rakouské, dva roky před zahájením sedmileté války a rok po jejím skončení.¹¹⁰⁶ Kutnar k tomu navíc dodává, že patenty proti nekatolíkům byly sice v šedesátých letech obnovovány, ale přece jen postup proti nim a náboženským sektám lidovým byl především po sedmileté válce mírnější. Hrdelní exekuce nebyly v této době již možné. Postup proti evangelíkům byl víceméně diktován důvody politickými, neboť Marie Terezie v nich viděla tajné spojence Pruska.¹¹⁰⁷

Nyní nahlédněme do Vavákova spisu. Roku 1779 skutečně zaznamenává patent proti nekatolickému lidu. Vavák v zápise oznamuje, že je prohlášen velmi přísný císařský mandát na všechny „bludníky“ a od víry katolické „oddělenec“, kteří „*s církví naší katolickou smýšleti a věřiti nechťi, aby od toho bludu a*

---

¹¹⁰⁵ Tamtéž, s. 145

¹¹⁰⁶ Bělina, P.: O bytí a nebytí monarchie. Církev a stát v habsburské monarchii ve 2. polovině 18. století, in: Bělina, P. a kol.: Velké dějiny zemí Koruny české., s. 80

¹¹⁰⁷ Kutnar, F.: České země a slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Tereziánský centralismus a absolutismus v českých zemích a na Slovensku, in: Kavka F. a kol.: c. d., s. 310

*kacířstva přestali a knihy kacířské neužívali, nýbrž je odvedli...*¹¹⁰⁸ Vzápětí Vavák vypisuje možné tresty v případě neuposlechnutí příkazu. Jako potrestání Vavák uvádí „špinhauz“, galeje, zabavení statku a peněžní pokutu. Později milčický sedlák zaznamenává opětne vyhlášení patentu proti nekatolíkům. Obsah patentu je téměř identický s předcházejícím, jen s nepatrnými rozdíly. Rozdíly se týkají peněžní pokuty a navíc děti nekatolíků mají být rozvezeny či „po katolicku vyučeny.“¹¹⁰⁹

Vavákovy záznamy o patentech proti nekatolickému lidu nejsou vyplněny osobními komentáři. Vavák si je do svého spisu jen poznamenal. Lze jen z jeho slov vycítit, že sám takováto opatření pravděpodobně považoval za velmi přísná.

Podle slov Bělina do všech hraničních přechodů byly postupně dosazeni kontroloři zakázaných knih, zatímco ve vnitrozemí se takřka neustále pohybovali katoličtí misionáři, kteří měli v první řadě eliminovat působení tajných evangelických kazatelů. Tato opatření měla svoji logiku, neboť existují důkazy, že pruská vojska v prvních letech sedmileté války šířila na obsazeném území Čech a Moravy nekatolické knihy.¹¹¹⁰

Vavák roku 1774 ve svém spisu oznamuje, že se na Poděbradsku našlo mnoho zapovězených knih. A pokud někdo také knihy vlastní, má je pod hrozbou arestu, pokuty a hanby dobrovolně přinést panu vrchnímu poděbradskému, a tím bude ochráněn. Nato Vavák uvádí, že zdejší tři bratři Brtkové byli podezřeni z nekatolické víry, a to pro „*nekatolické posuňky, které na sobě znáti dávali...*“¹¹¹¹ Následujícího roku Vavák uvádí vyhlášení patentu namířené přímo proti nekatolickým knihám. Vyhlášením se zapovídá „všeliké kacířstvo“ a čtení kacířských knih. „*Duchovní i světské vrchnosti dává se moc každého nedovírce, pokudž by se napravati nechtěl, přísně trestati, knihy vyhledávati a páliiti.*“¹¹¹²

Opět záznam o zákazu nekatolických knih není doplněn Vavákovým osobním komentářem.

U obou záznamů, jak u záznamu o patentu proti nekatolické víře, tak záznamu o patentu proti nekatolickým knihám, nenalezneme Vavákův hodnotící komentář. Patenty jednoduše ve svém spisu uvádí. Zde lze položit otázku, z jakého důvodu se Vavák k prohlášením nevyjadřuje. Sám uvádí, že patent proti jinověrcům je velmi přísný. Je snad samotný Vavák striktností patentu a vůbec tvrdými tresty natolik překvapen, že se zdržuje jakéhokoliv komentáře? Vavák je zde skutečně velmi opatrný. Jako by prozatím vyčkával, jaké důsledky z těchto patentů

¹¹⁰⁸ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 108 – 109

¹¹⁰⁹ Tamtéž, s. 131

¹¹¹⁰ Bělina, P.: O bytí a nebytí monarchie. Církev a stát v habsburské monarchii ve 2. polovině 18. století, in: Bělina, P. a kol.: Velké dějiny zemí Koruny české., s. 80

¹¹¹¹ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 44 - 45

¹¹¹² Tamtéž, s. 70 - 71

nakonec vyplynou. Avšak obecně lze předpokládat, že Vavák, jakožto člověk zbožný a muž věrný katolické víře, tato přísná opatření tiše vítá. Jinověrci v jeho životě představují neustálé břímě.

Poslední opatření, které bylo namířeno proti nekatolíkům na pozadí doby tereziánské, a které je zmíněno ve Vavákových Pamětech, je zřízení „Arcibratrstva ustavičného klanění se Nejsvětější svátosti oltářní“ roku 1771.

Když počátkem 60. let pražský arcibiskup J. M. hrabě z Manderscheidu tvrdil, že Čechy jsou v podstatě očištěny od kacířství, usvědčil jej nepřímo z přehnaného optimismu sám jeho nástupce v úřadě Antonín Petr hrabě Příchovský, podle slov Bělina. Arcibiskup Příchovský považoval za bezpečný prostředek k odlišení Římanů (pravověrných katolíků) od Perličanů („Berličanů“, tajných nekatolíků) měřítko účasti v náboženských bratrstev a neváhal kvůli tomu porušit císařský patent ze 17. srpna 1771, zakazující zřizování bratrstev nových. O dva roky později uvedl v život „Arcibratrstvo“ a vyzval duchovní celé arcidiecéze k zakládání jeho odnoží.¹¹¹³

Ostatně roku 1774 Vavák píše: „Dne 5. září vykonávali jsme ponejprv pobožnost v kostele škramnickém dle onoho letos založeného arcibratrstva nejsvětější svátosti oltářní. Ten den od slavné konsistoře dán jest našemu kostelu k vykonávání hodin, jest ale pro Milčice nepřiležitý, protože se trefovat bude vždy o posvícení, jakož i letos v pondělí se trefil ... Jest pak po celém arcibiskupství pražském do každého kostela dáno jeden den v roce, v němžto ti, již se zapsati a Pánu Bohu sloužiti se zavázali, jednu hodinu v témž dni u přítomnosti Boha v svátosti skrytého se modliti a Pána Boha ctíti mají.“¹¹¹⁴

Každý kostel měl stanovený jeden den v roce, ve kterém věrní katolíci, kteří se k tomuto formou zápisu přihlásí, mají vykonávat pobožnost. Jen pevně stanovený den pro škramnický kostel způsobil Vavákovi jisté znepokojení, neboť onen den se překrýval s jiným slavnostním údobím, a to s posvícením.

Nato Vavák popisuje atmosféru po vyhlášení tohoto nařízení. „Když to bratrstvo po zemi prohlášeno bylo v kostelích a potom když páni farářové jedouce do vesnic na cvičení, lidi do něho zapisovali, naši reformátorové divně to kroutili v posměchu to majíce, jiné lidi od toho odváděli a proroctví ve Zjevení sv. Jana tomu dávajíce, že antikrist – tak oni Svatost papežskou jmenují - již své znamená a zapisuje, mluvíti směli. Jaká nešlechtnost, k vyznání, službě a cti Boží nechtít jíti! Posud' každý, jaká ta nábožnost.“¹¹¹⁵ Vyhlášení bratrstva zjevně způsobilo bouřlivé ovzduší. Podle slov Vaváka nekatolíci se tomuto prohlášení vysmívali a ostatní obyvatelé přesvědčovali, aby se nezapisovali na archy katolických duchovních. Tato situace musela Vaváka natolik popudit, že otevřeně do svého spisu přiznává rozhořčení z jednání svých nepřátel –

¹¹¹³ Bělina, P.: O bytí a nebytí monarchie. Církev a stát v habsburské monarchii ve 2. polovině 18. století, in: Bělina, P. a kol.: Velké dějiny zemí Koruny české., s. 82

¹¹¹⁴ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 41 - 42

¹¹¹⁵ Tamtéž, s. 42

nekatolíků. Vavák zde tradičně vystupuje jako horlivý katolík a obhájce své víry.

Vavák je velmi pohoršen a zneklidněn celkovou atmosférou. V tomto vyhoceném okamžiku pravděpodobně rychle usedá ke svému spisu s potřebou se podělit s budoucími čtenáři o své pocity. „*Mnozí svůdcové vyšli na svět, kteří nevyznávají Jezu Krista; takový každý jest svůdce a antikrist. „Přichází-li kdo k vám a toho učení nepřináší, nepřijímejte ho do domu, ani jemu pozravení dávejte.“ (II. Jan 1, v 7. a 10.) „Nebo oni prorokují lež říkajíce: Praví Pán, ježto jich Pán neposlal.“ (Ezech. 13, 6.)*“¹¹¹⁶ Vavák zde zoufá nad konáním jinověrců, které nazývá svůdci a antikristy.

Nakonec Vavák chválí Příchovského nařízení o založení Arcibratrstva, jakožto prostředku pro rozlišení katolíků a nekatolíků. „*A tak to zapisování do téhož bratrstva byl pěkný prostředek k rozeznání Perličanův od Římanův, ale málo kdo šetřil; mnozí pak sprostí katolíci těm svůdcům věřice taky se zapisovat nedali, řkouce, že to nemohou vykonat. „Tak ďábel boří stavení, kteréž jest k Božímu slavení.“*“¹¹¹⁷ Vavák zároveň projevuje zklamání nad některými katolíky, kteří podleli nekatolíkům a zapsat se nenechali. Z Vavákových slov jako by vyplývalo, že především prostí katolíci snadněji podléhali nekatolickým svodům. Vavák se sám sebe pravděpodobně považuje za výše postaveného ve venkovské společnosti, které jde navíc příkladem v katolické víře.

Na podzim roku 1774 byla císaři Josefovi II. předána petice požadující zastavení rekatolizačních misí, propuštění vězněných nekatolíků a nastolení náboženské tolerance. Podle Bělina byl autorem písemnosti údajně nejmenovaný luteránský kazatel ze Střelína, kde vznikla i její varianta adresovaná pruskému králi Fridrichovi II. Vznesený adresát je v ní žádán o přímluvu za 20 000 nekatolických obyvatel Chrudimska a s ním sousedících krajů u Josefa II., avšak s celkovým tónem petice ostře kontrastuje velezrádná věta, že anonymní žadatelé touží zapět ve svých svatyních Hosana na oslavu přivedení celého českého království pod ruce a žezlo pruského Veličenstva. Souvislost obou žádostí z roku 1774 ovšem vrhala na signatáře první z nich – mlynáře Prokopa Myšku z Peček, kováře Františka Karbana z Hořátve i sedláky Jana Plachého a Jiřího Holana z Bobnic – pádné podezření ze zločinu velezrady. Na pokyn vídeňského dvora jim však pražský apelační soud původní trest galejí zmírnil na nucené práce a dvorský dekret z 11. února 1775 nařizoval odhalené nekatolíky vůbec nechat na pokoji, pokud se nedopustili jiného provinění než otevřeného vyznání své víry.¹¹¹⁸

Jelikož se událost s výše jmenovanými přímo vztahuje k poděbradskému regionu, je přirozené, že ji Vavák ve svém spisu reflektuje. Roku 1774 si Vavák

---

¹¹¹⁶ Tamtéž, s. 42

¹¹¹⁷ Tamtéž, s. 42

¹¹¹⁸ Bělina, P.: O bytí a nebytí monarchie. Církev a stát v habsburské monarchii ve 2. polovině 18. století, in: Bělina, P. a kol.: Velké dějiny zemí Koruny české., s. 82

poznává, že okolo času sv. Václava „sektáři“ začali opět být aktivní, obzvláště okolo Opočna, Nového Města a na Pardubicku. Nekatolíci, jako obvykle, způsobili veliké pohoršení. „*V každé vsi i městě někdo byl bludař a ten jiné sprosté lidi, podruhy, pacholky, ani i mnohé sousedy svozoval, kněžstvo katolické a řády církevní v ošklivost uvozoval, proti vrchnostem popuzoval a ode všech dobrých křesťanských ctností odrazoval. Špatně pak se to přetrhovalo, zvláště od světských vrchností, až tak to hrubě zrostlo.*“¹¹¹⁹ Vavák si zde pozorně všímá chování svých nepřátel. Podle jeho slov nekatolíci sváděli prosté lidi, jako podruhy a pacholky i jiné sousedy, uráželi katolické kněží a církevní řády, popuzovali vrchnost a nakonec odrazovali od všech dobrých křesťanských ctností. Z Vavákových slov jako by opět vyplývalo, že především prostí lidé, tedy podruzi a pacholci, snadně podléhali jinověrcům. Zároveň Vavák nepřímo upozorňuje na své příslušenství k vyšší venkovské vrstvě, která si pravděpodobně dokáže udržet od nekatolíků větší odstup. Vavák k podruhům a pacholkům, které vnímá jako nižší venkovskou vrstvu, se pravděpodobně staví poněkud odměřeně.

Nicméně následně Vavák oznamuje, že okolo sv. Havla bylo veřejně slyšet, že sektáři podali velmi obšírný spis pruskému králi Fridrichovi a žádali ho, aby vyjednal u dvora v Čechách náboženskou svobodu, „*tak aby nemuseli po katolicku, nýbrž po luteriánsku živi býti.*“¹¹²⁰ Takto Vavák ironicky komentuje tuto událost. Vavák navíc dodává, že spis byl údajně napsán Prokopem Myškou, mlynářem z Peček. Vzápětí Vavák zaznamenává jiný spis, který byl adresován císaři Josefovi. Autorem spisu byl snad, podle slov Vaváka, opět Prokop Myška a jiní „spoluvěrníci“. Ve spisu se nachází žádost o povolení náboženství pod obojí, pokud se tak nestane, nekatolíci povstanou. Nakonec Vavák poznává, že Prokop myška, Jiří Holan, sedlák z Bobnic a kovář z Hořátve byli dáni do arestu a později odsouzeni na galeje. Vavák k tomuto rozzlobeně dodává, že mohli být propuštěni, ale nechtěli učinit vyznání katolické víry.

Obecně v záznamech o svých nekatolických sousedech Vavák vystupuje jednak jako příslušník vyšší venkovské vrstvy a jednak jako muž, jenž velmi rychle a pohotově dokáže prokládat své zápisy svými obvyklými ironickými poznámkami ke svým nepřátelům. Opět se zde projevuje Vavákovy silné katolické smýšlení.

Zůstaňme ještě u problematiky postojů Vaváka vůči nekatolíků. Vavák, jako věrný katolík, se pravidelně účastní náboženských oslav. Navíc si, jako velmi bystrý a pozorný muž, vždy všímá posměšků jinověrců vůči veškerým slavnostním okamžikům. Přitom neskrývá své pohoršení.

Například roku 1776 Vavák zaznamenává slavnost milostivého léta, jehož podstatou bylo 15 návštěv vždy čtyř kostelů či jiných posvátných míst nebo účast na třech procesích. Vavák následně vypisuje přesné dny, ve kterých se tato

¹¹¹⁹ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 43 - 44

¹¹²⁰ Tamtéž, s. 44

slavnost drží a zároveň popisuje všechna procesí, kterých se sám s ostatními zúčastnil. Avšak vzápětí si všimá reakcí nekatolíků: „*Tomu milostivému létu a procesí nynější novotníci jen se posmívají, dle čehož již nevím, čího ducha a učení následují, nebo staří podobojisté, kteří někdy v Čechách byli a které oni velice vychvalují, taková milostivá léta drželi a je slavili rovně tak jako katolíci, ano ani Luther tomu neodpíral, přes to i ve svých knihách o nich psali, takže i já tento výbor nahoře vypsany a kolikáté jest toto milostivé léto, z jedné takové evangelické knihy, léta 1617 v Praze tištěné, jsem vzal.*“¹¹²¹ Vavák se tradičně pohoršuje nad posměšky nekatolíků. Zároveň je zde však rozladěn skutečností, že ačkoliv se jinověrci milostivému létu vysmívají, sami ho kdysi slavili jako katolíci. Jako důkaz Vavák předkládá evangelickou knihu z roku 1617, kterou četl, a ze které také čerpal pro své Paměti.

Vavák se zde, jako obvykle, hlásí ke své víře. Spořádaně plní všechny povinné účasti na procesích. Během oslav však opět naráží na nevhodné chování nekatolíků. Znovu je tímto provokován a popuzen. Přestože je Vavák silným obhájcem katolické víry, nebojí se vzít do rukou evangelickou knihu a z ní čerpat pro svůj spis. Jako by byl nakonec schopen prolomit onu velkou hradbu mezi ním a jinověrci a v poněkud klidnějším tónu, bez obvyklých emocí, s nekatolíky diskutovat o víře katolické a nekatolické.

Nicméně v Pamětech působí zajímavě jistý příběh, který se údajně stal roku 1779 v nedalekém městě Sadská. Obsah příběhu se však naprosto vymyká realitě. Obsah příběhu je zestručněn ve čtvrté kapitole. Zde jen uvedme několik slov. Základem celé události se stal mladý hrnčič, kterému ze závisti jeho bývalý mistr, jménem František Novák, pomoci čar kazil práci. Z mladého hrnčiče se stal rázem žebrák. Jednou však k onomu chudému hrnčiči přišel jiný starý mistr až z Prahy a nabídl mu pomoc. Závistivého mistra opět prostřednictvím kouzel potrestal. Mladého hrnčiče tak zachránil. Vzápětí děkan a páni kaplani se snažili starého Nováka napravit, aby se nad svou duší sám slitoval a s Bohem se smířil, ale bez úspěchu. Novák se zatvrzele tomuto bránil. Brzy nato skonal. Vavák k tomuto poznamenává: „*Tak jako jiné hovado v zatvrzelosti trval, neb taky jeden z pokažených katolíkův byl, - já sám vím, že každou neděli místo kostela přiděloval k hrncům ucha a jiné tiché práce dělal, o řádích církevních a duchovenstvu a smrtelném hříchu a o svátostech nic nedržel. (Takovéto zajisté ovoce na každém tom Novotném a poběhlci vidíme.)*“¹¹²²

Nakonec k této události celkově Vavák uvádí: „*Zajisté v pravdě říci i napsati mohu, že všech těch nynějších bludníků, pokažených novotníků, kteří vždycky sami sobě pletou náboženství nové, takové jesti ovoce, - poznát je po něm, jen kdo chce. Dost drahý počet já jich znám a svobodně tu zprávu dám, že z nich obzvláště každého něčím poctil mistru jeho: Mnohý pýchou sotva chodí, jiný v cizoložstvu brodí, mnohému cizí chléb choutce, jiný od závisti žloutne, mnohý*

¹¹²¹ Tamtéž, s. 75

¹¹²² Tamtéž, s. 114 - 116

*obžerný jako pes, neb ukrutný co Herodes, mnohý k dobrým věcem líný, jiný chlamtá i své sliny, mnohý d'áblo-čarodejník, jiný všech mravů odporník; některý zas vyučuje, z Písma podivně mudruje, do kostela chodit nechce, do nebe mní přijít lehce. A to se jistotně tvrdí, že všem vesměs kostel smrdí; neb kdo z pravé cesty sejde, ten dobře, kam má jít nejde.*¹¹²³

Co lze k této pasáži říci? Předně se nabízí otázka, zda Vavák věřil tomuto příběhu plného nadpřirozených postav. Například historik Prokeš ve své stati poznamenává, že Vavákovo katolictví přes to, že spočívá na tak pevných základech, má přece ne jeden temný stín. Písmák Vavák vězí hluboko v pověrečné půdě tehdejšího českého venkova a věří v různé pověry, kouzla a čáry. Prokeš nato uvádí jako příklad onen výše zmíněný příběh. Dále poznamenává, že Vavák zcela vážně vykládá o čarodějníkovi a jeho kouzlech.¹¹²⁴ Nicméně je zde nutné připomenout přímou poznámku vydavatele Vavákových Pamětí. Jindřich Skopec k této pasáži uvádí, že v rukopise byl později připsán nápis „Pověra: čarodějník se v žábu proměnil“ a celé vypravování bylo tužkou přeškrtnuto. Je téměř nemožné říci, kdo tuto pasáž nakonec vyškrtl. Vavák či jeho potomci? Nicméně Skopec si pokládá otázku, zda Vavák tomuto zpočátku věřil či byl mu vyprávějící tak věrohodným. Vydavatel pátral po příčinách smyšlenky o hrnčíři Novákovi, ale, jak sám přiznává, niče ho se nedopátral. Avšak podle Paroubkova „Dějinopisu“ F. Novák skutečně žil a navíc byl katolík. Hellich v „Českém lidu“ pak uvádí, hrnčíř Novák byl pokousán psem v okamžiku, kdy cizí hrnčíř pec podpaloval. Po třech dnech trápení Novák zemřel. Ostatní si vybájila obrazotvornost, pověra a předsudky předešlého věku.¹¹²⁵

Věřil tedy Vavák v pravost tohoto příběhu? Odpověď je značně diskutabilní. Připomeňme si však, že Vavák nemá přímo negativní postoj k zázrakům. Připomeňme například hořickou vodu, obilí či kousky rumu a nakonec Vavák věří i v nebeské úkazy. Jsou to fenomény, dnes popírané, které však Vavák obecně přijímá. Potom by tedy Vavák mohl inklinovat k víře v pravost příběhu. Ostatně událost nazývá „hroznou historií“. „*Hrozná historie, která v našem sousedstvu se přihodila a sice nyní nečasto se přihází, všem takovým zlo-synům k výstraze a paměti...*“¹¹²⁶ Avšak zároveň je třeba si uvědomit, že Vavák je znám svými zápornými postoji k nekatolíkům. A jakékoliv přesvědčování ze strany jinověrců k přechodu k jejich víře vnímá Vavák jako velké nebezpečí a útok na víru katolickou. Proto mohl tento smyšlený příběh záměrně vložit do svých Pamětí jako výstrahu. Jako by Vavák chtěl postrašit ty, kteří by měli v úmyslu odpadnout od katolické víry. Proto konec celého příběhu věnuje svému komentáři, ve kterém se otevřeně vyjadřuje k nekatolickému lidu. Vavák zde upozorňuje na nebezpečnou zatvrzelost člověka, kterou především spojuje s

¹¹²³ Tamtéž, s. 116

¹¹²⁴ Prokeš, L.: c. d., roč. III, č. 2, 1916, s. 79

¹¹²⁵ Veškeré podrobné náležitosti jsou uvedené v poznámkovém aparátu ve čtvrté kapitole.

¹¹²⁶ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 115

„pokaženými katolíky“. Zatvrzelí lidé většinou mají zlý osud, podobně jako právě hrncíř Novák. Vavák sám přiznává, že zná velký počet jinověrců. Vavákovy postoje vůči nim jsou velmi kritické. Nekatolíkům přiznává značně negativní stránky lidského života.

O tom, jak Vavák byl věrným katolíkem, nám podávají nejen jeho četné záznamy o jeho účasti na různých katolických oslavách, slavnostech, procesích či poutích, ale i jeho velmi záporné postoje proti nekatolicky smýšlejícímu lidu, jež provázejí četné zápisy s náboženskou tematikou. Vavák byl velice zbožný člověk. Jako poslední důkazy jeho zbožnosti mohou posloužit následující tři záznamy.

Například roku 1779 se Vavák otevřeně pohoršuje nad zrušením některých katolických obyčejů. Vavák poukazuje na to, jak v roce 1769 přišel zákaz starodávného obyčeje, kdy děti na Květnou neděli, pěkně nastrojené, zpívaly složené rýmy o přehořkém umučení Páně. „... *Proč by to bylo přestáno, rozličné o tom byly soudy. Někdy taky dobrá věc ve zlou se promění; nebo rozličné cantores neb kostelní zpěváci starodávni rýmy o umučení Páně a o trestání porušených mravů opovrhli a místo nich všeliké špásovné a směšné bláznovství dětem na lístky napsali, tak že lidem přítomným od slyšení ne od žalosti, ale od smíchu slze z očí tekly. Ale toť se snadno mohlo zapovědit a starodávni způsob mohl se uvést.*“¹¹²⁷ Vavák je zjevně rozhořčen. Zde se projevuje jeho silný katolicismus a tradicionalismus. Lpí na starých zvycích a obyčejích, zvláště pokud upevňují katolickou víru. Zdá se, že Vavák nese těžce tuto změnu, kdy děti mají místo rýmů o umučení Páně a o trestání porušených mravů rýmy špásovné a směšné, až lidé smíchy plakali. Opět tuto skutečnost považuje za ohrožení katolické víry, proto by uvítal návrat starodávného zvyku.

Vavák se ve svém katolickém světě mnohdy rád a s úctou účastní zakládání kaplí či kostelů. Tento akt přijímá jako svou povinnost ukázat svůj pravý zbožný život. I při svých cestách si všímá nových či opravených kostelů a jejich vybavení. Vždy na ně nahlíží s respektem. Nyní se dostáváme k druhému záznamu, jenž podtrhuje Vavákovu zbožnost. Roku 1779 Vavák navštívil město Bydžov. Neopomenul se zde zastavit u místního kostela sv. Prokopa. Barvitě popisuje zvon bydžovského kostela, který byl vyhotoven na náklady rodu Maternovského z Květnice. Vavák nato pokračuje: „*Do té vsi dolejšímu šenkýři, dobrému muži, poslal jsem „Život sv. Prokopa“ v osmerce k veliké jeho radosti, darmo.*“¹¹²⁸ Vavák, jakoby na počest tak podivuhodného zvonu při kostele sv. Prokopa, poslal hostinskému z Květnice tištěný životopis sv. Prokopa. Podle slov vydavatele Pamětí J. Skopce se pravděpodobně jednalo o knížku kněze Hugona Fabricia, „Požehnaná památka velikého světce divotvorce, sv. Prokopa“ vydaná v Praze 1764, kterou Vavák znal a měl.

---

¹¹²⁷ Tamtéž, s. 110

¹¹²⁸ Tamtéž, s. 131 - 132

Nakonec se věnujme poslednímu – třetímu záznamu, jenž nám podává důkaz o Vavákově aktivním zbožném životě. Vavák ve svém spisu také vystupuje jako člověk, který se rád aktivně zapojuje do všelijakých činností spojených se životem náboženským. Ať už je to jeho spoluorganizování procesí, příspěvky na tištěné písně či stavby kostelů. V následujícím záznamu z roku 1780 pak pomáhá dovést nové varhany do Skramníku. Vavák ve svém zápise svoji účast na tomto dovozu s hrdostí zdůrazňuje. ... „*velebný pan farář jednu fúru a já druhou pro ně jsme poslali...*“¹¹²⁹

Zde se krátce zastavme. V záznamech o založení chlebského kostela, spoluorganizování procesí, zrušení některých katolických obyčejů a dovozu nových varhan, Vavák zjevně vystupuje jako přesvědčený katolík, jako člověk aktivně praktikující víru. V těchto záznamech Vavák projevuje své katolictví horlivěji než ostatní katoličtí sousedé. V záznamech o chlebském kostele a zrušení některých katolických obyčejů navíc kritizuje katolické sousedy za jejich pasivitu a lhostejnost. Položme si zde otázku, zda laxnost sousedů není jen znamením toho, že Vavák je ve svém náboženském entuziasmu tak výjimečný či zda Vavák sám sebe prezentuje jako nábožensky exkluzivního. Odpověď je značně diskutabilní. Nicméně lze konstatovat, že Vavák skutečně prokazuje své náboženství s větším nadšením. Jako by chtěl jít tímto konáním příkladem nejen svým potomkům, ale i ostatním katolíkům. Už samotné Vavákově postavení ho pravděpodobně stimulovalo k takovému jednání. Připomeňme si data výše zmíněných záznamů. Všechny zápisy, kromě jednoho, a to zápisu o spoluorganizování procesí, pocházejí z let 1779 – 1780. Tedy z doby, kdy Vavák byl již sedlákem a navíc rychtářem. Ale i v údobí, kdy Vavák byl chalupníkem, zastával funkci druhého obecního staršího a pomáhal svému tchánovi – rychtáři Poupovi.

Vavák byl nadšeným katolíkem, který se snažil jít všem příkladem v utvrzování katolické víry a zároveň chránit své katolické sousedy před nekatolickými svody.

Nakonec se jen krátce dotkneme selské rebelie roku 1775, která je druhým hlavním tématem diplomové práce. V době poddanských nepokojů se vyskytly mezi současníky názory, že celá rebelie je de facto dílem tajných nekatolíků.

Ostatně Vavák ve svém spisu v době selského povstání roku 1775 zaznamenává: „*Ze všech stran již znáti bylo, že toto pozdvižení ne tak pro robotu jako pro víru a ne tak pro svobodu v tělesenství jako pro svobodu v náboženství se stalo, což se v těchto čtyrech punktích, které dílem od chycených zbojníků, dílem také od domácích reformátorův neb raději haeretikův se vyzvědělo, se pozná.*“¹¹³⁰ Vavák vzápětí podrobně vypisuje obsah všech čtyřech bodů. Učíňme stručný výťah. I. Všichni zdejší heretici, kteří raději

---

¹¹²⁹ Tamtéž, s. 140

¹¹³⁰ Tamtéž, s. 56

z Berlína než z Říma „dictatio“ přijímají, dávno tu bouři připravovali. Proto mezi sebou minulého roku učinili sbírku, aby z ní mohli platit náklady a rozličné útraty, „jehož prý i Jeho král. Milost krále pruského o dopomožení skrze vojenské tažení a do Čech vtrhnutí žádali. Ale on jejich žádosti odepřel, a nyní, když se pozdvihli, ještě na hranice lid vojenský položil, aby žádný z nich do Slezska a jiných zemí utéci nemohl, jakož i ve Slezsku a v hrabství kladském zapověděl, aby je žádný nepřijímal a s nimi se nepuntoval.“¹¹³¹ II. Téměř všichni robotníci vloni pravili, že napřesrok něco přijde, dříve než se naděje. Nikoho to nemine, nejvíce se to však dotkne pánů a kněží. „Protož jak by to říci mohli, kdyby to byli nepuntovali?“¹¹³² III. Na světlo vyšla jejich rada, kdy několik tisíc nekatolíků mělo jít na pouť na den sv. Jana Nepomuckého do Prahy a tu měli opanovat zámek, nato hned jiní měli za nimi jít, vesnice vybíjet a všechn lid hnát za nimi ku Praze a tak tam spolu v Praze hospodařit, k čemuž měli dopomoci i pražští lidé. IV. Nakonec mínili udeřit na Bydžov, Jičín, Hradec a jiná města, a kde seděli ve vězení jejich lidé, chtěli je osvobodit. Ačkoliv nejprve se nechali slyšet, že proti víře, císaři a vojákům nic nemají, a že se ani bránit nechtějí, když ale podruhé jít začínali, již měli v ruce zbraň, jako ručnice, pistole a jiné nástroje, které jim kováři schválně dělali.¹¹³³

Vavák v úvodu svého záznamu zaznamenává jakýsi úsudek, podle kterého povstalci bojují ne tak proti robotě, ale pro nekatolickou víru. Vavák následně vypisuje v bodech výpověď chycených „zbojníků“. Obecně se však k tomuto úsudku málo vyjadřuje. Jen Vavákova slova „Protož jak by to říci mohli, kdyby to byli nepuntovali?“ naznačují jistý souhlas s uvedeným názorem. Ale raději si počkejme na druhé hlavní téma, kde budeme zevrubněji sledovat Vavákovy záznamy k poddanským bouřím.

A na úplný konec jen dodejme, že v době selského povstání byla zrušena svatojánská pouť, což Vavák jen jednoduše ve svém spisu registruje. Neboť panovala jistá obava, že ze zbožného katolického člověka se mohl vyklubat rebel. Avšak ukázalo se, že povstalci více usilují o řešení sociální otázky než náboženské.

Na základě výše zmíněných záznamů z doby posledních let vlády císařovny Marie Terezie a jejich následné zevrubné analýzy, můžeme konstatovat, že milčický sedlák František Jan Vavák, vychovávan v době pozdního barokního katolicismu, je věrný katolík s konzervativními postoji. Vavák ve svém spisu vystupuje jako muž velmi zbožný, jenž se aktivně účastní pravidelných náboženských oslav. V tomto duchu se snaží vychovávat i své potomky. Kdykoliv cítí, že je katolická víra napadena, všemožně ji chrání a brání. Za zdroj nebezpečného útoku na katolickou víru Vavák pokládá jednak zrušení některých katolických zvyklostí, nerad se s nimi loučí, a jednak své věčné nepřátele –

---

¹¹³¹ Tamtéž, s. 56 - 57

¹¹³² Tamtéž, s. 57

¹¹³³ Tamtéž, s. 57

nekatolíky, které mnohdy častuje pejorativními významy, a které spojuje především s vyznáním luteránským. Nekatolické obyvatelstvo zkrátka znamená velké břímě a neustálý boj ve Vavákově životě. Proto jakýkoliv prostředek namířený proti jinověrcům vítá, ačkoliv na pozadí doby tereziánské Vavákovy postoje k nekatolíkům nejsou ještě tak zaujaté, jako v době josefínské, kdy reformy Josefa II. byly přece jenom radikálnější.¹¹³⁴ Nakonec jen dodejme, že v některých svých záznamech se Vavák vnímá jako příslušník vyšší venkovské vrstvy, která tak snadno nepodléhá nekatolickým svodům, tak jako nižší venkovská vrstva, ke které Vavák jako by držel jistý odstup.

Závěrečnou část analytické statě věnujme druhému hlavnímu tématu, a to Vavákovým postojům k období selských bouří na pozadí doby tereziánské.

Bohužel život Františka Jana Vaváka prochází i nelehkým obdobím neúrod a hladomorů z počátku let sedmdesátých, jež navíc pomalu tvořilo podhoubí pro vypuknutí velkého nevolnického povstání, které nakonec dalo podnět k rozsáhlým robotním úpravám. Proto následně sledujme Vavákovu počínání v tomto bouřlivém údobí a reakce na příčiny rebelie, samotný její průběh a nakonec její důsledky.

Podle slov Kutnara od poloviny 18. století se začíná znatelně, i když zdlouhavě a nestejněměrně na vrchnostenských a poddanských hospodářstvích měnit zemědělská technika.¹¹³⁵ Historik Kočí dodává, že hlavní zábranou pro pokrok zemědělské techniky byl robotně nevolnický systém. Nevolnická hospodářství, utlačovaná nadměrnými robotami, zůstávala výrobně technicky vězet na středověkém zaostalém stupni a nebyla s to zlepšovat ani obdělávání půdy, ani chov dobytka. Feudální velkostatek, založený na robotním systému, byl touto robotní soustavou rovněž bržděn na cestě technického pokroku. Ale přece jenom se tu dokázaly prosadit některé technické a technologické novoty.¹¹³⁶

Nicméně neudržitelná hospodářská a sociální situace poddaných nastala po válce sedmileté, jak uvádí Kutnar.¹¹³⁷ Tapié k tomuto dodává, že po sedmileté válce přišla klimaticky nepříznivá, téměř katastrofální léta. Období 1766 – 1769 se vyznačovalo pozdními mrazy a častými průtržemi mračen na jaře.¹¹³⁸ Důsledky války, neúroda, hlad a mor působily zhoubně na poddanské hospodářství, dodává Kutnar. Rozmnožily řady žebráků, vyvolaly tíseň

---

¹¹³⁴ Zde odkazuji na: Šiková, O.: Dobový ohlas osvícenských reforem v českých zemích se zřetelem na dobu panování císaře Josefa II., bakalářská práce FHS UK Praha, 2003, zde je řešen Vavákův postoj k jednotlivým josefínským reformám.

¹¹³⁵ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 311

¹¹³⁶ Kočí, J.: c. d., s. 56

¹¹³⁷ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 316

¹¹³⁸ Tapié, V. – L.: c. d., s. 311

nezaměstnané vesnické chudiny a vedly k živelným výbuchům hladových bouří, kterých se především při přepadávání panských špýcharů a mlýnů účastnili chudí domkaři a bezzemci. Úbytek pracovních sil, způsobený válkou a nemocemi, znamenal pro ostatní obyvatelstvo zvýšení robot a jiných povinností.¹¹³⁹

Za zhoršující se hospodářsko-výrobní a sociální situace poddaných se množily spory poddaných s vrchností a vyústily ve velké nevolnické povstání roku 1775. Avšak poddanská nespokojenost vybuchla tentokrát nejdříve ve Slezsku.¹¹⁴⁰ Tedy neúroda, drahota, bída, mor z počátku 70. let, zvýšené roboty a některé prokázané případy krutého zacházení s poddanými vyburcovaly nejvyšší instance státní správy k nebývalé aktivitě, jak Bělina poznamenává.¹¹⁴¹

Podívejme se nyní do Pamětí milčického sedláka, jak toto nelehké období velké neúrody způsobené tuhou zimou, stálými dešti a následujícími záplavami, prožíval. Vavák své Paměti z let sedmdesátých počíná zprávou o špatném počasí. Roku 1770 zaznamenává: „*Zima byla víc mokrá než suchá, větším dílem deštivá. Bylo tak velké zle, že nikam žádný s naloženým vozem jeti nemohl. Takové mokré časy začaly se již na podzim, v listopadu 1769. Mnozí formani deset i dvanáct koní do mnohého vozu zapřahali, zase vytahovati dali, i v cestách tak pod nebem mnoho dní někde vozy stály, že nimi žádný hnouti nemohl.*“¹¹⁴²

Následně se nachází série záznamů popisujících neobvyklé výkyvy v počasí. Vavák si stěžuje na jarní husté sněžení, velké závěje na zahradách, cestách a příkopech. Nakonec v okamžiku oteplování dochází k velikým povodním. Záplavy pak způsobily mokra a pozdní setí. Roku 1770 si Vavák poznamenává: „*Dne 15. dubna byla Veliká noc, po ní ten týden, kdo mohl pro mokro, zase začínal sít ječmen. Ten sníh vzdělal veliká mokra v polích, tak že jsme dlouho zasít nemohli. Po sv. Jiří nejlepší setí nastalo.*“¹¹⁴³

Počasí bylo vskutku proměnlivé. Nejprve lid sužovala tvrdá zima, nato deště, záplavy a nakonec sucha. Téhož roku, tedy roku 1770, Vavák uvádí: „*Přes celý měsíc máj slunce velmi prudce a horce svítilo a suchota býti začínala, země po vrchu se zavřely, obilí růsti nemohlo, nejprve pro mokro, neb voda na něm stála, potom pro sucho. Žita a pšenice po tom velikém sněhu velice vyhynuly, že jich maličko zůstalo, nejvíce pak žita, a to jak v dolních tak v horních zemcích; pak zas pro sucho spraviti se nemohly.*“¹¹⁴⁴ Vzápětí Vavák poprvé přiznává počátky neúrody. Okolo 31. července 1770 popisuje skromné žně způsobené výkyvy

¹¹³⁹ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 316

¹¹⁴⁰ Tamtéž, s. 320

¹¹⁴¹ Bělina, P.: Mezi reformou a revolucí. Agrární reformy osvícenského absolutismu, in: Bělina, P. a kol.: Velké dějiny země koruny české., s. 360

¹¹⁴² Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 1

¹¹⁴³ Tamtéž, s. 2

¹¹⁴⁴ Tamtéž, s. 2

v počasí: „Zajisté oblíbilo se Pánu Bohu zem potrestati, nebo pro to jarní mokro, potom pro sedm neděl trvající sucho velmi veliká byla všech věcí neouroda. Žita obzvláště po tom velikém sněhu vyhynula, tak že jich bylo velmi maloučko, z čehož následovala hned po žních dražota v obilí, tj. okolo svátku Narození Panny Marie. Mnozí, co žita vyseli, tolik ho nesklidili.“¹¹⁴⁵ V záznamu Vavák zjevně považuje toto velmi zlé údobí za trest Boží. Ostatně Kutnar připomíná, že rozličné pohromy lid považoval za trest Boží. Bůh stíhá lidstvo za spáchané hříchy a za obecně nepotrestané zlo.¹¹⁴⁶

I v následujících letech 1771 – 1772 si Vavák stěžuje na opětovné tuhé mrazy, deště, mokra a sucha. Upozorňuje na náhlé změny v počasí způsobující velkou neúrodu. V roce 1771 zaznamenává kruté mrazy až do měsíce března. Nato přišly opět záplavy a sucha. ... „a právě všecko smutno bylo v polích viděti.“¹¹⁴⁷ Zoufá si Vavák.

Doba byla opravdu přetěžká, zvláště pro poddaný lid. Sám Vavák, který je znám svou aktivitou a chutí plnit veškeré povinnosti, se zapojoval do protipovodňových úprav. Snad využil svého respektu, kterým ve vsi oplýval, a svého postavení. Vavák byl druhým obecním starším a jeho tchán od roku 1767 rychtářem. Na začátku června roku 1771 zaznamenává opakující se deště, které zapříčinily rozvodnění. „Sem přišla voda od Poříčan tak veliká, že již přes 30 let taková zde nebyla, k čemuž připomohla nová struha, kterouž Černokosteletí od Poříčan pod černou oboru vedouce...“¹¹⁴⁸ Vavák následně zevrubně popisuje, jak zabránili rozvodnění. Dále přesně jmenuje místa, pole, louky, které byly zatopeny. Nicméně Vavák a Václav Vozáb se vydali do Radimi k panu řediteli se žádostí, aby byl radimský příkop udělán tak, aby přes něj nešla voda na louky. Radimský ředitel byl ochotný splnit jejich požadavek. Poručil udělat příkop, dal na pomoc 20 chalupníků a několik podruhů, a to vše za vědro piva. Vavák ale nebyl s výsledkem práce spokojen. „Nicméně přece tak mnoho vody sem jíti nemůže jako prve, sice kdyby nebyl aspoň tak opravený...“¹¹⁴⁹

Obecně Vavák atmosféru doby neúrod velmi podrobně zachycuje ve svých Pamětech. Se svou pečlivostí zapisuje veškeré škody a ztráty, včetně dobových cen za obilí. U Vaváka, jako hospodáře, by tomu ostatně nebylo jinak. Vždyť na úrodě závisela v podstatě existence rolníků. Dlouhodobé neúrody pak znamenaly skutečnou zkázu.

Špatná úroda, nedostatek obilí, způsobené výkyvy v počadí zapříčinily rozsáhlé hladomory. Kruté zimy, deště, záplavy a nakonec sucha znamenaly zkázu pro obilí, které buď shnilo, uschlo, či které nakonec bylo pojídáno červi.

---

¹¹⁴⁵ Tamtéž, s. 7

¹¹⁴⁶ Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost., s. 115

¹¹⁴⁷ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 12

¹¹⁴⁸ Tamtéž, s. 13 - 14

¹¹⁴⁹ Tamtéž, s. 15

Vláda urychleně začala vydávat četná opatření pro zacházení s obilím. Historik Čapka dodává, že velká neúroda v českých zemích zapříčinila přirozeně růst cen obilí a hlad mezi lidem. Vláda se ale snažila zabrzdit růst cen vydáním nařízení o maximálních (tzv. královských cenách). Za hladomoru zemřelo v českých zemích asi půl milionů lidí, tj. přes 12 % všeho obyvatelstva. Ukazovala se nevýhodnost obilní monokultury, ta pak vedla k hromadnému rozšíření brambor,¹¹⁵⁰ což ostatně Vavák v Pamětech také reflektuje. Na základě jeho záznamů, brambory, tyto zvláštní plodiny, vyvolaly u lidí zděšení, ale i posměch. Do každé vesnice pak byly dány instrukce, jak mají být brambory sázeny. Navíc hladomor vyvolával neklid na venkově a radikalizoval, jak již bylo výše zmíněno, selské nepokoje. K zmírnění situace se dováželo obilí z Uher.¹¹⁵¹

Vavák roku 1771 skutečně zaznamenává tzv. taxu neb královskou cenu. Jako pozorný člověk, zevrubně vypisuje ceny za obilí podle stanovené královské ceny. Přiznává, že díky tomuto zásahu bylo v kouřimském kraji obilí lacinější o 30 kr. Nicméně tuto taxu nebo-li cenu pro chudé lidi otevřeně vítá. Vnímá ji jako velmi prospěšnou pro chudý lid, „*a proto pána Boha velebili.*“¹¹⁵² Ale ti, kteří měli obilí na prodej, se velmi rmoutili a nikomu nechtěli prodat podle té ceny. Raději čekali, až ta cena pomine. Později Vavák uvádí pomalé odvolávání královské ceny, ačkoliv ještě nebyla zcela zrušena. Opět si Vavák poznamenává, že „*žádný podle ní prodati nechtěl, obzvláště ten, koho Jidáš měšcem uhodil. Někteří pak nebozí kupující lidé sami přes taxu peníze dávali, jen aby na chléb dostati mohli.*“¹¹⁵³

Obecně Vavák skutečně královskou cenu otevřeně vítá, ale zároveň zde nepřímou poukazuje na to, že patří k dobře zabezpečené venkovské vrstvě. Vavák královskou cenu nazývá jako cenu chudým lidem. Vnímá ji jako prospěšnou pro chudý lid, a proto oni chudí lidé za to děkovali pánu Bohu. Pravděpodobně Vavák tolik netrpěl, měl pevné materiální zázemí, za chudého se nepovažoval. Na druhou stranu, ačkoliv Vavákova rodina patrně tolik nestrádala, neměla obilí nazbyt. Vavák sám poznamenává, že ti, kteří měli obilí na prodej, byli z královské ceny zarmoucení a nechtěli nikomu prodat na základě stanovené ceny. Vavák je proto podrobuje kritice a současně projevuje lítost na těmi, kteří raději kupovali i přes taxu, jen aby měli chléb.

Ze záznamu by tedy vyplývalo, že Vavákova rodina byla dobře zabezpečena – Vavák královskou cenu považuje především prospěšnou pro chudý lid a také nemusí ze zoufalství kupovat chléb i přes stanovenou taxu, jako ostatní nebozí lidé. Na druhou stranu Vavákova rodina pravděpodobně nebyla natolik zabezpečená materiálně, aby mohla obilí rozdávat.

---

¹¹⁵⁰ Čapka, F.: c. d., s. 370

¹¹⁵¹ Tamtéž, s. 370

¹¹⁵² Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 10

¹¹⁵³ Tamtéž, s. s. 13

Nicméně Vavák si obecně zoufá nad tvrdou dobou: „*Těch časů na našem poděbradském panství huř než kde jinde bylo, a to proto, že na panských špejcharích žádných obilních forotů nebylo, jedno, že málo obilí u dvorů bylo sklizeno, druhé, málo lidí vydluženého obilí po žních oplatili, protože ho sami neměli, a k tomu ještě mnoho okolo sv. Havla panské pšenice prodati nechali, kteroužto pšenici někteří rychtářové a šafářové bez peněz ujali, ji do Prahy vozili a s dobrým ziskem prodavše, teprv do důchodu peníze odvedli...*“¹¹⁵⁴ Vavák poukazuje na velikou nouzi a nařikání.

Doba neúrod a hladomorů je zároveň dobou četných nařízení, vyhlášek a opatření, které měly pomoci stávající situaci řešit. Ať už to byly povinné kontroly špýcharů krajskými komisari, povinné vojenské hlídky zapsaného obilí či nařízení o povinném sepsání obilí, které bylo vyseto. Takováto nařízení se pravidelně opakovala během oněch nešťastných let. Vavák si mnohdy nad neustálými úředními příkazy naříká: „*Byly to právě časy divné, neboť jsme nesměli svázané obilí do druhého dne na poli nechati, ale hned za vázači bráti a domů voziti. Někdy tři, čtyři dni ženci doma seděli a vázati nemohli. Ječmena také obzvláště málo a mnohem méně než loni jsme naklidili...*“¹¹⁵⁵ Neúroda byla vskutku velká, proto lidé museli rozprodávat svůj dobytek a jiný majetek... „*A tak z toho nemalý strach každého podjímal, jak dále živ bude.*“¹¹⁵⁶

Vavák a jeho rodina, ačkoli jak se zdá, měla materiální jistotu, prožívá s ostatními toto zlé údobí. Ostatně hladová léta se Vavákovy rodiny musela beze sporu dotknout. Vavák si stěžuje, jak málo sklidili, proto se strachoval, jak bude. Na úrodě závisela existence člověka a vůbec jeho budoucnost.

Již bylo výše zmíněno, že pro zmírnění krize se dováželo obilí z Uher, což Vavák, jako hospodář, přirozeně reflektuje. Podle Vaváka tak pekaři měli konečně z čeho napéci chleba. Mnozí sedláci a měšťané tak nekupovali obilí, ale raději hotový chléb a tak ... „*lakomcům drobet bylo ujato.*“¹¹⁵⁷

Vavák zde vítá uherské obilí jako výpomoc, která byla tak dostatečná, že i někteří sedláci a měšťané obilí nekupovali, ale raději kupovali hotový chléb. Tedy mnozí sedláci a měšťané byli na tom již tak dobře, že si už doma sami chléb nepekli. Protože se Vavák mnohdy projevuje v záznamech jako příslušník vyšší venkovské vrstvy či jako člověk snad dobře zabezpečený, je proto pravděpodobné, že i on mohl chléb kupovat, avšak poznámka týkající se lakomců, které Vavák kritizuje, dosvědčuje to, že i Vavák neměl nadbytek.

Kutnar uvádí, že zadlužení poddaných podle dluhových příznání vzrostlo a činilo 27 mil. zlatých. Ceny potravin byly pro chudé obyvatelstvo nedostupné, hladovělo a bylo především decimováno morem. Pro nedostatek obilí a drahotu nebyla roku 1771 přijímána do služby čeládka, takže na vesnicích došlo

---

¹¹⁵⁴ Tamtéž, s. 10

¹¹⁵⁵ Tamtéž, s. 22

¹¹⁵⁶ Tamtéž, s. 23

¹¹⁵⁷ Tamtéž, s. 34

k nebývalé nezaměstnanosti, která měla podobně jako hlad odraz ve vzestupu počtu žebráků.¹¹⁵⁸

Vavák velmi často zaznamenává velkou drahotu a nedostatek potravy. Proto čeládku málokdo bral. Navíc Vavák poukazuje na velké množství žebráků. Mezitím však v Praze vypukl veřejný hlad. Vavák skutečně poznamenává, že v Praze byla veliká nouze o chléb. Nato vyšlo nařízení, aby lidé jeli do Prahy s obilím. Na labských mostech pak byla zřízena vojenská hlídka, která nepouštěla žádného formana s obilím do Němec. Ale obilí, které zde koupil, musel odvézt do Prahy. Vavák si naříká, že z důvodu hladu se také mdle a slabě odbývala robota, ... „*a to jak od sedláků, tak chalupníků, tak od podruhův pro nedostatek chleba a potravy a píce hovadům.*“¹¹⁵⁹ Zde Vavák přiznává, že skutečně katastrofální léta z počátku sedmdesátých let se dotkla téměř všech venkovských vrstev bez rozdílu. U někoho však viditelněji více a u někoho méně. Navíc hladová léta sužovala nejen české země, ale i země sousední. Vavák poukazuje na stejné trápení v Bavorsku a v říši. Se svou pílí a pečlivostí hospodáře vypisuje tamější ceny za obilí.

Vavák si všímá smutných osudů svých sousedů. Do svého spisu uvádí řadu nešťastných příběhů lidí, kteří prožívali velké životní utrpení. Vavák poukazuje na jejich zoufalství, hlad, bídu a nemoci. Vavák s nimi plně soucítí. Opět ze zápisu vyplývá, že Vavák a jeho rodina ustála toto hladové údobí poměrně dobře. Vavák nezaznamenává osobní strádání, ale přesto uvádí: „*Dlouze by bylo nynější drahotu a všecky bídy a nedostatky zde v Čechách vypisovati, a jak kde v kterém kraji platilo, ...*“¹¹⁶⁰ Vzápětí se smutkem konstatuje: „*Takovou drahotu žádný nejstarší člověk zde v Čechách nepamatuje, jakož pak ani v kronice české od prvního knížete Čecha sem příšlého až do nynějšího panování Marie Terezie skrze 1127 let takovou drahotu sem nenašel. A tak před námi nikdy ještě zde v Čechách tak draho nebylo, - aCh raCZlž DátI MILOstIWI Pán BVoh, abI již více a po nás zase nebylo.*“¹¹⁶¹ Vavák si obecně mnohdy stěžuje na velkou drahotu, bídu a vůbec nedostatek obilí a potravy. Navíc nám záznam znovu podává svědectví o tom, jak Vavák využívá pro svůj spis kroniky. Vavák se snažil vyhledat, zda někdy v minulosti také tak bylo draze jako nyní. Prosí upřímně Boha, aby již bylo lépe.

Nicméně během těchto katastrof zoufalí lidé žádali úředníky o materiální pomoc. Opět Vavák zaznamenává, že někteří sousedi z každé vsi na poděbradském panství neměli kus chleba vzít, často chodili na pana administrátora, aby jim bylo půjčeno obilí na chléb, ale sám administrátor

¹¹⁵⁸ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 321

¹¹⁵⁹ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 20

¹¹⁶⁰ Tamtéž, s. 19

¹¹⁶¹ Tamtéž, s. 19

nemohl nic půjčit kvůli nedostatku obilí v sýpkách. Nakonec dal povolení k vydání obilí z královského magacínu pro celé panství. Vavák nato vypisuje přesnou dávku obilí, načež tuto výpomoc otevřeně komentuje slovy: ... „*což prospěje rovně tak, jako by někdo celou ves hořící a v plamenu ohně stojící žejdlíkem vody uhasiti chtěl.*“¹¹⁶² Takto se Vavák ironicky vyjadřuje k materiální pomoci, která zjevně nebyla dostatečná. Ačkoliv z Vavákových slov lze znovu vycítit, že Vavák nepatřil k těm, kteří neměli kde kus chleba vzít, je očividně pohoršen nad tak malou výpomocí. Jako by projevoval soucit s těmi, kdo pomoc potřebují nejvíce.

Koncem roku 1772, kdy se již situace zlepšovala, Vavák rekapituluje předešlý rok. Zde poukazuje na velmi tvrdé životní podmínky způsobené pohromami: „*Dřív, než přišly ony Boží žně, co chudí lidé v tom roce zkusili. Bylo by o tom mnoho psáti, nebo rozličné neslýchané a k slyšení hrozné věci za pokrm měli, jako bývá v čas někdy dlouho obleženého města aneb nějaké pevnosti. Mezi jiným i padlý zhynulý dobytek mnozí jedli, obzvláště lidé ze Lhot, ti k jiným vesnicím chodili, takové v pytlích domů nosíce jedli a z šachet je vykopávali.*“¹¹⁶³ Záznam nám opět podává svědectví, že Vavák a jeho rodina překonala ono zlé období poměrně dobře. Podle slov Vaváka právě chudí lidé zkusili nejvíce. Tedy k chudým a strádajícím se Vavák opět nepřirazuje.

Nešťastné události z počátku let sedmdesátých se přirozeně odrazily i na chovu dobytka. Lidé neměli pro dobytek potravu. Vavák poukazuje na nedostatek píce pro dobytek a vůbec na jeho špatný stav. Mnoho dobytka uhynulo. Vavák sám ve svém spisu vypočítává, o kolik kusů dobytka přišel.

Krutá léta 1770 – 1772 podnítily vznik rozličných chorob a epidemií. Vavák velmi zevrubně zaznamenává vypuknutí moru v Praze a vůbec v celém českém království. Neustále poukazuje na sužování lidí zimnicí a skony nemocných. Lékaři přicházeli s různými léčebnými metodami, které vzápětí byly vyhlášeny formou patentu, a to, jak Vavák uvádí, zvláště pro prostý lid. Jako by tímto Vavák opět nepřímo poukazoval na to, že se neřadí mezi prosté lidi, pro které byla především určena ona rozličná ochranná opatření. Zároveň však tato opatření vítá jako prospěšná.

Důsledkem hladomorů bylo i zrušení poutí a procesí. Před sv. Janem Nepomuckým a letnicemi bylo vyhlášeno prostřednictvím patentů, aby žádný, kdo neměl s sebou potravu, nechodil do Prahy na pouť. Důvod byl jediný – aby v Praze zbytečně neubývalo potravy. A tak, podle slov Vaváka, kdokoliv tam šel nebo jel a neměl s sebou svou potravu, nebyl tam vpuštěn. Ze stejného důvodu pak Vavák zaznamenává zrušení několikadenních procesí. ... „*To prý pro ty zlé časy, aby lidé outrat neděli, - a oni ani doma co jíst neměli.*“¹¹⁶⁴ Vavák zde

---

¹¹⁶² Tamtéž, s. 32

¹¹⁶³ Tamtéž, s. 34

¹¹⁶⁴ Tamtéž, s. 33 - 34

ironicky komentuje tato opatření. Jak by lidé mohli utrácet, když doma sami nemají co jíst?

Kutnar připomíná, že při všem nedostatku kořistila z obilní drahoty sobecká obilní spekulace velkostatkářů a obchodníků, kteří vyváželi obilí do ciziny, kde bylo dražší, nebo je skladovali pro výhodnější prodej.¹¹⁶⁵

Ostatně o tom, jak někteří lidé zneužívali bezmocnost jiných pro svůj zisk, jsme mohli již vycítit z Vavákových záznamů výše zmíněných. Vavák se mnohdy pohoršuje nad lidskou lakotou a lichvou v časech nejhorších. Uvádí, že v momentě odvolání královské ceny na obilí, prodával, kdo ještě měl a jak nejvýše mohl a také, kdo měl peníze, rád platil, jen když mohl dostat obilí a mohl se najíst chleba. Kdo peníze neměl, ten od žádného, ani od přítele a bratra na žádné závazky, prosby, úroky, nic dluh nemohl dostat. Vavák rozhořčeně poukazuje na některé místní lidi, kteří byli natolik zatvrzelí, že před prosíci domácími sousedy a lidmi obilí zapírali, že ho prý nemají a jinam je prodávali. Vavák nato uvádí konkrétní milčický případ.

Nicméně Vavák si značně rozzlobeně poznamenává: *„Bylo by mnoho vypisovati rozličných a mnohých falší, podvodů, lichev, šalby a nemilosrdenství, kterak jedni nad druhými, možnější nad chudými provozovali a je zžírali, majíce pěknou výmluvu, že za to nemohou, poněvadž tak platí. Platilo mnoho, a oni chtěli ještě více, až právě beze všeho všudy svědomí. Když kdo uslyšel, že tam neb tam se prodává za tolik, on chtěl ještě více, a tak nikde a žádný den cena stejná nebyla. Mnohý boháč každý den tisíc příležitostí měl nebe získati, ne aby co komu darmo dával, - ač by mnohem lepší skutek učinil, - ale toliko aby chudý lid byl lakavě slyšel, jim pěkně odpovídal a na tak hrozné prosby a závazky aspoň něco a podle dobrého svědomí půjčil a uší svých od prosících neodvracel, neb to od nich Pán Bůh žádá...“*¹¹⁶⁶

Vavák zjevně odsuzuje lichvu a zneužívání lidské slabosti. Přestože, ostatně jak již bylo několikrát výše konstatováno, se pravděpodobně nepotýkal s tak velkou bídou, neměl tolik na rozdávání. Jeho záznamy jsou jednak plné nářků a naříkání a jednak kritik na lakomce a boháče, kteří situaci zneužívali pro svůj prospěch. Vavák se zde jeví jako člověk, který by v tíživé situaci sousedům rozhodně pomohl a navíc s nimi plně soucítit.

Odpovědi na všechny tyto uvedené poměry byly již v letech 1771 – 1772 hladové nepokoje. Vesnická chudina, především hladovějící podruzi,

---

¹¹⁶⁵ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 321

¹¹⁶⁶ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 18

přepadávali fůry s obilím, panské špýchary a mlýny a jen vojenská asistence udržela tento sociální neklid v určených mezích.¹¹⁶⁷

Ostatně Vavák uvádí četné případy hladových bouří. Zevrubně je popisuje ve svých Pamětech. Čtenářům vypisuje přesná místa, kde došlo k hladovým bouřím a s velkým zájmem pak sleduje jejich samotný průběh a důsledky. Se svou tradiční svědomitostí pak uvádí přesná jména buřičů, kteří byli potrestáni. Jen dodejme, že mezi buřiči nebyli jen podruzi, kteří patřili k nižší venkovské vrstvě, ale Vavák zaznamenává i dva rychtáře, kteří nakonec za svou účast byli zbaveni svých funkcí.

Obecně záznamy o hladových nepokojích nejsou vyplněny osobním komentářem. Vavák je jen zaznamenává, ale přesto v jednom ze svých zápisů nazývá hlavní vzbouřence jako největší „chtícobráče“, kteří trestu neunikli. Vavák tedy používá tohoto pejorativního výrazu pro ty, kteří ze zoufalství povstali. Mezi vzbouřenci byli především podruzi, tedy nižší venkovská vrstva. Jako by byl Vavák pohoršen jejich konáním. Jako by odsuzoval tuto vzpouru, jako by v ní spatřoval jen násilné přepadávání, což se přirozeně Vavákovi, zbožnému člověku, muselo přičít. Ze záznamu lze opět vycítit Vavákovo rozhořčení nad podružskou vrstvou a Vavákovu příslušnost k vyšší venkovské vrstvě.

Jak obecně Vavák prožívá léta neúrod, hladomorů, bídy a nemoci? Na základě záznamů lze konstatovat, že Vavák se svou rodinou toto velmi zlé období přestál pravděpodobně bez velké újmy, ačkoliv se přirozeně hladová léta Vavákovy rodiny musela dotknout. V zápisech si Vavák často stěžuje na neobvyklé výkyvy v počasí, malou úrodu, drahotu, hlad a epidemie. Ačkoliv skutečně v Pamětech nenalezneme žádný záznam o přímém strádání Vavákovy rodiny, nemáme pocit, že by žil v nadbytku. Ostatně Vavák ostře napadá boháče, lichvu, zneužívání lidské slabosti, lidskou neohleduplnost a lhostejnost.

Nicméně všechny tyto skutečnosti, na základě slov Kutnara, vyvolaly sice změnu ve vedení zemského gubernia, do jehož čela byl dosazen národohospodářsky vzdělaný Karel Egon Fürstenberg, ale zároveň vedly i ke zřízení dvorské komise pro úpravu urbaniálních dávek, ale všechny tyto nápravné snahy vlády narážely na tvrdošíjný odpor stavů, kteří upírali státu právo zasahovat do poddanských poměrů. Pokládali to za neoprávněný zásah do soukromých práv a soukromého vlastnictví. Vrchnosti odmítaly provést nový soupis urbaniálních povinností.¹¹⁶⁸ Avšak vláda se nedala od svého rozhodnutí

---

¹¹⁶⁷ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 322

¹¹⁶⁸ Tamtéž, s. 321 - 322

odradit. Po sérii četných ústupků ve prospěch vrchnosti byla nakonec vyhlášena roku 1774 úprava urbaniálních povinností (roboty, dávky, platy).¹¹⁶⁹

Vavák skutečně zaznamenává, že po celém českém království byli voláni všichni rychtáři a sousedi z vesnic do ředitelských zámků a kanceláří, kde byli tázáni, kterou robotu chtějí mít a dělat. Zda podle starých či nových pravidel. Rychtáři si robotu měli zvolit a podepsat. Avšak Vavák přiznává, že nikde se nechtěli podepsat ani na jednu ani na druhou na žádném panství. Nato Vavák zevrubně vypisuje obsah patentu. Na obsah reaguje těmito slovy: „*Při témž patentu konečné pozorování bylo a jest, že těch poddaných, kteří až dosaváde mň robotovali nežli se zde vyměřuje, nic se netýče, nýbrž při svém starém zůstavení býti mají, ale těch, kteří více nežli tu stojí robotují. To ačkoliv na některých místech se nachází, však ale všudy se přece robotuje starým způsobem. Kde se našla robota větší nežli zde jest a chtěli se na tuto podpisovati, ani se jim nedovolilo, ani robot neslevilo.*“¹¹⁷⁰

Vavák očividně obsah patentu kritizuje, považuje ho za nespravedlivý. Stejně se z robot neslevilo. Robotní úprava musela mezi poddanými a vrchností vyvolat značné rozepře.

Robotní úpravy stále zjevně narážely na odpor vrchnosti, proto roku 1775 vláda nařídila, aby zvláštní urbaniální komise pořídila urbáře z úřední moci. Ale to již bylo pozdě. Právě v této době se rozhořival ohromný požár největšího nevolnického povstání v Čechách.¹¹⁷¹ Kutnar navíc poznamenává, že zprávy o jednáních, týkajících se úpravy urbaniálních povinností, pronikaly mezi lid a nabyly v něm podoby pověstí o dalekosáhlých úmyslech vlády zrušit robotu. Prý už byl takový císařský zlatý patent vydán, ale vrchnosti jej zatajují. Tato nálada rozjitřovala lidové masy, zvláště když i jinak první polovina sedmdesátých let dávala dostatek živin pro zvýšený sociální pohyb.¹¹⁷² Organizační středisko se vytvořilo již někdy v létě roku 1774 ve Rtyni na panství náchodském. Kolem zámožného rtyňského rychtáře a svobodníka Antonína Nývltů vznikalo tzv. selské gubernio, zárodek příští selské vlády ze zástupců českých a německých rychtářů a také středních vrstev vesnických, jako byl pavlovický chalupník a kolář Antonín Kolísko.¹¹⁷³

Povstání vypuklo již v lednu roku 1775 na německém panství broumovského kláštera v Teplici nad Metují a rozšířilo se na české panství polické. Selské gubernio odsuzovalo jeho předčasnost a násilnost, hledělo jeho rozvoj brzdit, ale povstalecké hnutí jednou uvedené do chodu, bylo těžko udržet na legální cestě protestů a petic. V jarních měsících se přímo lavinovitě rozšířila první vlna

¹¹⁶⁹ Kočí, J.: c. d., s. 58

¹¹⁷⁰ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 41

¹¹⁷¹ Kočí, J.: c. d., s. 58

¹¹⁷² Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 322

¹¹⁷³ Tamtéž, s. 322 - 323

povstání. Zasáhla celý český severovýchod a Polabí až ku Praze. Rtyňské gubernio se až později rozhodlo připojit k povstání i na Náchodsku, poněvadž bylo složeno ze zámožnějších a konzervativnějších selských živlů, žádalo jen zmírnění roboty, nikoliv její úplné odstranění. Někteří s povstáním nešli.¹¹⁷⁴

Vavák skutečně zaznamenává ve svém spisu vypuknutí selských bouří, ale vše sleduje převážně s ohledem na poděbradské panství. Vavák poznamenává, že sedláci povstali proti robotě u slezských hranic na broumovském, náchodském, smiřickém, novoměstském a červenoopečenském. Odtud se vzbuřenci šířili na jiná panství a „*jiné sedláky k témuž popudili*.“¹¹⁷⁵ Nato se část valila k Praze a druhá na poděbradské a kolínské panství a „*na ten největší spěch lidí z vesnic, sousedy a jiné statné osoby berouce s sebou jíti přinutili*...“¹¹⁷⁶ Poté, co vzbuřenci dorazili do Poděbrad, postavilo se jim do brány vojsko. Když ale hejtman slyšel, že proti císaři nic nemají, toliko proti robotě, vojsko odstoupilo a vpustilo je na náměstí. Následně někteří rychtáři a sousedi vešli do zámku a žádali písemnost od pana vrchního, „*aby prý dle onoho v létu 1772 na svobodu daného patentu – kterýž však žádný nikdy daný nebyl – hned písemně jim dal, že od hodiny více roboty řídit, ani jaké jiné platy krom kontribuce na poddaných žádati*.“¹¹⁷⁷

Vavák ve svém záznamu oznamuje vypuknutí selských nepokojů proti stávající robotě. Ale pravděpodobně zpráva, že povstalci nutili jiné sedláky, aby se připojili, Vaváka značně znepokojuje. To ostatně sám prožívá o několik dní později, když povstalci dorazili na poděbradské panství a na zdejší sousedy taktéž doléhaly, aby se přidali. Z Vavákových slov lze již vycítit jistý odstup k povstání. Vavák se zdržuje jakéhokoliv komentáře, jen projevuje svůj nesouhlas s existencí tzv. zlatého patentu. Zde si položíme otázku, proč Vavák, chalupník a robotník, v takový patent nevěřil. Snad to plyne z jeho nedůvěřivosti, celkové opatrnosti a zdrženlivosti. Raději vždy vyčkává. Vavák pravděpodobně nevěřil, že by vyšlo takové prohlášení, které by tak radikálně zrušilo robotní povinnosti. A navíc Vavák hodně četl. Když tápal nebo si nebyl jistý, vzal si knihu, kroniku, noviny či kalendář a snažil se v nich nalézt odpověď. A patrně v nich také nenalezl zprávu o vydaném zlatém patentu, ve který věřili vzbuřenci. Ostatně mezi radikálními povstalci byli především ti, kteří patřili k nižším, chudším venkovským vrstvám, které se příliš nezabývaly čtením a vůbec hledáním důkazů o zlatém patentu.

Navíc záznam nám podává svědectví o tom, že byl Vavák dobře informován o veškerém dění za hranicemi svého rodného kraje. Zprávy pravděpodobně pocházely od tamějších vesničanů, kteří mohli varovat své sousedy před nepokoji či od formanů, se kterými Vavák rád hovořil.

¹¹⁷⁴ Tamtéž, s. Tamtéž, s. 323

¹¹⁷⁵ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 47

¹¹⁷⁶ Tamtéž, s. 47

¹¹⁷⁷ Tamtéž, s. 47

Nato Vavák uvádí, že poté, co buřiči vtrhli do Poděbrad, se snažil dvorní rada z Hohern odjet rychle do Prahy. Byl ale chycen a veden nazpět do Poděbrad. Následně Vavák poznamenává, že baron a jiní komisaři se snažili povstalcům vymluvit, že takový patent není a pokud chtějí něco takového hledat, mají tak činit v tichosti, řádně a bez tolika set lidu. Ale, jak říká Vavák, nebylo to nic platné. Povstalci stále činili pokřiky a pohružky. Nato se vzbuřenci rozdělili na tři skupiny. Jedna z nich táhla do Milčic. Bylo jich přes šest set.

Vavák je zde zjevně pohoršen jednáním buřičů. Nelíbí se mu, jak se povstalci projevují, navíc i poté, co samotný baron a komisaři se snažili v klidu s povstalcem domluvit. Bez úspěchu. Vavák je zklamán celým průběhem povstání. A jak se musel Vavák tvářit, když přes šest set vzbuřenců dorazilo do Milčic? Vavák samotný příchod povstalců do Milčic nekomentuje. Je zde zdrženlivý. Jako by vyčkával, co bude dál. Pravděpodobně ale nastalo u Vaváka velké znepokojení, zvláště po oněch zprávách, kdy vzbuřenci nutili ostatní, aby se k povstaleckým houfům připojili, dále kdy baron z Hohern, osoba hodného respektu, byl unesen, a kdy vzbuřenci v Poděbradech se hlasitě domáhali zlatého patentu, který nikdy nebyl vyhlášen. Nicméně nevelká vesnice Milčice se náhle stala místem, kde se soustředily stovky vzbuřenců. To skutečně muselo vyvolat u místních vesničanů obavy a nejistotu.

Obecně, na základě slov Kutnara, v podhůří a v kraji, kde byla významnější účast drobnějších sedláků, chalupníků a domkářů, byl průběh povstání radikálnější. Zde protahují povstalecké houfy krajem, přepadávají zámky, přenášejí vědomě povstání na panství sousední, požadují vydání domněle zatajovaného zlatého patentu císařského a vymáhají si násilím zrušení robot a jiných povinností.¹¹⁷⁸

Selské povstání se místy skutečně proměnilo v násilné přepadávání zámků, vrchnostenských sídel, plundrování vesnic a násilné nucení poddaných připojit se k buřičům. Podle Kočího se organizátoři povstání především rekrutovali z řad vesnických rychtářů a bohatých sedláků, kteří představovali umírněný proud. Umírněné proudy však nemohly zabránit vzniku a rozvoji radikálnějších tendencí v povstaleckých houfech. V těchto radikálních houfech pak nabyly vrchu chudé a nejchudší vrstvy nevolnické vesnice (chalupníci a bezzemci) a nejmladší generace nevolníků.¹¹⁷⁹ Kutnar navíc dodává, že součástí radikálních houfů byla i městská chudina.¹¹⁸⁰

---

¹¹⁷⁸ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 323

¹¹⁷⁹ Kočí, J.: c. d., s. 62

¹¹⁸⁰ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 324

Vavák se později vrací k buřičům, kteří táhli z Poděbrad do okolních vesnic, tedy i do Milčic. Tentokrát ale zevrubně popisuje jednání a chování samotných buřičů, kteří Vaváka museli natolik popudit, že se již vzdává svého odstupu a otevřeně o nich hovoří. Vavák poznamenává: „*Jak do které vsi přišli, hned, kolik je tam čísel, tolik lidí žádali, od sedláků větších pak po dvou i po třech osobách míti chtěli, rychtáře pak samého se sousedy, to dokonce a protivil-li se kdo a jíti nechtěl neb odstranil, tomu okna a kamna roztloukli. Lidi taky z nymburského jarmarku jdoucí, necht' byli z blízka neb z daleka, každého vzali a nechtící jíti nevázně bili.*“¹¹⁸¹ Tedy buřiči nutili sedláky, rychtáře a vůbec obyčejné kolemjdoucí se k nim připojit, pokud se vzpírali, tak jim ničili majetek a bili je. Vzápětí Vavák vyjmenovává zámky a tvrze, které povstalci opanovali, a ve kterých si vynutili do zástavy písemnosti a písaře. Povstalci, podle slov Vaváka, také hodně pili. Dokonce zajali pana direktora „*cestou pak mnoho ran, strkání, posměchu, proklínání a hanlivých jmen trpěti musel.*“¹¹⁸² Během cesty vzbouřenci plundrovali vesnice, útočili na všechny lidi bez rozdílu a říkali opovážlivá slova. K tomu Vavák dodává, že se k nim přidávali podruzi, pacholci a nezvední chasníci. „*Nejhůře ale d'áli ti, jimžto se Berlín více nežli Řím a více Žitava nežli Praha líbí.*“¹¹⁸³

Zde se událo přesně to, před čím byl Vavák pravděpodobně varován obyvateli jiných krajů či formany – dobovými „zpravodaji“. Avšak Vavák patrně takové chování stejně očekával a předpokládal. Ostatně měl již své zkušenosti z místních hladových bouří a navíc předešlé chování povstalců na poděbradském náměstí a zámku ho velmi rozhořčilo. Kromě toho skutečnost, kdy opět vzbouřenci napadli osobu hodného respektu, ho musela velmi dráždit. Navíc pobouřeně dodává, že se k povstalcům připojili podruzi, pacholci a nezvední chasníci. Tedy reprezentanti nižší venkovské vrstvy. I zde neopomene přiznat svůj postoj vůči svým věčným nepřátelům – nekatolíkům, kteří, jak se zdá s povstalci sympatizovali. Snad ve vzbouřencích spatřovali možný prostředek k tomu, jak na sebe veřejně upozornit a prosadit své požadavky. Snad pomocí svých sympatií a účasti očekávali jisté výhody.

Zatím v druhé polovině března roku 1775 se vytvořilo na Chlumecku, Bydžovsku a v Polabí několik bojových středisek a houfů, které měly tendenci proniknout ku Praze, dodává Kutnar. Na Chlumecku, kde se do čela houfu dostal roudnický sedlák Jan Chvojka, byly povstalecké sbory rozprášeny vojskem, když se potřikrát pokusily zaútočit na chlumecký zámek. Stejně tak byly rozprášeny povstalecké houfy ohrožující Nový Bydžov a Prahu.¹¹⁸⁴

---

¹¹⁸¹ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 48

¹¹⁸² Tamtéž, s. 48

¹¹⁸³ Tamtéž, s. 49

¹¹⁸⁴ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 323

Vavák ve svém spisu zaznamenává, jak buřiči táhli od Brandýsa k Praze. Následně byli vyslýcháni rychtáři. Ti, kteří byli přinuceni jít s povstalci, byli propuštěni domů, ale ti, kteří se dobrovolně přidali k povstalcům, byli zavřeni v invalidovně u Prahy.

V této napjaté atmosféře se jednoho dne čtyřiatřicetiletý Vavák stal přímým účastníkem nevolnického povstání. „*Já rovně s nimi z domu do Tatec a do Hořan došel, odtud v noci do Lstiboře jsem utekl – tu ráno od nich můj bratr bit byl – a došel jsem zase až do Kounic, pak od špejcharu nad Kounici jsem do Břístvě odstranil a tam na hůře do slámy se schoval a když to odtad odešlo, já také domů jsem se vrátil.*“¹¹⁸⁵ Vavák se zjevně ze strachu raději dobrovolně připojil k buřičům. Situace se navíc přiostrčila, když ve Lstiboři byl Vavákův bratr Jiří, rychtář a sedlák, zbit. Vavák se pak snaží ukrýt a po odchodu vzbouřenců se rychle vrátit domů. Tato osobní zkušenost musela Vaváka natolik zasáhnout, že po celou dobu poddanských nepokojů se již nezbavil své zdrženlivosti a odstupu a raději se povstalcům vyhýbal.

Pravděpodobně bezprostředně po této události se chopil pera a do svého spisu zaznamenal proces selského nepokoje tak, jak ho on viděl a chápal. Vavák v pěti bodech podrobně vykresluje atmosféru „rumraje a bouřky“. Učínme shrnutí. 1. Vzbouřenci údajně hovořili o tom, že mají zlatý patent, který byl vydán samotným císařem. „*Kdo ale psaní má aneb kdo je viděl, to žádný pověditi neuměl.*“ 2. Zde Vavák praví, že sami povstalci prý mají rozkaz, aby učinili zátah vždy na tři zámky a pobrali písemnosti. Nato Vavák vyjmenovává všechny zámky, které vzbouřenci napadli. Vavák navíc poukazuje na opilství mezi buřiči a stejně, když jeden proud táhl k Praze, mnozí z nich se ulekli a kdo jak mohl, utekl. III. Během povstání se vzbouřenci drželi svého hesla: „*Kdo by s vámi nechtěl jít, perte a bijte, a kdo by utákal, tolikéž, jakož i okna a kamna roztlučte; kdo by proti tomu co mluvil, perte!*“ Vavák k tomu poznamenává, že obsah svého motta „*obzvláště zachovávali*“. Na to Vavák uvádí, že mnoho lidí, dobrých šlechtných sousedů a rychtářů bylo bito, protože s povstalci jít nechtěli, utíkali či se vyhýbali. Vzbouřenci se také dopouštěli krádeží. IV. Na základě slov Vaváka buřiči také vyhrožovali, že pokud se nesplní jejich požadavky, povstanou ještě jednou a bude hůře. V. Nakonec si Vavák poznamenává, že několik set lidu táhlo k Brandýsu. Podle zpráv od pana vrchního brandýského zde bylo ač osmnáct tisíc povstalců.¹¹⁸⁶

Záznam nám podává zevrubný popis poddanských nepokojů z pohledu Vaváka. Z výše zmíněných slov lze vycítit, jak Vavák skutečně vnímal povstalecké houfy. V povstalcích vidí zvrhlíky, kteří činí jen samé zlo. Rabování zámek, krádeže, ničení majetku a přepadávání obyvatel Vaváka muselo velmi dráždit. Navíc zde Vavák opět naráží na problematiku tzv. zlatého patentu, ve který nevěřil. Ironicky k tomuto poznamenává, že ani sami buřiči neměli žádné

¹¹⁸⁵ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 49

¹¹⁸⁶ Tamtéž, s. 49 – 50, zde se nachází Vavákův podrobný výpis selských nepokojů.

důkazy o zázračném patentu. Na otázku, kde mají onen vzácný patent, buřiči neměli odpověď.

Vavák nazývá povstalce zbojníky, kteří ne tak za zrušení roboty, ale za ničení zámků, vesnic a kostelů povstali. Povstalci jsou v očích Vaváka nebezpeční lidé, před kterými je třeba být na pozoru, a kterým je třeba se vyhnout. Roku 1775 si Vavák zaznamenává: „*Ano, již veřejně ukázali, proč bouří, nebo i kostely otevírajíce obírali, kalichy, monstrance a roucha mešní berouce – a tu se již zřejmě ukázalo, odkud té řeky pramen teče a že jsou to již kovali.*“¹¹⁸⁷ „*Navíc formani vypravovali, jak v Němcích zbojníci němečtí páchali, nebo mimo veřejné rabování kostely loupili, duchovenstvo ukrutně bili, jednoho kaplana do naha svlekše do kostela vehnali a hned aby jim mši sloužil, nutili a nevázně mrskali, až na něm kůži všecku rozšlehali...*“¹¹⁸⁸ Vzápětí Vavák opět podrobně vypisuje rabování zámků v městě Český Dub. Tomuto ničení neunikly kostely. Povstalci brali kalichy, monstrance a roucha, nato pak obrazy roztloukli a rozsekali. Vavák nad tím vším naříká: „*A to také již i Čechové – ti, kteří po druhé jdouce u Chlumce rozehnáni byli, - činili, nebo v Kratinohách kostel podrobně vybrali, jakož i v Libčanech, Dobřenicích a jinde, nebo u těch zabitých a zajatých u Chlumce mnoho se kostelních věcí našlo.*“¹¹⁸⁹

Ze záznamů lze vycítit, že Vavák již skutečně počíná přijímat poddanskou vzpuru jako skupinu rebelantů, jejichž cílem je rabovat vše, co se dá, děsit ostatní vesničany a nakonec se i obohatit z četných krádeží.

Zápis zároveň podává znovu svědectví o tom, jak se Vavák snaží být plně a pečlivě informován o všem, co se děje nejen v našich zemích, ale i za hranicemi. Vavák je známý častým využíváním novin, knih, kronik či kalendářů, jen aby se dozvěděl více. Nepochybně také rád zastavoval formany z dalekých cest a vyptával se, co se kde děje nového. Formani byli dalším možným zdrojem poskytování informací. Tito doboví „zpravodajové“ Vavákovi snad pravidelně dodávali zprávy o veškerém dění za hranicemi Vavákova rodného a jemu velmi dobře známého kraje. Vavák tak přesně popisuje bouřlivou atmosféru nejen v německých oblastech, ale i například ve městě Český Dub na Liberecku.

Na základě dobových povstaleckých událostí a osobních zkušeností má Vavák z buřičů strach. Sám si poznamenává, že bylo slyšet, že zase noví buřiči jdou od hranic, což vzbudilo mezi lidmi napětí a děs. Proto bylo ihned svoláno vojsko do Poděbrad i na labské mosty. Prámy a lodě byly na rozkaz potopeny a rybáři nesměli převážet.

Povstalecká tažení musela být skutečně velmi rozsáhlá, když byla přijímána takováto opatření.

---

¹¹⁸⁷ Tamtéž, s. 51

¹¹⁸⁸ Tamtéž, s. 55 - 56

¹¹⁸⁹ Tamtéž, s. 56

Zemská vláda, jak Kutnar připomíná, neměla o rozsahu povstání a jeho formě jasných zpráv a představ. obávala se důvodně, že by se mohli k povstalcům připojit pražští tovaryši, drobní řemeslníci a chudí lidé, kteří opouštěli Prahu snad s úmyslem hledat spojení se slepými houfy.¹¹⁹⁰

Nicméně mezitím byly poddanské vzpoury potlačovány vojenskou silou. Vláda nato urychleně začala vydávat jistá opatření namířená proti povstalcům. Hned na konci března roku 1775, jak Vavák zaznamenává, do vesnic přišlo nařízení z královského krajského úřadu, aby se lidé nepřipojovali ke vzbuřencům. Později přichází další nařízení, podle kterého císařovna všeobecně oznamuje, že poddaní mají být co nejostřeji přidrženi k „vybývání předešlých robotních povinností.“

Vláda a vojsko se zkrátka snažily mít situaci plně pod kontrolou. Členové vládního aparátu vydávali jedno nařízení za druhým s cílem stávající situaci zklidnit a odstranit u poddaných rebelující tendence. Po předešlých opatřeních bylo bezprostředně vyhlášeno jiné, a to samotným nejvyšším purkrabím K. E. Fürstenbergem a jeho sekretářem. Vavák sám poznamenává, že učinil výpis tohoto nařízení pro celou obec. Z jeho výpisu je patrné, že selské povstání bylo interpretováno jako shromáždění poddaných a sedláků organizované z lehkomyšlnosti a ze zlosti pak prezentovali četné výstupky, ke kterým navíc také druhé nutili. Nicméně ti, kteří byli buřiči přinuceni se připojit, nebudou potrestáni. Avšak ti, kteří se zbojnickví a buřičství nechtějí vzdát, budou přísně trestáni. Trestům však nemají uniknout ani ti, kteří stáli u zrodu shromáždění, a přesto se ho nakonec nezúčastnili a konečně i ti, kteří věděli o záměru se shromáždit.

Posledního března roku 1775 byl na venkově vyhlášen patent od císařovny Marie Terezie, ve kterém nařizuje, aby poddaní se již více neshromažďovali a svým vrchnostem své povinnosti opět bez odporu vykonávali. Povstalci čili zbojníci, protivníci, buřiči a „roztrhatelé“ veřejného pokoje a jistoty budou exemplárně potrestáni.

Výše zmíněná opatření, prezentovaná v Pamětech, nejsou doprovázena Vavákovými osobními komentáři. Vavák jen zaznamenává návrat starého pořádku. „*Tentýž pátek, posledního března, byla zas robota nařízena a v naší vsi Milčicích poslušně bez odporu vybyta. Někteří hned ve středu, vezouce z kůlny střebestovské do Poděbrad seno, odbyli.*“¹¹⁹¹ Ihned nato byla na příští týden řízena robota, byly poslané kontribuční knížky a sepsány úroky, co kdo ve vsi dává, jak Vavák uvádí.

Obecně ze záznamu vyplývá jisté zklidnění bouřlivé atmosféry. Zdá se, že vláda společně s vojsky nakonec situaci plně vzala pod svou kontrolu. Dobová

---

¹¹⁹⁰ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 324

¹¹⁹¹ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 54

opatření byla pravděpodobně natolik účinná a případné tresty natolik zstrašující, že se lidé raději vrátili do svých příbytků a plnili své povinnosti.

Taktický postup vlády proti povstalcům, podle slov Kutnara, nebyl jednotný. Na počátku povstání, kdy nebyl patrný jeho rozsah a nebezpečnost, radila vláda k mírnému postupu. Když se ale ukázalo, že hnutí nevolníků je zjevem obecným, a když se šlechta a pražské gubernium dožadovaly ostrého zákroku, vyhlásila vláda stanné právo a zřídila mimořádné soudy, které trestaly na místě dopadené provinilce trestem smrti.¹¹⁹²

Vavák si pečlivě zapisuje tresty povstalců a jejich jména. Mezi potrestané, na základě Vavákových záznamů, se řadili rychtáři, řemeslníci, sedláci a pacholci. Vavák na ně pohlíží jako na nepřikladné lidi, kteří činili jen samé zlo. Neopomíná připomenout, že povstalci pány a vrchnost napadali, ostatní lidi tloukli a nutili je se k nim připojit. Vzápětí ale Vavák také poukazuje na sousedskou pomoc. Podle slov Vaváka mnoho sousedů jelo do Prahy, aby jiným pomohli. Například jistý soused Čermák byl málem popraven, ale pomohl mu Istibořský rychtář Jiří Vavák, starší bratr Františka Jana Vaváka, a písař z Bylan, neboť usvědčili, že Čermák je nevinen. Jinde zase uvádí, že z Prahy bylo posláno domů sedm sedláků, jelikož byli prohlášeni za nevinné. Podle slov Vaváka tito sedláci byli moudří a dobří katolíci. Osobně s nimi mluvil. Později také Vavák zaznamenává, že jistý Holan z Bobnic byl propuštěn z vězení, neboť učinil vyznání katolické víry.

Z Vavákových slov lze vycítit souhlas s potrestáním. Avšak také upozorňuje na lidskou solidaritu a vůbec sousedskou pomoc. Vavák také poukazuje na zajaté sedláky, kteří nakonec byli propuštěni, neboť byli nevinní a zároveň to byli věrní katolíci. Pravděpodobně se jednalo o ty, kteří byli nuceni se k povstalcům připojit. Nicméně současně v tomto záznamu jako by Vavák měl tendenci opět zde připomenout své náboženské postoje, které místy proplétá do svých záznamů o selské bouři. Jako by zde chtěl naznačit, že dobří a oddaní katolíci nemají nic společného s povstalcí. Ve vzbouřencích by pak Vavák spatřoval nejen zbojníky, což lze s jistotou tvrdit, ale také své věčné nepřátele – nekatolíky. Ostatně v následujícím záznamu se Vavák zmiňuje o Holanovi z Bobnic¹¹⁹³, který byl propuštěn z vězení, neboť učinil vyznání katolické víry. Vavák se však již zmiňuje o Holanovi dříve, a to v souvislosti se zesilujícími aktivitami nekatolíků. Holan byl tedy s největší pravděpodobností nekatolického vyznání.

---

¹¹⁹² Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 324

¹¹⁹³ Vavák se taktéž zmiňuje o Jiřím Holanovi v pozdějších pamětních listech. Holana zde Vavák vykresluje jako nezbedného nekatolíka. Holan, který pro získání svobody raději učinil vyznání katolické víry, se ale poté ke svému původnímu nekatolickému vyznání opět navrátil. Vavák je tímto velmi rozhořčen. Zde odkazují na: Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část II. 1781 - 1783, Praha 1908, s. 12 – 14

Obecně Vavák vzbouřence skutečně vnímá jako buřiče, kteří více škodí než bojují za ušlechtilé ideje, ale nelze s jistotou tvrdit, že Vavák povstalce současně spojuje s vírou nekatolickou. Záznamů tohoto charakteru je velmi málo.

Poněvadž však tvrdý postup mohl rozpoutat nový odpor povstalců, podle slov Kutnara, změnila vláda svou taktiku. Vyhlásila generální pardon a změnila tresty smrti na tresty vězením nebo nucenou prací. Většina členů selského gubernu, pokud neuprchli za hranice, byla odsouzena k těžkým trestům, ale generálním pardonem byl jim trest smrti proměněn na několikaletý žalář.¹¹⁹⁴ Vavák si neopomíná do svého spisu zaznamenat onen „odpouštějící patent“. Záznam není doplněn osobním komentářem.

Následně se podívejme na osudy hlavních představitelů selského povstání. Antonín Nývlt byl potrestán třemi roky nucených prací a nejradikálnější člen gubernu Adam Kolisko dostal deset let nucené práce v přádelně. Jan Chvojka byl osvobozen. Před vyhlášením generálního pardonu bylo sedm účastníků oběšeno.¹¹⁹⁵

Vavák sleduje osudy Nývlta a Chvojky s velkým zájmem. Zaznamenává, že do Poděbrad byli vezeni zbojníci a mezi nimi byl i Nývlt „*jeden principál těch bouří, soused z broumovského panství...*“¹¹⁹⁶ Nývlta popisuje jako velmi zámožného a u všech lidí i u pánů váženého. Vavák sám poznamenává, že Nývlt se proto ke službě obětoval. Opět zde naráží na tzv. zlatý patent, v který údajně Nývlt věřil. Vavák k tomuto dodává: „*A tak se s tím Nyveltem stalo jako s nějakým, jenž víno pije, které dokud pije málo a mírně, zůstává moudrým, ale když již pije mnoho, bude potom bláznem. Aneb jako kdo v čas povodně hráz u rybníka hradí a spravuje, posléz i s tím od vody vzat aneb zahrán bývá. Tentýž Nyvelt jistě posavad v Praze vězněm jest...*“¹¹⁹⁷

Poté Vavák činí záznam o osudu Chvojky. „*Zas jeden původ bouří vezen byl přes Poděbrady do Prahy a ten má příjmí Chvojka, z panství pardubského, člověk zvláštní a možný, ze vsi Roudnice, která leží mezi Kratonohy a Libčany, a toho jsem já znal; byl nevinně osočen a po půl létě z Prahy puštěn a roku 1790 v Roudnici v svém statku umřel.*“¹¹⁹⁸

Vavákův vztah k Nývltovi a Chvojkovvi byl spíše pozitivního rázu. Vavák v Nývltovi vidí silnou osobnost, který pro své schopnosti a postavení byl víceméně povstalcovi zneužit. Vavák Nývlta vnímá jako rozumného člověka. Ostatně, podle jeho slov, se Nývlt snažil vzbouřence krotit moudrou řečí. Pro své obětování pak snadně uvěřil v onen zlatý patent, ke kterému koneckonců byl

---

¹¹⁹⁴ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 324

¹¹⁹⁵ Tamtéž, s. 324 - 325

¹¹⁹⁶ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 54

¹¹⁹⁷ Tamtéž, s. 63 - 64

¹¹⁹⁸ Tamtéž, s. 55

sám Vavák poněkud skeptický. Služba lidem se bohužel stala Nývltovi osudnou. Roudnického sedláka Chvojku naopak Vavák znal osobně. Chvojka taktéž patřil k bohatším selským vrstvám. Podobně jako Nývlt, tak i Chvojka žádal od povstalců mírné chování. Nakonec byl uznán za nevinného a propuštěn.

Lze konstatovat, že Vavák výše zmíněné vůdčí představitele selského povstání poměrně respektoval. Neuvádí k nim žádné záporné, kritické hledisko. Naopak projevuje jistou lítost nad osudem Nývlta. Nakonec oba vůdci reprezentovali mírnější povstaleckou frakci, což Vavák, jak se zdá, by i vítal. Vavák je také robotník. I on má bohaté zkušenosti a ví, co tvrdá robotna znamená, proto by pravděpodobně přivítal určité robotní narovnání, což bylo ostatně ideou onoho umírněného proudu. Vavák má však jiné zkušenosti s povstalcí, a to bohužel značně negativní.

Dozvuk bouří se přirozeně ještě objevuje v následujících letech. V četných záznamech lze nalézt Vavákovu obavu z případných poddanských vzpour. Například roku 1776 Vavák zaznamenává selské nepokoje na broumovském panství. Vavák však tuto událost komentuje těmito slovy: „*Bylo ale křiku, že zase sedláci jdou, ale nic z toho nebylo.*“¹¹⁹⁹ Z Vavákových slov lze vycítit úlevu a oddech. Roku 1780 si Vavák zase poznamenává, že ve vsi Opočnici vyhořely tři grunty. Nato Vavák uvádí, jak pan vrchní učinil všem rychtářům a ostatním lidem jemnou a pronikavou řeč, ve které prosil zdejší lid o pomoc pro opočnické obyvatele. Žádal, aby každá ves a každý soused dal almužnu, „*že by oni zase dříve povstati mohli a v té bídě, jež po ohni bývá, dlouho nezůstávati...*“¹²⁰⁰ Lze konstatovat, že strach z poddanských bouří ještě dlouho mezi lidmi zůstal.

Následně si položíme otázku, jaký postoj Vavák zastával vůči selským nepokojům. Na základě podrobné analýzy záznamů můžeme konstatovat, že ačkoliv se Vavák přímo nevyjadřuje k povstání, z jeho slov lze předpokládat pohoršení a vůbec odsouzení selské vzpoury. Původní idea poddanského povstání, tedy zmírnění roboty, se náhle rozplynula. Vzbouřenci se proměnili v radikální houfy, které ne tak za robotu, ale za ničení zámků, vrchnostenských sídel, vesnic a kostelů povstali. Vavák povstalce nazývá zbojníky či nezbednými buřiči, jejichž cílem je přepadávání a loupení. Navíc vzbouřenci napadali reprezentanty vrchnostenské vrstvy, tedy osoby hodného respektu. To Vavák, jakožto zbožný a příkladný člověk, nemůže jen tak přehlížet. Vavák k povstalcům zachovává značný odstup, utvrzený osobními zkušenostmi. Ale když pojednává o osudech vůdčích představitelů vzpoury, projevuje jistou lítost a pochopení. Vždyť oni byli ti, kteří se formou klidné domluvy a dohody snažili dosáhnout robotního narovnání, což by sám Vavák, jako zkušený robotník, pravděpodobně přivítal. A nakonec to byli oni, kteří se snažili bouřící davy zklidnit a umírnit.

---

¹¹⁹⁹ Tamtéž, s. 81 - 82

¹²⁰⁰ Tamtéž, s. 147

Záznamy o poddanských nepokojích Vavák místy proplétá svůj postoj k jinověrcům. Jako by Vavák v povstalcích zároveň spatřoval bojovníky za nekatolickou víru. Ale zápisů tohoto druhu je ve spisu velmi poskrovnu, proto zde nelze s jistotou tvrdit, že vzbuřenci mimo jiné také povstali pro nekatolické náboženství. Jakékoliv generalizování by v tomto případě bylo riskantní. Je však pravděpodobné, že nekatolíci skutečně doufali, že v této napjaté atmosféře nastane také určité prolomení bariér a dočkají se uznání své víry. Ale to už tvoří zcela jiný předmět bádání, který by se výhradně zabýval náboženským smýšlením povstalců.¹²⁰¹

Obecně je Vavák situací v době poddanských nepokojů velmi zklamán, pohoršen a znepokojen. Buřiči jsou podle něho stejně nebezpeční jako nekatolíci. Vavák proto neváhá a proplétá své postoje vůči selskému povstání se svými postoji vůči nekatolíkům. Oba tábory jsou totiž pro Vaváka zkrátka nepřátelé.

Nicméně na samotný konec citujme slova historika Petráně, jenž výstižně popsal osobu Vavákovu na pozadí doby selských bouří: „Pro rozvážného, spořádaného souseda, který moc nevěřil v novoty, to všechno bylo moc hr hr. Takhle si mohou počínat jen lehkomyšní blázni a chudá holota, co nic nemá a taky neztratí. Nedůvěřivý sedlák potřebuje čas na rozmyšlenou. I když má darebných robot plné zuby, váhá nad lákavým slibem svobody, protože co paměť předků sahá, podobné pokusy zatím nikdy dobře neskončily. Ne, s takovými nechtěl Vavák mít nic společného.“¹²⁰²

Závěrečnou část analytické statě věnujme přímým důsledkům velkého nevolnického povstání. Bezprostředním důsledkem povstání bylo urychlené vydání nového robotního patentu v srpnu roku 1775 a rozhodnutí vlády řešit robotní otázku alespoň na komorních statcích rozdělením dominikální půdy a převedením naturální roboty v peněžité dávky v tzv. aboličním systému dvorního rady F. A. Raaba, později generálního ředitele komorních statků.¹²⁰³

Teprve selská rebelie, jak praví Kutnar, odvedla státní činitele od představy, že by mohlo dojít k úpravě poddanských povinností a k uklidnění na základě dobrovolné úmluvy mezi pány a poddanými, a způsobila, že stát svou mocí vyhlásil regulaci poddanských povinností robotním patentem ze 13. srpna 1775.¹²⁰⁴ Robotní patent pro Čechy a Moravu znamenal pokrok proti dosavadním patentům. Jeho ustanovení byla jasnější a rozvržení robot podle zámožnosti poddaných rustikalistů na základě výše jejich kontribuce bylo

¹²⁰¹ Zde odkazují na: Čáňová, E.: K dějinám proticírkevních proudů v nevolnickém povstání roku 1775, in: Acta Universitatis Carolinae - Philosophica et Historica, 1962/3, s. 225

¹²⁰² Petrán, J.: Rebelie. Příběh jednoho týdne a dvou dní v březnu roku 1775, Praha 1975, s. 42

¹²⁰³ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 325

¹²⁰⁴ Kutnar, F.: Cesta selského lidu ke svobodě, s. 51

spravedlivější.¹²⁰⁵ Robotním patentem jsme se podrobněji zabývali v páté kapitole.

Již v dubnu roku 1775 Vavák zaznamenává, že do vesnic přišel patent, ve kterém královská dvorská komise v Praze veřejně prohlašuje, že ustavičně pracuje pro srovnání urbářů, aby se mohlo věrným a poslušným poddaným ulehčit v jejich břemenech. Až bude úprava hotová, všichni úředníci a hospodářští direktori budou o všem spraveni. Avšak na vůli každého kontribuenta bude, zda zůstane u starého nebo nového způsobu roboty. Než se vše učiní, poddaný má řádně plnit své povinnosti. Nato téhož roku v září Vavák uvádí, že se v Černém Kostelci vyhlásily budoucí roboty pro celý kouřimský kraj.

Jak Vavák reagoval na robotní patent? „*Takovému srovnání a robot vyměření každý se velice divil, poněvadž dle toho mají kontribuenti majíce prv beztoho velkou robotu, nyní ještě větší, velcí pak ještě menší míti mají; nebo jsou kontribuenti, že 60, 80, 90, 100 zl., taky 120 zl., 130 zl., 140 zl. ani i 150 zl. ročně platí, a v patentu ani zmínka o nich není.*“¹²⁰⁶ Nakonec Vavák uvádí možnost volby, zda poddaní chtějí vykonávat starou či novou robotu: „*Dne 2. listopadu, na den památky všech věrných Dušiček, rychtářové s konšely do zámku voláni jsouce, vyvolení jednoho každého souseda, kterou robotu chce, starou anebo tu podle patentu novou, přinést měli, dle čehož větším dílem každý vyvolil starou.*“¹²⁰⁷

Robotní úpravy zjevně vyvolaly mezi lidmi pohoršení a znepokojení. Vavák patent respektuje, ale považuje jeho obsah za nespravedlivý. Podobně tomu tak bylo i v předešlém roce, kdy navrhovaná osnova robotních úprav ztroskotala. Jak Vavák praví, malí kontribuenti dostali ještě větší robotu, ale kontribuenti velcí mají zase mít robotu menší. A největší kontribuenty patent přehlíží. Z robot se neslevilo. Lidé proto většinou raději volili robotu starou. Jak vidno, pokrokový robotní patent nezaznamenal velkého úspěchu mezi poddanými.

Sám Vavák zde neuvádí výši kontribucí, kterou musí odvádět. Proto přesně nevíme, jak daleko ho patent negativně zasáhl. Vavák se zde osobně neprojevuje, ale přesto obecně v patentu nenalézá úlevu.

Druhým konkrétním důsledkem velkého nevolnického povstání bylo urychlené zavádění aboliční soustavy Raabovy (tzv. raabizace). Robotu měla být převedena na plat (tj. dosavadní renta v úkonech měla být nahrazena rentou

¹²⁰⁵ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 325

¹²⁰⁶ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 69

¹²⁰⁷ Tamtéž, s. 71

v penězích) a roboty měla být odstraněna tím, že se půda zeměpanských dvorů rozdělila mezi dosavadní poddané a nové kolonisty.¹²⁰⁸

Patent byl oficiálně vyhlášen dne 1. března 1777. Avšak přirozeným odpůrcem reformy byla šlechta a také vrchnostenští úředníci, kteří se cítili být reformou ohroženi ve své existenci. Bylo proto možné reformu provést jen tam, kde panovnice byla bezprostřední vrchností, tj. na statcích komorních, klášterních, městských a nadačních a soukromým vrchnostem byla reforma jen doporučena.¹²⁰⁹ Raabově soustavě jsme se podrobněji věnovali v páté kapitole. Vavákovy Milčice leží na komorním poděbradském panství. Tato skutečnost pak zde umožnila uplatnit Raabův systém.

Již roku 1776 Vavák zaznamenává, že císařská a královská komise předvolávala každou ves, kdy jí baron z Raabů předložil následující: „*Že konečné Její Milosti ustanovení jest, dvory a robotu zrušiti a zničemni a za takovou budoucně plat mírný žádati, a to sice 21 kr. z jedné rakouské měřice. Ourok taky že více žádný nebude. V naší vsi takového ouroku každoročně 116 zl. se platilo. Podle toho vysazení na velikých gruntech mnoho za tu robotu peněz vynášelo; protož se toho mnozí ulekli, jakož i velimští sousedi ani to přijíti nechtěli, že raděj budou starým způsobem robotovati, s čím sice pan baron dobře spokojený nebyl, neb to bylo jeho dílo. – Nyní jest to všechněm milo.*“¹²¹⁰ Vyhlášení reformy očividně vyvolalo mezi poddanými znepokojení a nedůvěru, neboť převedení roboty znamenalo i finanční zatížení, čehož se mnozí lidé ulekli. Vavák poznamenává, že někteří sousedé chtěli raději robotu vykonávat. Ale nakonec dodává, že nyní tuto úpravu všichni vítají. Pravděpodobně tato poslední poznámka byla ale Vavákem dopsána později.

Na samém konci roku 1776 Vavák pak poznamenává, že „*dne 28. prosince, v sobotu před poslední toho roku nedělí, ohlášeno v zámku poděbradském i na jiných císařských panstvích, že již tak od Nového léta všechna roboty přestane a více odbývána nebude, toliko ty dva dni, v příští pondělí a outerý, až do nastalého nového roku aby se odbyla, a tak se stalo.*“¹²¹¹ Vavák ve svém záznamu oznamuje zrušení roboty. Od příštího roku již roboty nemá být odbývána.

A jak samotný Vavák prožívá vyhlášení Raabova systému? Rok 1777 ve svých Pamětech uvádí: „*Na panstWICH Cysarže pana sWoboDa LIDV gest Daná, z Cžehoz bVD Pan BVh poChWaLen nInI až na Věky aMen. Čžest BohV, WIC se roboty nezná.*“¹²¹² Dále Vavák nato pokračuje: „*Po Novém létě, jenž byl ve středu, již více robotováno není. Jsou též při tom zrušeny ouroky domovní, které se více platiti nebudou. Kterí po Novém létě zadávající k manželství*

¹²⁰⁸ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 326

¹²⁰⁹ Tamtéž, s. 327 - 328

¹²¹⁰ Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část I., s. 78 - 79

¹²¹¹ Tamtéž, s. 82

¹²¹² Tamtéž, s. 83, zde v poznámkách Skopec dodává, že vždy dva verše dají v součtu číslic rok 1777.

*dovolení dostávali, tak se již za svobodné psali a v kostelích ohlašovali.*¹²¹³ Vavák očividně reformu vítá. Předcházející zklamání z nových robotních úprav náhle střídá veselí a radost. Roboty byla zrušena. Z Vavákových slov lze vycítit jistou úlevu a oddych. Roboty jistě znamenala pro poddaného člověka nemalou životní zátěž, které se nyní zbavil.

Celkově Vavák ve svých záznamech neprojevuje osobní obavu z Raabovy reformy. Pravděpodobně byl ochoten i podstoupit určité peněžité zatížení, jen aby roboty už nebyly. Ve svém spisu Vavák později skutečně zaznamenává přijetí kontribučních knížek s přesně vymezenými platy za zrušené roboty.

Podstatou procesu raabizace bylo nejen převedení robot na peněžité platy (reluice), ale také rozdělení vrchnostenských dvorů mezi poddané. Vavák zevrubně popisuje rozměření polí a následné stavby nových stavení na nově vzniklých pozemcích.

Vavák se s nadšením zmiňuje o příjezdu českých zeměměřičů na poděbradské panství. Dokonce jednomu z nich, jménem Jan Jirásek, byl ustanoven jako pomocník samotný Vavák, čímž byl patrně velmi potěšen. „... *tak i já na poručení pana vrchního zase se panem Jiráskem, principálem svým, ke dvoru Drahu jsme přišli a tam pole dělili.*“¹²¹⁴ Měřiči samá panská pole měřili, „*tak aby tím dřív lidem rozdělené býti mohly.*“¹²¹⁵ Zdá se, že se Vavák horlivě zapojil do měření polí, jen aby se co nejrychleji dostalo nové půdy poddaným. Poté si Vavák do svého spisu již poznamenává povolení nových staveb. „*Dne 16. prosince v nově lidé povoláni byli, kteří sobě jak panská pole, tak dvorská stavení prv zapsati dali, a na to dostali nařízení, aby sobě na stavení příbytků forot dělali, že hned po Novém létě mohou stavěti.*“¹²¹⁶ Lidé, kteří projevíli zájem o nové pozemky, získali povolení začít stavět.

Vavák s velkým zaujetím sleduje celkový proces dělení polí a zakládání nových staveb. Poddaní pravděpodobně projevíli velký zájem o nové pozemky. Vavák poznamenává, že ti, kteří si pole rozebrali, urychleně si stavění budovali.

Lidé, kteří se přihlásili o novou půdu, dostali možnost také získat část panských luk, která se začala následně dělit. Vavák o tom s radostí spravuje budoucí čtenáře svých Pamětí. Se svou obvyklou pečlivostí pak přesně zaznamenává, kdo a kolik z Milčic získal. Vavák k tomuto dodává: „*Jiní sousedi o to nežádali a žádati nechtěli a potom se mrzeli.*“¹²¹⁷ Jak vidno, Raabův systém skutečně vyvolal značnou nedůvěru mezi poddanými. Obávali se přihlásit o nové pozemky, ale jak Vavák uvádí, nakonec toho litovali.

Z milčických obyvatel nejvíce získali z panské louky jistý Matěj Brtek a František Jan Vavák, a to 3 měřice. Nato Vavák ospravedlňuje, proč získal 3

---

¹²¹³ Tamtéž, s. 83

¹²¹⁴ Tamtéž, s. 84

¹²¹⁵ Tamtéž, s. 80

¹²¹⁶ Tamtéž, s. 80

¹²¹⁷ Tamtéž, s. 85

měřice: „*Franc Vavák, ačkoliv chalupník ve 3 kopách rolí sedící, z obzvláštní lásky a přízně pana vrchního proto 3 měřice dostal, že od začátku měření rolí roku minulého v září až posud vždy kvůli jemu s panem inženýrem aneb měřičem trval a tolik svým jemu pomáháním působil, že ten měřič o mnoho více nežli jiní měřiči udělal a změřil. A protož, aby toho památku měl i jeho potomci, ty 3 měřice na Satalické dostal.*“¹²¹⁸ Vavák zde poukazuje na velmi dobré vztahy mezi ním a panem vrchním poděbradského panství Baierweckem. Zároveň nám záznam podává přímé svědectví o tom, jak aktivně se Vavák zapojoval do měření polí, za což byl ostatně odměněn. K procesu raabizace se Vavák ještě vrací roku 1780, kdy se znovu účastnil dělení polí u vsi jménem Chleby. S určitou hrdostí pak poznamenává, že na památku „jeho rozdělování“ byl pak pojmenován druhý díl půdy „na Vavákovsku“. Také sleduje uplatnění Raabova systému i v jiných obcích, například v Radimi. Opět zde poukazuje na to, jak tamější lidé spěchali, aby si zapsali nové pole.

Raabizace, i když měla základní vady v ekonomickém pojetí velkostatku a zavádění dědičného pachtu s vysokou relucí, i když měla nedostatky v konkrétním provádění, jsou vypočítávána na větší podnikatelský zisk vrchnosti, přece měla určitý význam hospodářský (nastal vzestup dobytkaření) a sociální (vznikly nové vsi, v Čechách 128, na Moravě 117 a objevil se přírůstek zemědělských usedlostí, jak dodává Kutnar.¹²¹⁹

Ostatně Vavák zaznamenává zakládání nových obcí. Ve své době to byla velkolepá událost, které se zúčastnilo až několik desítek lidí, mezi nimiž byli i představitelé aristokratické vrstvy. Součástí oslav bylo i pohoštění pro vybranou společnost. Vavák nato uvádí, že sama císařovna Marie Terezie dávala nově založeným obcím jména, avšak jen německá, jak Vavák připomíná. Tuto skutečnost Vavák nekomentuje, ale jako obhájce české řeči byl tímto postupem pravděpodobně zklamán.

Nakonec jen stručně dodejme, že vyšla i jiná nařízení vztahující se k nově zřízeným pozemkům a stavením. Všichni ti, kteří nově staví u dvorů, činí rovné starým hospodářům a jejich grunty rovné starým gruntům, proto se na ně zanechává právo dědictví, a to podle meče i přeslice a nakonec se mají stavět komíny a klenuté kuchyně z panských cihel v ceně, co důchod stojí.

Na samotný závěr si položíme otázku, jaký postoj Vavák tedy zaujímá k Raabově reformě? Obecně Vavák Raabovu soustavu s nadšením vítá. Po velkém zklamání z předcházejících robotních úprav se nyní u Vaváka probouzí radost a snad i naděje na lepší budoucnost. Roboty byly zrušeny. Vavák cítí

---

¹²¹⁸ Tamtéž, s. 85 - 86

¹²¹⁹ Kutnar, F.: České země a Slovensko v období manufakturního stadia a rozkladu nevolnických poměrů 1680 – 1781. Počátek proměn v zemědělské výrobě a cesta k velikému nevolnickému povstání r. 1775, in: Kavka, F. a kol.: c. d., s. 329

úlevu a patrně i zvýšené sebevědomí. Bezprostředně po vyhlášení Raabovy reformy se aktivně účastní dělení polí, za což je řádně odměněn, nejen materiálně, ale i vyjádřenou pochvalou. Pokud je v záznamu o zrušení pastvišť náznak Vavákova konzervativního smýšlení, poté zde, na rozdíl od ostatních sousedů, je Vavák naopak nakloněn novým přístupům.

Zevrubnou analýzou záznamů z pamětních listů českého sedláka Františka Jana Vaváka z doby posledních let vlády císařovny Marie Terezie se diplomová práce snažila rekonstruovat svébytný Vavákův pohled na dobu panování a reformy císařovny Marie Terezie, které významně zasáhly život všech společenských vrstev a zároveň rekonstruovat některé prvky myšlenkového světa druhé poloviny 18. století.

Diplomová práce sledovala ohlas Vavákovy osobnosti na význačné politické změny a události doby tereziánské, a to především na významné zásahy do církevního života, nevolnické povstání a vyhlášení robotních úprav, jakožto důsledku selských bouří. Obecně se práce pokusila přiblížit Vavákovy postoje ve světě náboženském a selském v období závěrečných deseti let panování císařovny Marie Terezie.

Nejprve se František Jan Vavák představuje jako věrný katolík a velmi zbožný člověk, který vždy o církevních reprezentantech hovoří s úctou a respektem. Ve svých Pamětech skutečně vystupuje jako zanícený bojovník za katolickou víru a kdykoliv je napadena, všemožně ji brání a hájí. Ostře tak vystupuje proti nekatolickému lidu, ve kterém spatřuje vážné a nebezpečné ohrožení víry. Nekatolické obyvatelstvo představuje ve Vavákově životě velké břímě. Jeho postoje vůči nim jsou neoblomné a nesmiřitelné, proto vítá jakýkoliv prostředek proti nim. Avšak u člověka, který byl vychován v atmosféře pozdního katolického baroka a navíc v ovzduší, které nepřálo nekatolickému obyvatelstvu, by tomu nebylo jinak. Sama císařovna Marie Terezie byla známa svým nekompromisním postojem vůči nekatolickému lidu. Jinověrci byli zkrátka v oné době velcí nepřátelé, které je třeba mít pod neustálým dohledem.

Druhá podoba Vavákova nabývá pak podoby houževnatého a pilného hospodáře. Bohužel v jeho necelých třiceti letech, v letech počínajícího rolníkova rozpuku, ho stihne velmi zlé údobí neúrod. Kruté zimy, deště, záplavy a nakonec sucha znamenaly zkázu pro obilí. Neobvyklé výkyvy v počasí a následná neúroda zapříčinily rozsáhlé hladomory a epidemie. Vavák ve svých pamětních listech velmi procítěně popisuje dobu z počátku let sedmdesátých jako dobu lidského zoufalství a bídy. Pro nedostatek potravy a velkou drahotu mnoho lidí zemřelo. Hladová léta se výrazně dotkla nejen zemědělského, ale i společenského života. Ačkoliv, jak se zdá, Vavák se v těchto krušných letech přímo neocitá na hraně lidského života, není zde záznam o jeho velkém strádání, plně však soucítí s ostatními, kteří se na hraně lidského života právě ocitli. Tvrdě odsuzuje lichvu a zneužívání lidské slabosti.

To už se ale pomalu vytváří podhoubí pro velké nevolnické povstání roku 1775. Vavák však k povstalcům zachovává jistý odstup. Původní idea poddanského povstání, tedy zmírnění roboty, se náhle rozplynula. Vzbouřenci se proměnili v radikální houfy, které ne tak za robotu, ale za ničení zámků, vrchnostenských sídel, vesnic a kostelů povstali. Vavák povstalce nazývá zbojníky či nezbednými buřiči, jejichž cílem je přepadávání a loupení. Vavák, jakožto člověk zbožný a člověk, jenž respektuje vrchnost a úředníky, nemůže přirozeně s průběhem celého povstání souhlasit. Je touto situací zklamán, pohoršen a znepokojen. Nezbední buřiči jsou stejně nebezpeční jako nekatolíci. Vavák proto neváhá a proplétá své postoje vůči selskému povstání se svými postoji vůči nekatolíkům. Oba tábory jsou pro Vaváka zkrátka nepřátelé. Příímými důsledky poddanského povstání je jednak nový robotní patent a Raabova soustava. Ta je uplatněna jen na některých statcích. Zatímco k prvnímu důsledku je Vavák poněkud skeptický, k důsledku druhému naopak značně optimistický. Raabův systém Vavák vítá s radostí.

Obecně Vavák ve svých pamětních listech z doby tereziánské vystupuje místy jako člověk konzervativní, ale současně schopný přijímat nové přístupy s uplatněním životních zkušeností sedláka.

Vavákovy Paměti jsou velmi bohaté na záznamy vypovídající o společnosti a době posledních let vlády císařovny Marie Terezie. Navíc zápisy Františka Jana Vaváka jsou natolik obsáhlé a barvité, že umožňují čtenářům zastávat rozličné postoje nejen k samotné osobě Vavákově, ale i k údobí závěrečných let panování císařovny Marie Terezie. Diplomová práce prezentuje pouze některé z nich.

Seznam použité literatury

- Bělina, P.: Česká města v 18. století a osvícenské reformy, Praha 1985
- Bělina, P.: České země a habsburský absolutismus ve druhé polovině 18. a na počátku 19. století, Praha 1993
- Bělina, P. a kol.: Velké dějiny zemí koruny české, svazek X. 1740 – 1792, Praha 2001
- Burke, P.: Lidová kultura v raně novověké Evropě, Praha 2005
- Čapka, F.: Dějiny zemí Koruny české v datech, Praha 1998
- Geertz, C.: Interpretace kultur, Praha 2000
- Ginzburg, C.: Benandanti. Čarodějnictví a venkovské kultury v 16. a 17. století, Praha 2002
- Hanzal, J.: Od baroka k romantismu, Praha 1987
- Hroch, M. a kol.: Úvod do studia dějepisu, Praha 1985
- Iggers, G. G.: Dějepisectví ve 20. století, Praha 2002
- Im Hof, U.: Evropa a osvícenství, Praha 2001
- Kavka, F. a kol.: Přehled dějin Československa v epoše feudalismu III. 1526 – 1781, Praha 1956
- Kočí, J.: České národní obrození, Praha 1978
- Krofta, K.: Dějiny selského stavu, Praha 1949
- Kučera, M (ed.): Kutnar, F.: Obrozenské vlastenectví a nacionalismus. Příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češství doby obrozenské, Praha 2003
- Kutnar, F.: Cesta selského lidu ke svobodě, Praha 1948
- Kutnar, F.: František Jan Vavák, Praha 1941
- Kutnar, F.: Sociálně myšlenková tvářnost obrozenského lidu, Praha 1948
- Kutnar, F.: Tvář vesnice v minulosti, Praha 1942

- Maur, E.: 12. 5. 1743 – korunovace na usmířenou, Praha 2003
- Mejdřická, K.: Listy ze stromu svobody, Praha 1988
- Melmuková, E.: Patent zvaný toleranční, Praha 1999
- Pekař, J.: O smyslu českých dějin, Praha 1990
- Petráň, J.: Rebelie. Příběh jednoho týdne a dvou dní v březnu roku 1775, Praha 1975
- Petráň, J. a kol.: Počátky českého národního obrození. Společnost a kultura v 70. až 90. letech 18. století, Praha 1990
- Petráň, J. – Petráňová, L.: Rolník v evropské tradiční kultuře, Praha 2000
- Schulze, W. a kol.: Ego-Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte, Berlin 1996
- Šmíd, L.: Lidoví kronikáři středního Polabí I. Franěk Jan Vavák – typ selského autodidakta a regionálního kronikáře, Praha 1967
- Tapié, V. – L.: Marie Terezie a Evropa, Praha 1997
- Tretera, I.: Nástin dějin evropského myšlení, Praha 2000
- Winter, E.: Josefinismus a jeho dějiny. Příspěvky k duchovním dějinám Čech a Moravy 1740 – 1780, Praha 1945
- Zůna, M.: Člověk v zrcadle, Praha 1968

Seznam použitých odborných článků

- Čechura, J.: Mikrohistorie – nová perspektiva dějepisectví konce desetiletí?, in: Dějiny a současnost, roč. 16, č. 1, 1994
- Ducreux, M.- E.: Kniha a kacířství, způsob četby a knižní politika v Čechách 18. století, in: Literární archiv, roč. 27. Česká literatura doby baroka. Sborník příspěvků k české literatuře 17. a 18. století, Praha 1994
- Ginzburg, C.: Microhistory: Two or Three Things That I Know about It, in: Critical Inquiry, Vol. 20, No. 1, 1993

Grečenková, M.: Dějiny mentalit a jejich proměny, in: Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002 – 2003, Praha 2003

Jonášová-Hájková, S.: Vlastní životopis F. J. Vaváka, in: Středočeský sborník historický, 13/1978, 14/1979

Kutnar, F.: Poddanství a robota v názorech české osvícenské společnosti, in: Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica, 3/1962

Mayerová, F. – Vašíček, Z.: Minulost a současnost, paměť a dějiny, in: Soudobé dějiny, roč. 11, č. 4, 2004

Nešpor, Z. R. – Horský, J.: Historická antropologie? Metodické problémy a paradoxy na pomezí dějepisectví, sociologie a sociální antropologie, in: Kuděj – časopis pro kulturní dějiny, roč. 6, č. 1, 2004

Nodl, M.: Mikrohistorie a historická antropologie, in: Semináře a studie Výzkumného centra. Dějiny – teorie – kritika, 2/2004

Paroubek, O. G.: O lidu poddaném na panství poděbradském za 18. věku, in: Český lid, III/1894

Petráň, J. – Havránek, J.: Rolnické hnutí v českých zemích v letech 1775 – 1918, in: Československý časopis historický, roč. XVII, č. 6, 1969

Prokeš, L.: Frant. Jan Vavák, in: Agrární archiv. Časopis pro dějiny venkova, roč. III, č. 2, 1916

Šmíd, L.: Kronika. Hospodářské a sociální poměry v době vzniku typu písmáckého. Několik dílčích poznámek k dílu a osobnosti Fraňka Jana Vaváka, in: Slovesná věda, roč. III, č. 1, 1950

Šmíd, L.: Zjev písmáka v kultuře našeho venkova, in: Český lid, roč. 3, č. 11, 12, 1948

Válka, J.: Balbínova „Politica“, in: Bohuslav Balbín a kultura jeho doby v Čechách. Sborník z konference Památníku národního písemnictví, Praha 1992

Zíbrt, Č.: Paměti Fr. J. Vaváka, souseda a rychtáře Milčického, z let 1770 – 1816, in: Český lid, XVII/1908

Seznam použitých pramenů

Bařha, F. (ed.): František Vavák. Literární pozůstalost, Praha 1966

Kutnar, F. (ed.): Paměti sedláka Josefa Dlaska, Praha 1941

Roubík, F. (ed.): Relace císaře Josefa II. o jeho cestě do Čech, Moravy a Slezska r. 1771, in: Časopis pro dějiny venkova s přílohou selský archiv, roč. XIII, č. 2/1926

Řehořovský, J. M.: Cestopis císaře Josefa II. z roku 1771, in: Naše doba, roč. XI, 1904

Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického z let 1770 – 1816, kniha první, část I. 1770 – 1780, Praha 1907

Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha první, část II. 1781 – 1783, Praha 1908

Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha druhá, část I. 1784 – 1786, Praha 1910

Skopec, J. (ed.): Paměti Františka J. Vaváka – souseda a rychtáře milčického, kniha druhá, část II. 1787 – 1790, Praha 1912

Vavák, F. J.: Zbor písní, Milčice – Poděbradsko, 1808 – 1811

Seznam použitých encyklopedií a slovníků

Augusta, P. a kol.: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918, Praha 1998

Petr, J. (ed.): Josef Jungamann – Slovník česko-německý, díl II. K – O, Praha 1990

Profous, A.: Místní jména v Čechách – jejich vznik, původní význam a změny, díl III. M – Ř, Praha 1951

Seznam dalších odborných článků a literatury zmíněných v diplomové práci

Čáňová, E.: K dějinám proticírkevních proudů v nevolnickém povstání roku 1775, in: Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica, 3/1962

Hájková, S.: Vavák a jeho pojetí českých dějin, in: Český časopis historický, 35/1929

Nešpor, Z. R.: Vnější označení a sebeoznačení českých nekatolíků v 18. a 19. století, in: Religio X, č. 2, 2002

Šiková, O.: Dobový ohlas osvícenských reforem v českých zemích se zřetelem na dobu panování císaře Josefa II., bakalářská práce FHS UK, Praha 2003

Zíbrt, Č.: Fr. J. Vaváka Zpráva o mocech bylin a koření z r. 1767, in: Český lid, XVII/1908